శ్రీరస్తు.

శ్రీహయగ్రీవాయనమః

శ్రీమత్సమస్తాస్తిక విద్వజ్జనమనః ప్రసదనద్వారక
శ్రీభగవన్ముదే నానాదేశానీతానేక ప్రాచీనదివ్య
త్పుస్తకసందోహయథావ్యథామతిపరిశోధ్యపరిష్కృతః
ఏకాగ్నికాండీయ మంత్రప్రశ్నానుసారేణ అగ్ని
ముఖాద్యద్భుతోత్పాతశాంత్యంత విధివిధాయకః
ప్రాధాన్యేన వివాహాదిపంచదశసంస్కారప్రతిపాదకః
అష్టపటలత్రయోవింశతి ఖండాలంకృతసూత్ర
సముదాయరూపః

శ్రీమదాపస్తమ్బీయగృహ్యప్రశ్నః

శ్రీమన్మహీమండల మండనాయమానమహీశూరపురీ
మధ్యవిద్యోతమానదివ్యరత్నసింహాసనారూఢ
శ్రీమచ్చామరాజమహారాజాశ్రితేన
☞ ధర్మాధికారివక్రివట్ట్యయ్యంగార్యేణ
శ్రీమహీశూరపురీమధ్యవర్తిన్యాం
విద్యాతరఙ్గిణ్యాఖ్యస్వీయముద్రాక్షరశాలాయాం
జయవత్సరేముద్రాపితో విజయతేతమామ్
ఇదానీమేతన్మూల్యంసార్ధమేకరూప్యకమ్

సన్ ౧౮౯౪

త్రింశదుపదర్శన తాత్పర్యదర్శన శుద్ధాశుద్ధపత్రిక

పుట	పఙ్క్తి	అశుద్ధం	శుద్ధం	పుట	పఙ్క్తి	అశుద్ధం	శుద్ధం
౫	౯	౧-౫	౧-౪-౧	౩౪	౮	భవతు	భవతి
	౨౫	౧,౧,౧౫	౧,౧౫,౧	౩౬	౧౩	సాంగారి	సాంకారి
౭	౨	౫,౧౫	౫,౧౮	౩౮	౩	సాంగారి	సాంకారి
	౨౪	౨ ౧౧	౨,౧౦	౪౦	౯	ధీనాం	దీనాం
౧౨	౧౧	౧౧,౨౧	౧౧,౧౯	౪౮	౧౬	స,౧,౪,౮	మంత్రప్ర శ్లో,౧,౪
౧౩	౨౦	శ్రాద్ధా	శ్రాద్ధా				
	౨౩	ధర్భై	దర్భై	౫౨	౧౪	బ్రాహ్మ	బ్రహ్మ
౧౫	౯	ఆయా	అయా		౧౬	౫,౧౩	౫,౧౪
	౧౭	పరి	పరీ	౫౬	౧౮	మిత్యా	మిత్య
౧౬	౨	సంస్కారె	సంస్కారో	౬౪	౨౧	౨,౧౯	౨,౨౧,౬
	౧౩	ఆపస్న	అపస్న	౬౮	౧౪	౨,౧,౧	౨,౧,౪
	౨౩	నానాం	ననామ	౬౭	౩	దేశోపి	దేశేపి
౧౮	౨౩	స్తమ్భ	స్తమ్బ	౬౯	౨౪	౧౩,౧౪౯	౧౩,౧౪,౯
౧౭	౨౫	౪,౨౩	౪,౨౧	౮౦	౨౪	కర్మణా	కర్మణి
౨౦	౨	౫,౧౭	౫,౨౦	౮౧	౨౪	మృష్టం	మ్రష్టం
	౨౫	ణరం	రణం	౮౪	౩	౯,౧,౬౨	౯,౧,౨౩
౨౧	౪	విహితం	విహితం	౮౫	౨౧	తస్స	తత్స
	౬	౩,౫,౮	౩,౩,౮	౮౬	౨౪	జయాతి	జయాది
౨౩	౯	౨,౧,౫	౨,౧,౪	౮౭	౨౧	౯,౧౫,౫	౯,౧౫,౩
	౧౩	౨,౩	౨,౬		౨౨	మ్రాపదే	స్త్రాపదా
౨౪	౧౭	ష్టూ	ష్టు	౮౯	౨౪	హారణం	విహారణం
౨౬	౩	తేఃసూ	తెస్సూ	౯౧	౪	౮,౨,౩	౮,౨౩
౨౮	౯	౨,౨,౧	౮,౨౩	౧౦౨	౪	ఏతము	ఏవము
౨౭	౮	౫,౧౭	౫,౨౦	౧౦౩	౬	౧,౧౪	౧,౪౧
	౧౯	౫,౨	౫,౧	౧౦౬	౨౨	ఆనీయ	ఆదీయ
౩౨	౧౯	శంఖుందు	శంఖుదు	౧౨౩	౨౨	త్తన్యం	త్తస్యం
౩౩	౨౪	౫,౧౨	౫,౧౩	౧౨౯	౧౭	మృశెల్-౩	మృశెల్ ౬

శ్రీహయగ్రీవాయనమః

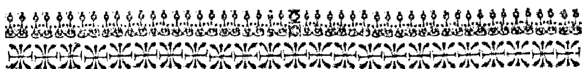
శ్రీమదాపస్తమ్బీయగృహ్యప్రశ్నే విషయసూచీ

౨ శ్రీమదాపస్తంబగృహ్యప్రశ్నే విషయసూచీ

శ్రీమదాపస్తమ్బీయగృహ్యప్రశ్న విషయసూచీ

శ్రీమదాపస్తంబగృహ్యప్రశ్నవిషయసూచి

శ్రీరస్తు

శ్రీహయగ్రీవాయనమః

*శ్రీమదాపస్తమ్బప్రణీతం-గృహ్యసూత్రమ్ *

శ్రీసుదర్శనాచార్యకృత తాత్పర్యదర్శన సహితమ్

యోవర్ణైరిజ్యతేనిత్యైః కర్మభిశ్చాదితైర్ద్విజైః (౧) తేభ్యోఽపవర్గదోయశ్చ తం నమామ్యచ్యుతంహరిమ్ ॥ ౧ ॥ ఆపస్తమ్బమునింవందే మందధీహితకామ్యయా । యోఽనుష్ఠేయపదార్థానాం క్రమకల్పమకల్పయత్ ॥౨॥ యత్కృతంవేదవద్భాష్యమాద్రియంతేవిపశ్చితః।స కపర్దీచిరంజీయాద్వేదవేదార్థతత్త్వవిత్ ॥౩॥(౨)సుదర్శనార్యఃకురుతే గృహ్యతాత్పర్యనిర్ణయమ్। కేవలంవైదికశ్రద్ధాప్రేరితోమందధీరపి॥౪॥

ఓమ్॥అథ కర్మాణ్యాచారాద్యానిగృహ్యంతే ॥౧॥

అథశబ్దఆనన్తర్యార్థః। తదర్థం పూర్వవృత్తముచ్యతే।ఇహహియజ్ఞాఏకవింశతిభేదాః । తత్రచ సప్తపాకయజ్ఞసంస్థాః,ఔపాసనహోమో వైశ్వదేవం పార్వణమష్టకా మాసిశ్రాద్ధం సర్పబలిరీశానబలిరితి । సప్తచ హవిర్యజ్ఞసంస్థాః, అగ్నిహోత్రం దర్శపూర్ణమాసావాగ్రయణం చాతుర్మాస్యాని నిరూఢ పశుబంధస్సౌత్రామణిః పిండపితృయజ్ఞాదయోదర్విహోమా ఇతి । సప్తైవచ సోమసంస్థాః, అగ్నిష్టోమోత్యగ్నిష్టోమ ఉక్థ్యష్షోడశీ వాజపేయోఽతిరాత్రోఽప్తోర్యామఇతి । ఏతేచ నిత్యాః నియతప్రదోషాదికాలీన జీవననిమిత్తకా ఇత్యర్థః । కుతఏతేనిత్యాః? । "జాయమానో వైబ్రాహ్మణ స్త్రిభిరృణవాజాయతే బ్రహ్మచర్యేణఋషిభ్యో

పాఠభేదాః॥—॥(౧) భోగాపవర్గదః, అవ్యయంహరిం, అచ్యుతంహరం, అద్వయంహరం ॥—॥ (౨) సుదర్శనాఖ్యః,తాత్పర్యదర్శనం॥—

యజ్ఞేన దేవేభ్యః ప్రజయా పితృభ్యః" (తైత్తిరీయసంహితా ౬-౩-౧౦) ఇత్యత్ర యజ్ఞేనేత్యేకవచనం "యజ్ఞం వ్యాఖ్యాస్యామః" (ఆపస్తంబపరిభాషా ౧-౧) ఇతివజ్జాత్యభిప్రాయం మన్యమానస్య భగవతో వసిష్ఠస్య 'నైయమికం హ్యేతదృణత్రయం సంస్తుతమ్' (వసిష్ఠసంహితా ౧౧-౪౭) ఇతివచనేనైషామవశ్యానుష్ఠేయత్వావగమాత్ । తథా "సాయంప్రాతరతఊర్ధ్వమ్" (ఆప- గృహ్య-౭-౧౯) "యావజ్జీవమగ్నిహోత్రం జుహోతి, 'వసంతేవసంతే జ్యోతిష్టోమేన యజేత" (ఆప- శ్రౌత- ౧౦-౨-౫) ఇత్యేవమాదిభిః "అహరహః ప్రవృజ్యతే" (తై-బ్రా-౨-౧-౩) అర్ధమాసేఽర్ధమాసే ప్రవృజ్యతే (తై-బ్రా-౩-౨-౮) "పునర్భక్ష్యోఽస్య సోమపీథో భవతి" (తై-బ్రా-౩-౨-౩) ఇత్యేవమాదిభిః, (౧)కర్మణ్యారమ్భణాన్యాయేనచ ప్రయోగాభ్యాసావగమాత్ । తత్రైవ సోమస్యేష్ట్యాదేశ్చాకరణే ఐంద్రాగ్నపశువిభ్రష్టేష్ట్యాది ప్రాయశ్చిత్తవిధానేన ప్రత్యవాయోత్పత్త్యవగమాత్ । తత్రైవ 'స ఏతాగ్శ్చతుర్హోతౄనాత్మస్పరణానపశ్యత్' (తై-బ్రాహ్మణ-౨-౩-౭) ఇతి అగ్నిహోత్రాదిసోమాంతానామాత్మనిష్క్రియణార్థత్వావగమాత్ । (౨)నతుసౌర్యాదివత్కేవలం కామ్యాః, ఉక్తహేతూనాం సర్వేషామనుపపత్తేః । యత ఏవైతే నిత్యాః అత ఏవ 'అనాహితాగ్నితా స్తేయమ్' (మను-౧౧—౬౫) ఇత్యనాహితాగ్నితాయా ఉపపాతకగణే పాఠః । అత ఏవ నిత్యాధికారవిధిప్రయుక్తమాధానమ్ । కామ్యసిద్ధిస్తు నిత్యానుష్ఠానేనైవగుణఫలాధికారవిధయా ప్రాసంగికీభవతు । మీమాంసకమత్యాతు యద్యపి కామ్యాధికారవిధిప్రయుక్తమాధానం, కామ్యానుష్ఠానేన చ (౩)నిత్యసిద్ధిః ప్రసంగాత్ । తథాపి కల్పసూత్రకారాణాం ప్రక్రియయా సాధికారత్వేన (౪)ప్రయుక్తిశక్తియో(గ్య)గి)తయాఽన్యతోఽప్రయుక్తా నిత్యాధికారవిధిప్రయుక్తిరప్యుపపన్నా । యథావివర(ణా ద)ణమతే)

(౧) కర్మారమ్భప్రభృతిప్ర......త్ ॥—॥ (౨) సౌర్యాదివత్ ఇతి న ॥
(౩) నిత్యసిద్ధిప్రసఙ్గాత్ ॥—॥ (౪) ప్రయుక్తశక్తియోగితయా, ॥—॥

స్వవిధిప్రయుక్తమధ్యయనమితి । తస్మాత్ మందమధ్యమోత్కృష్టబుద్ధిభిస్సర్వైరపి త్రైవర్ణికైరేతేఽవశ్యం కర్తవ్యాః । తే చ నానాసాధనకా నానాశాఖాంతరస్థాంగకా మీమాంసాన్యాయసహస్రనిర్ధార్యప్రవచనవ్యక్తికా మందబుద్ధిభిరివానీతరైర్దుర్జ్ఞానాః । అజ్ఞానే చానుష్ఠాతుమశక్తాః కథంచనప్రత్యవేయురితి కృపావిష్టచేతస్కతయా సూత్రకారేణ ' యజ్ఞం వ్యాఖ్యాస్యామః ' (ఆప-పరి-౧-౧)ఇతిపరిభాషాయామేకవింశతియజ్ఞాః సామాన్యతః (సంక్షేపతశ్చ)వ్యాఖ్యాయతావన్మాత్రేణానుష్ఠానానుపయోగాత్ ' అథాతో దర్శపూర్ణమాసౌ ' (ఆప-శ్రౌ-౧,౧-) ఇత్యారభ్య శ్రౌతా హవిర్యజ్ఞాస్సోమసంస్థాః కామవత్యాదయో నైమిత్తికాః ప్రసంగాత్కామ్యాశ్చ (అ)వి)శేషతో వ్యాఖ్యాతాః॥ ...

అథ అనంతరం । ఆచారాత్—ఆఙ్ ఇత్యుపసర్గస్య అవిచ్ఛేదో వ్యాప్తిరభిప్రేతోఽర్థః । చారః చరణం ప్రవర్తనమ్, ' పిండపితృయజ్ఞేన చరంతి ' (ఆప-శ్రౌ-౧-౭-౬) ఇత్యాదౌ దర్శనాత్ । తేన యత్సర్వేషు దేశేషు సర్వేషు కాలేషుచ సర్వైస్త్రైవిద్య వృద్ధైశ్శిష్టైర్లౌకిక ప్రయోజనాభావేప్యవిచ్ఛిన్నమవిగానేనాద్రియమాణం అతఏవ మూలాన్తరాసమ్భవాత్స్వమూలభూతవేదానుమానే లింగభూతం కర్మానుప్రవర్తనం స ఆచారః। తస్మాదాచారాత్ అనుమితైర్వేదైః యానిఔపాసనహోమాదీనిపాకయజ్ఞశబ్దవాచ్యాని పాణిగ్రహణాదీని చ యజ్ఞేష్వధికరిష్యమాణ దేహసంస్కారార్థాని కర్మాణిగృహ్యంతే జ్ఞాయంతేకర్తవ్యత్వేన । తాని । వ్యాఖ్యాస్యామ ఇతి శేషః । యతఏవ ఆచారానుమేయవేదావగమ్యాని గార్హ్యాణి కర్మాణి అతఏవ తేభ్యఃప్రథమమనుష్ఠేయేభ్యోఽపి పూర్వం శ్రౌతానాం వ్యాఖ్యానం కృతమ్ । ప్రత్యక్షశ్రుతివిహితేషు జిజ్ఞాసాయాః ప్రథమభావిత్వాత్, అనుమితవేదార్థజిజ్ఞాసాయాశ్చరమభావిత్వాత్, జిజ్ఞాసాశాంత్యర్థత్వాచ్చ వ్యాఖ్యానస్యేతి। అత్రచ ఆచారాదిత్యాచారేణోపలక్ష్య గార్హ్యాణి కర్మాణి వదన్నేవం

జ్ఞాపయతి । ఇహ సాక్షాదనిబద్ధానామపియేషాం ‘ జమదగ్నీనాంతుప ఞ్చావత్తమ్’ (ఆప-శ్రౌ-౨-౧౭-౨) ఇత్యాదీనాం పదార్థానామాచారః కృత్స్నదేశాదివ్యాప్తస్స్యాత్ తేపి వేదమూలాఏవేతి । కృత్స్నదేశాదివ్యాప్తిశ్చాధిక పౌనరుక్త్యాదిభిశ్శ్రౌతే దర్శనేన గృహ్యాంతరైర్ధర్మశాస్త్రైః న్యాయబలేన సంప్రదాయవిద్వ్యాఖ్యాతృవచనైర్వానిశ్చేతవ్యా । ఇదంచాధికారసూత్రమ్ । యాన్యంగాన్యుత్తరత్ర ‘పురస్తాదుదగ్వోపక్రమః’ (ఆప-గృ-౧,౪) ఇత్యాదీని వక్ష్యంతే తేషాం గార్హ్యకర్మార్థతాం, శ్రౌతానాం సార్వత్రికాణామపి స్వతోఽనిదమర్థతాం చ జ్ఞాపయితుమ్। ఏతచ్చ(సమానో)ఉపదేశాతిదేశయోరభావాత్ ॥ ....

కేచిత్ — కర్మాణీత్యేతద్గృహ్యేవక్ష్యమాణాన్యస్మచ్ఛరణార్థాన్యేవ, నతుధర్మశబ్దాధికృతధర్మశాస్త్రోక్తవత్సర్వార్థాని।తథాశ్రౌతానంతరం గార్హ్యాధికారః శ్రౌతోక్తసార్వత్రికధర్మాణామిహ(ప్రా)ప్త్యర్థ ఇతి

ఉదగయనపూర్వపక్షాహఃపుణ్యాహేషు కార్యాణి ౨

ఉదగయనాదయః ప్రసిద్ధాః । పుణ్యాహస్తవహ్నోనవధా విభక్తస్యాయుజో భాగాః ప్రాతస్సంగవమధ్యాహ్న పరాహ్ణసాయంశబ్దవాచ్యాః పుణ్యనక్షత్రాపరపర్యాయాః పంచ । ‘సమానస్యాహ్నః పంచపుణ్యాని నక్ష(త్రా)ణి (తై-బ్రా-౧-౪-౩) ‘ మిత్రస్యసంగవః । తత్పుణ్యం తేజస్స్వహః’ (తై,బ్రా,౧-౪-౩) ఇత్యాదిశ్రుతేః । యుగ్మాస్త్వశ్లీలాని చత్వార్యశ్లీలాని’ (తై-బ్రా-౧-౪-౩) ఇతి శ్రుతేః॥......................

కేచిత్ — కృత్తికాదివిశాఖాంతాని దేవనక్ష(త్రా)ణి పుణ్యాహః ‘యాన్యేవ దేవనక్షత్రాణి । తేషుకుర్వీత యత్కారీస్యాత్ । పుణ్యాహఏవకురుతే’)తై-బ్రా-౧-౪,౨) ఇతి శ్రుతేః ॥ ....

ఉదగయనేత్యాదిరయం సమాసోద్వంద్వః । తేషు కార్యాణి।గార్హ్యాణీతి శేషః । ఏషాం సముచ్చయః న వికల్పః । ఏతచ్చ సామా

న్యవిధానం తత్రతత్ర విశేషవిధానేనాపోద్యతే నియమ్యతే చ । ఏవము దగయనాదీనాం విధానే సత్యపి క్వచిదనియమః ప్రతిభాసతే । 'సర్వ ఋతవో వివాహస్య' (ఆప, గృ, ౨, ౧౨) ఇతి వచనాత్ యదా దక్షిణాయనేపి వివాహస్స్యాత్తదా సమావర్తనం తత్కాలసమీపకాల ఏవ । ఇతరథా ఉదగయనసమాప్తస్య శరది వివాహే సతి బహుకాలవ్యవధానే

ఆనాశ్రమీ న తిష్ఠేత దినమేకమపి ద్విజః ॥ (దక్షసం, అ, ౧) ఇతి నిషేధాతిక్రమప్రసంగాత్ । కించ ఆశ్వలాయనగృహ్యే 'ఉదగయన ఆపూర్యమాణపక్షే కల్యాణే నక్షత్రే చౌలకర్మోపనయనగోదానవివాహాః' (ఆశ్వ, గృ, ౧, ౪) ఇత్యత్ర చౌలవికారత్వాదేవ గోదానస్య ఉదగయనప్రాప్తౌ పునస్తత్ర తద్విధిః తద్వికారాంతరే సమావర్తనే ఉదగయననియమనివృత్త్యర్థ ఇతి గమ్యతే । తథా బోధాయనీయే సమావర్తనస్య చౌలవికారత్వాదేవ ఆపూర్యమాణపక్ష(ప్రా)ప్తౌ పునస్తత్ర తద్విధిరుదగయ(న)నా) నియమార్థ ఇతి గమ్యతే । తథా గృహనిర్మాణప్రవేశయోః జ్యోతిశ్శాస్త్రే దక్షిణాయనస్యాపి విధానాత్ అవిగీతశిష్టాచారాచ్చ ఉదగయనానియమః । తథా అపరపక్షేప్యాపంచమ్యాః జ్యోతిశ్శాస్త్రాదేవ శిష్టాః కర్మాణ్యాచరంతి । తథైవ జ్యోతిశ్శాస్త్రాదన్న(ప్రా)శనగృహనిర్మాణప్రవేశాద్ రా(త్రా)వప్యాచరంతి । తథైవ యదా పుణ్యాహాః జ్యోతిషోక్తదోషాపహతాః తదా అశ్లేషస్వపి తదుక్తగుణయుక్తేషు అవిగానేన కర్మాణ్యాచరంతి । జ్యోతిశ్శా(స్త్ర)మపి వేదాంగత్వాదగృహ్యమాణకారణత్వాత్, శిష్టపరిగృహీతత్వాచ్చ కల్పసూ(త్రా)దివదాదరణీయమేవ ॥ నిర్ణయే తు శిష్టాః ప్రమాణం సర్వత్ర ॥..........

యజ్ఞోపవీతినా ॥ ౩ ॥

కార్యాణీతి సంబంధః । నను యజ్ఞోపవీతం పాకయజ్ఞేషు 'ప్రాగపవర్గాణి' (ఆప-ప-౨-౧౫) ఇత్యాదినా సిద్ధమ్ । వివాహాదిహోమేషు జపాదిషు చ 'హోమే జప్యకర్మణి' (ఆప-ధ-౧-౧-౧౫) ఇత్యాది

సా। అత్రాస్త్రైతద్విధిరన్వర్థః। సత్యమ్। యత్రాప్రాప్తిర్హేమ స్తప్రత్యవరోహణాదిషు తత్రాయం విధిస్స్వార్థఏవ॥............

ప్రదక్షిణమ్ ॥ ४ ॥

కార్యాణీత్యేవ సంబంధః। ఇదం తు ప్రాదక్షిణ్యం పాకయజ్ఞేషు తతోఽన్యేషు చ వివాహాదిషుపరిభాషాసిద్ధమపి వ్యతిరిక్తగాహ్యార్థం విధీయతే। 'తథాపవర్గః' (ఆప-గృ-౧-౬)ఇతి చేత్తమేవ॥...

పురస్తాదుదగో్పక్రమః ॥५॥

కార్య ఇతి శేషః।అయంతు సర్వేష్వపియజ్ఞాయజ్ఞరూపగార్హ్యేష్వప్రాప్తత్వాద్విధీయతే ॥..............................

తథాఽపవర్గః ॥౬॥

పురస్తాముదగ్వాక్రియాపరిసమాప్తిః కార్యేత్యర్థః। నను 'పురస్తాదుదగో్పక్రమః' ఇతి విధేరేవ సమంతపరిషేకాదావర్థసిద్ధత్వాన్నారబ్ధవ్యం 'తథాఽపవర్గః'ఇతి।న। అనారభ్యమాణేఽస్మిన్సూత్రే ప్రాచీలేఖోత్పవనాదేరుదీచీ లేఖాకుటీకరణాదేశ్చాపవర్గః ప్రత్యగ్దక్షిణాచ స్యాత్। అతస్తద్బాధనాయేదమారబ్ధవ్యమేవ।.........

కేచిత్—ప్రాచీనాం లేఖానాముదగుపక్రమః, ఉదీచీనాంచ ప్రాగపవర్గః, అగ్నిపరిస్తరణవదుభయవిధ్య(ర్థ)సంభవాత్ ఇతి ॥......

అపరపక్షే పిత్ర్యాణి ॥ ౭॥

కార్యాణీత్యేవ। అయంచ విధిస్స్వతంత్రపిత్ర్యోద్దేశేన। అంగానాంతు సహప్రయోజ్యానాం ముఖ్యకాలత్వేన కాలవిధ్యపేక్షాఽభావాత్। ఏషచ న పూర్వపక్షమాత్రాపవాదః। కింతర్హి? సర్వాపవాదార్థం విధ్యంతరమ్। ఆః! కుత ఏతజ్జ్ఞాయతే? । 'నచ నక్తం శ్రాద్ధమ్' (ఆప-ధ-౨-౧౭-౨౩) ఇతి జ్ఞాపనాత్। యది హ్యయం పూర్వపక్షమాత్రాపవాదస్స్యాత్, తతఉదగయనాదీనాం త్రయాణామపవాదాభావాద్రాత్రావప్రసక్తేః ప్రతిషేధో న స్యాత్। అస్తిచ ప్రతిషే

థః, ఇత్యతో జ్ఞాయతే విధ్యన్తరమేవేతి । ప్రయోజనం త్వవిశేషేణ దక్షిణాయనే ప్యపరపక్షేహ్ని కామ్యశ్రాద్ధాని కర్తవ్యానీతి । మాసి శ్రాద్ధం తు ‘ మాసిమాసి కార్యమ్ ’ (ఆప-ధర్మ-౨-౧౬-౪) ఇతి వీప్సయా దక్షిణాయనేపి సిద్ధమేవ । నన్వస్మిన్సతి ‘ మాసిశ్రాద్ధస్యాపరపక్షే ’ (ఆప-గృ-౨౧-౧) ఇతివిధిః కిమర్థః? । నియమార్థః । తథాహి అపరపక్షఏవ మాసిశ్రాద్ధమ్, నపునర్దైవాన్మానుషాద్వా విఘాతాదపరపక్షేఽతిక్రాన్తే ‘ సర్వోఽపరపక్షః పూర్ణమాసస్య ’ ఇత్యాదివత్పూర్వపక్షేపి కర్తవ్యమ్ । కిన్తు ప్రారబ్ధస్మార్తనిత్యకర్మవ్యాపత్తౌ ప్రాయశ్చిత్తమేవ । తచ్చ ‘ భూర్భువస్సువస్స్వాహా ’ ఇత్యేకో హోమస్సర్వప్రాయశ్చిత్తాఖ్యః । ‘ యద్యవిజ్ఞాతా సర్వవ్యాపద్వా భూర్భువస్స్వరితి సర్వా అనుద్రుత్యాహవనీయఏవ జుహుయాత్ ’ (ఐ-బ్రా-౨౫-౩౪)ఇతి బహ్వృచశ్రుతేః । అయంచాత్రౌపాసనే, నైమిత్తికైకవిధిపరశ్రుతిస్థాహవనీయశబ్దస్య న్యాయతో నిమిత్తవత్కర్మార్థాగ్నిమాత్రప్రదర్శనార్థత్వాత్ । ఉపవాసశ్చ కార్యః । వేదోదితానాం నిత్యానాం కర్మణాంసమతిక్రమే । స్నాతకవ్రతలోపేచ ప్రాయశ్చిత్త మభోజనమ్॥(మను-౧౧-౨౦౩)ఇతి మనువచనాత్ । ఆత(మనాత్)మితోః)ప్రాణాయామశ్చ, ‘నియమాతిక్రమే వాన్యస్మిన్’(ఆప-ధ-౨-౧౨-౧౫) ఇతి వచనాత్ । ఏతేషాం సముచ్చయ ఏవ న వికల్పః, ‘ ఏకస్మిన్ దోషే శ్రూయమాణాని ప్రాయశ్చిత్తాని సమభ్యుచ్చియేరన్’ (ఆప-శ్రౌ-౯-౧-౨) ఇతి దర్శితత్వాత్ ॥ ....

ప్రసంగాదన్యేషాం లోపేఽపి ప్రాయశ్చిత్తముచ్యతే । ఏవమన్యేషామపి ప్రారబ్ధానాం పాకయజ్ఞానాం వ్యాపత్తౌ, గౌణకాలేఽప్యతిక్రాన్తే । గౌణకాలేతు సర్వప్రాయశ్చిత్తపూర్వకం తేఽనుష్ఠేయాః । ఔపాసనహోమస్యతు బహుకాలాతిక్రమే అష్టభ్యోహోమకాలేభ్యః పూర్వంప్రత్యేకం సర్వప్రాయశ్చిత్తపూర్వకం అతీతాహోమాః

కర్తవ్యాః । అత్రోపవాసప్రాణాయామయోరాచారో న దృశ్యతే । ఊ
ర్ధ్వం తు ధార్యమాణేఽప్యగ్నౌ 'అనుగతో మన్థ్యః' (ఆప-గృ-౫-౧౫)
ఇత్యాద్యగ్న్యుత్పత్తిప్రాయశ్చిత్తే భవతః, 'చతూరాత్రమహుతాయ
మానోఽగ్నిర్లౌకికస్సమ్పద్యతే' ఇతి వచనాత్ । యదిపునరాలస్యాది
నోత్సన్నాగ్నిరేవ చిరకాలం వర్తేత తదా స్మృత్యంతరతస్తత్కాలా
నురూపం కృచ్ఛ్రాదికం హోమద్రవ్యదానంచ వేదితవ్యమ్ । స్వకాలే అ
నారబ్ధానాం తు పాకయజ్ఞానాం సర్వప్రాయశ్చిత్తం హుత్వాఽఽరంభః
కర్తవ్యః — కేచిత్ పాకయజ్ఞానాం స్వకాలేష్వనారమ్భే ఆరబ్ధానాంచాక
రణే గౌణకాలాతిక్రమే చ చతుర్గృహీతేనాజ్యేన సగ్రహేణ సప్తహో
త్రా జుహ్వతి । యద్యపి 'సప్తహోత్రా యజ్ఞవిభ్రష్టం యాజయేచ్చ
తుర్గృహీతేనాజ్యేన' (ఆప-శ్రౌ-౧౪-౧౪-౧౧) ఇతి శ్రౌతో దర్వి
హోమః యజ్ఞవిభ్రేషే యుక్తః । తథాపి 'ఏషా వా అనాహితాగ్నేరిష్టిర్య
చ్చతుర్హోతారః' (ఆప-శ్రౌ-౧౪-౧౩-౭) ఇత్యుపక్రమ్య 'ఆహితాగ్నేస్తా
న్ప్రతీయాదుభయోరితరాన్', (ఆప-శ్రౌ-౧౪-౧౫-౫) ఇత్యుపసంహారాత్
గార్హ్యే విభ్రేషే ఆహత్య ప్రాయశ్చిత్తావిధానేనాపేక్షితత్వాచ్చ తద్వి
భ్రేషేపి యుక్త ఏవేతి । తత్తు కపర్దిస్వామినోక్తమ్ ॥

జాతకర్మాదీనాం తు స్వకాలాతిక్రమే సర్వప్రాయశ్చిత్తపూ
ర్వకం తదనుష్ఠానం । కర్మాంగానాం తు లోపే సర్వప్రాయశ్చిత్తం ప్రా
ణాయామశ్చ । అనుష్ఠానంచాచారాదుపకారకాణాం మాక్కర్మసమాప్తేః ।
ద్రవ్యసంస్కారాణాం తు ద్రవ్యోపయోగాత్పూర్వమేవ సమ్భవతాం । పా
కయజ్ఞేష్వగ్నిహోత్రికవిధా(తూ)చో)పనయనేచాంగవ్యాపత్తౌ 'భువ
స్స్వాహా' ఇతి తత్తత్కర్మా(ంగా)గ్నౌ హోమః । 'అనాజ్ఞాతం' ఇ
తి తిసృభిశ్చ హోమో జపో వా । భువరనాజ్ఞాతవిధ్యర్థయోర్వికల్పో వా
బ్రాహ్మణావేక్షో విధిః (అప-గృ-౭-౧౧) ఇతి 'శ్రుతితస్సంస్కారః' (ఆ
ప-ధర్మ-౭-౧,౮) ఇతి శ్రౌతప్రాయశ్చిత్తప్రాప్త్యర్థత్వాత్ । నను

ధునః’ ఇతి దక్షిణాగ్నౌ ‘అనాజ్ఞాతం’ ఇతిచాహవనీయే । సత్యమ్ ।ఇహ తయోరగ్న్యోః ప్రధానాత్ నైమిత్తికానామప్యంగత్వేనేతరాంగవత్ప్రధానాగ్నౌ హోమస్యయుక్తత్వాచ్చ ॥

కేచిత్—సర్వేషు గార్హ్యకర్మసు తదంగేషు చ ప్రేషే ‘అనుక్తమన్యతోగ్రాహ్యమ్’ ఇతి న్యాయేన గృహ్యాన్తరోక్తాని ప్రాయశ్చిత్తాన్యాహుః । తచ్చిన్త్యమ్ ॥

అలంప్రాసంగికేన । ప్రకృతముచ్యతే । యత్తు “అపరపక్షస్యాపరాహ్ణః శ్రేయాన్” (ఆప-ధర్మ-౨-౧౬-౫)ఇత్యపరపక్ష-విధానమపరాహ్ణవిధానార్థమనువాదః । యథా పాత్నీవతే ‘సర్వత్రానువషట్కారో ద్విదైవత్యర్తుగ్రహాదిత్యసావిత్రపాత్నీవతవర్జమ్’(ఆప-శ్రౌ-౧౨-౨౪-౨) ఇత్యనువషట్కారాభావే ప్రాప్తేఽపి ‘అపివోపాంశ్వనువషట్కుర్యాత్’ ఇత్యుపాంశ్వనువషట్కారవిధానార్థం ‘నానువషట్కరోతి । అపివోపాంశ్వనువషట్కుర్యాత్’ (ఆప. శ్రౌ. ౧౩.౧౪-౯-౧౦) ఇతి । ‘సర్వేష్వేవాపరపక్షస్యాహస్సు’ (ఆప.ధర్మ.౨.౧౬.౭) ఇతిత్వహర్విశేషణార్థం । అపరపక్షస్యాహస్స్వేవమాసిశ్రాద్ధం న పూర్వపక్షస్యాహస్సు వికల్పేనాప్యభిమతమితి । ఇతరథా ఆశౌచాదతిక్రాంతేఽపరపక్షే

దైవాత్పిత్ర్యాణాంశ్రాద్ధేతుఆశౌచం జాయతేయది ।
ఆశౌచేఽథవ్యతీతే వై తేభ్యశ్శ్రాద్ధం ప్రదీయతే ॥

ఇతి స్మృత్యంతరాత్క్వాచిత్పూర్వపక్షస్యాహస్స్వపి వికల్పేనేదం స్యాత్ । నిత్యశ్రాద్ధంతు ‘ఏవంసంవత్సరమ్’ (ఆప-ధ-౨-౧౭-౧౨) ఇతి అత్యంతసంయోగే ద్వితీయాబలాత్పూర్వపక్షేఽపి ॥

ప్రాచీనావీతినా ॥౭॥

పిత్ర్యాణి కార్యాణీతిశేషః । ఇదంతు వాసోవిన్యాసభేదవిధానం స్వతంత్రాస్వతంత్రసర్వపిత్ర్యార్థమ్. ‘ప్రాచీనావీతినా పిత్ర్యాణి’ ఇత్యనేన వాక్యేన అవిశేషావగమాత్. ఉద్దేశ్యే పిత్ర్యమాత్రే లబ్ధే అధి

కర్మప్రకృతస్వాతంత్ర్యవిపక్షాయాం వాక్యభేదాపత్తేః, అంగేష్వపి ప్రాచీనావీతే విధేయే 'అపరపక్షే పిత్ర్యాణి' ఇతి వదనపేక్షితత్వాభావాచ్చ । తేన యాని స్వతంత్రాణి యథా ప్రధానాహుతయః, యాని చాస్వతంత్రాణి యథా ద్వితీయపరిమార్జనాదీని, తాని సర్వాణ్యేవ ప్రాచీనావీతినా కార్యాణి । ఇత్థమేవ 'యజ్ఞోపవీతినా' ఇత్యపి । తేన పిత్ర్యాంగాన్యపి దైవాన్యాఘారాదీని యజ్ఞోపవీతినైవ । ఇతరాఙ్గానాం తు పాత్రప్రయోగాదీనాం తత్తత్ప్రధానవదేవ ॥

కేచిత్—అంగానాం ప్రధానధర్మతా న్యాయ్యేతి పిత్ర్యాంగాని దైవాన్యపి ప్రాచీనావీతినా, దైవాంగాని పిత్ర్యాణ్యపి యజ్ఞోపవీతినేతి । తచ్చింత్యమ్ ॥

ప్రసవ్యమ్ ॥౯॥

తత్రైవ శేషః ॥

దక్షిణతోఽపవర్గః ॥౧౦॥

పిత్ర్యేషు కార్య ఇతి శేషః । అత్ర 'ప్రాచీనావీతీ'(ఆప.పరి.౨.౧౬) ఇత్యాదిపరిభాషయా ఏషాం త్రయాణామపి సిద్ధత్వాత్ అపాకయజ్ఞనిత్యషోడశశ్రాద్ధాద్యర్థో విధిః ॥

నిమిత్తాపేక్షాణి నైమిత్తికాని ॥౧౧॥

నైమిత్తికాన్యాగ్రయణాతిథ్యసీమంతాదీని । నిమిత్తాపేక్షాణి నిమిత్తాని వ్రీహిపాకాదీన్యేవానుష్ఠానేఽపేక్షంతే నోదగయనాదీనీత్యర్థః । అత్రాపి సంభవతః పూర్వపక్షాదేర్నాపవాదః॥

ఏవం ప్రయోగానుబంధం కాలాదికముక్త్వా ఇదానీం సర్వగార్హ్యప్రధానహోమానాం సాధారణతంత్రనామానం ప్రాచ్యోదీచ్యాంగసముదాయం ప్రయోజ్యభేదమాహ 'అగ్నిమిద్ధ్వా' ఇత్యాది 'మంత్రసన్నామః' (ఆప.గృ.౨-౮) ఇత్యంతేన ॥

అగ్నిమిద్ధ్వా ప్రాగగ్రైర్దర్భైరగ్నిం పరిస్తృణాతి ॥౧౨॥

అత్రచ అగ్నిపదార్థవిశేష ప్రతిపత్త్యర్థం స్మార్తేష్వగ్నిర్నిరూప్యతే । తత్ర యాజ్ఞవల్క్యవచనమ్ ॥

కర్మ స్మార్తం వివాహాగ్నౌ కుర్వీత ప్రత్యహం గృహీ ॥ (యా. స్మృ ౧-౯౭) ఇతి । అస్యార్థః ॥ గృహీ గృహస్థః సపత్నీకః స్మార్తం కర్మ వివాహాగ్నావౌపాసనాగ్నౌ కుర్వీత । యస్య కర్మణః ప్రయోగసంకల్పానన్తరాన్వారంభద్రవ్యత్యాగానుమత్యాది పదార్థద్వారా పత్న్యాస్సహత్వం తత్కర్మ స్వౌపాసనే కుర్వీతేత్యేతత్ । అథవా యస్య అగ్నిసాధ్యస్య కర్మణః ఫలం సాక్షాత్ కర్మాన్తరద్వారేణ వా జాయాపతిగామ్యన్యతరగామి వా భవతి తత్కర్మ గృహీ స్వౌపాసనే కుర్యాత్. ‘ కుర్వీత ఇత్యాత్మనేపదశ్రవణాదితి । ఏవంచ స్మార్తాని పాకయజ్ఞసీమన్తాదీని ఔపాసనాగ్నౌ కర్తవ్యాని । గృహప్రవేశోఽపి తత్కర్మజన్యవాస్తుశాన్తైః జాయాపత్యోరాద్యర్థత్వాదౌపాసనఏవ । తథా పిత్రాదేః పితామహాదేశ్చ సపిండీకరణ మప్యౌపాసనే । సపిండీకరణఫలస్య ప్రేతత్వనివృత్త్యా పితృత్వప్రాప్తి రూపస్యాఽభ్యుదయిక మాసిశ్రాద్ధాద్యా సంప్రదానార్హత్వాత్, తత్ఫలస్యచ జాయాపతిగామిత్వాదితి । అత ఏవ సపిండీకరణం సర్వైరపి పుత్రైర్నకర్తవ్యమ్, ఏకేనాపి కృతేపితృతయా సమ్ప్రదానత్వసిద్ధేః । అతో యత్ర పత్న్యాస్సహత్వం క్రియాఫలంవా జాయాపతిగామి తత్కర్మ ఔపాసనఏవ । యదితుపుత్రోఽనగ్నిరనుపనీతాదిః సంవత్సరే పూర్ణేఽప్యాం కర్తవ్యత్వాత్ సపిండీకరణం కరోతి, తదా శ్రోత్రియాగారాద్వాహృతేఽగ్నౌ, బోధాయనేన ‘ అథవా శ్రోత్రియాగారాదేవ తమూపాసనమ్ ’ ఇత్యౌపాసన సంస్తవాత్, ఆచారాచ్చ । అనుపనీతోఽపి పుత్రః శ్రాద్ధాధికార్యేవ॥

అహార్యత్యనుపనీతోఽపి వినాప్యగ్నిం వినాఽఽపదమ్ ॥ (మను-౨ ౧౭౨) ఇతివచనాత్ ‘ నబ్రహ్మాభివ్యాహారయేదన్యత్ర స్వధానినయనాత్ ’ (గౌ. సం. ౨-౪) ఇతి గౌతమవచనస్థ స్వధాశబ్దస్య సకలౌర్ధ్వదైహిక

ప్రదర్శనార్థత్వాచ్చ ।

భ్రాతా వా భ్రాతృపుత్రో వా సపిండశ్శిష్య ఏవ వా ।
సపిండీకరణం కృత్వా కుర్యాదభ్యుదయం తతః ॥

' ఇతి వచనాత్ యదా భ్రాతృపుత్రాదిః కరోతి తదా యథోక్త సహత్వ ఫలభాగిత్వయోరభావాత్ శ్రౌత్రియాగారాదాహృతాగ్నావేవ

అన్యే తు—భ్రాత్రాదిగతపితృత్వ ప్రాప్తిరపి పుత్రగతపూతత్వాది ఫలవత్ పతిగామి ఫలమిత్యౌపాసనే । తచ్చింత్యమ్ ॥

తథా జాతకర్మచౌలోపాకరణ సమాపనగోదానసమావర్తనాన్యపి తథోపనయనమపి । ఆచార్యకరణసిద్ధ్యంగ (సిద్ధ్యర్థ)విధ్యంగ) (విధ్యర్థ) ముపనయమితి మతేఽపి నాచార్యస్యౌపాసనే । తస్య నిత్యధార్యత్వాత్ 'త్ర్యహమేతమగ్నిం ధారయంతి' (ఆప,గృ.౧౧,౨౦) ఇతి సూత్రవిరోధాత్ । వివాహోఽస్మిన్, "నిర్మంథ్యేనా అసమ్భవాద్వివాహజన్యౌపాసనస్య । సంభవేఽపి ప్రథమౌపాసనస్య, న తస్మిన్ ద్వితీయాదివివాహః. 'యాం కామయేత రాష్ట్రమస్యై ప్రజాస్యాదితి తస్యా ఔపాసనే, ఇతి ప్రతిభార్య మౌపాసనభేదావగమాత్, బోధాయనీయే అగ్నిద్వయసంసర్గ విధానాత్, ఆచారాచ్చ । కర్మార్థస్యౌపాసనస్య సంస్కృతే దేశే, అనుపసమాహితస్యాన్యస్య వాఽగ్నేః 'యత్ర క్వచాగ్నిమ్' (ఆప.ధ.౨-౧-౧౩) ఇతి ధర్మశాస్త్రోక్తవిధినా అగ్నిప్రతిష్ఠాపనం కర్తవ్యమ్ ॥

కేచిత్—ఇదం నాగ్న్యంగం, కర్మాంగమేవేతి ప్రతికర్మకార్యమ్- ఉఖాయాం చాగ్నేర్ధారణమితి

అథ సూత్రం వ్యాఖ్యాయతే । అగ్నిమిద్ధ్వా । ఇంధీతేత్యర్థః ॥ యద్యప్యర్థప్రాప్తమగ్నేరింధనం, తథాప్యేతద్వచనాత్ ఇద్ధమపి పునరింధీత । అత్ర విధ్యర్థే లిఙో గ్రాహ్యత్వాత్ క్త్వాగ్రహణమింధనస్య పరిస్తరణపూర్వకాలతానియమార్థం । తేన ఇన్ధనానంతరం పరిస్తరణ

మేవ కార్యం. నతు తయోర్మధ్యేఽవశ్యకార్యమపి మూత్రపురీషాది క ర్మార్థసంధారోపకల్పనంచ ॥

నన్వేకస్మిన్సూత్రే ఇంధనపరిస్తరణయోర్విధానే వాక్యభేదస్స్యా త్ । సత్యమ్ । నతు సూత్రే వాక్యభేదో దోషః- సూచనాత్సూత్ర మితి నిర్వచనాత్ । ఇత్థమేవ వ్యాఖ్యానం ప్రయోజనంచ సర్వత్ర క్త్వా గ్రహణేషు । ప్రాగగ్రైర్దర్భైరగ్నిం పరిస్తృణాతి । సర్వాసుదిక్షు ప్రాగగ్రైఃకుశైరగ్నిం పరిస్తృణాతి ॥

ప్రాగుదగగ్రైర్వా ॥౧౩॥

అథవా ప్రాగగ్రైరుదగగ్రైశ్చదర్భైరగ్నింపరిస్తృణాతి।దక్షిణత ఉత్తరతశ్చ ప్రాగగ్రైఃపశ్చాత్పురస్తాచ్చోదగగ్రైః, 'ఉదగగ్రాః పశ్చాత్పుర స్తాచ్చ' ఇతి శ్రౌతే దర్శనాత్ । ఏతాన్ కుశాన్ దక్షిణానుత్తరాన్ క రోతి, ఉత్తరాంశ్చాధరాన్ బోధాయనభరద్వాజ గృహ్యభాష్యముక్త త్వాత్ 'దక్షిణతః పక్షఉపరిష్టాద్భవత్యథస్తాదుత్తరః' ఇతి । అత్ర 'అ గ్నిమిద్ధ్వా' ఇతి ప్రకృతే ప్యగ్నౌ 'అగ్నిమ్' ఇతి పునర్వచనం నియ మార్థం । 'అగ్నిమేవపరిస్తృణాతి' నాన్యదంగమపీతి । తేన ఉత్తరేణ పూర్వేణవా నిహితముదకం బహిరేవ భవతి ॥

కేచిత్ —అతంత్రకేష్వపి కర్మస్వగ్నిః పరిస్తీర్య ఏవేతి నియమా ర్థమితి ॥

దక్షిణాగ్రైః పిత్ర్యేషు ॥౧౪॥

పిత్ర్యేషు మాసిశ్రాద్ధాదిషు కర్మసు సర్వాసుదిక్షు దక్షిణా గ్రైఃపరిస్తృణాతి ॥

దక్షిణాప్రాగగ్రైర్వా ॥౧౫॥

యద్వా, దక్షిణాగ్రైః ప్రాగగ్రైశ్చదర్భైః । పశ్చాత్పురస్తాచ్చ దక్షిణాగ్రైః ఉత్తరతోదక్షిణతశ్చప్రాగగ్రైః । అత్రఉత్తరానుత్తరాన్ దక్షిణాంశ్చాధరాన్కుర్యాత్ ।తథాప్రాగుపక్రమ్య ప్రసవ్యంపరిస్తృణాతి

ఉత్తరేణాగ్నిం దర్భాన్త్సంస్తీర్య ద్వంద్వం న్యంచి పాత్రాణి ప్రయునక్తి దేవసంయుక్తాని ॥ ౧౬ ॥

అగ్నేరుత్తరతోఽదూరేణ దర్భాన్ సంస్తృణాతి । ఏతే చ ప్రాగగ్రాః బోధాయనగృహ్యాత్ । ప్రథితం చ స్తరణం సముపసర్గాత్ । ఉదక్చ స్తరణాపవర్గః । పిత్ర్యేష్వగ్నేరుత్తరత ఏవ ప్రాగగ్రాః 'ఉత్తరత ఉపచారో విహారః' (ఆప.ప. ౨-౧౦) ఇతి సిద్ధేపి హ్యుత్తరేణేతి వచనాత్- ప్రకృతేష్వగ్నౌ 'అగ్నిమ్' ఇత్యధికశబ్దస్య అధికార్థపరత్వస్య యుక్తత్వాత్, పరిస్తరణవద్విశేషస్యానుక్తేశ్చ । అపవర్గస్తు దక్షిణత ఏవ। దేవసంయుక్తాని, దేవకర్మసంయుక్తాని । పాత్రాణి దర్వ్యాదీని । ద్వంద్వం, ద్వేద్వే । న్యంచి, అధోబిలాని । ప్రయునక్తి, సాదయతి । నను ఉత్తరత్ర 'మనుష్యసంయుక్తాని' 'పితృసంయుక్తాని' ఇతి విశేషణేనైవ సిద్ధత్వాత్, 'దేవసంయుక్తాని' ఇతి వ్యర్థం । న । దైవాని హి కర్మాణి ద్వివిధాని- పురుషార్థరూపాణి మనుష్యసంస్కారకాణి చ । తత్రోభయత్రాపి దైవపాత్రాణాం దర్వ్యాదీనాం ద్వంద్వతాసిద్ధ్యర్థత్వాత్ ॥

తత్ర మనుష్యసంస్కారకర్మార్థేషు కేషుచిత్పాత్రేష్వపవాదమాహ ॥

సకృదేవ మనుష్యసంయుక్తాని ॥ ౧౭ ॥

మనుష్యసంయుక్తాని మనుష్యద్వారాసంయుక్తాని అశ్మవాసోమేఖలాదీని. సకృదేవ క్రియాభ్యావృత్తిపరిహారేణ ప్రయునక్తి పాత్రబహుత్వేప్యుపాయేన ॥

కేచిత్ —మనుష్యసంస్కారకర్మసు దర్వ్యాదీన్యపి సకృదేవేతి ॥

ఏకైకశః పితృసంయుక్తాని ॥ ౧౮ ॥

పితృకర్మార్థాని దర్వ్యాదీని స్వధాపాత్రాదీని చ ఏకమేకం ప్రయునక్తి.

పవిత్రయోస్సంస్కార ఆయామతః పరిమాణం ప్రోక్షణీసంస్కారః పాత్రప్రోక్ష ఇతి దర్శపూర్ణమాసవత్తూష్ణీమ్ ॥ ౧౯ ॥

పవిత్రయోస్సంస్కారో దర్శపూర్ణమాసాభ్యాం తుల్యం మంత్రవర్జంకార్యః । సమావప్రచ్ఛిన్నాగ్రౌ దర్భౌ ప్రాదేశమాత్రౌ పవిత్రేకురుతేతృణం కాష్ఠంవాఽన్తర్ధాయ ఛినత్తి, న నఖేన । తతోఽపఉపస్పృశేత్ । 'రౌద్రరాక్షస' (ఆప.ప.౨-౯) ఇతి వచనాత్ ॥ తత స్తయోర్మూలాదారభ్యాఽగ్రాదద్భిర్మార్జనమ్ । తయోశ్చాయామతఃపరిమాణం దర్శపూర్ణమాసవదేవ । యద్యపి 'పవిత్రయోస్సంస్కారో దర్శపూర్ణమాసవత్' ఇతి వచనాదేవ తద్వదాయామతః పరిమాణం ప్రాప్తమ్ । తథాపి, యదాయామతఃపరిమాణం ప్రాదేశమాత్రావితి తదేవ తద్వత్, నత్విహ పృథుత్వేనాపి సామ్యమిత్యేవమర్థం 'ఆయామతః పరిమాణమ్' ఇతి పునర్వచనమ్ ॥

కేచిత్—పవిత్రయోరేవాయామతః పరిమాణం దర్శపూర్ణమాసవత్, నత్విధ్మస్య దర్భాగ్రయోశ్చాజ్యే ప్రత్యస్యమానయోరితి నియమార్థం పునర్వచనమ్ । ఏవంబ్రువతైవ సూత్రకారేణ దర్శపూర్ణమాసవత్తూష్ణీమిధ్మస్యదర్భాగ్రయోశ్చసంస్కారఃప్రసిద్ధవదభ్యనుజ్ఞాతః తథైవ చాచారః । తేన ఖాదిరఃపాలాశోవా శుల్బసన్నద్ధఇధ్మోవిస్రస్య త్రిః ప్రోక్షితవ్యః । పార్వణేచపూర్వేద్యుస్సన్నద్ధవ్యః । దర్భాగ్రేచ'తృణంకాష్ఠంవా' (ఆప. శ్రౌ ౧-౧౧-౭) ఇత్యాదివిధినా సంస్కృత్యాజ్యేప్రత్యసితవ్యే । అత్రచ యద్యప్యయమర్థః 'ఆయామతః' ఇతివా 'పరిమాణం' ఇతివాన్యతరేణ సిద్ధః తథాపి నియమాంతరార్థమేవముక్తమ్ । ఆయామత ఏవయత్పరిమాణం తదేవ పవిత్రయోః దర్శపూర్ణమాసవత్, నసంఖ్యాతః పరిమాణం । తేనేధ్మస్య సంఖ్యాపరిమాణం దార్శపూర్ణమాసికమేవ 'ఏకవింశతిదారుమిధ్మమ్' (ఆప.శ్రౌ.౧-౫-౬)ఇతి ఆయామస్యైవ పవిత్రయోర్నియమితత్వాత్ । యద్యప్యనూయాజాభావాదేకవింశత్యా నకార్యం, తథాప్యేతద్బలాత్తత్ స్థానే జయాదయః కల్ప్యా (ఇత్య)ఇతి)యుక్తం భూయిష్ఠంచ పూర్వవ్యాఖ్యానేన అన్యథా స్థి

ర్థేపి సూత్రకల్పయంతి ॥

ప్రోక్షణీసంస్కారోపి దర్శపూర్ణమాసవత్తూష్ణీమ్ । ఉదగగ్రాభ్యాం పవిత్రాభ్యాం అన్తర్హితాయాం వైకంకత్యాం స్రుచ్యప ఆనీయ తాభ్యాం త్రిరుత్పూయ ప్రోక్షేత్ । పాత్రప్రోక్షణమపి తద్వత్తూష్ణీమ్ । ఉత్తానాని పాత్రాణి కృత్వేధ్మం చ విస్రస్య తాభిస్సపవిత్రేణ పాణినా త్రిః ప్రోక్షేత్ ॥

అపరేణాగ్నిం పవిత్రాన్తర్హితే పాత్రేఽప ఆనీయోదగగ్రాభ్యాం పవిత్రాభ్యాం త్రిరుత్పూయ సమం ప్రాణైర్హృత్వోత్తరేణాగ్నిం దర్భేషు సాదయిత్వా దర్భైః ప్రచ్ఛాద్య ॥౧౦॥

అగ్నేరపరేణ పశ్చాత్పవిత్రాన్తర్హితే కస్మింశ్చిత్పాత్రేఽప ఆనీయోదగగ్రాభ్యాం పవిత్రాభ్యాం త్రిరుత్పునాతి । అత్ర ప్రకృతయోరపి పవిత్రయోః పునర్గ్రహణాత్పాణ్యోః ప్రాగగ్రత్వమాచారసిద్ధమ్ । 'అంగుష్ఠోపకనిష్ఠికాభ్యాముత్తానాభ్యాం పాణిభ్యామ్'(ఆశ్వ.గృ.౧-౩-౩) ఇత్యాశ్వలాయనోక్తం చ జ్ఞాపితమ్ । తతస్తా అపస్సమం ప్రాణైర్హృత్వా ప్రాణస్థానాభ్యాం ముఖనాసికాభ్యాం సమముద్ధృత్య ఉత్తరేణాగ్నిం పునస్తీర్ణేషు దర్భేషుసాదయతి 'దర్భేషు' ఇతివచనాత్ । (అన్యే పూర్వస్తీ(అన్యేషు పునస్తీ)ర్ణేషు) తతో దర్భైః ప్రచ్ఛాదయేత్ । అత్ర 'అపరేణాగ్నిం' ఇత్యగ్నిగ్రహణం పాత్రాణామపరేణ మాభూదితి । 'ఉత్తరేణాగ్నిమ్' ఇతితు పాత్రవ్యవధాననివృత్త్యర్థమ్ ॥

బ్రాహ్మణం దక్షిణతో దర్భేషు నిషాద్య ॥౧౧॥

అగ్నిమిద్ధ్వేతి ప్రకృతత్వాత్ అగ్నేర్దక్షిణతో దర్భేషు కంచిద్బ్రాహ్మణముపవేశయేత్ । నతు దర్శపూర్ణమాసవ(ద్బ్రహ్మా)ద్బ్రహ్మా)ణం, సమానవిధాన వచనానాంచోదనాలింగాని వినాత్ర తదీయస్య బ్రహ్మణః ప్రాప్త్యభావాత్ 'బ్రాహ్మణం దక్షిణతో దర్భేషు నిషాద్య' ఇతి కృత్స్నవిధానాచ్చ । తేనాత్ర బ్రహ్మధర్మాః వరణతృణనిరసనాదయో

లోకే చ నాస్తి । న హ్యగ్నేర్దక్షిణతః ఉపవిశ్య బ్రాహ్మణస్య సమాధానార్థం ప్రమాదాత్
(బ్ర)హ్మ(ణ) ఇతి సమాధానాత్ ॥

అన్యే తు—శ్రౌతే బ్రహ్మా దక్షిణేనాగ్నిం దర్భేషు నిషణ్ణో దృష్టః । తత్రైవ బహ్వృచానాం ఛన్దోగానాం చ గృహ్యే బ్రహ్మోపవేశనాదితః అత్రాపి 'బ్రాహ్మణం దక్షిణతః' ఇతి లక్షణయా బ్రహ్మైవ చోద్యతే । తేన సంభవన్తో బ్రహ్మధర్మా ఇహాపీతి । తన్న । స్వగృహ్యస్థస్య బ్రాహ్మణశబ్దస్య శ్రుత్యర్థత్యాగేన పరగృహ్యలక్షణాశ్రయణస్యాయుక్తత్వాత్ । న చ దక్షిణతో నిషాదితస్య బ్రాహ్మణమాత్రస్య బ్రహ్మత్వం సూత్రకారస్యేష్టమ్ । యదిహ తథా స్యాత్, 'యం బ్రాహ్మణం విద్యాం విద్వాగ్ంసం యశసేచ్ఛేత్' (ఆప.శ్రౌ.౧౪-౧౩-౭) ఇత్యత్రాప్యేతావదక్షరైః 'బ్రాహ్మణే వరం దదాతి' ఇతి బ్రూయాత్, న పునస్త్రిగుణైః 'యో దక్షిణత ఆస్తే తస్మై వరం దదాతి' (ఆప.శ్రౌ.౧౪-౧౩-౯) ఇతి । సంభవతాం ధర్మాణాం ప్రాప్తౌ మన్త్రాణామపి ప్రాప్తిర్దుర్వారా । 'బ్రాహ్మణం దక్షిణతో నిషాద్య' ఇత్యత్రానుక్తానాం మన్త్రాదీనాం పరిసంఖ్యేయం చేతి వదతాం చోక్తరీత్యా స్వార్థపరత్వే సంభవతి దోషత్రయయుక్తపరిసంఖ్యాశ్రయణం నిర్హేతుకమ్ ॥

ఆజ్యం విలాప్యాపరేణాగ్నిం పవిత్రాన్తర్హితాయామాజ్యస్థాల్యామాజ్యం నిరుప్యోదీచోఽఙ్గారాన్నిరూహ్య తేష్వధిశ్రిత్య జ్వలతావద్యుత్య ద్వే దర్భాగ్రే ప్రత్యస్య త్రిః పర్యగ్ని కృత్వోదగుద్వాస్యాఙ్గారాన్ప్రత్యూహ్యోదగగ్రాభ్యాం పవిత్రాభ్యాం పునరాహరం త్రిరుత్పూయ పవిత్రే అనుప్రహృత్య ॥ ౨౨ ॥

ఇత్యాపస్తమ్బీయే గృహ్యప్రశ్నే ప్రథమః ఖణ్డః

యద్యపి 'సర్పిరాజ్యం ప్రతీయాత్' (ఆప.ప.౧-౨౫) ఇతి పరిభాషాసిద్ధం విలాపనం, తథాపి విలీనమప్యాజ్యం హోమార్థమగ్నౌకర్త్రార్థం

పునర్విలాపయేత్ । తతోఽగ్నేః పశ్చాత్స్థాపితాయాం పవిత్రాన్తర్హితాయా మాజ్యస్థాల్యాం తదాజ్యమాసయేత్ । ‘ఆజ్యంవిలాప్య’ ఇతి ప్రకృతేఽపి పునరాజ్యగ్రహణమాజ్యస్యైవ నిర్వాపాదయః ‘సపునః ‘దధ్నఏవాఞ్జలినా జుహోతి’ (ఆప. గృ. ౨౨,౧౦) ఇత్యత్ర పశుప్రభవ(స్య) హోమద్రవ్యత్వే(సమానే)ఽపి య(ది)(దీయ)తదీయ [న్యాయాద్దధ్నో(నిర్వాపాదయోన)భవేయు రిత్యేవమర్థమ్ ॥

కేచిత్—అతన్త్రకేఽపి కర్మణ్యాజ్యం నిర్వాపాదిభిస్సంస్కార్యమిత్యేవమర్థమితి ॥

అగ్నిమిత్యగ్నేరేవ పశ్చాన్నబర్హిషస్యేతి ॥

కేచిత్తు—అన్యస్మిన్నగ్నౌ విలాపనం, హోమార్థాగ్నేరేవ పశ్చాన్నివాప ఇత్యేవమర్థమితి ॥

అథాఙ్గారానుదీచో నిరూహ్య నిర్వర్త్య, తేష్వఙ్గారేషు ఆజ్యమధిశ్రిత్య. జ్వలతా తృణేనావద్యుత్య అధోగామిన్యా దీప్త్యా ద్యోతయిత్వా ద్వే దర్భాగ్రే అనియతాయామే తృణాద్యన్తర్ధాయ చ్ఛిత్వాఽద్భిస్సంస్పృశ్య తే యుగపదాజ్యే ప్రక్షిపేత్. ‘ద్వే’ ఇత్యధికశబ్దాత్, ఆచారాచ్చ । అథోల్ముకమాదాయాజ్యం ప్రదక్షిణం త్రిః పర్యగ్నికృత్వా సమస్తతోఽగ్నిమావర్త్య తదుదగపవర్తయేత్ । అత్ర నిరూహణోద్వాసనయోరుదగపవర్గస్య ‘తథాఽపవర్గః’ (ఆప, గృ. ౧-౬) ఇతి సిద్ధస్య పునర్విధానమేతయోర్నిత్యముదగేవాపవర్గః. నతు దైవే వికల్పేనాపి ప్రాగపవర్గః, నాపి పిత్ర్యే దక్షిణతోఽపవర్గ ఇతి నియమార్థం । తస్మాదేవ పిత్ర్యేష్వేతయోరర్థప్రాప్తం పర్యగ్నికరణమపి సన్దంశన్యాయాద్దైవవత్ప్రదక్షిణమేవ । ఇత్థమేవ శిష్టాచారః । తతోఽఙ్గారాన్ పూర్వం నిరూఢాన్ ప్రత్యూహ్య పునరాయతనస్థాగ్నినా సంయోజ్య । అత్రాజ్యసంస్కారకాణాం అఙ్గారాణాం ప్రత్యూహనవిధానాత్ ‘అపవృత్తే కర్మణి’ (ఆప. పరి. ౪-౨౩) ఇతి న లౌకికత్వమ్ । అవద్యోతనపర్యగ్నికర

ణాగ్నౌన్యస్తే యదా ఆయతనస్థానపాదానం తదా తదాఽగ్నౌన్యస్తే పవృత్తకర్మణాత్వేన లౌకికత్వాత్ త్యాగః । యదాతు నిరూఢాస్తదా తస్మిన్నేవక్షేపః । అథ పూర్వవదుదగగ్రాభ్యాం పవిత్రాభ్యాం పునరాహారం త్రిరుత్పూయ పునరాహృత్యాహృత్య త్రిరుత్పూయ। అత్ర పురస్తాదారభ్య పశ్చాన్నీత్వా పురస్తాత్పరిసమాప్తిః ॥

కేచిత్—ఆజ్యే బలాద్విపరీతమాహుః ॥

తతస్తే పవిత్రే అనుప్రహృత్య ఆచారానుకూలం ప్రహృత్య, యది గ్రన్థిసాన్యస్తే తదా విస్రస్యాద్భిస్సంస్పృశ్య ప్రాగగ్రే అగ్నౌ ప్రహరేదిత్యర్థః ॥

ఇతి శ్రీసుదర్శనాచార్యకృతే గృహ్యతాత్పర్యదర్శనే ప్రథమఃఖండః

అథ ద్వితీయఃఖండః.

యేనజుహోతి తదగ్నౌ ప్రతితప్య దర్భై స్సంమృజ్య పునఃప్రతితప్య ప్రోక్ష్య నిధాయ దర్భానద్భి స్సంస్పృశ్యాగ్నౌ ప్రహరతి ॥౧॥

యేన పాత్రేణ దర్వ్యా స్రువేణాఞ్జలినావా జుహోతి తదగ్నౌ ప్రతితప్యేత్యాది వ్యక్తార్థమ్ । దర్వ్యాశ్చ హోమపాత్రత్వం 'దర్వ్యాప్రమాథాయాజ్యేనాభ్యానాయ' (ఆప. గృ. ౧-౭-౯) ఇత్యన్యపరవాక్యాసిద్ధవద్దర్శనాత్, ఆచారాచ్చ । బోధాయనేనతు 'నిరృతి గృహీతా వైదర్వీ' ఇతి దర్వీనిందాస్రువవిధానార్థా, నతు దర్వ్యానిషేధార్థా । అతో దర్వీస్రువయోర్వికల్పః । తత్ర కేవలాజ్యహోమేషు ఏకైవదర్వీ స్రువోవా, ఉపస్తరణాద్యభావాత్ । చర్వాదిహోమేషుతుద్వే దర్వ్యౌ స్రువౌవా, ఉపస్తరణాద్యర్థంహోమార్థంచ । ఉపస్తరణాద్యర్థస్యాపి సంస్కారః ఉపస్తరణాది ప్రదానాంతస్య హోమపదార్థత్వాత్, శ్రౌతే స్రువస్యాపి సంస్కారదర్శనాత్, ఆచారాచ్చ । దర్వ్యాదీనాం క్రియాణాం తంత్రవద్ధోమేష్వేవసంస్కారః, అతంత్రకే

షు (న)తంత్రాంతరగత ధర్మానుపపత్తేః । తేన 'అనుగతేఽప్యుత్తరయా జుహుయాత్. (ఆప.గృ.౫-౧౯) 'సప్రణీతాపాత్రాధిహరణమిత్యాది' (ఆప. గృ.౧౫-౬) ఇత్యాదిషు న దర్వ్యాదీనాం సంస్కారః । అత్రాగ్నౌ ప్రతి తప్యాగ్నౌ ప్రహరతీత్యర్థసిద్ధాగ్నిగ్రహణమేవంనామాయం కృత్స్న విధిరితి జ్ఞాపయితుం । తేన 'స్రువమగ్నౌ' (తై-బ్రా.౩-౩-౧) ఇత్యాదిద్యా ష్టికే స్రుక్సంమార్జనధర్మాణామిహానుపపత్తిప్రసంగ ఏవ ॥

కేచిత్—అగ్నౌ ప్రతితప్యాగ్నౌ ప్రహరతీతి ప్రయోజనాంతర మా న్యాదగ్ని గ్రహణాద్దార్ష్టికస్రుక్సమ్మార్గధర్మా ఇహాపి భవంతీతి ॥

ప్రతితపనం త్వస్మిన్నేవాగ్నౌ । ఇహ చ సంమార్గదర్భాణామగ్నా వేవ ప్రహరణమ్, న పునర్వైకల్పికం । తథా యేన జుహోతీత్యత్ర సా మాన్యవచనమ్, 'మధ్యమేనాంతమేన వా పలాశపర్ణేన'(ఆప.గృ.౨-౨ -౮) ఇత్యాద్యతంత్రకేపి కర్మణి అగ్నిహోత్రికే చ విధౌ హోమార్థపా త్రస్యాపి సంస్కారో యథా స్యాదిత్యేవమర్థమ్ । అంజలేస్స్రువస్రూపహో మే అవదానప్రాప్త్యర్థేన 'పాణినా' (ఆప.గృ.౨-౨-౧) ఇతి య త్నేనాంజలిహోమా అపూర్వా యావదుక్తధర్మాణ ఇతి జ్ఞాపనాన్న సంస్కార ఇతి ॥

శమ్యాః పరిధ్యర్థే వివాహోపనయన స మావర్తనసీమంతచౌలగోదానప్రాయశ్చిత్తేషు ॥౨॥

వివాహాదిషు కర్మసు పరిధ్యర్థే పరిధీనాం కార్యే పరిధీనాం స్థా న ఇతి యావత్, శమ్యాః యుగకీలకా భవంతి । తాశ్చ పలాశాదీనామ న్యతమేన క్లృప్తాః పరిధిస్థాల్యాయామాః, తత్స్థానాపన్నత్వాత్ । యు క్తం చైతత్, యస్మాదేవంవిధవిషయే వార్త్తికకారపాదైరుక్తమ్॥

'సంభవంతి ఖలు వాల్మీకాదిరిక్తేష్వబాధ్యతే' । ఇతి । అత్ర వివా హశబ్దేన స్థాలీపాకవర్జితః సాంగో వివాహో గృహ్యతే । తద్వర్జనకా రణం పార్వణేనేత్యత్ర వక్ష్యామః । సీమంతే శమ్యావిధానాదేవ తద్వి

కా(రాన్త)లేఖాత ఆలపితా(న్తా)లేపనోపానే శమ్యాపరిస్తరణావపి తయోర్గ్రహణం సీమన్తోన్నయనేఽపి పుంసవనే తాసాం నివృత్త్యర్థం। ప్రాయశ్చిత్తేషు చ 'అగారస్థూణావిరోహణే' (ఆప.గృ.౨౩-౯) ఇత్యాదినా విహితం। అత్రైవ 'పలాశశాఖాన్వా' (ఆప.శ్రౌ.౧-౫-౮) ఇత్యాదినాఽత్రోక్త గుణయుక్తాంస్త్రీన్ పరిధీన్ సంస్పృష్టాన్ 'పరిధీన్పరిదధాతి' (తై.బ్రా. 3-౪-౭) ఇత్యాదివిధానాత్ తూష్ణీం పరిదధ్యాదితి సూత్రకారస్యాభిప్రాయః, 'శమ్యాః పరిధ్యర్థే' ఇతి సిద్ధవత్పరిధీనంగీకృత్య తత్స్థానే శమ్యావిధానాత్, ఆచారాచ్చ ॥

అగ్నిం పరిషించత్యదితేఽనుమన్యస్వేతి దక్షిణతః ప్రాచీనమనుమతేఽనుమన్యస్వేతి పశ్చాదుదీచీనం సరస్వత్యనుమన్యస్వేత్యుత్తరతః ప్రాచీనం దేవ సవితః ప్రసువేతి సమన్తమ్ ॥ 3 ॥

అగ్నిమేవోదకేన పరిషించతి న పరిధ్యాద్యంగమపి। తద్విధిమాహ అదితేఽనుమన్యస్వేత్యాదినా। ప్రాచీనం ప్రాగాయతమ్। ఉదీచీనముదగాయతమ్। సమన్తం సర్వతః। అత్ర "దేవసవితః ప్రసువ" ఇత్యేతావానేవ మన్త్రః, నర్చ ఆదిప్రదేశః। తథాన్యత్రోత్తరేపరిషేచనే ప్రాసావీరితి ప్రసువపదస్యోహః। వైశ్వదేవకాండేఽపి కాణ్వవిధావేవ సమామ్నాతానాం 'అదితేఽనుమన్యస్వ' ఇత్యాదీనామష్టానాం యజుషాం పూర్వోత్తరపరిషేచనస్థేష్వష్టసు వ్యాపారేషు ప్రతిస్థానాఖ్యం వినియోగాత్, వాజపేయప్రకరణస్థాయా ఋచః స్వతన్త్రాపి వినియోగాయోగ్యత్వాత్, ఆదిప్రదేశే సముదాయలక్షణాపత్తేః, యజుః ప్రాయే మన్త్రాష్టకే ఋచోఽప్రతీతత్వాత్, ఊహపక్షే అర్ధపాఠబాధప్రసంగాత్ 'తస్మాదృచం నోహేత్' ఇతి బహ్వృచశ్రుతివిప్రతిషిద్ధస్య గ్రహణప్రసంగాత్, అస్మదీయానామాచారాచ్చ। విస్పష్టం చైతత్ బోధాయనానాం 'అన్వమగ్స్థాః ప్రాసావీరితి మన్త్రాన్తాన్ సన్నమయతి' ఇతి

ఏవం చోత్తరపరిషేచనే 'అన్వమగ్ంస్థాః ప్రాసావీః' ఇతి పూర్వమంత్రేభ్యో విశేషమాత్రస్య పాఠః, న పునరూహః । యథాగ్నౌ 'ఏతేనైవత్రైష్టుభేనచ్ఛందసాఽహరిష్టకాముపదధే' ఇతి । సన్నామశబ్దశ్చాత్ర గౌణః । అత ఏవైతే మంత్రాః వైశ్వదేవకాండముపాకృత్య ప్రాగుత్సర్జనాదధ్యేతవ్యాః బ్రహ్మయజ్ఞపారాయణయోశ్చ ॥

పైతృకేషు సమంతమేవ తూష్ణీమ్ ॥ ౪ ॥

పైతృకేషు కర్మసు సమంతమేవ పరిషించతి, న 'దక్షిణతః ప్రాచీనం' ఇత్యాది । తచ్చ తూష్ణీమ్ ॥

ఇధ్మమాధాయాఘారావాఘారయతి దర్శపూర్ణమాసవత్తూష్ణీమ్ ॥ ౫ ॥

ఇధ్మమగ్నావాదధాతి । స చ ఖాదిరః పాలాశో వా పంచదశసంఖ్యాకోఽర్థలక్షణస్థాల్యాయామః, ఇధ్మనామధేయాత్, శ్రౌతే దర్శనాచ్చ । యుగపచ్చాధానం, 'ఇధ్మమ్' ఇత్యేకవచనేన సముదాయస్య వివక్షితత్వాత్ । తచ్చ తూష్ణీం, మంత్రస్యావిధానాత్ ॥

అన్యే— 'తూష్ణీమ్' ఇత్యారభ్యాదమేకం సూత్రం కృత్వా, హిరణ్యకేశినాం యో మంత్రః 'అయం త ఇధ్మః' ఇతి- సః 'అనుక్తమన్యతో గ్రాహ్యమ్' ఇతి న్యాయేన నోపసంహర్తవ్య ఇతి వ్యాచక్షతే । తేషాం పైతృకేషు సమంతపరిషేచనం సమంత్రకం స్యాత్ ॥

కేచిత్—గృహ్యాంతరాత్, ఇధ్మేనాఽభిఘార్యాధేయః ఇతి ॥ ఆఘారౌ ఆఘారనామకౌ హోమావాద్యౌ । ఆఘారయతి దీర్ఘధారయా జుహోతి, దర్శపూర్ణమాసవత్ । 'ఉత్తరం పరిధిసంధిమన్వవహృత్య...... దక్షిణాప్రాంచం ఋజుం సంతతం జ్యోతిష్మత్యాఘారమాఘారయన్ సర్వాణీధ్మకాష్ఠాని సంస్పర్శయతి' (ఆప. శ్రౌ. ౨,౧౨-౭) 'దక్షిణం పరిధిసంధిమన్వవహృత్య' (ఆప-శ్రౌ. ౨-౧౩-౧౧) 'ప్రాంచముదంచమ్' (ఆప. శ్రౌ. ౨.౧౪.౧) ఇత్యాది 'ఋజూ ప్రాంచావాహో తవ్యాతిర్యంచా

వా వ్యతిషక్తావవ్యతిషక్తౌవా' (ఆప.శ్రౌ.౨-౧౨-౮) ఇతి వైకల్పికా స్త్రయ ఆఘారపక్షా ఏవదర్శపూర్ణమాసాభ్యాం తుల్యాః కర్తవ్యాః, న పునర్ద్వితీయాఘారస్య ' పూర్వార్ధే మధ్యే పశ్చార్ధే వా జుహుయాత్ ' (ఆప.శ్రౌ.౨-౧౪-౮) ఇత్యన్యాఘారపక్షోఽపి । ఇమాచ ద్వావప్యాసీనో దర్వ్యైవ తూష్ణీమాఘారయతి, దర్వీహోమానామపూర్వత్వే నైష్టికాఘార ధర్మాణాం మన్త్రాణాంచాప్రాప్తేః । తూష్ణీమితి ' తూష్ణీం పంచాజ్యాహుతీర్హుత్వా' (ఆప.గృ.౨.౨.౮) ఇతివత్ స్వాహాకారస్యాపి నివృత్త్యర్థం । అతఉభయోరాఘారయోః ప్రజాపతిర్దేవతా "యత్తూష్ణీం తత్ప్రాజాపత్యమ్' (తై.బ్రా.౨-౧.౪) ఇతి శ్రుతేః । కథం పునరిమావజుహోతిచోదనౌ దర్వీహోమౌ ? ఉచ్యతే । యద్యపి జుహోతీత్యేవం న చోదనాఽస్తి, తథాప్యాఘారయతీతి దీర్ఘధారాగుణకజుహోతిచోదనార్థత్వాత్, యాజ్ఞికప్రసిద్ధేశ్చ దర్వీహోమావేవ । కించ ' అథాజ్యభాగౌ జుహోతి ' (ఆప.గృ.౨-౩) ఇత్యాజ్యభాగౌ స్పష్టమేవ దర్వీహోమౌ, తత్సాహచర్యాదాఘారావపి తథా ॥ యథా । అంశార నారభ్యాధీ తస్య వినియోగసన్నిధేరభావేఽప్యదాభ్యసాహచర్యాత్ సామనియోగసమ్బన్ధః । ఏవం (వా)వ్యాఖ్యా(త)న)మ్ । ఆఘారావాఘారయతి । ' పురస్తాదుదగ్వోపక్రమః ' (ఆప.గృ.౧-౪) ఇత్యేతస్మాత్పరత్వేన ప్రబలాం ' తథాపవర్గః' (ఆప.గృ-౧-౬) ఇతి గార్హ్యపరిభాషామనుసృత్య ప్రాగపవర్గాభ్యా ముదగపవర్గాభ్యాంవా దీర్ఘధారాభ్యాం జుహోతి, నతు కోణదిగపవర్గాభ్యాం । నాప్యైష్టికాఘార ధర్మా మన్త్రాశ్చ, అపూర్వత్వాదేవ । దేవతేతు దర్శపూర్ణమాసవత్ ప్రథమస్య ప్రజాపతిః, ద్వితీయస్యేంద్ర(ఇత్యర్థః)ఇత్యేవమర్థం) తూష్ణీమితి పూర్వవదేవ ॥

అన్యేతు—ఆఘారావితి నామధేయం ' మాసమగ్నిహోత్రంజుహోతి ఇతివత్ ఐష్టికాఘారధర్మాతిదేశకమ్ । అత్ర ' స్రువేణ ధ్రువాయా ఆ

జ్యహావాయజసీనో ఽన్వమాఘారమాఘారయేత్' (ఆప. శ్రౌ. ౨-౧౨-౭) 'జుహ్వేహ్యేహీతి జుహూమాదత్తే' (ఆప. శ్రౌ. ౨.౧౩-౨) ఇత్యాదిషు సర్వేషు ఆఘారధర్మేషు తన్మంత్రేషు చ ప్రాప్తేషు 'ఆఘారావాఘారయతీ'తి పరిసంఖ్యార్థమ్ । ఆఘారయతీతి దీర్ఘధారాధర్మకావేవ హోమౌ పర్యాత్, నాన్యధర్మకావితి । తూష్ణీమితి తు ధర్మాంతరభేదానాం మంత్రాణాం నివృత్త్యర్థం । దర్శపూర్ణమాసవదితి త్వనర్థకమేవేత్యాహుః । తన్న, దర్విహోమయోః పూర్వయోః విశేషతశ్చ అంగభూతయోః ధర్మాతిదేశానపేక్షత్వాత్ స్వతశ్చ నామ్నో ధర్మలక్షణాయా అయుక్తత్వాత్, ఆఘారయతీత్యత్ర చ సతి గత్యంతరే పరిసంఖ్యాయా అన్యాయ్యత్వాత్ - ఆఘారవ్యతిక్తధర్మపరిసంఖ్యానే చాతిదేశవైఫల్యాత్ పరిసంఖ్యాయాశ్చ మంత్రపరిసంఖ్యానేపి సామర్థ్యాత్ తూష్ణీంపదస్య వైయర్థ్యాపత్తేః, దర్శపూర్ణమాసవదితి పదం వ్యర్థమితి స్వైనైవోక్తత్వాత్, ఆఘారావాఘారయతీతి చ పదయోరతిదేశపరిసంఖ్యార్థత్వే హోమవిధాయక శబ్దాభావాత్, తదభావాయచ పరిసంఖ్యాత్వాగ్ సర్వేషామాఘారధర్మాణాం శిష్టాచారవిరుద్ధానుష్ఠానాపాతాత్. ఆజ్యభాగాదీనామపీత్థమతిదేశే అభ్యుపేయే తత్ర ప్రైష్టికాజ్యభాగాదిధర్మాణాం సర్వేషామనుష్ఠానప్రసంగాచ్చ । తస్మాత్పూర్వే ఏవ వ్యాఖ్యానే సు(ష్ఠూ)ష్ఠూక్తమ్)

యతోఽపూర్వావేవాఘారౌ, యతశ్చ 'సమిదభావశ్చ । అగ్నిహోత్రవర్జం' (ఆప. ప. ౩-౮-౯) ఇతి పరిభాషా, అత ఏవ ఆఘారసమిధోర్నివృత్తిః ॥

అన్వేకగ్వంతి । తస్మిన్ పక్షే పరి(ధిని)ధానానంతరం శ్రౌతే తథా దృష్టత్వాత్ ॥

అనూయాజసమిత్ అనూయాజాభావాదేవ నివృత్తా । తేనేధ్మసన్నహనం పరిధిభిస్సహాష్టాదశధా, వింశతిధా వా, న పునరేకవింశతిధా ॥

అథాజ్యభాగౌ జుహోత్యగ్నయే స్వాహేత్యుత్తరార్ధపూర్వార్ధే సోమాయ స్వాహేతి దక్షిణార్ధపూర్వార్ధే సమంపూర్వేణ ॥౬॥

అథ ఆఘారానంతరం అర్థకృత్యమప్యకృత్వాఽఽజ్యభాగ నామకావపూర్వౌ హోమౌ జుహోతి । తత్ర ప్రథమమగ్నయే స్వాహేతి మంత్రేణాగ్నే రుత్తరార్ధపూర్వార్ధే, ప్రాగుదీచ్యామిత్యర్థః । ద్వితీయం సోమాయ స్వాహేతి దక్షిణార్ధపూర్వార్ధే, దక్షిణపూర్వస్యామిత్యర్థః । సమంపూర్వేణ ఆఘారసమ్భేదమవధిం కృత్వాఽక్ష్ణయా రజ్జ్వా యావత్యంతరే పూర్వాహుతస్తావత్యంతర ఏవోత్తరం జుహోతి, న పునస్సన్నికృష్టం విప్రకృష్టం వా ॥

యథోపదేశం ప్రధానాహుతీర్హుత్వా జయాభ్యాతానాన్రాష్ట్రభృతః ప్రాజాపత్యాం వ్యాహృతీర్విహృతాః సౌవిష్టకృతీమిత్యుపజుహోతి । యదస్య కర్మణోఽత్యరీరిచం యద్వా న్యూనమిహాకరమ్ । అగ్నిష్టత్స్విష్టకృద్విద్వాంత్సర్వం స్విష్టం సుహుతం కరోతు స్వాహేతి ॥౭॥

యథోపదేశం యేన యేన హవిరాదినా వివాహాదిషు ప్రధానాహుతయ ఉపదిష్టాస్తేన తేన విధానేన తా హుత్వా- జయాః చిత్తంచ స్వాహేతి త్రయోదశ అగ్నిర్భూతానామధిపతిస్సమావత్వస్మిన్నితి సానుషంగా అభ్యాతానా అష్టాదశ, ఋతాషాడితి రాష్ట్రభృతో ద్వావింశతిః తత్ర ఋతాషాడిత్యనుద్రుత్య తస్మై స్వాహేత్యంతేన ప్రథమామాహుతిం జుహోతి । తాభ్యస్స్వాహా ఇత్యేతావత్రైవోత్తరామ్ । ఏవముత్తరే పంచ పర్యాయాః । తత్ర 'నామ స ఇదం బ్రహ్మ' ఇత్యనుషంగః । తాభ్యః స్వాహా ఇతి చ । 'భువనస్య పతే...స్వస్తిం స్వాహా' ఇతి త్రయోదశీ । పరమేష్ఠీత్యాదయః పూర్వవచ్చత్వారః పర్యాయాః । 'స నో భువన

స్య పతే......యచ్ఛస్వాహా ఇతి చ్వావింశి । ప్రజాపతే నత్వదేతా
ని’ ఇతి ఋక్ప్రాజాపత్యా । ‘ప్రాజాపత్యయర్చా వల్మీకవపాయామవన
యేత్’ (తై-బ్రా-౩-౭-౨) ఇతి శ్రుతేః । సూత్రకారేణ ‘ప్రజాపతేన
త్వదేతానీతి ప్రాజాపత్యయర్చా వల్మీకవపాయామవనీయ’ ఆప-శ్రౌ-౯
-౨-౮) ఇతి వ్యాఖ్యాతత్వాత్ । వ్యాహృతీః విహృతాః- ‘భూఃస్వాహా,
భువఃస్వాహా, సువఃస్వాహా’ ఇతి । సౌవిష్టకృతీ ‘యదస్య’ ఇతి ఋక్
అత్ర చాస్యాః స్విష్టకృద్దేవతాకత్వం లింగాదేవ సుగమమ్ । దేవతాజ్ఞా
నస్య కర్మాంగత్వమపి ‘యోహవా అవిదితార్షేయచ్ఛందో దేవతా
బ్రాహ్మణేన మంత్రేణ యాజయతివాఽధ్యాపయతివా స్థాణుమృచ్ఛతి’
ఇత్యాదిశ్రుతేః.

అవిదిత్వా ఋషిం ఛందో దైవతం యోగమేవచ ।
యోఽధ్యాపయేజ్జపేద్వాపిపాపీయాన్‌జాయతేతుసః॥

ఇతి స్మృతేశ్చ సిద్ధమ్ । అతో యత్రార్షేయాదిజ్ఞానానాం నై
వంవిధః పునర్విధిః తత్ర తాని పాక్షికాణీతి గమ్యతే । ఏవమేతా జయా
దికా అష్టపంచాశదాహుతీః ప్రధానహోమానంతరముపజుహోతి । య
త్రాపి సర్వబల్యాదౌ పార్వణాతిదిష్టః స్విష్టకృత్ తత్రాపి ప్రధా
నాహుత్యనంతరమేవైతాః । తతఃస్విష్టకృత్, క్త్వాప్రత్యయాత్, ఉపో
పసర్గాచ్చ ॥

కేచిత్—స్విష్టకృతోఽనంతరం జయాదయః ‘అగ్నిః స్విష్టకృద్ద్వితీ
యః (ఆప-గృ-౭-౭) ఇతి స్విష్టకృతః ప్రధానతుల్యత్వ జ్ఞాపనాదితి । న
ను యద్యత్రైవ సర్వప్రధానహోమానంతరం సాధారణ్యేన జయాదయ
ఉపదిష్టాః, కిమర్థం తత్ర తత్ర ‘జయాదిప్రతిపద్యతే’ ఇతివచనమ్? ఉ
చ్యతే । యత్రైతద్వచనం నాస్తి పార్వణాదౌ న తత్ర జయాదయ ఇ
త్యేవమర్థమ్।ఏవంతర్హ్యత్రసాధారణవిధానమేవానర్థకం।న, కేవలం
జయాది విధ్యర్థత్వాత్ । అన్యథా వివాహాదావేతేషన్నారమ్భ(పి)

న్స్యాత్ । కించ, అస్మిన్సతి తత్ర తత్ర జయాద్యభ్యాతానానీత్యాది మన్త్రసన్నామ ఇత్యంతో గురుగ్రన్థః పునః పునః పఠితవ్యస్స్యాత్ । తస్మాదస్య ర(మ్య)మ్యాది)నివృత్త్యర్థం గ్రన్థలాఘవార్థం చేదం సాధారణ విధానమ్॥

కేచిత్—యత్రాజ్యభాగాన్తం పురస్తాత్తంత్రం తత్ర సర్వత్ర జయాద్యుత్తరతంత్రం, ఏతయోర్మధ్యే 'యథోపదేశం ప్రధానాహుతీః' ఇత్యవిశేషేణ ప్రధానహోమానాం విధానాత్ । ఆగ్నేయేపి చ స్థాలీపాకే జయాదిర్విద్యత ఏవ 'సిద్ధముత్తరం' (ఆప-గృ-౭-౧౮) ఇతి పదద్వయసూత్రేణ జయాద్యుత్తరతంత్రోపదేశాత్, మాసిశ్రాద్ధేఽపి 'పార్వణేన' (ఆప గృ-౨౨-౧) ఇత్యతిదేశాత్ । ఆజ్యహోమేషు జయాద్యనంతరం శ్రౌతవత్తూష్ణీం పరిధీనగ్నౌ ప్రహృత్య తాన్ దర్వీసంస్రావేణాభిజుహోతి పరిధితత్సంస్కారాణాం శ్రౌతపదత్యపజ్ఞానస్యాకర్తృత్వాత్, కృతకార్యాణాం ప్రతిపత్త్యపేక్షత్వాత్, ఆచారాచ్చ । శమ్యాశ్చేత్, అస్మిన్కాలే అపోహ్యాః 'అథ శమ్యా అపోహ్య' (బో-గృ-౮-౩) ఇతి బోధాయనవచనాత్, ఆచారాచ్చ ॥

పూర్వవత్పరిషేచనమన్వమంస్థాః ప్రాసావీరితి మంత్రసన్నామః ॥౧॥

అగ్నిపరిషేచనం పూర్వవత్ । అయం తు విశేషః, అదితేఽనుమన్యస్వేత్యాదిషు త్రిష్వనుమన్యస్వేత్యస్య స్థానే 'అన్వమంస్థాః' ఇతి, దేవసవితరిత్యత్ర 'ప్రసువ' ఇత్యస్య స్థానే 'ప్రాసావీః' ఇతి । అత్ర శ్రౌతవత్ ప్రణీతా విముంచతి తూష్ణీం కృతకార్యాణామాసాం ప్రతిపత్త్యపేక్షత్వాత్ - 'ప్రణీతాభ్యోదిశోఽభ్యుపనీయ' (బో-గృ-౩-౮) ఇతి బోధాయనవచనాత్, ఆచారాచ్చ । బ్రాహ్మణాంశ్చ యథాశక్తి దానమానాదినా సత్కృత్యానుగచ్ఛేత్ ॥

అత్రేయం స్థితిః । అగ్నిమిద్ధ్వేత్యాది మంత్రసన్నామ ఇత్యంతః ప్రాచ్యోదీచ్యాంగసముదాయః సర్వగృహ్యప్రధానహోమానాం సా

ఘారణః 'యథోపదేశం ప్రధానాహుతీర్హుత్వా' ఇతిప్రాచ్యోదీచ్యపదార్థాపేక్షయా హోమా (నామ)నాం విశేషేణ ప్రాధాన్యాభిధానాత్ । ఏవంచాహోమేషు నామకరణాదిషు తంత్రస్యాప్రసంగఏవ । నన్వేవమ్ 'అగ్నేరుపసమాధానాద్యాజ్యభాగాంతే' ఇతి కిమర్థస్తత్రతత్ర పునరుపదేశః । ఉచ్యతే । యత్ర కేవలాజ్యహవిష్షూపనయనాదిషుఽస్యోపదేశస్తత్రైవేదం తంత్రమ్ । యత్ర పునః 'అపివోత్తరయా జుహుయాత్' (ఆప-గృ-౫-౧౫) 'కామమన్యాభ్యాంవా జుహుయాత్' (ఆప-ధ-౧-౨౬-౧౩) ఇత్యాదిషు నోపదేశః నైవ తత్రేదం తంత్రమితి నియమార్థః కుతఏతత్ । కేవలాజ్యహవిష్ష్వేవ ప్రయోజనాన్తరమంతరేణాస్యతంత్రస్యోపదేశాత్ । ఉపాకరణసమాపనాదీనాం తు తత్ర తంత్రోపదేశాభావేపి 'కూష్మాండైర్జుహుయాద్ఘృతమ్' ఇత్యాదేరివ తంత్రార్థత్వావగమాత్ అనేన సాధారణవిధానేనైవ తంత్రమ్ । తంత్రార్థత్వావగమస్తు (కృత్స్నవిధానాభావాత్) గృహ్యాంతరేషు తంత్రవతామేవోపదేశాత్ ఆపస్తమ్బదర్శనానుగతోపదేశాత్ అవిగీతశిష్టాచారాచ్చ యద్యేవమాజ్యౌషధహవిష్కేఽపి వివాహే కిమర్థస్తంత్రోపదేశః? । ఉచ్యతే । లాజహోమానాం కృత్స్నవిధానేన తంత్రానపేక్షత్వాత్ ఉపనయనాదివదాజ్యహోమార్థ ఏవతంత్రోపదేశః । తథా 'తస్మిన్నుపవిశత ఉత్తరోఽపరః' (ఆప.గృ.౪-౯) ఇత్యస్యానంతరమేవ అగ్నేరుపసమాధానాది, నతు 'యథాస్థానముపవిశ్య' (ఆప.గృ.౫-౨) ఇత్యస్యానంతరమితి క్రమార్థశ్చ । తథా కేవలౌషధహవిషి స్థాలీపాకేపి క్రమార్థ ఏవ । యద్యపి శ్రౌతే దర్శనాత్ పాత్రప్రోక్షణానంతర మవఘాతాదియుక్తమ్. తథాప్యేతద్వచనబలాత్ తంత్రాత్పురస్తాదేవేతి । ఐశానేఽపి స్థాలీపాకే స్థండిలకల్పనాంతే తంత్రమ్, నతు పార్వణవద్గృహపవప్రతిష్ఠితాభిఘారణానంతరమితి క్రమార్థ ఏవ ॥

కేచిత్ — కల్పాంతరవిహితేషు అపార్వణాతిదేశేషు ఆజ్యహోమేషు

తంత్రార్థేషు 'కూష్మాండైర్జుహుయాద్ఘృతమ్' ఇత్యాదిషు స్వస్య తన్త్రస్య ప్రాప్త్యర్థం యథోపదేశమితి సామాన్యవిధానమ్ । అత్రత్యేషు తు వివాహాదిషు యేష్వేవ పునర్విధానం తత్రైవ నాన్యత్ర (పాణి)పణ్య)హోమాదిష్వితి నియమార్థం తత్రతత్ర తంత్రవిధానమ్ । పితృ్యేషుతు 'ఏకైకశః పితృసంయుక్తాని' (ఆప.గృ. ౧,౧౭) ఇత్యాదివిశేషవిధానాత్ తంత్రసిద్ధిరితి ॥

ఏవం సర్వగార్హ్యహోమానాం సాధారణం స్మార్తం విధిముక్త్వా, ఇదానీం పాకయజ్ఞేషు వైకల్పికం శ్రౌతం విధిమాహ ॥

లౌకికానాం పాకయజ్ఞశబ్దః ॥౯॥

లోకయంతి వేదైర్వేదార్థానితి లోకాః త్రైవిద్యవృద్ధాః శిష్టాః ద్విజన్మానః । తైర్లోకైరాచర్యంతే యాని కర్మాణి తాని లౌకికాని తేషాం మధ్యే సప్తానాం ఔపాసనహోమాదీనాం పాకయజ్ఞశబ్దః సంజ్ఞాత్వేన ప్రసిద్ధః నతు శ్రౌతానాం, వివాహాదీనాంచ, తత్ర లోకానాము ప్రయోగాత్ । యది లోకప్రయోగాదేవైషాం పాకయజ్ఞనామతా ప్రసిద్ధైవ తర్హి 'పాకయజ్ఞేషు బ్రాహ్మణోపేక్షో విధిః' ఇత్యేతావతాఽలమ్ కిమర్థం 'లౌకికానాం పాకయజ్ఞశబ్దః' ఇతి । ఉచ్యతే । పాకేన పక్వేన చరుణా సాధ్యో యజ్ఞః పాకయజ్ఞః ఇత్యేవం వ్యుత్పన్నసంజ్ఞానువాదాత్ నాంతరీయకావగతశ్చరురేవాగ్నిహోత్రికవిధా హవిః' న పునర్విధ్యంతరవదాజ్యాదికమపీతి నియమజ్ఞాపనార్థమ్ । బౌధాయనేనతు అత్రాజ్యమ్ హవిరుపదిష్టమ్ । న త్వాగ్నిహోత్రికం హవిరిహ భవతి, అగ్నిహోత్రధర్మప్రాపక ప్రమాణాభావాత్ । ద్విర్జుహోతి' (ఆప.గృ ౨-౧౧) ఇత్యేవమాదయః పునః పంచపదార్థాః వచనబలాద్భవంతి । దేవతాస్తు తత్తన్మంత్రప్రతిపాద్యా ఏవ ॥

తత్ర బ్రాహ్మణోపేక్షో విధిః ॥౧౦॥

తత్ర తేషు పాకయజ్ఞేషు మధ్యే పార్వణాదిషు పంచసు బ్రాహ్మణో

దేశ్యోవిధిర్భవతి । యోవిధిః ప్రత్యక్షమేవ బ్రాహ్మణమపేక్షతే, నాగ్నిమిద్ధ్వేత్యాదివల్లోకాచారానుమేయం సోఽప్యేష వికల్పేన భవతీత్యర్థః । నానయోర్విధ్యోర్మిథః సంసర్గః । నాపిస్మార్తస్యానేన బాధః । ప్రత్యక్షబ్రాహ్మణస్యాపి స్మృత్యనువాదే కల్పసూత్రాధికరణన్యాయేన స్మృతితుల్యప్రామాణ్యాత్ । అతఏవ 'సర్వంపాప్మానం తరతి తరతిబ్రహ్మహత్యాంయోఽశ్వమేధేనయజతే' (తై.సం౫-౩-౧౨) ఇతిశ్రుత్యా 'యజేతవాశ్వమేధేన' (మను. ౧౧-౭౫) ఇతి మనుస్మృత్యనువాదే అశ్వమేధద్వాదశవార్షికయోర్వికల్పః । బోధాయనీయేచవ్యక్తోయమర్థః తత్రోదాహరంతి ॥

'ఆఘారం ప్రకృతిం ప్రాహ దర్విహోమస్య బాదరిః ॥
అగ్నిహోత్రంతథాఽఽత్రేయః కాశకృత్స్నస్త్వపూర్వతామ్ ॥ ఇతితాం నమినః సంసాదయేవనాదేశాత్' ఇతి । హోమమంత్రాదయస్తు విధ్యంతరీయా అర్థాదాచారాచ్చేహాపి భవంతి । యద్యస్యాపి స్మృతితుల్యమేవ ప్రామాణ్యం కిమర్థం 'బ్రాహ్మణాపేక్షః' ఇతి ? । ఉక్తోత్తరమేవైతత్ । ఆగ్నిహోత్రికవిధాభ్రేషే 'యది యజుష్ట' (ఐ-బ్రా.౨౫-౩౪) ఇతి శ్రౌతం ప్రాయశ్చిత్తమ్ । నతు స్మార్తనాశే 'యద్యవిజ్ఞాతా సర్వవ్యాపద్వా' (ఐ.బ్రా౨౫-౩౪)ఇతి ॥

ద్విర్జుహోతిద్విర్నిమార్ష్టిద్విఃప్రాశ్నాత్యుత్సృప్యాచామతి నిర్లేఢీతి ॥౧౧॥

సర్వే ప్రధానహోమాః ప్రధానహోమత్వ సామాన్యాదేకోహోమ ఇత్యభిప్రేత్యస్విష్టకృదపేక్షయా శ్రుతిఃద్విర్జుహోతీత్యాహనపునర్ద్విరేవ జుహోతీతి । 'సప్తదశప్రాజాపత్యాన్' (తై.బ్రా.౧,౩-౪) ఇతివదిహ సంప్రతిపన్నదేవతైకత్వాభావాత్ ॥

కేచిత్ —యావంతః ప్రధానహోమాస్తావంతి చతుర్గృహీతాని స్రుచి సహోపహాయహోమమంత్రాన్ సర్వాన్ అనుద్రుత్యసకృదేవజుహువతి ॥

ద్విర్నిమార్ష్టీత్యాది వ్యక్తార్థమ్ ॥

ప్రయోగస్తు—న పరిస్తరణదర్వీసంస్కారౌ ప్రస్తరణాదీని, అత్రానుపదేశాత్ । చరుపాకస్త్వర్థాద్భవత్యేవ । తేన చరుణా ప్రధానాహుతిస్విష్టకృత్ప్రాశనభక్షణాభ్యాః పర్యాప్తేన దర్వీంపూరయిత్వాఽపరేణాగ్నిం దర్భేషు సాదయిత్వాఽఽదాయ తత్తన్మన్త్రైః సర్వాః ప్రధానాహుతీః క్రమేణ హుత్వా దర్వ్యాస్తతో లేపమాదాయ దర్భైర్నిమృజ్య శేషాత్స్విష్టకృతే హుత్వా ప్రాచీనావీతీ పునర్లేపమాదాయ దక్షిణతో భూమ్యాం నిమృజ్యాప ఉపస్పృశ్య యజ్ఞోపవీతీ దర్వ్యా లేపమఙ్గుల్యాఽఽదాయ ప్రాశ్య శుద్ధ్యర్థమాచమ్య పునరప్యేవంకృత్వా ఉదఙ్ఙావృత్యోత్సృప్య దర్వ్యా హవిశ్శేషం సర్వంభక్షయిత్వా తాం నిర్లిహ్యాచమ్య తాం దర్భైరద్భిః ప్రక్షాళయేదితి ॥

నను వైశ్వదేవౌపాసనహోమయోః కస్మాన్నాయం విధిః? ఉచ్యతే తత్ర ‘ ఉభయతః పరిషేచనం ’ (ఆప.గృ.౭-౨౨) ఇతి ఏకకార్యయోః ద్వయోరపి విధ్యోః పరిసంఖ్యానాత్ । అతఏవ బర్హిర్లేపప్రతిపత్త్యోరభావాచ్చ ॥

కేచిత్తు—పాకయజ్ఞ ఇత్యత్ర పాకశబ్దస్యాల్పవాచకత్వాత్ వివాహాదయోఽపి సామాన్యాపేక్షయా పాకయజ్ఞా ఇతి తేష్వప్యయం విధిరితి । తన్న, తేషాంమనుష్యసంస్కారార్థత్వేన అప్రాధాన్యాత్ ప్రధానవాచియజ్ఞశబ్దవాచ్యత్వానుపపత్తేః ॥

ఏకాగ్నివిధికాండే వివాహమన్త్రాణాం పూర్వమామ్నానాత్ వివాహమేవ పూర్వం వ్యాఖ్యాస్యన్ తస్యోదగయనాది నియమాపవాదేన కాలమాహ ॥

సర్వ ఋతవో వివాహస్య శైశిరౌ మాసౌ పరిహాప్యోత్తమంచ నైదాఘమ్ ॥౧౨॥

సర్వే షడృతవః ప్రత్యేకం మాసద్వయరూపాః వివాహస్య కాలాః

ద్వాదశాపి మాసాః సాపరపక్షాదికాః కాత్స్న్యేన కాలా ఇత్యర్థః ॥ ఋతవ ఇత్యనేన లక్షణయా మాసా ఏవ వివక్షితాః నర్తవ ఇతి కుతోఽవగమ్యతే? ఉచ్యతే । శైశిరౌ మాసావితి మాసపర్యుదాసాత్ । అన్యథా విధిపర్యుదాసయోరేకవిషయత్వాత్ లఘుత్వాచ్చ శిశిరం పరిహాప్యేతి బ్రూయాత్ । ప్రయోజనంతు వివాహస్య పూర్వపక్షాది నియమాభావః । యత్ర పునరుపనయనాదావేవం విధహేత్వభావాదృతోరేవ విధిత్సా । తత్ర ద్రవ్యావదానద్వారా పురోడాశస్య యాగసాధనత్వవత్ సామాన్యవిధ్యపద్ధ పూర్వపక్షాదిద్వారేణాపి ఋతోః కర్మసాధనత్వ సిద్ధేః పూర్వపక్షాదిర్నియత ఏవ । శిశిరస్యర్తోః యౌ ద్వౌ మాసౌ తౌ మాఘఫాల్గునౌ, నిదాఘస్య గ్రీష్మస్య యశ్చోత్తమోఽన్త్య ఆషాఢః, తానేతాంస్త్రీన్ మాసాన్ పరిహాప్య వర్జయిత్వా । అత్రోత్తమమితి తమప్ప్రత్యయాత్ యస్సారతోఽన్త్యో నైదాఘః, యశ్చాధికమాసతో ద్వితీయ ఆషాఢః తావపి పర్యుదస్తౌ ॥

సర్వాణి పుణ్యోక్తాని నక్షత్రాణి ॥౧౩॥

యాని జ్యోతిషే పుణ్యోక్తాని శుభఫలప్రదత్వేనోక్తాని నక్షత్రాణి నక్షత్రగ్రహణస్య ప్రదర్శనార్థత్వాత్తిథ్యాదీన్యపి । తత్ర పుణ్యోక్తాని సర్వాణ్యత్రోపసంహర్తవ్యాని ॥

తథా మంగళాని ॥౧౪॥

శంఖదుందుభివీణాతూణ వాదిత్రసంప్రవాదనాని కులస్త్రీగీతాని కేశప్రసాధనాదిప్రకల్పనాహతధౌతాచ్ఛిద్రవిచిత్రవాసోధారణ గంధానులేపన సుగంధ స్రగ్ధారణాపదాతిగమనచ్ఛత్రధ్వజాదీని శిష్టాచారప్రసిద్ధాని మంగళాని వివాహే ఉపసంహర్తవ్యాని ॥

ఆవృతశ్చ స్త్రీభ్యః ప్రతీయేరన్ ॥౧౫॥

ఆవృతః క్రియాః వైవాహిక్యః అవిశేషాత్సమంత్రకా అమంత్రకాశ్చ । తాస్సర్వా ఆస్త్రీభ్యః సర్వవర్ణేభ్యస్సకాశాదవగమ్య ప్రతీయే

నా పర్వతాదివిశేషాః । తత్ర సమన్త్రకాః గ్రామప్రజాపత్యాద్యా

మణిప్రతిసరబంధాద్యా ఆచారసిద్ధా అమంత్రకాః (నాగబలి నాగపుష్టి)

యక్షబలిందాహ్ని పూజాదయః, తాశ్చ యథాజనపదం యథావర్ణం

యథాకులం యథాస్త్రీపుంసం వ్యవస్థితా ఏవ, నతు సర్వాః సర్వ

త్ర సముచ్చితాః ॥

ఇన్వకాభిః ప్రసృజ్యంతే తేవరాః ప్రతి నందితాః ॥ ౧౬ ॥

ఇత్యాపస్తమ్బీయే గృహ్యప్రశ్నే ద్వితీయఃఖండః

ఇన్వకాభిఃమృగశిరసి 'నక్షత్రేచలుపి'(పాణినీయే-౨-౩,౪౫)ఇతిసప్త మ్యర్థే తృతీయా । యేవరాః వరయితారో మృగశిరసిప్రసృజ్యంతే కన్యావరణార్థం ప్రేష్యంతే, తేదుహితృమద్భిః ప్రతినందితాః ప్రకర్షేణ పూజితాః, సిద్ధార్థాభవంతీత్యర్థః ॥ ******************

ఇతిశ్రీసుదర్శనాచార్యకృతే గృహ్యతాత్పర్యదర్శనే ద్వితీయఃఖండః

అథ తృతీయఃఖండః

మఘాభిర్గావో గృహ్యంతే ॥ ౧ ॥

'ఆర్షే దుహితృమతే మిథునౌ గావౌదేయౌ' (ఆప.ధ.౨-౧౧-౧౮) ఇతి వచనాదార్షే వివాహే వరైర్దీయమానాగావోదుహితృమద్భిర్మఘాసు గృహ్యంతే । ఏతదుక్తం భవతి ఆర్షంవివాహం మఘాస్వేవకుర్యాత్,నబ్రాహ్మాదివత్ నక్షత్రాంతరేష్వితి ॥

ఫల్గునీభ్యాం వ్యూహ్యతే ॥ ౨ ॥

అత్రచ వధూః ఫల్గున్యోరేవ వ్యూహ్యతే నీయతే స్వగృహాత్, న తు 'తాం తతః' (ఆప. గృ-౫-౧౨) ఇతి వచనాత్ బ్రాహ్మాదివత్తథానీమేవ ॥

కేచిత్ — ఇన్వకాభిరిత్యాది ఫల్గునీభ్యాం వ్యూహ్యతే ఇత్యంతము త్తరత్ర స్వకాశబ్దస్య వ్యాఖ్యానాత్ శాఖాంతరీయా గాథేతి కల్పయంతః, మఘాసు గవాం క్రియాదినా స్వీకారః, సేనాయాశ్చ యుద్ధేవ్యూహః అవిశేషాత్ పూర్వయోరుత్తరయోర్వా ఫల్గున్యోరితి ప్రకృతానుపయోగితయా వ్యాచక్షతే ॥

యాంకామయేత దుహితరంప్రియాస్యా
దితితాం నిష్ట్యాయాం దద్యాత్ప్రియైవభవతు(నే)నైవ
తుపునరాగచ్ఛతీతి బ్రాహ్మణావేక్షోవిధిః ॥౩॥

ఇయంభర్తుః ప్రియాస్యాదితి యాం దుహితరం పితా కామయేత తాం నిష్ట్యాయాం స్వాతౌ వరాయదద్యాత్ । సా తస్యప్రియైవ భవతి నైవతు నైవచ రోగదారిద్ర్యాదినా పీడ్యమానాఽర్థినీపునః పితృగృహమాగచ్ఛతి, స్వగృహఏవతస్యాస్సర్వేఽర్థాస్సమ్పద్యంత ఇతి బ్రాహ్మణావేక్షోవిధిః॥అత్రాపిపూర్వవత్ స్వాతేఃపుణ్యోక్తనక్షత్రైర్వికల్పః

ఇన్వకాశబ్దో మృగశిరసి ॥౪॥

నిష్ట్యాశబ్దస్స్వాతౌ ॥౫॥

ఏతే సూత్రే వ్యక్తార్థే ॥

వివాహేగౌః ॥౬॥

వివాహస్థానే గౌస్సన్నిధాప్యా ॥

గృహేషుగౌః ॥౭॥

తథా గృహేషు శాలాయాం అన్యాగౌస్సన్నిధాప్యా ॥

కిమర్థమిత్యతఆహ ॥

తయావరమతిథివదర్హయేత్ ॥౮॥

తయా వివాహస్థానే సన్నిధాపితయా గవా, నత్వనంతరోక్తయా, వరమతిథివత్ అతిథిం యథా అర్హయేత్ పూజయేత్ । తయాహవిరుత్పత్తిద్వారేణోత్సర్గద్వారేణ వాంగభూతయా యుక్తేన మధుపర్కే

ణ వరమవేదాధ్యాయినమపి పూజయేదిత్యర్థః ॥

యోస్యాపచితస్తమితరయా ॥

యోస్య వరస్య పితా ఆచార్యశ్శ్వాదినా సమ్బన్ధీ, లోకే పూజిత ఇతి విద్యాభి(జనాది)జన)సమ్పత్త్యా । యద్వా వరస్యాపచితః పూజ్యః । తమితరయా గృహేషు సన్నిధాపితయా అతిథివదర్హయేదితి సంబంధః ।

ఏతత్తు మధుపర్కద్వయమపి వివాహాంగం ప్రకరణాత్ । చాత్మ ఫలపురుషార్థత్వేతు 'ఆచార్యాయర్త్విజే శ్వశురాయ రాజ్ఞే పరాయాపచితాయ చ (కశ్చిచ్ఛ్రోత్రియో నాస్తి)ఇతి బ్రూయాత్ । ప్రత్యృత 'అతిథిః పితరో వివాహశ్చ' (ఆప. గృ- 3-౧౦) ఇతి వివాహసంబంధమేవాహ । నను వరం చాపచితం చాతిథివదర్హయేదితి వక్తవ్యే 'వివాహే గౌః' ఇత్యాదికిమర్థం? ఉచ్యతే । ఉభయోః పూజయోర్భిన్నదేశత్వేన భిన్నతంత్రత్వజ్ఞాపనార్థం ఇతరథా సంభవతాం తంత్రితా స్యాత్ । 'సర్వేభ్యో వై(కా౧)కామ)విభవత్వాత్(వైకామం విభావిత్వాత్)' ఇతి కల్పాంతరే సర్వేభ్యః ఋత్విగ్భ్యః వికల్పేన గవైకత్వదర్శనాదిహాపి వరాపచితయోర్వికల్పేన ప్రసక్తం గవైకత్వం మాభూదితి ప్రతిషేధార్థం చ ॥

ఏతావద్గోరాలమ్భస్థానమతిథిః పితరో వివాహశ్చ ॥ ౧౨ ॥

అతిథిర్వేదాధ్యాయ్యాగతః, పితరోష్టకాకర్మ, వివాహశ్చేతి యదేతత్త్రయం ఏతావత్ గవాలమ్భాంగకర్మనిమిత్తం । ఏతదుక్తం భవతి । యథాఽతిథిః పితరశ్చ గవాలంభాంగకర్మనిమిత్తం తథా తాః వివాహోప్యస్మాదేవ వచనాద్విశేషణాంతర నిరపేక్ష ఇతి । యద్యేతత్సూత్రమేవం నవ్యాఖ్యాయేత తదా 'గౌరితి గాం ప్రాహ' (ఆప. గృ, ౧౩-౧౪) శ్వోభూతే దర్భేణ గాముపాకరోతి (ఆప. గృ. ౨౨.౩) 'వివాహే గౌః' (ఆప. గృ. 3,౬) ఇత్యేతైరేవ సిద్ధత్వాత్ వ్యర్థమేవ స్యాత్ తేన అవేదాధ్యాయిభ్యామపి వరాపచితాభ్యాం ధర్మోక్తగోరక్షా

తో మఙ్గపర్కో —దేయః । వేదాధ్యాయిభ్యస్తు తత్సహితఇతి॥

కేచిత్ —ఏతత్ప్రియమేవాస్మాకం గోరాలంభస్థానమ్. నపునరన్యేషా మిప వికల్పేనాపీశానబలిశూలగవాపరనామా ।ఏవంవదన్నస్మాకమపి క ల్పాంతరోక్తానపి విశేషాన్ వికల్పేనానుజానాతీతి ॥

అథ వివాహేవర్జనీయాః కన్యాఆహ—

సుప్తాంరుదంతీం నిష్క్రాంతాం వరణే ప రివర్జయేత్ ॥ ౧౧ ॥

యా వరేషు వరణార్థం ప్రాప్తేషు స్వపితి, యా రోదితి, యావా గృహాన్నిష్క్రామతి, తా ఏతావరణే పరివర్జయేత్ అత్యంతం వర్జ యేత్, ఋద్ధ్యాజ్యోతిషాదిభిర్జ్ఞాతాయామపి యతస్స్వాపాదీనామప్ర వృద్ధిలింగత్వం (ప్రబలత్వం చ) వివక్షితమ్ ॥

దత్తాంగుప్తాం ద్యోతామృషభాం శరభాం వినతాం వికటాంముండాం మండూషికాం సాంగారి కాంరాతాంపాలీం మిత్రాం స్వనుజాం వర్షకారీంచ వర్జయేత్ ॥ ౧౨ ॥

దత్తాద్యాః పంచదశకన్యా వర్జయేత్ । దత్తాఅన్యస్మైవాచా ప్రతి శ్రుతా, ఉదకపూర్వం వా ప్రతిపాదితా । గుప్తా అదర్శనార్థం శం కుకాపిభిరావృతా,ప్రయత్నసంరక్ష్యమాణావా దౌశ్శీల్యాదిశంకయా? ద్యోతా పింగాక్షీ, బభ్రుకేశీవా, విషమదృష్టిర్వా । ఋషభా ప్రధా నా, ఋషభస్యేవ శరీరం గతిః శీలం వా యస్యాస్సా, కకుద్వాస్తి య స్యాస్సా । శరభాశీర్ణదీప్తిః, సర్వసీలలోమ్నీవా,అరూపావా, నిష్ప్ర భావా(నిష్ప్రభావా ఇతి నాస్తికచ్చిత్)

కేచిత్ —దర్శనీయా, యతస్సాజారకామ్యా ॥

వినతా కుబ్జా । వికటావికటజంఘా, విస్తీర్ణజంఘావా। ముండా అపనీతకేశా, అజాతకేశావా । మండూషికా అల్పకాయా, అరుణదతీ

వా, మణ్డూకత్వ(గ్వా) గ్వక్ష్ణిష్వ(క్షిణా)

అపరే—వామనాఙ్గా, దగ్ధాఙ్గా వా ॥

సాఙ్గారికా గర్భస్థాయాం యస్యాం సత్యాం మాతా భర్తురస్థి సంచయనకారికా, కులాన్తరస్య దుహితృత్వం గతా వా । రాత్రావటనశీలా కం(దు)తు)కాది క్రీడాప్రియేత్యర్థః, ఋతుస్నాతా వా ॥

కేచిత్—రతిశీలా విషయోపభోగశీలేత్యర్థః ॥

పాలీ వత్సక్షేత్రాదిపాలికా । మిత్రా బహుమిత్రా, సఖీ వా ॥ స్వనుజా శోభనాఽనుజా యస్యాస్సా, నతు శోభనోఽనుజో యస్యాః, శోభనాయామనుజాయాం కదాచిత్ప్రమాదస్స్యాదితి ॥

కేచిత్—వరజన్మసంవత్సర ఏవ పశ్చాజ్జాతేతి ॥

వర్షకారీ- వరాద్వర్షేణాధికా। యాఽత్యన్తం (స్రవతి)స్రవన్తీ) సా వా । పరివర్జయేదిత్యనుషంగే సత్యపి వర్జయేదితి పునర్వచనం బ్రాహ్మాదిషు సర్వేషు వివాహేష్వాసాం ప్రతిషేధార్థమ్, అనతిగత్యన్తరత్వే బుద్ధావపి పరీక్షితాయాం దత్తేతరాసామనిషేధార్థం వా ॥

నక్షత్రనామా నదీనామా వృక్షనామాశ్చ గర్హితాః ॥ ౧౩ ॥

నక్షత్రస్య నామైవ నామ యాసాం తా నక్షత్రనామాః । ఏకస్య నామశబ్దస్య లోపః ఉష్ట్రముఖవత్ । ఏవముత్తరయోరపి విగ్రహః । రోహిణీ చిత్రేత్యేవమాదయో నక్షత్రనామాః । గఙ్గేత్యాదయో నదీనామాః । శింశపేత్యాద్యా వృక్షనామాః । గర్హితాః వర్జనీయాః ॥

సర్వాశ్చ రేఫలకారోపాన్తా వరణే పరివర్జయేత్ ॥ ౧౪ ॥

రేఫో వా లకారో వా యాసాం నామ్న ఉపాన్త ఉపధేత్యర్థః, యథా గౌరీ శాలీత్యాది । శేషం వ్యక్తమ్ । అత్ర చకారేణ గర్హితా ఇత్యనుకర్షణాత్ ఆసాం వర్జనీయత్వే సిద్ధే ‘సర్వా వరణే పరివర్జయే

ల్" ఇతి వ్యర్థం । న, సుగ్రహార్థత్వాత్ । అథవా యా ఏతా రేఫలకారోపాంతా గౌరీశాలీత్యాద్యాః, యాశ్చ ప్రకారాంతరేణాపి స్మృత్యంతరోక్తా రేఫలకారోపాంతాః, యథా సగోత్రా సమానప్రవరా పుంశ్చలీతి తాస్సర్వా వరణే పరివర్జయేదితి జ్ఞాపనార్థం । ఇదంత్విహ వక్తవ్యమ్ । అసత్యపి గత్యంతరే వ్యక్తేష్వృద్ధిలింగే సగోత్రాదీనాం సర్వథానిషేధ ఏవ । గౌర్యాదీనాంతు న తథా, గుప్తాదీనామివేతి॥

కేచిత్—నక్షత్రనామేత్యాదికేయం శాస్త్రాంతరగీతా గాథా, తస్యాః పాదపూరణాని సర్వా వరణే పరివర్జయేదితి పదానీతి పరికల్పయన్తో యస్మాన్నక్షత్రాదినామా రేఫలకారోపాంతాశ్చ గర్హితాః, తస్మాత్తాస్సర్వా వరణే పరివర్జయేదితి వ్యాచక్షతే ॥

శక్తివిషయే ద్రవ్యాణి ప్రతిచ్ఛన్నాన్యుప
నిధాయ బ్రూయాదుపస్పృశేతి ॥ ౧౫ ॥

శక్తిస్సామర్థ్యమ్ । విషయోఽవకాశః । అస్యామృద్ధిపరీక్షాయాం వరతత్పక్షిణాం సామర్థ్యస్యావకాశే సంభవతి, యదికన్యాచ తదీయాశ్చేమాం పరీక్షామభ్యుపగచ్ఛేయురిత్యర్థః । యత ఏవాత్ర శక్తివిషయ ఇత్యాహ, అత ఏవైషా బుద్ధిపరీక్షా జ్యోతిషాదిభిర్వైకల్పికీ, సతు నిత్యవద్వివాహాంగమ్ । ద్రవ్యాణి వక్ష్యమాణాని మృత్పిండేషుచ ప్రతిచ్ఛన్నాన్యేకస్మిన్ భాజనే నిధాయ కన్యాం సమీపే చ కృత్వా, తాం బ్రూయాదేషాం పిండానామేకముపస్పృశేతి ॥

కాని తానీత్యత ఆహ—

నానాబీజాని సంసృష్టాని వేద్యాః పా
ంసూన్క్షేత్రాల్లోష్టం శకృచ్ఛ్మశానలోష్టమితి ॥ ౧౬ ॥

నానాబీజాని వ్రీహియవాదిబీజాని । సంసృష్టాన్యేకస్మిన్ పిండే క్షిప్తాని । వేద్యాః సౌమిక్యాః ఆహృతాన్ పాంసూన్ । క్షేత్రాత్ సస్యసంపన్నాదాహృతం లోష్టం । అవశిష్టం ప్రసిద్ధం ॥

పూర్వేషాముపస్పర్శనే యథాలింగమృద్ధిః ॥౧౭॥

పూర్వేషాం చతుర్ణాముపస్పర్శనే యథా(యోగ్య)లింగ)మృద్ధిః । నానాబీజానాముపస్పర్శనే ప్రజానాం సమృద్ధిః । వేద్యాః పాంసూనాం+యజ్ఞానాం। క్షేత్రా(ల్లో)ష్టస్య+సస్యానాం । శకృతశ్చ+పశూనామితి । బుద్ధినిశ్చయాద్వివాహకర్తవ్యతానిశ్చయ ఇత్యర్థః ॥

ఉత్తమం పరిచక్షతే ॥౧౮॥

ఉత్తమం శ్మశానలోష్టం పరిచక్షతే గర్హన్తే శిష్టాః, జాయాపత్యోరన్యతరస్య వా మరణలిం(గా)గత్వా)దితి ॥

ఉద్వాహ్యామాహ—

బన్ధుశీలలక్షణసమ్పన్నామరోగాముపయచ్ఛేత ॥౧౯॥

అత్ర సమ్పన్నామితి ప్రత్యేకం సమ్బధ్యతే । బన్ధుసమ్పన్నాం ప్రశస్తాభిజనాం । శీలసమ్పన్నామాస్తిక్యాది గుణాన్వితాం । లక్షణసమ్పన్నాం గూఢగుల్ఫత్వాది(స్త్రీ)లక్షణయుక్తామ్ । అరోగాం క్షయాపస్మారకుష్ఠాద్యచికిత్స్యరోగరహితామ్ । ఉపయచ్ఛేత ఉద్వహేత్ ॥

అథ వరగుణానాహ—

బన్ధుశీలలక్షణసమ్పన్నః శ్రుతవానరోగ ఇతి వరసమ్పత్ ॥౨౦॥

బన్ధుశీలలక్షణసమ్పన్న ఇతి పూర్వవద్వ్యాఖ్యానమ్ । శ్రుతవాన్ శ్రుతాధ్యయనసంపన్నః అవిదుషశ్చోదితకర్మానధికారాత్ ధర్మార్థత్వాచ్చ వివాహస్య । అరోగ ఇతి పూర్వవత్ తస్యాప్యసమర్థత్వేనానధికారాత్ । (ఇత్యే)ఏ)వం భూతావరసమ్పత్ । ఏవంగుణాయ వరాయ కన్యా దేయేత్యర్థః ॥

అథ ద్వితీయస్మిన్పక్షే స్వకీయం మతమాహ—

యస్యాం మనశ్చక్షుషోర్నిబన్ధస్తస్యామృద్ధిర్నేతరదాద్రియేతేత్యేకే ॥౨౧॥

ఇత్యాపస్తమ్బీయే గృహ్యప్రశ్నే తృతీయఃఖండః.

సమాప్తశ్చ ప్రథమఃపటలః

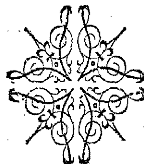
యస్యాం కన్యాయాం వరస్య మనశ్చక్షుషోర్నిబంధః నితరాంబంధనం, యస్యామాసక్త్యతిశయేన మనశ్చక్షుషీ నిబద్ధేఇవతిష్ఠత ఇత్యర్థః తస్యాం జాయాయాం సత్యాం ధర్మాదీనాం సమృద్ధిః, నేతరద్గుణదో(ష) షానురాగ)వర్ణన మాద్రియేతేత్యేకే బ్రువతే । ఏతదుక్తం భవతి, అత్ర మనశ్చక్షుషోర్నిబన్ధ ఏవాదరణకారణం నతు జ్యోతిషాదినా జ్ఞాతాగుణాః । తథా తదభావ ఏవపరివర్జనే కారణం, న స్వాపాదయోదోషా ఇతి । ఉభయోరపి మతయోర్దత్తాదీనాం నిషేధమాద్రియేతైవ ‘సవర్ణాపూర్వశాస్త్రవిహితాయామ్’ (ఆప. ధ. ౨-౧౩-౧) ‘అసమానార్షగోత్రజాం’ ‘పంచమాత్సప్తమాదూర్ధ్వం’ ఇత్యాదివచనజాతాత్ ॥

ఇత్థం సుదర్శనాచార్యేణ (గృహ్యతాత్పర్యనిర్ణయం (సూత్రతాత్పర్యదర్శనమ్)

ప్రథమేపటలేఽకారి యథాభాష్యం యథామతి ॥

ఇతి శ్రీసుదర్శనాచార్యకృతే గృహ్యతాత్పర్యదర్శనే తృతీయఃఖండః

సమాప్తశ్చ ప్రథమఃపటలః

ఆపస్తమ్బగృహ్యే ద్వితీయపటలః

అథ ద్వితీయః పటలః

చతుర్థః ఖణ్డః.

పూర్వత్ర 'ఇష్టకాభిః ప్రసృజ్యన్తే' (ఆప-గృ-౨-౧౬) ఇతి వివాహోపయోగినో వరప్రేషణస్య కాలో(ఽ)(భి)హితః ।

ఇదానీం తస్య విధిమాహ—

సుహృదస్సమవేతాన్మన్త్రవతో వరాన్ ప్రహిణుయాత్ ॥ ౧ ॥

సుహృద ఆత్మనో మిత్రాణి । సమవేతాన్ ఆత్మానం ప్రత్యేకకార్యాన్ । మన్త్రవతః మన్త్రబ్రాహ్మణవతః, 'ఋషేర్మన్త్రవతః' (ఆప,ధ-౨-౧౪-౧౧) ఇతి మన్త్రగ్రహణస్య ప్రదర్శనార్థత్వాత్ । వరాన్ వరయితౄన్ । వరాన్ ప్రహిణుయాత్ ప్రేషయేత్ ॥

ఏతే యుగ్మా బ్రాహ్మణాశ్చేతి కేచిత్ ॥

తానాదితో ద్వాభ్యామభిమన్త్రయేత ॥ ౨ ॥

తాన్ ప్రస్థితాన్ । మన్త్రసమామ్నాయస్యాదితః 'ప్రసుగ్మన్తా' ఇతి ద్వాభ్యాం ఋగ్భ్యాం అభిమన్త్రయేత । అభిమన్త్రణం ఆభిముఖ్యేన మన్త్రస్యోచ్చారణం । అనుమన్త్రణమప్యేవం, అనుమన్త్రయితవ్య ద్రవ్యగతచిత్తేనేతి తు భేదః ॥

అథ సూత్రస్యాపూర్ణత్వాత్క్రమ ఉచ్యతే—

కృతప్రాణాయామో వరాన్ ప్రేషయిష్య ఇతి సంకల్ప్య, ప్రసుగ్మన్తేతి ద్వాభ్యాం వరానభిమన్త్ర్య 'యూయమముష్మాత్కులాత్ సహ్యాం కన్యాం వృణీధ్వమ్' ఇతి ప్రేషయేత్ । తతస్తే దుహితృమతో గృహంగత్వా, కన్యాం దత్తసగోత్రత్వాది దోషరహితాం బన్ధ్వాదిగుణ సమ్పన్నాం చ యత్నతోఽవధార్య దుహితృమన్తం పిత్రాదికం 'గౌతమగోత్రాయ విష్ణుశర్మణే భవదీయాం కన్యాం ప్రజాసహత్వకర్మభ్యో

వృణీమహే ఇతి బ్రూయుః । తతస్సపిత్రాదిర్దాస్యామీతి ప్రతిబ్రూయాత్ । తతస్తే ప్రత్యేత్య సిద్ధార్థావయమితి వరాయ వేదయేయుః ॥ ఏతచ్చ వరప్రేషణాద్యాసురార్షయోరేవ, నాన్యేషు, అర్థలోపాత్ । అస్మిన్నహని వివాహః తతః పూర్వమేవపంచమే తృతీయేవాఽహనియథాశిష్టాచార మంకురారోపణం కుర్యాత్ । తథాశ్వో వివాహ ఇత్యద్య వివాహ ఇతిచ । ' తథా మంగలాని ' ' ఆవృతశ్చ స్త్రీభ్యః ప్రతీయేరన్ ' (ఆప, గృ-౨-౧౪-౧౫) ఇత్యుక్తాని కర్మాణి వరోవధూశ్చ యథాకాలం యథాయోగ్యం కురుతః ॥

కేచిత్—పూర్వేద్యుర్నాందీశ్రాద్ధం కల్పాంతరాదితి ॥

తతః పిత్రాదిస్సఘృతకలం ప్రాప్తాయ వరాయ కన్యాముదకపూర్వాం దద్యాత్, ఇమాం వత్సగోత్రజాం (లక్ష్మీదాయీం(లక్ష్మీం)లక్ష్మీనామ్నీం) లక్ష్మీదాయాం) గౌతమగోత్రాయ విష్ణుశర్మణే తుభ్యంప్రజాసహత్వకర్మభ్యః ప్రతిపాదయామీతి । గాంధర్వరాక్షసయోస్తు న ప్రతిపాదనం దాతృవ్యాపారానపేక్షత్వాత్ । తతస్తాం వరః ప్రతిగృహ్య వివాహస్థానే ' యత్రక్వచాగ్నిం ' (ఆప-ధ-౨-౧-౧౩) ఇత్యాదివిధినాఽగ్నింప్రతిష్ఠాప్య, తత్రైవ యస్యాం శాలాయాం కన్యాఽఽస్తే తాంగత్వామధుపర్కం ప్రతిగృహ్ణాతి యథార్హం యథావిధి । ఏవమేవ వరాపచితోఽపి ॥

అనంతరం వరః కిం కుర్యాదిత్యత్రాహ—

స్వయందృష్ట్వాతృతీయాంజపేత్ ॥ 3 ॥

వరః స్వయం కన్యాం దృష్ట్వా ' అభ్రాతృఘ్నీం ' ఇతి తృతీయాం ఋచం జపేత్ । దృష్ట్వైవ చక్షు(షీ) ఉపసంహరతి । జపశ్చ సర్వత్రచాతుస్స్వర్యేణ, నతు కరణమంత్రాదివదేకశ్రుత్యా ' ఏకశ్రుతిదూరాత్సమ్బుద్ధౌ పా-౧-౨-33) 'యజ్ఞకర్మణ్యజపన్యూంఖసామసు ' (పా-౧-౨-3౪) ఇతి వచనాత్ । అత్ర చ స్వయమితి విశేషణం వరయిత్రూణాం ప్రకృతానామయంజపో మాభూదితి ॥

కేచిత్—స్వయం వధూమేవ దృష్ట్వా జపేత్, నతు వరానితి ॥

స్వయందృష్ట్వేత్యాదిచ సర్వవివాహానా మవిశేషకృతమ్ ॥

చతుర్థ్యా సమీక్షేత ॥౪॥

'అఘోరచక్షుః' ఇత్యనయా సమీక్షేత । వధ్వా దృష్టౌ స్వదృష్టిం నిపాతయతి- అఘోరచక్షురపతిఘ్న్యేధీతి మన్త్రలింగాత్ ॥

కేచిత్— సమీక్షేత అవయవశో నిరీక్షేతేతి ॥

అత్ర వరో వధూశ్చ దర్భేష్వాసీనౌ దర్భాన్ ధారయమాణౌ కృతప్రాణాయామౌ సంకల్పయేతే, 'ఆవాభ్యాం కర్మాణి కర్తవ్యాని ప్రజాః స్ప్రష్టోత్పాదయితవ్యాః' ఇతి ॥

అంగుష్ఠేనోపమధ్యమయా చాంగుళ్యా దర్భం సంగృహ్యోత్తరేణ యజుషా తస్యా భ్రువోరన్తరం సంమృజ్య ప్రతీచీనం నిరస్యేత్ ॥౫॥

ఉపమధ్యమా ఉపకనిష్ఠికా, నతు ప్రదేశినీ, తస్యా విస్రంసికేతి వ్యపదేశాత్ । ఉత్తరేణ యజుషా 'ఇదమహంయాత్వయి' ఇత్యనేన । శేషం వ్యక్తమ్ । దర్భం నిరస్యాప ఉపస్పృశేత్ ॥

ప్రాప్తే నిమిత్త ఉత్తరాం జపేత్ ॥౬॥

'జీవాం రుదన్తి' ఇతి మన్త్రలింగానురూపే నిమిత్తే ప్రాప్తే మాత్రాదిభిః కన్యకయా వా అన్యోన్యవియోగచింతయా రోదనే కృతే ఇమామృచం జపేత్ ॥

యుగ్మాన్త్సమవేతాన్ మన్త్రవత ఉత్తరయా వృకః ప్రహిణుయాత్ ॥౭॥

యుగ్మాన్ సమసంఖ్యాకాన్ । సమవేతాన్ మన్త్రవత ఇతి పూర్వవత్ ఉత్తరయా 'వృక్షతు...రం' ఇత్యేతయా ప్రైషత్వాదుచ్చైః ప్రయుక్తయా ఽ వృకః ప్రహిణుయాత్ వధూస్నాపనార్థా అప ఆహర్తుం ప్రేషయేత్ । ఏతేచ బ్రాహ్మణాఏవ 'అస్యై బ్రాహ్మణా' ఇతి మన్త్ర

లింగాత్ । తేన బ్రాహ్మణా యాస్వప్సు పురుషాస్స్నానాదిషు పూర్వం సమృతాస్తాభ్య స్తృణావకాద్యపనీయాప ఆనయంతి, ‘ అపీరథ్న్వః ’ ఇతి మంత్రలింగాత్ ॥

ఉత్తరేణయజుషాతస్యాశ్శిరసి దర్భేణ్వం నిధాయ తస్మిన్నుత్తరయా దక్షిణంయుగచ్ఛిద్రం ప్రతిష్ఠాప్య ఛిద్రే సువర్ణముత్తరయాంతర్ధాయోత్తరాభిః పఞ్చభిస్స్నాపయిత్వోత్తరయాఽహతేన వాససాఽఽచ్ఛాద్యోత్తరయాయోక్త్రేణ సన్నహ్యతి ॥౮॥

దర్భేణ్వం, దర్భైః పరికల్పితమిణ్వం నిగళాకృతిం పరిమండలాకారమిత్యర్థః (నిగళాకృతిఃపరిమండలాకారఇత్యర్థః) తదుత్తరేణ యజుషా ‘అర్యమ్ణో అగ్నిం’ ఇత్యనేన వధ్వాశ్శిరసినిధాయ తస్మిన్నిణ్వే పరఉత్తరయా ‘ ఖేనస ’ ఇత్యేతయా (క్వచిత్పరఇతినాస్తి) దక్షిణం యుగచ్ఛిద్రం యుగస్యదక్షిణంచ్ఛిద్రం దక్షిణస్యాంధురి బాహ్యచ్ఛిద్రం । ప్రతిష్ఠాప్య, ఛిద్రే సువర్ణముత్తరయా ‘ శంతేహిరణ్యం ’ ఇత్యేతయాఽంతర్ధాయ, ఉత్తరాభిః ‘ హిరణ్యవర్ణాశ్శుచయఃపావకాః ’ ‘ ప్రచక్రముహీణాత్వా ’ ఇత్యాదిభిఃపంచభిః ఋగ్భిః స్నాపయతి (క్వచిత్ప్రచక్రముహీణాత్వేతినాస్తి) ఏతచ్చ పంచానామంతే సకృదేవ ‘ వచనాదేకఃకర్మణ బహుమంత్రేషు ’ (ఆప-ప-౧-౪౭) ఇత్యుక్తత్వాత్ । ఏవం సర్వత్ర ఏవంవిధేష్వన్నప్రాశనాదిషు ॥

కేచిత్ — పంచభిరితివచనాత్ ప్రతిమంత్రమితి । తన్న తిసృభ్యో విశిష్టయోర్వికల్పనివృత్త్యర్థత్వాదస్య ఇతరథాక్రియాభ్యావృత్తివాచకప్రత్యయాప్రతేరుగుణార్థంప్రధానస్నానాభ్యావృత్తికల్పనాపత్తేః ప్రయుక్తిగౌరవంచ ॥ (క్వచి త్తిసృభ్యఇత్యారభ్యఇతి రథేత్యంతం నాస్తి)

ఉత్తరయా ‘ పరిత్వాగిర్వణో గిరః ’ ఇత్యేతయా । అహతేన అనివసితేన వాససా పరిధాప్య, ద్విరాచమయ్య, ఉత్తరయా ‘ ఆశాసానా

సౌమనసమ్' ఇత్యేతయాఽఽయోక్త్రేణ సన్నహ్యతి । కృత్స్నవిధానం చేదం ॥

కేచిత్ — విశిష్టసన్నహనవిధిప్రదర్శనార్థమితి ॥

అథైనాముత్తరయా దక్షిణే హస్తే గృహీత్వాఽగ్నిమభ్యానీయాపరేణాగ్నిముదగగ్రం కటమాస్తీర్య తస్మిన్నుపవిశత ఉత్తరో వరః ॥౯॥

అథశబ్ద ఉక్తార్థః, అర్థకృత్యప్రాప్తిషష్ఠార్థ ఇతి । ఏనాం వధూం దక్షిణే హస్తే గృహీత్వా, ఉత్తరయా 'పూషా త్వేతో నయతు' ఇత్యేతయాఽగ్నిమభ్యానీయాగ్న్యభిముఖమానయతి, నయత్వితి మంత్రలింగాత్ వ్యవహితేఽపి నయనే వినియోగాత్ । అగ్నేరపరేణ పశ్చాదుదగగ్రం, (క్వచిన్నిశుప్రాగగ్రమిత్యధికమస్తి) కటమాస్తీర్య, తస్మిన్ కటే యుగపదుపవిశతః, యథోత్తరో వరో దక్షిణా వధూః ॥

అగ్నేరుపసమాధానాద్యాజ్యభాగాంతేఽథైనామాదితో ద్వాభ్యామభిమంత్రయేత ॥౧౦॥

అయమంతరాప్రదేశః క్రమార్థ ఇత్యుక్తమేవ । యద్యపి లాజహోమాస్తంత్రహీనా ఆగంతుకాః, తదాఽస్య క్రియతంత్రవిధానార్థః । అగ్నేరితి పూర్వవత్ ॥

కేచిత్ — కల్పాంతరసిద్ధోపస్థానానంతర్యప్రదర్శనార్థమితి ॥

ఏనాం వధూం వర ఆదితోఽనువాకస్య 'సోమః ప్రథమః' ఇత్యస్య 'సోమః ప్రథమః' ఇతి ద్వాభ్యామృగ్భ్యామభిమంత్రయేత ॥

అథాస్యై దక్షిణేన నీచా హస్తేన దక్షిణముత్తానం హస్తం గృహ్ణీయాత్ ॥౧౧॥

అనేన నిత్యవిధినా 'సాభివాంగుష్ఠమ్' ఇత్యేతావన్మాత్రస్య వ్యవహితస్యాపి సంబంధః । ఇతరథా స ఇతి న బ్రూయాత్ । అస్యై అస్యా వధ్వాః, షష్ఠ్యర్థే చతుర్థీ । ఉత్తానం దక్షిణం హస్తం వరస్స్వేన నీచా న్యగ్భూతేన దక్షిణహస్తేన । అభివాంగుష్ఠమ్ । అభిరుపర్యర్థః ।

పత్యవధారకః । ఉపత్యంగుష్ఠమేవ గృహ్ణీయాత్ ॥

అథ కామ్యంవిధిద్వయమాహ—

✻ యదికామయేత స్త్రీరేవ జనయేయమి
త్యంగులీరేవ గృహ్ణీయాత్ ॥౧౨॥ ✻

అంగులీరేవనాంగుష్ఠమ్ । శేషం నిత్యవత్ ॥

✻ యదికామయేత పుంసఏవ జనయేయమిత్యంగు
ష్ఠమేవసాభీవాంగుష్ఠమభీవలోమానిగృహ్ణాతి॥౧౩॥ ✻

అభీవలోమాని, యథా వరస్యాంగుష్ఠలోమాని సర్వాణ్యేవోపరిభ
వంతి తథా గృహ్ణాతి । శేషం నిత్యవదేవ । అతోఽవధ్యంగుష్ఠమప్యుత్తానం.
పూర్వోక్తస్య నిత్యస్య కామ్యయోశ్చ మంత్రానాహ—

✻ గృభ్ణామిత ఇత్యేతాభిశ్చ తసృభిః ॥౧౪॥ ✻

గృహ్ణాతీతి సమ్బంధః । సర్వాసామంతఏవ ॥

✻ అథైనాముత్తరేణాగ్నిం దక్షిణేనపదాప్రాచీము
దీచీం వా దిశమభిప్రక్రమయత్యేకమిషఇతి॥౧౫॥ ✻

అథాగ్నేరమారేణోత్తరత ఆరభ్యైనాం దక్షిణేన పదా పాదేన ప్రా
చీముదీచీంవా దిశమభిప్రాగాయతాన్యుదగాయతాని వా సప్త పదాని
ప్రక్రమయతి ‘ ఏకమిషే ’ ఇత్యాదిభిస్సప్తభిః ‘ విష్ణుస్త్వాన్వేతు ’ ఇ
త్యనుషక్తైః ప్రతిమంత్రమ్ ॥

✻ సఖేతిసప్తమే పదేజపతి ॥౧౬॥ ✻

✻ఇత్యాపస్తమ్బీయేగృహ్యప్రశ్నే తురీయఖండః ✻

స వరస్సప్తమే పదే నిహితే ‘ సఖాసప్తపదా ’ ఇత్యాది ‘ సూనృ
తే ’ ఇత్యంతం జపతి, చాతుస్స్వర్యేణైవ॥ ✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻

✻ ఇతి శ్రీసుదర్శనాచార్యకృతేగృహ్యతాత్పర్యదర్శనేతురీయఖండః ✻

అథ పంచమఃఖండః

ప్రాగ్ఘోమాత్ప్రదక్షిణమగ్నిం కృత్వా యథాస్థానముపవిశ్యాన్వారబ్ధాయాముత్తరా ఆహుతీర్జుహోతి సోమాయజనివిదె స్వాహేత్యేతైః ప్రతిమంత్రమ్ ॥౧॥

సఖేతి జపిత్వా, ప్రాగ్ఘోమాత్, హోమాత్ప్రాక్ అగ్నిప్రదక్షిణమేవ వధ్వా సహ కుర్యాన్నాన్యదర్థకృత్య మావశ్యకమపి, ప్రాగ్ఘోమాదిత్యధిక గ్రహణాత్ । తతో యథాస్థానం 'ఉత్తరో వరః' ఇత్యుక్తస్థానానతిక్రమేణ నత్వనియమేన ఉపవిశ్య వధ్వా మన్వారబ్ధాయాముత్తరాః ఉత్తరమంత్రకరణికా ఆహుతీర్హోమార్థా జుహోతి । కేపునస్త ఉత్తరేమంత్రాః ? కథంచ జుహోతి? ఇత్యతఆహ— 'సోమాయజనివిదే' ఇత్యాదయష్షోడశమంత్రాః । తేషామాదితశ్చత్వారి యజూంషి 'ప్రేతోముంచతి' ఇత్యాదయోద్వాదశర్చః । ఏతైః ప్రతిమంత్రం ప్రతిస్వాహాకారం జుహోతి, న పునః 'యజ్ఞంస్వాహా వాచిస్వాహా వాతే ధాస్స్వాహా' (తై-సం,౧-౧,౧౩) ఇతివత్ 'అవదీక్షామదాస్థస్వాహా' (తై.స-౧-౪-౪) ఇత్యేతేనైవ స్వాహాకారేణ హోమః । పూర్వేషా(ం)మ)హోమార్థతాచ । జుహోతి శబ్దార్థశ్చ తద్ధితేన చతుర్థ్యా మంత్రలింగాదినా వా ప్రతిపన్నాశ్చోదితా దేవతాశ్చోదితేనైవ చతుర్థ్యంతశబ్దేనోద్దిశ్య యజమానేన త్యక్తస్య హవిషశ్చోదితాధారే ప్రక్షేపః । ఇహచ మంత్రలింగాత్సోమాదయోదేవతాః । తాశ్చ న జనివిత్త్వాదివిశేషణ విశిష్టాః । హోమవిధ్యనుపపత్త్యాహిమంత్రప్రతిపన్నానాం దేవతాత్వం కల్ప్యం, సాచ దేవతామాత్రకల్పనయా శామ్యతి । న పునర్నిర్బీజాం గుణవిశిష్టకల్పనాం (ప్రయుక్తిగౌరవా (కల్పనాప్రయుక్తగౌరవా) పాదికామయుక్తామపేక్షతే । నచ గ్రాహకమంత్రామ్నాతయోరనుపపత్త్యా విశిష్టానాం దేవతాత్వకల్పనా । విశేషణానాం 'మూర్ధా

[illegible]కాలత్వేనాశ్మాస్థాపనస్య ప్రక్రాన్తకర్మత్వాదపి తదూర్ధ్వకాలత్వాత్ । హవిష్షు చ ‘ జుహోతి ’ వచనేన సర్వేషాం ప్రతి యాత్ ’ ([illegible]) ఇతి విధానవచనాత్ । వివాహే చేదయజ్ఞత్వేఽపి యజ్ఞత్వసామాన్యప్రయుక్తదర్శపూర్ణమాసాగ్న్యుపాదానకత్వేన తత్ర యజ్ఞధర్మా యుక్తా ఏవ । అన్యథా అధానపవమానేష్ట్యాదిష్వయజ్ఞేషు ‘ యజ్ఞోపవీతీ కుర్వీత ’ ([illegible]) ఇత్యాదయో నస్యుర్విధయః । హోమాధానస్థానమాహోత్తరేణాగ్నిరిత్యేవ ॥

ఉత్తరేణాగ్నిం దక్షిణేన పదా
అశ్మానమాస్థాపయత్యాతిష్ఠేతి ॥౨॥

స్త్రియాః ॥

అథాస్యా అఞ్జలావుపస్తీర్య ద్విర్లాజానో
ప్యాభిఘారయతి ॥౩॥

తస్యాస్సోదర్యో లాజానావపతీత్యేకే ॥౪॥

ఏకే అపి సూత్రే వ్యాఖ్యాతే । అవదానాల్లాజానాం త్రిరావాపో జ మదగ్నీనాం । లాజహోమాశ్చ ప్రధానాః ‘అస్యా అఞ్జలావుపస్తీర్య ’ ఇత్యాది కృత్స్నవిధానాత్ । (అతః) పార్వణాతిదేశాభావాత్ । (అత స్తన్త్రాభావాత్పాకయజ్ఞధర్మాఞ్జలిసంస్కారాగ్నిముఖ) పాకధర్మాగ్నిముఖ) ప్రత్యభిఘారణాన్తస్సకృత్తదపాఞ్జనానామప్యావృత్తిరేవ ॥

కేచిత్ — కృత్స్నవిధానాదేవ సాధారణతన్త్రస్య ప్రాప్త్యభావాత్ లాజకిం శుకహోమేషు తన్త్రమఖ్యస్థం యేన జుహోతీత్యాద్యఞ్జలిసంస్కారమపి నేచ్ఛన్తి ॥

జుహోతీయంనారీతి ॥౫॥

వర ఏవ ‘ ఇయంనారీ ’ ఇత్యేనయా ఋచాఽభిన్నేన వధ్వఞ్జలినా దైవతీర్థేన లాజాన్ జుహోతి । న పార్శ్వేన, ఉపదేశాతిదేశయోరభావాత్ ॥

కేచిత్ — 'ప్రదక్షిణమగ్నిం కృత్వా యథాస్థానముపవిశ్య' ఇత్యేష విధిరుత్తరత్ర పరోఽభ్యంతరతో వధూరిత్యేవం రూపయథాస్థాననియమార్థో న యుజ్యతే। కుతః? యతో వివాహే వధూప్రాధాన్యేన తస్యా అభ్యంతరీభావో న్యాయసిద్ధః। వధూప్రాధాన్యం చ స్త్రీణాం అపునర్వివాహాదేవ వేదితవ్యమితి। ఏతచ్చ 'తస్మిన్నుపవిశత ఉత్తరోవరః (ఆప.గృ-౪.౯) ఇత్యత్ర సూత్రే వ్యాఖ్యాతమ్। అతో యథాస్థానానువాదేన పరిభాషాసిద్ధోపవేశననియమార్థోఽయం విధిః। ఉత్తరార్థోఽదర్శనే వా(జ్యా)హుతీః। రుపవిశ్య జుహోతి, న లాజహోమానపి। తేత్వస్మాదేవ నియమాద్బహుతరగృహ్యాంతరానురోధాచ్చ అవిగీతాస్తదీయాచారముల్లంఘ్యాపి తిష్ఠద్భిరేవ హోతవ్యా ఇతి। తన్న, యతఔపాసనోత్పాదనద్వారా దేహసంస్కారోత్పాదనద్వారా చ జాయాపత్యుభయసాధ్యయజ్ఞోపకారకే వివాహే తయోస్సమమేవ స్వామిత్వలక్షణం ప్రాధాన్యం। అపిచ, చోదితసర్వకర్మసు పతిప్రయోగే యస్త్వయా ధర్మః కర్తవ్యస్సోఽనయా వధ్వా సహేతి పత్న్యాస్సహత్వవచనాత్ ప్రత్యుతఅప్రాధాన్యమేవ స్త్రీణాం। అపునర్వివాహస్త్వసామప్రాధాన్యేఽపి 'తస్మాన్నైకా ద్వౌపతీవిందతే' (తై-స-౬-౬,౪) ఇతి నిషేధబలాదేవోపపద్యతే (౧) తస్మాన్న్యాయతోఽభ్యంతరీభావస్యానియమే విపర్యయే వా ప్రాప్తే, ఉపవేశనానువాదేన యథాస్థానముత్తరఏవ వర ఇత్యేతన్నియమార్థ ఏవాయంవిధిః। తేన లాజహోమా అప్యాసీనేనైవ హోతవ్యాః। తస్య 'ఆసీనోదర్వీహోమాన్ జుహోతి' (ఆప-ప-౩-౧౦)

---

(౧) (అపిచేత్యాది ఉపపద్యత ఇత్యంతస్య స్థానే అయంపాఠః) ప్రత్యుత యస్త్వయా ధర్మశ్చరితవ్యస్సోఽనయా సహేతి చోదితసర్వకర్మసు పతిప్రయోగ ఏవ తయా సహత్వవచనాదప్రాధాన్యమేవ తస్యాః। యతశ్చోభయథాపి "తస్మాన్నైకా ద్వౌ పతీవిందతే" ఇతి నిషేధాద్దేవ స్త్రీణామపునర్వివాహః ॥

వతి సమాచమనహోమానామవిశేషేణాస్మాకం చోదితత్వాత్, స్వసూత్రే క్రమవిషయమపహోమానామపి గృహ్యాన్తరాణామనుపసంహార్యత్వాచ్చ।

※ ఉత్తరాభిస్తిసృభిః ప్రదక్షిణమగ్నిం కృత్వోఽశ్మానమాస్థాపయతి యథా పురస్తాత్ ॥౬॥ ※

ఉత్తరాభిః 'తుభ్యమగ్రేపర్యవహన్' ఇత్యాదిభిస్తిసృభిః॥

※ హోమశ్చోత్తరయా ॥౭॥ ※

లాజహోమశ్చోత్తరయా "అర్యమణంనుదేవమ్' ఇత్యేతయా ॥

※ పునఃపరిక్రమణమ్ ॥౮॥ ※

అగ్నిప్రదక్షిణమ్ ॥

※ ఆస్థాపనమ్ ॥౯॥ ※

(అశ్మనః)అశ్మనః)

※ హోమశ్చోత్తరయా ॥౧౦॥ ※

'త్వమర్యమా భవసి' ఇత్యేతయా ॥

※ పునఃపరిక్రమణమ్ ॥౧౧॥ ※

'హోమశ్చోత్తరయా' ఇత్యాదిషు పంచసు సూత్రేషు 'యథా పురస్తాత్' ఇత్యనుషంగః । కార్యః కార్యమితిచ యథాలింగంవాక్యశేషః

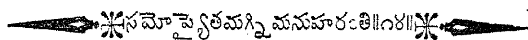
※ జయాది ప్రతిపద్యతే ॥౧౨॥ ※

ఏతదుక్తాభిప్రాయం, యత్ర వచనం తత్రైవ జయాదయో, నాన్యత్ర, అనావిద్యశ్చైషునాస్తీతి ॥

※ పరిషేచనాంతం కృత్వోత్తరాభ్యాం యోక్త్రం విముచ్యతాం తతః ప్రవా వాహయేత్ప్రవాహారయేత్ ॥౧౩॥ ※

పరిషేచనాన్తం కృత్వా, సామర్థ్యాత్తంత్రశేషం సమాప్యేత్యర్థః తేన శమ్యాపోహనప్రణీతావిమోక(బ్రాహ్మణో)బ్రహ్మా)ద్వాసనాన్యపి కరోతి । ఉత్తరాభ్యాం 'ప్రత్వాముంచామి' ఇతి ద్వాభ్యాం ఋగ్భ్యామ్ । యోక్త్రం విముంచతి । తతః అనంతరం తాం వధూం హస్తి

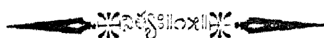
సమస్యం వా ప్రవాహయేత్ । శిబికామారోపితాం ఛత్రమసమస్యం వా ప్ర(వా)హయేత్ । ఉభయత్ర 'వ్యవహితాశ్చ' (పా-సూ-౧-౪-౮౨) ఇతి వాశబ్దవ్యవధానమ్ । వాశబ్దద్వయం తు తుల్యావిమావితి, నాన్యతరోనుకల్ప ఇతి జ్ఞాపయితుమ్ । అత్ర విముచ్యేతి క్త్వాప్రత్యయస్య మేనస్యపితఇతి యద్వాహతజ్జ్ఞాపయతి నాపన్యం క్త్వాప్రత్యయ యుక్తం వచనం పూర్వకాలతాం సమానకర్తృకతాం వా విదధాతి । కదాచిత్కేవలక్రియావిధానమేవ సిద్ధవదనువదతి, యథా 'పాదంకృత్వాఽగ్నిం పరిస్తీర్య' (ఆప-శ్రౌ-౧౧-౨-౧౪) ఇతి అత్ర హి న వేదకరణస్య పరిస్తరణపూర్వకాలతా, వేదపరివాసనవిధానా(వేదాగ్రనిధానా)వేదాగ్రచ్ఛేదనా) గ్న్యగారసమూహనాయ తనోపలేపనానామపి మధ్యేకర్తవ్యత్వాత్ । తథాత్రాపి 'పరిషేచనాన్తం కృత్వోత్తరాభ్యాం సౌత్రం విముచ్య' ఇతి ప్రణీతామోక్షణాదేర్మధ్యే కర్తవ్యత్వాత్ । తథా దధిఘర్మే 'పతస్మిన్ కాలే శ్రౌతం హవిరితి ప్రత్యక్త్వా తమాదాయాహవనీయం గత్వా' (ఆప. శ్రౌ.౧౩-౩-౪) ఇతి తత్రాపి ప్రతిప్రస్థాతా దధిఘర్మేణ సంస్రుతాత్, హోమకర్త్రాధ్వర్యుః తతస్సమానకర్తృకత్వాభావః । తత్రైవాన్యత్రాప్యశ్వమేధే 'దక్షిణాపన్నాన్యాహం చ త్వం చ వృత్రహన్నితి బ్రహ్మా యజమానస్య హస్తం గృహ్ణాతి' ఇతి । తత్రైవాత్ర 'స్తృతం చ మ ఇత్యేతద్వాచయిత్వా గురవే వరం దత్వోదాయుషేత్యుత్థాప్య' (ఆప-గృ. ౧౧-౧౭) ఇతి ॥

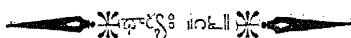
సమోప్యైతమగ్నిమనుహరన్తి ॥౧౪॥

ఏతం వివాహాగ్నిం సమోప్యోఖాయామనుహరన్తి అన్వాహారయేన వధ్వాః పశ్చాన్నయన్తి పరికర్మిణః । ఏతమితి గ్రహణం వివాహాగ్నేరౌపాసనాఖ్య (స్య) సంస్కారశబ్దాభివ్యంగ్యస్య ప్రయాణేపి నిత్యం ప్రత్యక్షనయనార్థమ్ । అగృహ్యమాణే త్వేతమిత్యస్మిన్నదృష్టార్థం సవార్థస్య లౌకికాగ్నేరనుహరణం స్యాత్ । ఔపాసనస్య చ గృహ్య

న్తరేణ ప్రయాణే విహితం సమారోపణం స్యాత్ ॥

పాణిగ్రహణాదారభ్య సర్వాచారలక్షణ కర్మార్థ మయమగ్నిర్నిత్యః, యావజ్జీవం నోత్సృజ్యతే, 'పాణిగ్రహణాదిరగ్నిః తముపాసనమిత్యాచక్షతే తస్మిన్ గార్హ్యాణి కర్మాణి' ఇతి హిరణ్యకేశివచనాత్ । అతః సాంగే వివాహే సమాప్తేపి 'అపవృత్తే కర్మణి లౌకికస్సమ్పద్యతే' (ఆప,ప,౮-౨౩) ఇతి న భవతి ॥

నిత్య ఇతి సిద్ధే భార్య ఇత్యారమ్భాత్ ప్రయాణేప్యస్య సమిధ్యాత్మన్యరణ్యోర్వా సమారోపణం గృహ్యాన్తరవిహితం వికల్పేనాపి న స్యాత్ । యథా 'జుహ్వా స్రువేణ వా సర్వప్రాయశ్చిత్తాని జుహోతి' (ఆప.శ్రౌ.౨,౧౧.౧) ఇత్యత్ర 'అధ్వర్యుః కర్తారః' (ఆప-ప,౧-౨౬) ఇతి వచనాత్ అధ్వర్యురేవ కర్తా (నాన్యేషాం కర్తృత్వం) న తు 'జుహోతి జపతీతి ప్రాయశ్చిత్తే బ్రహ్మాణమ్' (ఆశ్వ.శ్రౌ.౧,౧-౧౬) ఇత్యాశ్వలాయనసూత్రవిహితో బ్రహ్మా వికల్పేనాపి। ఏవం చ 'సమోప్యైతమగ్నిమనుహరన్తి' (ఆప.గృ.౫-౧౩) ఇతి సర్వస్య ధర్మోయం న వైవాహిక ప్రయాణస్యైవ । యథా 'సమోప్యై(తరా)తా)వగ్నీ అన్వారోప్య' ఇత్యాగ్నికప్రయాణేఽప్యవిహితో ధర్మస్సర్వార్థః । ఏవంవిధేషు యద్యపి యాజ్ఞికా వికల్పం నేచ్ఛన్తి, తథాపి వికల్పోఽస్తీత్యత్ర జ్ఞాపకం భవతి । 'సవర్ణాపూర్వశాస్త్రవిహితాయాం యథర్తు గచ్ఛతః పుత్రాస్తేషాం కర్మభిస్సమ్బన్ధః' 'దాయేనావ్యతిక్రమశ్చోభయోః, పూర్వవత్యామసంస్కృతాయాం వర్ణాన్తరే చ మైథునే దోషః' (ఆప-ధ-౨-౧౩-౧-౨-౩) ఇత్యసవర్ణదారసంగ్రహణం ప్రతిషిధ్యస్వయమేవాహ సూత్రకారః 'త్రయాణాం వర్ణానామ్' (ఆప-ప-౧-౨) ఇతి త్రయాణామిత్యేతస్య పర్యాయో భాష్యకారేణ వ్యాఖ్యాతః । తిస్రో హి తస్య భార్యాస్సస్యు

త్యన్తరవచనాద ప్రతిషిద్ధా, తస్య కథం సమాహితాధికారాస్సన్తీతి త్యవమథానాత్రసంఖ్యా' ఇతి । ఏతస్య శ్రుతిస్మృత్యైః సమవర్తనాదా సంగ్రహస్మృత్యన్తరవిహితో న సర్వత్రైవ నిషిద్ధ ఇతి గమ్యతే । తస్మా స్యైష వ్యవస్థితవిధిను వికల్పస్య జ్ఞాపక ఏవ ॥

అస్యోపాసనస్యాగ్నే(రు)త్పత్తిమాహ—

అనుగతో మన్థ్యః ॥ ౧౭ ॥

యద్యయమగ్నిరనుగతః నిర్వాణస్స్యాత్తదా మన్థ్యః తేభ్య ఏవావ క్షాణేభ్యోఽధిమన్థితవ్యః । యది తాని న స్యురసమర్థాని వా తదాఽస్య భస్మనా అరణీ సంస్పృశ్య మన్థితవ్యః ॥

శ్రోత్రియాగారాద్వాహార్యః ॥ ౧౮ ॥

అథవాఽధీతవేదస్య గృహాదాహార్యః । అయంచ వ్యవస్థితో వికల్పః యది మథితేఽగ్నౌ వివాహస్తదా మన్థ్యః । యద్యాహృతేఽగ్నౌ తదాహార్యః । నష్టేఽపహృతే వాఽగ్నావియమేవోత్పత్తిః । అనుగత ఇత్యస్య నష్టాపహృతయోః ప్రదర్శనార్థత్వాత్ ॥

ప్రాయశ్చిత్తమాహ—

ఉపవాసశ్చాన్యతరస్య భార్యాయాః పత్యుర్వా ॥ ౧౯ ॥

అన్యతరస్య కాలస్య అహ్నో వా రాత్రేర్వా సంబన్ధీ ఉపవాసః అనశనం భార్యాయాః పత్యుర్వా భవతి । చకారోఽగ్న్యుత్పత్తిప్రాయశ్చిత్తయోస్సముచ్చయార్థః । యద్యహని రాత్రౌ వా ప్రాగ్భోజనాదనుగతిస్తదా మథిత్వాఽఽహృత్య వాఽఽయత్రిక్వచేతి విధినోపసమాధాయ 'యద్యవిజ్ఞాతా సర్వవ్యాపద్వా' ఇతి సర్వప్రాయశ్చిత్తం హుత్వా కాలశేషముపవసేత్ । యది భోజనాదూర్ధ్వం తదా తత్కాలశేషమాగామికాలంచ । సర్వధాతువిజ్ఞాతమాత్రఏవానుగమనే ఉత్పాదనాదికార్యం, నిమిత్తానన్తరం నైమిత్తికస్యావశ్యకర్తవ్యత్వాత్ ॥

అన్యేతు— భార్యాపత్యోరుభయోరప్యుపవాసో న వికల్పః, స్వామిత్వావిశేషాత్ 'పర్వసుచోభయోరుపవాసః' (ఆప-ధ-౨.౧-౪)ఇతి స్మృతేః సముచ్చయస్య దృష్టత్వాచ్చ । వా శబ్దస్తు చార్థ ఇతి । తేషాముపవాసశ్చాన్యతరస్యేత్యాపదేవాలం సూత్రం । అర్థాదేవ స్వామినోరుభయోరప్యుపవాసో భవిష్యతి ॥

కేచిత్— 'ఉపవాసశ్చాన్యతరస్య భార్యాయాః పత్యుర్వానుగతే' ఇతి సూత్రం ఛిత్వావ్యవహితాన్వయకల్పనయా వ్యాచక్షతే, అనుగతేఽగ్నౌ భార్యాయాః పత్యుశ్చోపవాసోఽన్యతరస్య వేతి । అత్ర ప్రకృతేఽపి పునరనుగతఇతి గ్రహణమధికయత్నమంతరేణైవం విధానాం ప్రాసంగికార్థతా న స్యాత్, కింతు పరమప్రకృతార్థతైవేతి జ్ఞాపయితుమితి ॥

అనుగతేఽపివోత్తరయా జుహుయాన్నోపవసేత్ ॥౨౦॥

అపివా అగ్నావనుగతే ఉత్తరయా 'అయాశ్చాగ్నే' ఇత్యేతయా ఆజ్యం జుహుయాన్నోపవసేత్ । అనుగత ఇతి పునర్వచనాన్నష్టాపహృతయోరాగ్న్యోయం వికల్పః, కింతూపవాసఏవ । అపివేత్యనేనైవ ఉపవాసపక్షే వ్యావృత్తే, నోపవసేదిత్యారమ్భాదుపవాసమాత్రేణైవాయం వికల్పః । (సర్వ)ప్రాయశ్చిత్తం త్వత్రాప్యస్త్యేవ ॥

ఉత్తరారథస్యోత్తమ్భనీ ॥౨౧॥

ఉత్తరా 'సత్యేనోత్తభితా' ఇత్యేషారథస్యోత్తమ్భనీ, ఉత్తమ్భనే కరణమంత్రః ॥

వాహావుత్తరాభ్యాం యునక్తి దక్షిణమగ్రే॥౨౨॥

ఉత్తరాభ్యాం 'యుంజంతి బ్రధ్నం' 'యోగేయోగే' ఇతి ద్వాభ్యాం అశ్వావనడ్వాహౌవాయుగధురో(రా) బధ్నాతి । తయోశ్చ దక్షిణంవాహం పూర్వం యునక్తి । ద్వాభ్యాం ద్వాభ్యామేకైకం, నైకైకయా । (యద్యేకైకయాతదోత్తరాభ్యామితి ద్వివచనమవివక్షితా

ర్థాంస్యాదితి క్వచిత్పాఠః) అత్రచ ఉత్తరాభ్యామితిద్వాభ్యాంద్వావ వాదేనైకశేషేణ సమభివ్యాహృతయోజనక్రియాపేక్షయేతరేతరయోగాభిహితయోర్ద్వయోరపి మన్త్రయోస్సహితయోర్వినియోగాత్ ‘ఏకమన్త్రాణి కర్మాణి ’ (ఆప-ప-౧-౪౧) ఇత్యస్యాపవాదః । నన్వేవం ద్వితీయస్య మన్త్రస్యాదృష్టార్థతాస్యాత్ ? సత్యమ్ । తథాపి, ‘ద్వాభ్యాం ద్వాభ్యామేకైకమితి పరమాప్తభాష్యకారవచనాదేకైకవాహయోజనే సహితమన్త్రద్వయాచారః కృత్స్నదేశకాలకర్తవ్యాప్త ఇత్యనుమీయతే॥

ఆరోహతీముత్తరాభిరభిమన్త్రయతే॥౨౩॥

రథమారోహతీమారోహన్తీంవధూమ్। సమభావశ్ఛాన్దసః। ‘సుకిం శుకమ్ ’ ఇత్యాదిభిస్తిసృభిరభిమన్త్రయతే । రథమేవారోహన్తీంనాశ్వాదిం, సుచక్రమితి లిఙ్గవిరోధాత్ । ‘ ఉదుత్తరమ్ ’ ఇతివా తిసృభిరశ్వాదికమారోహన్తీమభిమన్త్రయతే ॥

సూత్రే వర్త్మనోర్వ్యవస్తృణాత్యుత్తరయా నీలందక్షిణస్యాంలోహితముత్తరస్యామ్॥౨౪॥

వర్త్మనోః వర్తన్యోరిత్యర్థపాఠః । నీలం దక్షిణస్యామితి స్త్రీలిఙ్గనిర్దేశాత్ । రథస్య భావిన్యోర్వర్తన్యోః ‘ నీలలోహితేభవతః ’ ఇత్యేతయా ద్వే సూత్రే వ్యవస్తృణాతి తిర్యక్స్తృణాతి । ఏతచ్చ యుగపత్, నీలలోహితె భవత ఇతి ద్వివచనలిఙ్గాత్।తయోశ్చసూత్రయోర్దక్షిణస్యాం వర్తన్యాం నీలం వ్యవస్తృణాతి, ఉత్తరస్యాంచ లోహితమ్॥

తే ఉత్తరాభిరభియాతి ॥౨౫॥

‘ యేవధ్వశ్చన్ద్రమ్ ’ ఇతి తిసృభిర్వర్తవస్తీర్ణే సూత్రే అభియాతి ఉపరి గచ్ఛతి ॥

తీర్థస్థాణుచతుష్పథవ్యతిక్రమే చోత్తరాంజపేత్ ॥ ౨౬ ॥

ఇత్యాపస్తమ్బీయే గృహ్యప్రశ్నే పఞ్చమఃఖణ్డః

తీర్థానాం పృథక్పదత్వాత్ । స్థాణు(గవాం(గవాది) కండూయనార్థం నిఖాతః । చతుష్పథః ప్రసిద్ధః । ఏతేషాం వ్యతిక్రమే 'తా మందసానా' ఇత్యేతాం జపేత్ । తీర్థాదీనాం చాన్యతమవ్యతిక్రమేఽపి కృత్స్నాయా ఏవ జపః, న త్రితయపదరహితాయాః, యతో లింగాచ్ఛ్రుతిర్బలీయసీ, 'ఐంద్ర్యా గార్హపత్యముపతిష్ఠతే' ఇతివత్ । నన్వత్రాచారాచ్ఛ్రుతేరనుమేయత్వాన్నేతి న తయా లింగబాధో యుక్తః । నైవం, లింగస్యాత్ర (శ్రుతివిహితశేషివిషయ(శ్రుతివిహితప్రత్యక్ష)సాపేక్షత్వాత్ । తత్ర హ్యనుమేయశ్రుతేర్దౌర్బల్యం, యత్రాస్యాః ప్రత్యక్షశ్రుత్యైవ విరోధః । అతోఽనుమేయాపి శ్రుతిస్సాపేక్షలింగబాధికైవ । వృత్తిభేదస్తు తీర్థాదిశబ్దానాం తత్తద్వ్యతిక్రమే మంత్రప్రయోగభేదాదుపపద్యతే । అత స్త్రీర్థవ్యతిక్రమేఽపి స్థాణుపథశబ్దౌ (దుర్గతి(వ్యతిక్రమ)స్థానసామాన్యాత్తీర్థమేవాభివదతః । ఏవం స్థాణుమితరౌ । చతుష్పథమపీతరౌ । యథేధ్మసంభరణమంత్రే ఉపవేషమేక్షణ ధృష్టిశబ్దా అగ్నిసంస్పర్శికాష్ఠమయత్వసామాన్యాత్ ఇధ్మదారూణ్యేవాభివదంతి । యథావా జాతకర్మణ్యుత్తరాభ్యామభిమంత్రణం మూర్ధన్యవఘ్రాణం దక్షిణేకర్ణే జాప ఇత్యభిమంత్రణావఘ్రాణజపానాం జాతసంస్కారక్రియాసామాన్యాదభిజిఘ్రామిత్యాభివదనం । కించాత్రాశ్వినోః ప్రాధాన్యేన స్తూయమానత్వాత్తత్సకాశాత్తీర్థాదివ్యతిక్రమోత్థదోషాపహతేః ప్రార్థ్యమానత్వాదవికృతాయా ఏవ జపః । అపిచ పదాంతరోద్ధారే జగతీత్వభంగప్రసంగః । న్యాయతస్తు జపమంత్రోనార్థపరః । అతోఽనాత్ర తీర్థాదయోఽశ్వినౌవాతాత్పర్యేణాభిధీయంతే । తస్మాత్సూపపాదః కృత్స్నాయా ఏవజపః ఏషఏవ న్యాయోనద్యాదీనాం ధన్వనాంచ వ్యతిక్రమే

ఇతి శ్రీసుదర్శనాచార్యకృతే గృహ్యతాత్పర్యదర్శనే పంచమఃఖండః

అథ షష్ఠః ఖణ్డః

నావముత్తరయానుమన్త్రయతే ॥౧॥

యది పథి నదీ నావా తరితవ్యా స్యాత్, తదా వరః ‘అయం నో మహ్యాః పారమ్’ ఇత్యేతయా నావమనుమన్త్రయతే । తతస్తాముభావగ్నినా సహారోహతః ॥

న చ నావ్యాం స్తరతీ వధూః పశ్యేత్ ॥౨॥

నావ్యాన్ నౌనేతౄన్ కైవర్తాన్ । తరతీతి ఛాన్దసం రూపం । తరన్తీ తరణకాలే । ‘లక్షణహేత్వోః క్రియాయాః’ (పా-౩-౨-౧౨౬) ఇతి శత్రాదేశః । వధూర్న పశ్యేత్ । చకారాద్వధ్వా స్తరణదర్శన ప్రతిషేధశ్చ వరస్య కేవలం సహతరణమితి జ్ఞాపయతి ॥

తీర్త్వోత్తరాం జపేత్ ॥ ౩ ॥

పారం ప్రాప్య ‘అస్య పారే’ ఇత్యేతాం వర ఏవ జపేత్ ॥

శ్మశానాదివ్యతిక్రమే భాణ్డే రథే వా రిష్టే ఽగ్నేరుపసమాధానాద్యాజ్యభాగాన్తేఽన్వారబ్ధాయాముత్తరా ఆహుతీర్హుత్వా జయాదిప్రతిపద్యతే పరిషేచనాన్తం కరోతి ॥ ౪ ॥

శ్మశానాదివ్యతిక్రమే శ్మశానభూమేరుపరివ్యతిక్రమే, భాణ్డేః ధూర్భూషణాదౌ రథే వా రిష్టే నష్టే, అగ్నేరుపసమాధానాది పరిషేచనాన్తం కరోతి । కేవలాజ్యహవిష్షు న వచనాభావే తన్త్రమిత్యుక్తమేవ । ఆజ్యభాగాన్త ఇతి త్వన్వారమ్భకాలవిధ్యర్థం । ఉత్తరాః ‘యదృతే చిదభిశ్రిషః’ ఇతి సప్తకరణికా ఆహుతీః । శేషం వ్యక్తమ్ ॥

క్షీరిణామన్యేషాం వా లక్షణ్యానాం వృక్షాణాం నదీనాం ధన్వనాం చ వ్యతిక్రమ ఉత్తరే యథాలిఙ్గం జపేత్ ॥ ౫ ॥

క్షీరిణః క్షీరవన్తః ప్లక్షన్యగ్రోధాదయః । లక్ష్మ చిహ్నం తత్ర భవాః లక్షణ్యాః దుర్గా(ర్గి)తింత్రిణికా సీమాకద(మ్బా)మ్బ) ఇత్యేవమాదయః । నద్యః ప్రసిద్ధాః । ధన్వానో దీర్ఘారణ్యారణ్యాని, యేషు గ్రామ్యాః పశవో నివసన్తి । ఏతేషాం వ్యతిక్రమే ఉత్తరేయథాలింగం జపేత్ ‘ యేగన్ధర్వాః ’ ఇతి వృక్షాణాం వ్యతిక్రమే, ‘ యాఓషధ్యః ’ ఇతి నదీనాం ధన్వనాం । యథాలింగమితి వచనం జాతక రవన్నాభూదితి । క్షీరిణామిత్యాదిబహుత్వమవివక్షితమ్, నిమిత్తగతత్వాత్, హవిరుభయత్వవత్ ॥

॥ గృహానుత్తరయా సంకాశయతి ॥౬॥

వరస్స్వగృహాన్ జ్ఞాతిధనసంయుక్తాన్ వధూం ‘ సంకాశయామి ’ ఇతి ఋచా సంకాశయతి దర్శయతి । నను యద్యపి సమిత్యుపసర్గః ‘ సమవదాయ దోహాభ్యాం ’ (ఆప-శ్రౌ-౨-౨౦,౩) ఇత్యాదావసహార్థేదృష్టః । తథాపి గృహాణాంజ్ఞాతిధనసహితత్వమేవాత్రాభిప్రేతమితి కుతో నిశ్చీయతే? ఉచ్యతే । ‘ సంకాశయామివహతుమ్ ’ ఇతి మంత్రలింగానుసారాత్ । మన్త్రార్థశ్చ భాష్యోక్తః ॥

వాహావుత్తరాభ్యాం విముంచతి దక్షిణమగ్రే ॥౭॥

‘ ఆవామగన్ ’ ఇతి ద్వాభ్యామేకైకం వాహంవిముంచతి ’ ॥

లోహితం చర్మానడుహం ప్రాచీనగ్రీవముత్తరలోమ మధ్యేఽగారస్యోత్తరయాఽఽస్తీర్య గృహాన్ప్రపాదయన్నుత్తరాం వాచయతి దక్షిణేనపదా ॥౮॥

తతో వరః పూర్వం స్వగృహాన్ ప్రవిశ్య ‘ శర్మవర్మ ’ ఇత్యేతయా యథాసూత్రం చర్మాస్తీర్య తతో వధూం దక్షిణేనపదా గృహాన్ ప్రపాదయన్ ప్రవేశయన్ ‘ గృహాన్భద్రాన్ ’ ఇత్యేతాం వాచయతి

న చ దేహలీమ(భి)(ధి)తిష్ఠతి ॥౯॥

సాచ ప్రవిశంతీ దేహళీం నా(భి)(ధి)తిష్ఠతి ॥

కేచిత్—చకారాద్వరోఽపి ॥

※ ఉత్తరపూర్వదేశేఽగారస్యాగ్నే రుపస మాధానాద్యాజ్యభాగాంతేఽన్వారబ్ధాయాముత్తరా ఆ హుతీర్హుత్వా జయాది ప్రతిపద్యతే పరిషేచనాంతం కృత్వోత్తరయాచర్మణ్యుపవిశత ఉత్తరో వరః॥౧౦॥*

ఉత్తరాః 'ఆగన్ గోష్ఠమ్' ఇత్యాదిత్రయోదశాహుతీః । ఉత్తరయా 'ఇహ గావః ప్రజాయధ్వమ్' ఇత్యేతయా । పూర్వమాస్తీర్ణే చర్మణ్యుపవిశతః । పూర్వవదుత్తర ఏవ వరః ॥

※ అథాస్యై పుంస్వోర్జీవ పుత్రాయాః పుత్రమఙ్క ఉత్తరయోపవేశ్య తస్మై ఫలాన్యుత్తరేణయజుషా ప్రదాయోత్తరే జపిత్వా వాచంయచ్ఛ(త్యా)త ఆ)నక్షత్రేభ్యః ॥ ౧౧ ॥ ※

పుంస్వోః పుంస్వాః ఇత్యర్థపాఠః। యా పుంస ఏవ సూతే న స్త్రీరపి, యా చ సూతైవ, న తు వంధ్యాసతీక్రియాదినా పుత్రవతీ, సా పుంసూః । జీవంత ఏవపుత్రాః పుమాంసో యస్యాస్సాజీవపుత్రా, న పునః 'భ్రాతృపుత్రౌ స్వసుదుహితృభ్యాం' (పా.౧-౨-౬౮) ఇత్యేకశేషవచనాద్యస్యా దుహితరోఽపిజీవంతి, పుత్రశ్చైకో జీవతి, సాపీహ జీవపుత్రా వివక్షితా, పుంస్వోరితివిశేషణానుపపత్తేః । ఏవంభూతాయాః పుత్రం 'సోమేనాదిత్యా' ఇత్యేతయాబధ్వా అంకఉపవేశ్య 'ప్రస్వస్థః' ఇతి యజుషాపుత్రాయ ఫలానికదళ్యాదీని ప్రదాయ 'ఇహప్రియం ప్రజయా' ఇతి ఋచౌజపిత్వా, ఉభౌవాచంయచ్ఛతః । ఆనక్షత్రేభ్యః నక్షత్రాణాముదయాత్ ॥

※ ఉదితేషు నక్షత్రేషు ప్రాచీముదీచీం వా దిశముపనిష్క్రమ్య ఉత్తరాభ్యాం యథాలింగం ధ్రువమరుంధతీం చ దర్శయతి ॥ ౧౨ ॥ ※

ఇత్యాపస్తమ్బీయేగృహ్యప్రశ్నే షష్ఠఃఖండః

ఉత్తరాభ్యాం 'ధ్రువక్షితిః ధ్రువయోనిః' ఇత్యేతాభ్యాం యథాలింగం పూర్వయా ధ్రువముత్తరయాఽరుంధతీం చ దర్శయతి వధూమ్ ।యథాలింగమితి చ జాతకర్మణవద్ద్వాభ్యాం ద్వాభ్యామేకైకంమాభూదితి.

కేచిత్ — యథాలింగమిత్యత్ర నాస్తి, (ప్రయోక్తౄణాం(అధ్యేతౄణాం) ప్రమాదాత్ ప్రదేశాంతరదృష్టమిహ సంచరిత (పాఠ)పతిత) మితి ॥

అపరే—ఉత్తరాభ్యాం యథాక్రమం ధ్రువమరుంధతీం చ దర్శయతి, యథాలింగంవా । ఇతి (హిత్వా(భ్రాంత్యాభిత్త్వా) సూత్రం సాధ్యాహారం వ్యాచక్షతే । 'సప్తఋషయః ప్రథమామ్' ఇత్యేతయా సప్తఋషీన్ కృత్తికా అరుంధతీంచ సహదర్శయతి । అరుంధతీమేవ వేతి వికల్పార్థం యథాలింగవచనమితి ॥

ద్వితీయేపటలేసిద్ధం యథాభాష్యం యథామతి ।
కృతంసుదర్శనార్యేణగృహ్యతాత్పర్యదర్శనమ్॥

*ఇతి శ్రీసుదర్శనాచార్యకృతే గృహ్యతాత్పర్యదర్శనే షష్ఠఃఖండః॥ *

ద్వితీయఃపటలస్సమాప్తః

అథ తృతీయఃపటలః

సప్తమఃఖండః

అగ్నైనామాగ్నేయేన స్థాలీపాకేన యాజయతి ॥౧॥

నను 'అథ పత్న్యావహంతి' 'శ్రపయిత్వా' ఇత్యేతావదేవ వక్తవ్యమ్, యత ఉత్తరత్ర 'అగ్నిర్దేవతా' (ఆప. గృ. ౭-౫) ఇతి విధానాదాగ్నేయత్వం సిద్ధం । స్థాలీపాకేనేతి తు శ్రపయిత్వేతి విధానాత్

ఏనాం యాజయతీతి చాన్వారబ్ధాయామితి విధానాత్ । అతః కిమర్థమిదమధి కమారభ్యతే 'అత్రైనామాగ్నేయేన స్థాలీపాకేన యాజయతి' ఇతి? ఉచ్యతే । సూత్రం తావదృషిప్రణీతం నానర్థకం భవితుమర్హతి । తేన లోకేఽప్య ప్రతిసిద్ధార్థాధ్యాహారాదిభిరపి యస్సూత్రస్యార్థస్సమ్పాద్యతే సోఽపి వేదార్థానుప్రవేశ(స్స)ఉచ్యతే- ధ్రువమరున్ధతీం చ దర్శయిత్వా, అనంతరం యత్రాగ్నేయేన స్థాలీపాకేన యాగం కరోతి తత్రైవైనాం పత్నీం యాజయతి పత్న్యాన్వారబ్ధాయాం జుహోతి, న పర్వసు పార్వణవికారేషు చ । ఏవమతి దేశవిశేషార్థతయా సూత్రమర్థవదేవ ॥

అన్యే—యాజయతీతి వచనాత్ వరాదన్యోఽప్యస్య స్థాలీపాకయాగస్య కర్తేతి ॥ తన్న, ప్రకరణేనాస్య వివాహాఙ్గత్వాత్ 'సహాఙ్గం ప్రధానమ్' (ఆప.ప.౨-౩౯) ఇతి సాఙ్గస్య ప్రధానస్యైకకర్తృకత్వాత్

కేచిత్—ఉత్తరత్ర న కేవలమగ్నిర్దేవతేతి విధిః, 'అగ్నిస్స్విష్టకృద్ద్వితీయః' ఇత్యపి । తేన ద్విదైవత్యోఽయం స్థాలీపాకో మాభూత్ కిం త్వేకదైవత్య ఏవేత్యేవమర్థ మాగ్నేయేనేతి విధానమ్ । తేనాగ్నేయ ఏవసంకల్పితస్య వ్రీహ్యాదేరర్థాక్షిప్తో లౌకికో నిర్వాపః కార్యః । "ఏనాం యాజయతి' ఇతి తు నాస్తిక కర్మణ్యుభయోరధికారః, కింతు వధ్వా ఏవ । వరస్తు ఋత్విక్స్థానీయః । తేన హోమాదౌ ద్రవ్యత్యాగ(స్త్రీ)స్సధనాదేవేతి । తన్న । వధ్వాధికారే హి ప్రకరణావగతవివాహాఙ్గత్వబాధః, అధికారసాధ్యభేదేన శాస్త్రతదర్థయోర్భేదాత్ । ఆచారసిద్ధవరకర్తృకత్వ బాధాపత్తిశ్చ, అన్యాత్విర్జ్యస్య విరోధాత్ ॥

పత్న్యవహన్తి ॥ ౨ ॥

స్థాలీపాకార్థం వ్రీహ్యాదికం । 'సావహన్తి' ఇతి వక్తవ్యే 'పత్న్యవహన్తి' ఇత్యధికాక్షరాత్ పత్న్యవఘాతమేవ కుర్యాత్, న తు శ్రప(ణ)ణాదిక)మపి । తదాదికం వర ఏవ ॥

కేచిత్—పత్నీత్యారమ్భాదవహననం పత్నీకర్మైవ, న తు యజమా

సకర్మః । యజమానకర్తృత్వే హి సహాధికారే పార్వణాదౌ పత్న్యరవహననం స్యాత్, తస్య తత్ర యజమానత్వాత్ । అతఏవ పార్వణాదౌ నాన్వారబ్ధాయాం, పత్న్యనహంతీతివత్ పత్న్యామనన్వారబ్ధాయామిత్యవచనాదితి । మైవమ్, పత్న్యాః కాధికారస్యైవ నిరస్తత్వాత్ ॥

శ్రపయిత్వాఽభిఘార్య ప్రాచీనముదీచీనం వోద్వాస్య ప్రతిష్ఠితమభిఘార్యాగ్నేరుపసమాధానాద్యాజ్యభాగాంతేఽన్వారబ్ధాయాం స్థాలీపాకాజ్జుహోతి ॥౩॥

ఉద్వాస్య సౌకర్యాదపరేణాగ్నిం ప్రతిష్ఠాప్య । ప్రతిష్ఠితమభిఘారయతి । ఉపఘాతహోమవిషయేఽప్యత్ర తంత్రవిధానం క్రియార్థమిత్యుక్తమేవ 'ఆజ్యభాగాంతేఽన్వారబ్ధాయామ్' । ఉపస్తరణప్రభృత్యన్వారమ్భః ప్రధానహోమాంతమ్ ॥

సకృదుపస్తరణాభిఘారణే ద్విరవదానం ॥౪॥

హోమద్రవ్యాణాం స్రువేణ దర్వ్యంతరేణ వా సకృదుపస్తరణం కార్యమ్ । తతశ్చరోర్ద్విరవదానమ్ । త్రిర్జామదగ్నీనాం సకృచ్చాభిఘారణమ్ । తతః స్విష్టకృదర్థం చరోః ప్రత్యభిఘారణమ్, అస్యైష్టికావదానవిధిప్రదర్శనార్థత్వాదాచారాచ్చ ॥

దేవతామాహ—

అగ్నిర్దేవతా స్వాహాకారప్రదానః ॥౫॥

అగ్నిర్దేవతేతి విహితాగ్నివిశేషణార్థమయం పరిభాషోక్తానువాదః । కథం విశేష్యతే? ఇతి చేత్ సోఽగ్నిః స్వాహాకారప్రదానశ్చేద్దేవతా, స్వాహాకారయోగ్యయా చతుర్థ్యా విభక్త్యా యుక్తశ్చేదిత్యర్థః । నన్వన్వారబ్ధాయామగ్నయే జుహోతీతి వక్తవ్యే కిమర్థమధికాక్షరం 'అగ్నిర్దేవతా స్వాహాకారప్రదానః' ఇత్యుపదిశ్యతే? ఉచ్యతే । శబ్దో దేవతా, నార్థః అథోఽపి యాగే చోదితచతుర్థ్యంత స్వవాచక శబ్దే నైవోపకరోతి, అర్థస్యోద్దేష్టుమశక్యత్వాత్ ఉపకారాంతరస్య చ ము

ర్నిరూపత్వాదితి మీమాంసకమతమిహ నాభిమతం । అర్థ ఏవ దేవతే
తి స్వమతజ్ఞాపనార్థం । కథమితి చేత్ । కర్మణి ప్రయోగాసమర్థస్య
ప్రథమాన్తస్యాగ్నిశబ్దస్య ప్రయోగాత్ । నన్వర్థస్య దేవతాత్వే సత్యు
పకారశ్చేష్టైనైవేతి నానుష్ఠానే విశేషః । నైవమ్ । న కేవలం చతు
ర్థ్యన్తశబ్దోచ్చారణమేవానుష్ఠేయమ్- కింత్వర్థస్య ధ్యానమపీతి । అ
త్రైతు జ్ఞాపకం ' ఆగ్నేయా ఇతితుష్ఠితిః ' (నిరు.౮-౩-౭) ఇత్యాది నిరు
క్తకారవచనమ్ ॥

కేచిత్ —కల్పాన్తరేషు ' అముష్మై స్వాహేతి జుహుయాత్ ఋచా
వా తద్దైవత్యయా ' ఇతి వికల్పః చోదితః । స మాభూదస్మాకమ్ । పా
ర్వణేషు తద్వికారేషు చ ' అముష్మైస్వాహా ' ఇత్యేవజుహుయాదిత్యేవ
మర్థమితి ॥

అపి వా సకృదుపహత్య జుహుయాత్ ॥౬॥

అథవా దర్వ్యా సకృత్స్థాలీపాకాద్గృహీత్వా జుహుయాత్, నతుపూ
ర్వవచ్చతురవత్తం పంచావత్తం వా అపూర్వత్వాద్దర్వీహోమానామ్ ॥

అగ్నిస్స్విష్టకృద్ద్వితీయః ॥౭॥

దేవతేతి శేషః । స్థాలీపాకశేషాద్ద్వితీయో హోమః కర్తవ్యః । తస్మిన్
అగ్నిస్స్విష్టకృద్దేవతేత్యర్థః । అర్థసిద్ధేపి ద్వితీయే ద్వితీయ ఇతి గ్రహ
ణే ప్రయోజనం ' సదసస్పతిర్ద్వితీయః ' ఇత్యత్ర వక్ష్యతే ॥

కేచిత్ —పూర్వహోమేన తుల్యధర్మత్వజ్ఞాపనమ్ । తథాచ సతి
' యథోపదేశం ప్రధానాహుతీః ' ఇత్యత్ర స్విష్టకృతమపి హుత్వా జ
యాదీత్యేవమాది భవేదితి ॥

అస్య త్వవదానవిధిమాహ—

సకృదుపస్తరణావదానే ద్విరభిఘారణం ॥౮॥

సకృదుపస్తరణమవదానం చ, ద్విరభిఘారణం చ కార్యమ్ । జయా

దగ్నీనాం తు ద్విరవదానమ్ । అవదానం దైవతాజ్యాయోః । నాపి హ విఃప్రత్యభిఘారణం, ఐష్టికసౌవిష్టకృతావదానవిధి ప్రదర్శనార్థత్వా ల్ - ఆచారాచ్చ ॥

మధ్యాత్పూర్వస్యావదానమ్॥౯॥

హవిషో మధ్యాత్పూర్వస్య దైవతస్యావదానం కార్యం । ఉపఘాత పక్షార్థమేవాయమారమ్భః । చతురవత్తపక్షే త్వైష్టికవిధిప్రదర్శన బలాన్మధ్యాదంగుష్ఠపర్వమాత్రమవదానం । 'తిరశ్చీనమవద్యతి పూర్వార్థాద్ద్వితీయమనూచీనం చతురవత్తినః పశ్చార్ధాత్తృతీయంపంచావత్తినః' (ఆప-శ్రౌ-౨-౧౮-౯) ఇత్యవదానస్థానసిద్ధిః । ఏతేనోపఘాత పక్షే చతురవత్తధర్మా ఉపస్తరణాదిర్న ప్రవర్తేత ఇతి దర్శయతి॥

మధ్యేహోమః॥౧౦॥

హోమః ప్రక్షేపః । దైవతస్యాగ్నేః మధ్యే అఘారసమ్భేదే । ప్రధానాహుతిబహుత్వే 'పూర్వాం పూర్వాం సంహితాం' (ఆప-శ్రౌ-౨-౧౯-౮) ఇతిచ భవతి । అయంతూభయపక్షార్థః ॥

ఉత్తరార్ధాదుత్తరస్య ॥౧౧॥

ఉత్తరార్ధాద్ధవిష ఉత్తరస్య స్విష్టకృత అవదానం కార్యం । అయమపి పూర్వవదుపఘాతపక్షార్థ ఏవ ॥

ఉత్తరార్ధపూర్వార్ధేహోమః ॥౧౨॥

తస్య స్విష్టకృతో హోమోగ్నేరుత్తరార్ధపూర్వార్ధే । అస్యాపి ప్రదర్శనార్థత్వాత్ 'అసంసక్తామితరాభిరాహుతిభిః' (ఆప.శ్రౌ. ౨.౧౯) ఇత్యపి భవతి ॥

హోమోపస్తరణాద్యర్థదర్వీద్వయలేపయోః పాత్రప్రయోగార్థం సంస్తీర్ణస్య చ బర్హిషః ప్రతిపత్తిమాహ—

లేపయోః ప్రస్తరవత్తూష్ణీం బర్హిరక్త్వాగ్నౌ ప్రహరతి ॥ ౧౩ ॥

లేపయోః దర్శనాద్వయోరగ్న్యోః హోత్రాసాదనార్థానాం సంస్తీర్ణానాం బర్హిషః ప్రస్తరవత్తాన్యపి ముష్టేస్త్యాజ్యత్వ దేవాగ్నౌ ప్రహరతి । ఇదమపి ప్రదర్శనార్థం । తేనాఞ్జనాదిసంస్కారాన్తం శ్రౌతవత్తాన్ కరోతి నను ప్రస్తరవద్విహారానుపపన్నమ్- బర్హిషోఽగ్రమధ్య మూలానాం ద్వయోర్దర్వ్యోః ప్రస్తరవదఞ్జనాసమ్భవాత్ । ఉచ్యతే।హోమదర్వ్యామగ్రమనక్తి, ఇతరస్యాం మధ్యమూలే, 'అన్తాల్లోపో విమృద్ధివా' (ఆప-ప-౮,౧౫)ఇతివచనాత్ ।ఏవం త్రిర్ద్విర్వా ।'అథాపరం'ఇతిపక్షే స్రువేణోపస్తరణాద్యర్థాయాం మూలం, హోమార్థాయాం మధ్యాగ్రే ॥

అన్యేతు — ఆజ్యస్థాలీం ధ్రువాస్థానే పక్షత్రయేఽపి కుర్వన్తి అంజనస్యాప్రయుక్త పాత్రలేపప్రతిపత్త్యర్థత్వాత్ ఇడాన్తం వా ఉపవసీయే శంయ్వన్తం గార్హపత్యే' (ఆప.శ్రౌ-౩-౧౪-౬) ఇతిపక్షే 'ఆజ్యస్థాల్యాం మూలం' ఇతి దర్శనాచ్చ।ఇహతుపక్షే లేపయోరితిద్వివచనమాజ్యౌషధలేపాభిప్రాయమ్,నతు పూర్వాపరాఘారద్విత్వాభిప్రాయం ॥

కేచిత్ —కల్పాన్తరాదపరేణాగ్నిం యస్మిన్ బర్హిషి హవిరాజ్యం చ ప్రతిష్ఠితం తస్మాద్వా, పరిస్తరణాద్వా కిఞ్చిదుపాదాయాఞ్జనమితి తన్న, కల్పాన్తరోక్తబర్హిః ప్రతిష్ఠాపనోపసంహారస్య పాక్షికత్వేన నిత్యవదఞ్జనానుపపత్తేః ॥

అత్ర వచనాభావాజ్జయాదినివృత్తౌ సత్యాం తద్బద్ధక్రమమపి పరిషేచనం న నివర్తతే, అగ్న్యఙ్గత్వాదిత్యత్రాహ—

సిద్ధముత్తరం పరిషేచనమ్ ॥౧౪॥

స్పష్టమేతత్ । తతః ప్రణీతావిమోకోఽపి।

కేచిత్ —సిద్ధముత్తరమితి పదద్వయమేకం వాక్యం । సిద్ధమవికృతం ఉత్తరం తన్త్రశేషం జయాది । ఏతచ్చహోత్రాప్యపఠితమపి 'యథోపదేశం ప్రధానాహుతీర్హుత్వా జయాభ్యాతానాన్' (ఆప-గృ-౨-౭) ఇతి శ్రౌతక్రమస్య బలీయస్త్వాత్ ప్రధానతుల్యధర్మకస్విష్టకృతోఽనం

రూపేణ । తథా ‘పరిషేచనమ్’ ఇత్యస్యానంతర్యవిధ్యర్థత్వమ్ । పరిషేచనాంతం కృత్వా బ్రాహ్మణభోజనమేవేతి । తన్న । సిద్ధముత్తరం పరిషేచనమితి ప్రతీతాన్యకృతసామానాధికరణ్యాన్వయబాధేన మహాదోషవాక్యభేదాపత్త్యపేక్షత్వాత్ । తథా వచనాభావాదిహాజయాద్యైవ నాస్తి, దూరే ప్రబలాబలకథా । తథా ‘పరిషేచనమ్’ ఇత్యస్యాపి సిద్ధముత్తరమిత్యేతదన్వయనిరాకాంక్షత్వాత్ కృత్వేత్యధ్యాహారో నిర్బీజః । అనన్తర్యం తు పాఠప్రాప్తం న విధేయమేవ । తస్మాద్వరం యథోక్తశంకానివృత్త్యర్థమేవేదం సూత్రమితి ॥

తేన సర్పిష్మతా బ్రాహ్మణం భోజయేత్ ॥౧౫॥

తేన హవిశ్శేషేణ । సర్పిష్మతా ప్రభూతలౌకికాజ్యోపసిక్తేన । బ్రాహ్మణం దక్షిణతో దర్భేషు నిషాదితం భోజయేత్, తస్యేహ ప్రకృతత్వాత్ । ఇహ తు సర్పిష్మతేతి మతుబతిశయార్థః । భోజయేదితి బలాచ్చ హోమబ్రాహ్మణభోజనాయాలంచరుః కార్యః ॥

యోఽస్యాపచిత స్తస్మా ఋషభం దదాతి ॥౧౬॥

నన్వేవం సూత్రమయుక్తమివ ప్రతిభాతి । “యోఽస్యాపచిత స్తమితరయా’ (ఆప,గృ-౩-౯) ఇతి వధ్వరాదన్యస్య దానకర్తృత్వప్రతీతేః, ఇహ చాన్యస్యాభావాత్ । యద్యపి పత్నివిద్యతే, తథాపి తస్యా భర్తురపి ప్రవాసే సహాధికారేషు కర్మసు(వధ్వేక)మధ్యగ)ధనత్యాగేఽనుమతిద్వారేణైవ కర్తృత్వాభ్యుపగమాత్ ।అథాత్ర ‘ ఏనాం యాజయతి’ ఇతి వచనాద్వధూర్యజమానా । సా (స్త్రీ)ధనాద్వరస్యాపచితాయ దదాతి తేనచ ఋత్విగ్భ్యాతోఽవర ఆనతో భవతి । న చ వరాయైవ దానమ్- జాయాపత్యోరన్యోన్య దానాద్యభావాదిత్యుచ్యతే ।నైవం తత్। వధ్వకాధికారే హ్యస్యోభయతో వివాహాంగసందష్టత్వేన ప్రతిపన్నవివాహాంగత్వబాధః అధికారసాధ్యభేదేన శాస్త్రతదర్థయోర్భేదాత్ । అథ ఉభయాధికార వివాహసిద్ధ్యర్థమేవ వధూరనేనప్రధానకర్మణాపి యూ

గేన సంస్క్రియతే । తథా చ పత్న్యాశాఖాయామిత్యుక్తమిత్యుపక్రమ్య స్మృత్యా (శ్రీ)భసవ్యయోః । తస్మాత్సూత్రం యథోపపన్నం సన్నర్థతయా వ్యాఖ్యేయం అభిధీయతే । ఏవం తద్వ్యాఖ్యానేన వా వివరణాదేవ వా వ్యాఖ్యాయతే । యోఽస్యార్త్విజ్యం కరోతి తస్మా ఋషభం దదాతి । యద్వా యోఽస్య స్థాలీపాకయాగస్య కర్తా భవతి తస్మా అయమ్యాగకర్త్రా ఋషభం దదాతి న తు స్థాలీపాకయాగాన్తరాణాం కర్త్రా తేషామపూర్వత్వాత్ । అథవా- అస్యేతి షష్ఠ్యా అయమితి వివక్షితః । యోఽయం లోకే విద్యాభిజనాదిసంపత్త్యా అపతిత స్తస్మా అయమౌపస్థాలీపాక కర్తా ఋషభం దదాతి । సర్వథా త్వేతద్విశ్వకృతిష్వపి స్థాలీపాకాన్తరేషు ఋషభదానం నాస్త్యేవ ॥

ఏవమత ఊర్ధ్వం దక్షిణావర్జముపోషితాభ్యాం పర్వసు కార్యః ॥౨౧॥

అతః స్థాలీపాకాదూర్ధ్వం ఉపోషితాభ్యాం ‘ పర్వసు చోభయో రుపవాసః ’ (ఆప.ధ-౨-౧-౧) ఇత్యాదివిధినా కృతోపవాసాభ్యాం జాయాపతిభ్యాం పర్వసు పౌర్ణమాసీష్వమావాస్యాసు చ ప్రతియాగం దక్షిణావర్జం ఋషభదానవర్జం ఏవమేవంప్రకారః స్థాలీపాకస్సవ్య శోహోమః కర్తవ్య ఇతి విధిః । ధర్మశాస్త్రే తు ‘ శ్వోభూతే స్థాలీపాకః ’ (ఆప.ధ-౨-౧,౧౦) ఇత్యుపవాసాది ధర్మసంబన్ధార్థోఽనువాదః । సాదృశ్యం చాత్ర ద్రవ్యదేవతాదిసమస్తధర్మనిబన్ధనమ్ । యథా ‘ ఏతస్యైవ రేవతీషు ’ ఇతి, యథా వా ‘ మాసమగ్నిహోత్రం జుహోతి ’ ఇతి । తత్ర తు ‘ ఏతస్య ’ ‘ అగ్నిహోత్రం ’ ఇతి పదాభ్యాం, ఇహ తు ఏవం పదేనేతి భేదః । నను దర్శహోమేష్వతిదేశో నాస్తి అపూర్వత్వాత్తేషాం । సత్యమ్ । నాస్తి, చోదనాలిఙ్గాత్ వచనాత్త్వతిదేశః కేన వార్యతే ॥

కేచిత్ — నాయం ధర్మాతిదేశః, సాధ్యాదిష్వివ హవిర్దైవతస్యాను

పదేశాత్ । అతః కల్పాతిదేశ ఏవ ‘ శ్వోభూతేన్వష్టకా తస్యా మాసి శ్రాద్ధేన కల్పో వ్యాఖ్యాతః ’ ఇతివదితి । నైతత్ । హవిర్దేవతస్యానుపదేశేపి ‘ మాసమగ్నిహోత్రం జుహోతి ’ ఇత్యాదిషు ధర్మాతిదేశస్య దృష్టత్వాత్ ॥

అపరేతు— ‘ ఏకస్యతూభయత్వే సంయోగపృథక్త్వమ్ ’ (జై-౪-౩-౫) ఇతి న్యాయేన ప్రకృతస్యైవ స్థాలీపాకస్య ‘ ఏవం పర్వసు కార్యః ’ ఇత్యధికారాంతర సంబంధవిధిరితి । ఏతదపి న । ఏవం సత్యేష కార్య ఇతి సూత్రం స్యాత్ । నత్వేవం కార్య ఇతి । కించ, పర్వస్వనారభ్యాధీః స్యాత్, యతస్సను ప్రథమస్యైవ ప్రకృతకర్మణోధికారాంతరవిధ్యుపగమః । ధర్మాతిదేశేతు యథానారంభస్తథోక్తమేవ ‘ అగ్నైనామాగ్నేయేన ’ ఇతి సూత్రమతిదేశవిశేషార్థమితి వదతా భాష్యకారేణ । అత్రచ ‘ అతఊర్ధ్వమ్ ’ ఇతి వచనం వివాహమధ్యేపి పర్వారంభార్థం । యద్యప్యత్ర ఊర్ధ్వమిత్యవిశేషవచనం తథాపి పౌర్ణమాస్యామేవారంభః । కాలైక్యేన ప్రయోజనైక్యాత్, స్థానాపత్త్యా చాస్యామేవారంభదర్శనాత్ । వ్యక్తమ్ చైతచ్ఛందోగానామ్ । ‘ అమావాస్యాం చేత్పూర్వమాపద్యేత పౌర్ణమాసేనేష్ట్వాథ తత్కుర్యాదకుర్వన్ పౌర్ణమాసీమాకాంక్షేదిత్యేకే ’ ఇతి । తస్మాత్ స్థాలీపాకానంతరం పౌర్ణమాసీచేత్పూర్వమాగచ్ఛేత్తదా వివాహమధ్యేపి పర్వారంభః । మాసిశ్రాద్ధస్యత్వారంభశ్చతుర్థీహోమాంతే అపరపక్షే శిష్టాచారాత్, బోధాయనవచనాత్, కర్మమధ్యే కర్మాంతరారంభస్యాయుక్తత్వాచ్చ । తథా వైశ్వదేవస్యాపి ‘ తేషాం మంత్రాణాముపయోగే ద్వాదశాహమధశ్శయ్యా ’ (ఆప.ధ-౨.౩.౧౩) ఇత్యాదివ్రతం సపత్నీకశ్చరిత్వా ప్రశస్తేహన్యారంభః ॥

పూర్ణపాత్రస్తుదక్షిణేత్యేకే ॥౧౮॥

ధాన్యాదేః పూర్ణం యత్కించిత్పాత్రం పూర్ణపాత్రం । యద్వా

' అష్టముష్టిర్భవేత్కించిత్ కించిచ్చత్వారి పుష్కలమ్ ।
పుష్కలాని చ చత్వారి పూర్ణపాత్రం ప్రచక్షతే ' ॥

ఇతి వచనాత్ ధాన్యముష్టీనాం అష్టావింశత్యధికం శతం పూర్ణపాత్రం పాత్రస్థబీజైశ్చైకయవలింగాదుద్ధృతాత్ పర్యాప్తమయం వికల్పోప్యసమ్భవే।

సాయంప్రాతరత ఊర్ధ్వం హస్తేనైతే ఆహుతీ తణ్డులైర్యవైర్వా జుహుయాత్ ॥౧౯॥

సాయం ప్రాతరితి ద్వ్యగ్నిహోత్రకాలానాం చతుర్ణాముపలక్షణమ్, అగ్నిహోత్రసంస్కారత్వాదౌపాసనహోమస్య । అత ఊర్ధ్వం స్థాలీపాకాన్తాద్వివాహహోమాదూర్ధ్వం వివాహస్యైవాత్ర ప్రకృతత్వాత్, న త్వనన్తరప్రకృతత్వాత్పూర్వేణ ఊర్ధ్వం । యతో న ప్రాసఙ్గికప్రకృతపరామర్శస్స్వరసస్సూత్రనామ్నాం । స్థాలీపాకాన్తాదితి చ స్థాలీపాకం విధాయ ' అత ఊర్ధ్వం ' ఇతి వచనాత్ । అస్య చారమ్భోఽనన్తరం రాత్రావేవ, యది నవనాడ్యో నాతీతాః । అతీతాశ్చేదపరేద్యుస్సాయమేవాగ్నిహోత్రారమ్భవేలాయామ్ । అత్ర హస్తేనేత్యాదినా కృత్స్నవిధానం । హస్తేనేతి విధానాద్దర్వ్యాదినివృత్తిః । తణ్డులైర్యవైర్వేతి విధానాత్పాకస్య । ఉభయతః పరిషేచనమితి పరిసంఖ్యానాత్ పార్వణధర్మాణాం । వైశ్వదేవేపీత్థమేవ వ్యాఖ్యానమ్ । ఏతే ఇతి విశేషణాదత్రాపి ద్వితీయాహుతిః స్విష్టకృత్స్థానీయా అఙ్గమిత్యర్థః । తేనైతాం విస్మృత్య కర్మసమాప్తౌ సైషా పునర్హోతవ్యా కింతు సర్వప్రాయశ్చిత్తమేవ ॥

స్థాలీపాకవద్దైవతమ్ ॥౨౦॥

అయం ' ఏతే ఆహుతీ ' ఇతి ప్రాప్తస్యానువాదః పూర్వాహుతేర్వికల్పం విధాతుమ్, యథా- పాత్నీవతే ' నానువషట్కరోతి । అపి వా పాంశ్వనువషట్కుర్యాత్ ' (ఆప-శ్రౌ-౧౩-౧౪ ౯-౧౦) ఇతి ॥

సాయంపూర్వాహుతిః ప్రాతరిత్యేకే ॥౨౧॥

సౌరీ సూర్యదేవత్యా 'సూర్యాయస్వాహా' ఇతి పూర్వాహుతిః ప్రాతర్హోమ ఇత్యేకే ॥

ఉభయతః పరిషేచనం యథా పురస్తాత్ ॥ ౨౨ ॥

ఉభయతః ఏతయోరాహుత్యోః పురస్తాదుపరిష్టాచ్చ పరిషేచనం యథా పురస్తాద్విహితం 'అగ్నిం పరిషించతి' 'పూర్వవత్పరిషేచనమన్వమంస్థాః' (ఆప.గృ.౨.౮) ఇతి । పాకయజ్ఞేషు సప్తసు న విద్యుద్వృష్టీ । 'సైషాఏమాగ్‌సాऽగ్నిహోత్రఏవ సంపన్నా । అథో ఆహుః । సర్వేషు యజ్ఞక్రతుషు' (తై,బ్రా-3-౧౦-౯) ఇత్యత్ర 'తదిదం సర్వయజ్ఞేషూపస్పర్శనం భవతి' (ఆప,శ్రౌ-౪-౧.౭) ఇత్యత్ర చ సర్వశబ్దేన ప్రకృతపరామర్శినాప్రకృతశ్రౌతసర్వయజ్ఞానామేవ పరామర్శాత్ । అస్మాదేవ హేతోః 'ద్విర్జుహోతి' (ఆప.గృ-౨-౧౧) ఇత్యాదినా పరిసంఖ్యాయ కృత్స్నవిధానాచ్చాగ్నిహోత్రికవిధావపి నైవవిద్యుద్వృష్టీ ॥

పార్వణేనాతోऽన్యాని కర్మాణి వ్యాఖ్యాతాన్యాచారాద్యాని గృహ్యంతే ॥ ౨౩ ॥

పార్వణేన వైవాహికేన స్థాలీపాకేన । అతోऽన్యాని అస్మాదన్యాని సర్పబల్యాదీని యాన్యాచారాద్గృహ్యంతే తాని కర్మాణి వ్యాఖ్యాతాని తేష్వేతద్ధర్మాతిదేశ ఇత్యర్థః ॥

నను కథం పార్వణశబ్దవాచ్యత్వం వైవాహికస్థాలీపాకస్య ? ఇతిచేత్ నిత్యత్వాత్ 'ఉపోషితాభ్యాం పర్వసు కార్యః' (ఆప.గృ-౭-౧౭) ఇతి పర్వసు భవత్వాత్ పార్వణః । తస్య చ పార్వణస్యాయం ప్రకృతిత్వేన సంబంధీతి 'తస్యేదమ్' (పా-౪-౩-౧౨౦) ఇతి పార్వణశబ్దాదణ్ప్రత్యయే కృతే పార్వణ ఇత్యేవం రూపం భవతి । యద్యపి కర్మాంతరాణామప్యయం ప్రకృతిః, తథాప్యస్య పార్వణసంబంధితయా వ్యపదేశ్యత్వమేవ యుక్తమ్, యతోऽత్ర కర్మ (ద్రవ్య) దేవతయోరప్యతిదేశః । కర్మాంతరేష్వితరధర్మాణామేవేతి । నన్వేవమపి, శిష్టాప్రవగతస్య నిత్యస్య పా

ర్వణస్య ప్రకృతిత్వే సంభవతి, కిమితి విలంబితావగమ్యస్య వైవాహికస్య ప్రకృతిత్వముచ్యతే? ఇతి చేత్ । న, వైవాహిక ఏవ ధర్మోపదేశపౌష్కల్యాత్, ఇతరత్ర తదభావాచ్చ । ప్రసిద్ధశ్చైష న్యాయః—యస్య పుష్కలో ధర్మోపదేశస్సాన్యేషాం ప్రకృతిః సహి భిక్షుకోభిక్షుకాన్ యాచితుమర్హతీతి । తస్మాద్యుక్తం వైవాహికస్యైవ ప్రకృతిత్వమ్ । అస్యచ వైవాహికస్య పార్వణశబ్దవాచ్యత్వం ధర్మశాస్త్రే వ్యక్తమేవ । ‘ పర్వసుచోభయోరుపవాసః । ఔపవస్తమేవ కాలాంతరేభోజనం । తృప్తిశ్చాన్నస్య । యచ్చైనయోః ప్రియం స్యాత్తదేతస్మిన్నహని భుంజీయాతామ్ । అధశ్చ శయీయాతాం । మైథునవర్జనంచ । శ్వోభూతే స్థాలీపాకః । తస్యోపచారః పార్వణేన వ్యాఖ్యాతః ’ (ఆప-ధ,౨,౧-౮...౧౧) ఇతి నిత్యస్య పార్వణేన వ్యాఖ్యానాభిధానాత్, పర్వసంబంధినః కర్మాంతరస్యాత్రాసంభవాత్, నిత్యస్యచ నిత్యేనైవ వ్యాఖ్యానే ఆత్మాశ్రయదోషాత్ ॥

నన్వత్ర కేచిత్— ‘ యచ్చైనయోః ప్రియం స్యాత్తదేతస్మిన్నహని ’ ఇత్యేతచ్ఛబ్దేనైకవచనాంతేన ‘ పర్వసుచ ’ ఇతి బహువచనాంత నిర్దిష్టపర్వాహః పరామర్శానుపపత్తేః, ‘ పాణిగ్రహణాదధిగృహమేధినోర్వ్రతమ్ ’ (ఆప.ధ-౨,౧-౧)ఇతి పరమప్రకృతం పాణిగ్రహణనక్షత్రం పరామృశ్యతే । తేన ప్రతిసంవత్సరం పాణిగ్రహణనక్షత్రే ప్రియభోజనాదికార్యమ్ । శ్వోభూతే చ స్థాలీపాకః కర్తవ్యః । తస్యచ కర్మాంతరస్యోపచారః పార్వణేన నిత్యేన వ్యాఖ్యాత ఇత్యాహుః । తత్కథం ధర్మశాస్త్రే వ్యక్తం వైవాహికస్య పార్వణశబ్దవాచ్యత్వమితి । తన్న. యతో వ్రతమేవ పరమప్రకృతం । పాణిగ్రహణస్య తు తదవధితయా కీర్తనమాత్రం । నక్షత్రం తు గమ్యమానమేవ । గమ్యమానంచైతచ్ఛబ్దేన పరామ్రష్టుం ప్రియభోజనాదినా విశేషయితుం చ నార్హమ్ ॥ తదాహురాచార్యాః ॥—

"గమ్యమానస్య చార్థస్య నైవదృష్టం విశేషణమ్ ।
శబ్దాంతరైర్విభక్త్యా వా ధూమోఽయం జ్వలతీతివత్ ॥

(తంత్ర-వా-౧-౨-౭) ఇతి । అతశ్చాత్ర 'పర్వసు చ' ఇత్యుద్దేశ్య గతబహుత్వస్యా వివక్షితత్వాత్ శ్రుతావ్యవహితస్య ప్రకృతస్య పర్వాహస్యైవ పరామర్శో విశేషణం చ యుక్తమ్ । అత ఉపవాసాదేరివ ప్రియభోజనాదేరపి పర్వసంబంధాత్ 'శ్వోభూతే స్థాలీపాకః' ఇత్యుపవాసాది ధర్మవిధానార్థమేవ 'ఉపోషితాభ్యాం పర్వసు కార్యః' ఇతి గృహ్యవిహితస్య స్థాలీపాకస్యానువాద ఏవ, న కర్మాంతరస్య విధిః । అనువాదే చ తస్యోపచార ఇతి మార్గస్థస్య పరామర్శో ఘటతే । విధౌ త్వస్యోపచార ఇతి స్యాత్ । ఏవం చ యద్యపి 'శ్వోభూతే స్థాలీపాకః' ఇత్యాపాతతోఽనువాదస్వరూపః తథాపి యస్యైమే విధీయమానా ఉపవాసప్రియభోజనాదయో ధర్మాస్సంబంధినస్తస్యోపచారః పార్వణేన వ్యాఖ్యాత ఇతి సాధ్యాహారమేవేదం సూత్రం వ్యాఖ్యేయమ్ । తస్మాద్ధర్మశాస్త్రేఽపి వైవాహికస్య పార్వణశబ్దవ్యపదేశ్యస్యైవ ప్రకృతిత్వమ్ న నిత్యస్యేతి సిద్ధమ్ ॥

నన్వేవమపి శీఘ్రబోధకత్వాత్ వైవాహికేనేతి వక్తవ్యే, కిమర్థమస్య వివాహాంగస్యాపి సతో వివాహసంబంధం తిరస్కృత్య 'పార్వణేన' ఇత్యాహ? ఉచ్యతే । ఇతరాంగవదస్య న శమ్యాః కింతు శిష్టాచారసిద్ధాః పరిధయ ఏవేత్యేవమర్థం । అత్ర చ అతోఽన్యానీత్యాహ ఏతత్సదృశాన్యే వౌషధప్రధానహవింషి సర్వబల్యాదీని కర్మాణ్యనేన వ్యాఖ్యాతాని న త్వనేనతత్సదృశాని పశుప్రభవ ప్రధానహవింషి వపాహోమాదీనీతి వక్తుం । కుత ఏతత్? 'తత్ర సామాన్యాద్వికారో గమ్యేత' (ఆప-ప,౩-౪౦) ఇతి పరిభాషావచనాత్ । కించ, అతోఽన్యానీత్యస్య నఞ్సమాసప్రభేదవిగ్రహవాక్యత్వాత్ 'నఞివ యుక్తమన్యసదృశాధికరణే తథాహ్యర్థావగతిః' (వై-ప-౭౪)ఇతి నఞ్సమాసభేదార్థనిర్ణయాత్

వాక్యసమాసయోర్భిన్నార్థత్వే చాసమర్థసమాసాపత్తేః । ఔషధాని హవీంషి పశుప్రభవాని చ కానికతిధా చ? ఇతి చేత్, పురోడాశ ఓదనౌ యవాగూస్తణ్డులాః పృథుకా లాజాస్సక్తవః పిష్టాని ఫలీకరణాని ధానాః కరమ్భాః సురేత్యౌషధాని ద్వాదశవిధాని, పయోదధ్యాజ్యమామిక్షావాజినమవదానాని పశురసశ్శోణితం త్వగ్వపేతి పశుప్రభవాని దశవిధాని । ‘ అథ కర్మాణ్యాచారాద్యాని గృహ్యన్తే ’ (ఆప-గృ.౧,౧) ఇతి ప్రకృతేప్యత్ర పునర్వచనం గృహ్యప్రశ్నేఽనుక్తానాం మహారాజస్థాలీపాకగణహోమాదీనామేతద్వికృతిత్వం వక్తుమ్ । నను యద్యనేనైవ సూత్రేణౌషధహవిష్కేషు కర్మసు పార్వణతన్త్రాతిదేశః- కిమర్థం “ అస్తమితే స్థాలీపాకః ” ‘ పార్వణవదాజ్యభాగాన్తే ’ (ఆప.గృ.౧౮-౫-౬) ఇతి సర్పబలౌ పునర్వచనమ్? ఉచ్యతే । యద్యపి శ్రౌతఆగ్రయణే వైశ్వదేవాదీనాం భూయస్త్వేన పౌర్ణమాసతన్త్రాశఙ్కాయాం ఐన్ద్రాగ్నస్య ముఖ్యత్వాత్ ‘ ముఖ్యం వా పూర్వచోదనాల్లోకవత్ ’ (జై-౧౨,౨,౨౩) ఇతి సిద్ధాన్తన్యాయేన ఆమావాస్యం తన్త్రమితి దర్శితమ్ । తథాప్యత్రాన్యేషాం హవిషాం బహుత్వేప్యౌషధస్య ముఖ్యత్వాత్ పార్వణతన్త్రమేవేతి ముఖ్యన్యాయం మన్దబుద్ధిహితార్థం దర్శయితుమేవ పునశ్చోక్తం ‘ పార్వణవదాజ్యభాగాన్తే ’ ఇతి । తేన మాసిశ్రాద్ధాష్టకాకర్మణి చ పార్వణమేవ తన్త్రమ్ । యద్యప్యష్టకాయాం వపాహోమస్య ముఖ్యస్యాపూర్వత్వం, తథాప్యన్యేషాం కృత్స్నవిధానాభావాదౌషధత్వాత్ ‘ స్విష్టకృత్ప్రభృతి సమానమాపిణ్డనిధానాత్ ’ (ఆప.గృ.౨౨-౮) ఇతి దర్శనాచ్చ పార్వణమేవ తన్త్రమ్ । అపూపహోమే తు ‘ పార్వణవత్ ’ (ఆప-గృ-౨౨-౧) ఇతి పునర్వచనమపూపమాంసౌదనపిష్టాన్నహోమానాం స్థానే వికల్పేన విహితస్యౌషధహవిష్కస్యాపి దధిహోమస్య పార్వణతన్త్రప్రాప్తిం జ్ఞాపయితుమ్, న త్వపూపహోమార్థమ్ । తస్యౌషధహవిష్ట్వాదేవ పార్వణతం

తే(ప్రా)ప్తైః । తత్స్థానాపన్నేషు చ తద్ధర్మప్రాప్తిర్దృష్టా । యథా ‘య
స్యహవిషేవత్సాఅపాకృతా ధయేయుస్తత్స్థానేవాయవ్యాంయవాగూం ని
ర్వపేత్ ’ (ఆప-శ్రౌ-౯-౧-౨౨) ఇతి సాన్నాయ్యస్థానే విహితాయా
యవాగ్వాస్సాన్నాయ్యధర్మాః ॥

కేచిత్—నిత్యస్యపార్వణస్యయఃకల్పస్సఏవసర్వేషాంయజ్ఞానాంకల్పః।
యద్యపి వైవాహికే ధర్మామ్నానం తథాపి నిత్యస్యైవ కల్పాతిదేశోఽద
క్షిణావర్జం ’ ఇత్యస్య పరిగ్రహార్థః । అతోఽన్యానీతి వచనాదేతత్సదృ
శానాం పర్వగణానామేవ స్థాలీపాకానాం పశూనాంచాయంవికల్పో,
న త్వాజ్యగణకానామ్ । కర్మాణీతి వచనాత్కర్మమాత్రస్యైవ వ్యా
ఖ్యానం నతు కర్తృతద్ధర్మకాలాదీనాం । తేన ‘ గర్దభేనావకీర్ణీనిర్
ఋతిం పాక యజ్ఞేన యజేత(ఆప-ధ-౧-౨౬-౮) ఇత్యత్రపశౌ న పత్ని
వత్త్వం। నాపిహృదయసంసర్గాదిషుసర్వేషు(పా)(ప)ర్వణోఽనియమః,వి
శేషతశ్చోపవాసస్య ధర్మశాస్త్రే పర్వసంబంధేన విధానాత్ । వ్యా
ఖ్యాతానీతి వచనాదన్యేషాం నైతద్వికృతిత్వమ్ । తేనానారబ్ధపార్వణో
పి తేష్వధికారీ । హృదయసంసర్గాదిషు పునస్తంత్రవిధానంఆజ్యహో
మవన్నియమార్థం । ఏతద్గృహ్యోపదిష్టేషు యత్రవచనం తత్రైవతం
త్రం, నాన్యత్ర । తేనాగ్రయణే తంత్రలోప ఇతి । తన్న, యత ఉపది
ష్టధర్మకస్య వైవాహికస్య ధర్మాతిదేశేపి నైవదోషః । ప్రత్యుతనిత్య
స్య కల్పాతిదేశే పర్వాదీనామప్యతిదేశాద్దోషః । కర్మాణీతివచనాన్నే
తి చేత్, సత్యస్యాద్ద్రవ్యసమర్పణోపక్షీణత్వాత్ । అఖండగ్రాహిణశ్చైద
కస్యోచ్ఛృంఖలత్వాత్ । దక్షిణాఽభావస్తు ప్రయోజనం తస్య ‘ యో
స్యాపచితస్తస్మా ఋషభం దదాతి ’ (ఆప-గృ-౭-౧౬) ఇతి సిద్ధమ్ । త
థా సదృశేష్వయమతిదేశ ఇత్యుక్తిమాత్రం, అసదృశేష్వపి పశుష్వ
భ్యుపగమాత్ । (పక్వత్వాత్)అపక్వతా) సాదృశ్యే ద్రవ్యత్వాదాజ్యేపి
స్యాత్ । నచైవం వ్యాఖ్యాతశబ్దః ప్రకృతివికృతిత్వాభావార్థః । ‘ ఏ

తేన వైశ్వదేవస్యాప్యాఖ్యాతః ‘ ఇత్యాదౌ ప్రకృతివికృతిత్వస్య దృష్టత్వా
త్ । తథా నైకస్మిన్నాగ్రయణే తంత్రలోపఫలకాని నియమాధానాని బ
హూని సూత్రాణ్యారబ్ధవ్యాని । అవికృతమాత్రస్యాగ్రయణం చేత్తే
తానస్తాత్ర సూత్రాదేవ స్యాద్విహితసిద్ధాః । అతస్తాని తంత్రసూత్రా
ణి యథోక్తప్రయోజనార్థాని । అగ్రయణమపి తంత్రమేవ ॥

యథోపదేశం దేవతాః ॥౨౬॥

అత్ర స్వపదో విగ్రహః అవ్యయీభావసమాసత్వాత్ । అధ్యాహా
రశ్చ, సాకాంక్షత్వాత్ । యథోపదేశం సర్వబల్యాదిషు యాశ్చయాశ్చ
శ్చ యేనయేన ప్రకారేణ మంత్రవిధానాదినోపదిష్టాః దేవతాస్తా ఏవ
భవంతి, న పార్వణదేవతాః । న తేషు పార్వణం ప్రధానం సముచ్చేతవ్య
మిత్యర్థః । నను వికృతావుపదేశముఖేన తజ్జనకానాం ధర్మాణామతిదే
శః ప్రధానం చోపకార్యం నోపకారజనకం । పార్వణే చ స్థాలీపాకహో
మయోః ప్రథమోహోమః ప్రధానం । అత స్తస్యాతిదేశే వినాస్తి ।పూ
ర్వే తత్సముచ్చయాశంకా, యన్నిరాసాయేదం సూత్రం స్యాత్ । షడ్భి
ర్దీక్షయతి ’ (తై-సం-౫-౧-౯) ఇత్యత్రతు ప్రాకృతానాం దీక్షాహుతీ
నాం అంగత్వాదతిదేశః, అదృష్టార్థత్వాచ్చ సముచ్చయః, యథోప
దిష్టానాం ప్రకృతిక్లప్తక్రమబాధభయాదంతే నివేశశ్చ యుక్త ఏవ । సత్య
మేవమ్ । కింతు, గృహ్యాకర్తౄణామస్మత్స్మార్తానాం మధ్యే యే మందబుద్ధ
యోఽఙ్గప్రధానయో రతిదేశ్యాతిదేశ్యయోశ్చ అనభిజ్ఞాస్తే పార్వణా
నేత్యవిశేషేణాతిదేశ ప్రతిభాసాత్ ‘ షడ్భిర్దీక్షయతి ’ ఇత్యాదావద్య
సమాత్రాచ్చ ప్రధానాతిదేశతస్సముచ్చయాపుపదిష్టప్రధానానామంతే
నివేశం చ మన్యంతే । తన్నిరాసాయేదం సూత్రమ్ ॥

అథ వైకృతప్రధానహోమానాం స్థానమథాదగ్నిముఖసౌవిష్టకృత
యోశ్చ విదధాతి.—

అగ్నిం స్విష్టకృతం చాన్తరేణ ॥౨౭॥

‘యథోపదేశం దేవతాః’ (ఆప. గృ-౭-౨౪) ఇత్యనువర్తతే। యథోపదేశం దేవతాః యే వికృతావుపదిష్టాః ప్రధానహోమాస్తే అగ్నిం స్విష్టకృతం చాన్తరేణ ఆగ్నేయసౌవిష్టకృతయోర్హోమయోర్మధ్యే భవేయుః। అత్రచ స్విష్టకృతమితివదగ్నిమిత్యపి సిద్ధానువాదాత్, అన్యత్ర చ ప్రాప్త్యభావాత్, యోగవిభాగేనాగ్నిముద్దిశ్య జుహుయాదిత్యన్యో వృథక్ విధీయతే। విభక్తస్య సూత్రస్య చాయం వివక్షితోఽర్థః: సర్వేషు తంత్రవత్స్వౌషధహోమేషు దధిహోమేషు చోపాకరణసమాపనయోశ్చ శిష్టాచారాదగ్నయే స్వాహేత్యాజ్యేన అగ్నిముఖాఖ్యమంగహోమం సర్వేభ్యోఽపి ప్రధానహోమేభ్యః పూర్వం జుహుయాదితి। నన్వత్ర స్విష్టకృతమితి వ్యర్థం, సర్వత్ర స్విష్టకృతశ్శేషప్రతిపత్త్యర్థత్వాత్ స్వత ఏవాసావంతే ఏవ భవతీతి। నైవమ్—వికృతిషు ద్వివిధాః ప్రధానహోమాః, పార్వణవికారా అపూర్వాశ్చ, తేషాముభయేషామప్యంతఏవ స్విష్టకృద్యథా స్యాదిత్యేవమర్థత్వాత్। అన్యథా యద్ధోమాంగం స్విష్టకృత్తదంతఏవస్యాత్। తథాగ్నిమితి చోభయేభ్యః ప్రధానాహుతిభ్యః పూర్వమేవాగ్నిముఖమిత్యేవమర్థం స్విష్టకృద్వన్నియమ ఇతి॥

కేచిత్—‘యథోపదేశం దేవతా అగ్నింస్విష్టకృతంచ’ ఇత్యేవమస్త్వేకంసూత్రం। తస్యార్థః—‘అగ్నిస్స్విష్టకృద్ద్వితీయః’ (ఆప. గృ-౭-౭) ఇత్యత్రస్విష్టకృతః ప్రధానహోమతుల్యధర్మత్వజ్ఞాపనాద్వికృతిషు చ పార్వణప్రధానలోపే సతి, తస్యాపి లోపస్స్యాత్, స మాభూదిత్యనేన సూత్రేణ ‘యథోపదేశం దేవతాః’ ఇత్యనూద్య, అగ్నిం స్విష్టకృతం చ కుర్యాత్ ఇతి తాసుతస్య సముచ్చయోవిధీయతే। తథా ‘అంతరేణ’ ఇతి పదమేకం సూత్రం ‘అంతరాత్వాష్ట్రేణ’ ఇత్యాదివత్। ప్రకరణాద్వైకృతప్రధానహోమానాం జయాదీనాం చ మధ్యే సర్వాస్వపి వికృతిషు స్విష్టకృన్నిత్య ఏవేత్యర్థః। ఇతరథా క్వచిత్తస్య

లోపః స్యాత్, ' స్థాలీపాకానుత్తరా ఆహుతీర్హుత్వా జయాదిప్రతి పద్యతె ' (ఆప-గృ-౯-౫) ఇత్యాదిపరిసంఖ్యాతి కృత్యేవేతి ॥ తన్న—వి భాగె సాకాంక్షయోర్ద్వితీయాంతయోః అగ్నిం స్విష్టకృతం ఇత్యేతయోః అంతరేణేత్యనేన సంబంధాకాంక్షేణ ఏకవాక్యత్వే సంభవతి వాక్యభేద స్యాయుక్తత్వాత్ ' అగ్నిస్స్విష్టకృద్ద్వితీయః ' ఇత్యస్య ప్రయోజనాంతర పరత్వాచ్చ । తథాపి, యదిస్విష్టకృతః ప్రధానతుల్యధర్మకత్వం, తదా తల్లోపేఽపి ప్రధానలోపప్రాయశ్చిత్తమేవాపద్యతె । తథా ' అంత రేణ ' ఇత్యస్య యథోక్తశ్రుతసమ్బన్ధాన్వయసంభవే అప్రకృతగమ్యమా నాన్వయో న యుక్తః । వ్యర్థం చైతత్, స్వమతె స్విష్టకృతస్సముచ్చ యవిధానాదేవ త్రికోపాయాః పరిసంఖ్యాయా అపి నిరస్తత్వాత్, త స్య సర్వత్ర నిత్యత్వేనాలోపసిద్ధేః ॥

అవికృతమాతిథ్యమ్ ॥౨౬॥

అతిథిర్యస్య కర్మణోనిమిత్తం, తదాతిథ్యమ్- గవాలంభ ఇత్యర్థః । తదవికృతం యథోపదిష్టమేవ స్యాత్ । నాత్ర ' అగ్నిమిద్ధ్వా ' (ఆప-గృ.౧-౧౨) ఇత్యాది సామాన్యమపి తంత్రం । పార్వణంతుమారె, ' కృ త్స్నవిధానాత్ యజతేరపూర్వత్వం ' (జై-సూ-౮-౧-౫) ఇతి న్యాయా త్ । కృత్స్నవిధానం చ ' తస్యై వపాం శ్రపయిత్వోప స్తీర్ణాభిఘారి తాం మధ్యమేనాంతమేన వా పలాశపర్ణేనోత్తరయా జుహోతి '(ఆప. గృ-౨౨-౮) ఇతి । ఏతచ్చ ప్రదర్శనార్థం । తేన వపాహోమానంత రం కింశుకహోమసర్పహోమస్థలీకరణహోమాదయోప్యపూర్వా ఏవ. కృత్స్నవిధానస్య తుల్యత్వాత్ ॥

నను ' నానగ్నౌ ప్రధానమ్ ' ఇతి యాజ్ఞికవచనాత్ వైశ్వదేవ బలి హరణాని తావదంగాని । అగ్నౌ హోమేషుచ అగ్నయేస్విష్టకృతావం తరేణ యే హోమాస్త ఏవ ప్రధానాః । తౌతు సర్వబల్యాది సామాన్యా దంగమిత్యాశంక్యాహ—

వైశ్వదేవే విశ్వేదేవాః ॥౨౮॥

వైశ్వదేవమితి కర్మణో నామధేయం । ప్రవృత్తినిమిత్తంచ, విశ్వేస ర్వేదేవా అత్రేజ్యంత ఇతి । తస్మిన్ వైశ్వదేవే సర్వా ఏవదేవతాః ప్రధానదేవతాః । ఇహచ మంత్రవర్ణసిద్ధానాం దేవతాత్వస్యావిధేయత్వాత్, ఆగ్నేయాదయష్షడపి హోమాః బలిహరణాని చానగ్నిదేశ్యాన్యపి సర్వాణ్యేవ ప్రధానాని, నతు కించిదపి శేషాపరనామాంగం, ఇత్యేవం సూత్రార్థః । అయంభావః—యది నానగ్నౌ ప్రధానం కింతు శేష ఏవేతి, తర్హ్యేతచ్ఛేషలక్షణే తృతీయాధ్యాయే దృశ్యేత । నతు దృష్టమ్ నాపి సూత్రకారోక్తం దృశ్యతే । కింతు, పిండపితృయజ్ఞే తావదాపస్తంబేన హోమః పిండదానం చోభయంప్రధానముక్తమ్, పిండదానం ప్రకృత్య ‘ యది జీవపితా న దద్యాదాహోమాత్కృత్వా విరమేత్ ’ ఇతి । యది హి పిండదానస్యాంగత్వం, తదా ప్రధానభూతహోమానుష్ఠానే సతి, తస్యాప్యనుష్ఠానం స్యాత్, న విరామః । తస్మాదత్ర ప్రధానస్యైవ పిండదానస్య ‘ నాసోమయాజీ సన్నయేత్ ’ (తై-సం-౨-౫-౫) ఇత్యాది వదనారంభలక్షణ ఏవ విరామః ॥

కాత్యాయనస్తు ప్రత్యుత పక్షే పిండదానమేవ ప్రధానం, హోమస్తదంగమిత్యాహ ‘ జీవపితృకస్య హోమాంతమనారంభో వా ’ ఇతి । తథా సర్పేశానబల్యోరపి హోమాబలయశ్చ ప్రధానం । అవభృథే త్వనగ్నావేవ ప్రధానం । హోమాంగత్వేప్యస్య ప్రాధాన్యం స్వాంగాపేక్షయా । తత్రైవ రాక్షసే గర్భపశౌ అనగ్నావేవ ప్రధానం, ‘ అప్స్వవదానైశ్చరేయుః ’ (ఆప.శ్రౌ-౯-౧౫-౫) ఇతి వచనాత్ । వపాయాస్తూపదేశే మతాదగ్నౌ హోమః । ‘ యది వపాహవిరవదానం వాస్కన్దేత్ ’ (ఆప.శ్రౌ-౯,౧౭-౧౫) ఇతి వపాయాః పృథగ్గ్రహణాత్ । ఏవ మనగ్నావప్యన్యాని బహూనిప్రధానాని । సంతి, యథా శ్రాద్ధబ్రాహ్మణభోజనం । ఏవమాగ్నేయసౌవిష్టకృతహోమావపీహప్రధానం, ‘ ఔ

పాసనే పచనే వా షడ్భిరాద్యైః ప్రతిమంత్రం హస్తేన జుహుయాత్ ’ (ఆప.ధ-౨-౩-౧౬) ఇతి కృత్స్నవిధానేన ‘ఉభయతఃపరిషేచనం ’ (ఆప-ధ- ౨-౩-౧౭) ఇతి పరిసంఖ్యయా చాస్య వైశ్వదేవస్యాపార్వణ వికారత్వాత్ । సర్వబల్యాదిషు తు పార్వణ వికారత్వాత్తావదంగం । కించ, వైశ్వదేవ మంత్రేష్వపి ‘ అగ్నయేస్వాహా, అగ్నయే స్విష్టకృతేస్వాహా ’ ఇత్యేతయో రప్యామ్నానాత్ ప్రాధాన్యం । నను వైశ్వదేవ మంత్రాణామపి న ప్రత్యక్షస్సమామ్నాయః, స కథమవగమ్యతే ? ఉచ్యతే । ‘ షడ్భిరాద్యైః ప్రతిమంత్రం ’ ‘ అపరేణాగ్నిం సప్తమాష్టమాభ్యాం ’ (ఆప,ధ-౨-౩-౧౬-౨౦) ఇత్యాదిసూత్రైః క్రమేణ వినియోగాత్ క్వచిదామ్నానమస్తీత్యవగమ్యతే । తచ్చామ్నానం ప్రాగ్వివాహమంత్రేభ్యః, భాష్యకారవచనాత్ । తతశ్చ బ్రహ్మయజ్ఞపారాయణయో రప్యేతేషామేవం క్రమేణాధ్యయనం వేదితవ్యం । సత్యప్రాధాన్యేచ ప్రయోజనమ్— ఏషామేకతరమప్యకృత్వా ప్రయోగే సమాపితేపి తత్ప్రాగ్భోజనాత్సప్రాయశ్చిత్తం సాంగమనుష్ఠేయం, కృతే తు భోజనే పాకయజ్ఞలోపప్రాయశ్చిత్తమేవేతి ॥

కేచిత్— వైశ్వదేవే విశ్వేదేవా దేవతా విధీయంతే నిర్వాపకాలే సంకల్పార్థం, ఈశానయజ్ఞవత్ । యాస్తు ధర్మశాస్త్రే మంత్రవినియోగాత్కల్పితాస్తాః ప్రధానకాలే దేవతాః (ప్రధానార్థా దేవతాః ప్రధానదేవతాః) ఇహాచ దేవతోపదేశో వైశ్వదేవస్య గార్హ్యపరిభాషాప్రాప్త్యర్థః । తత్ర తస్యోపదేశస్తు సర్వచరణార్థః । ఇదంచ వైశ్వదేవం న పంచమహాయజ్ఞేభ్యః పృథగ్భూతం । ‘ అహరహర్భూతబలిః ’ (ఆప-ధ-౧-౧౨-౧౫) ఇత్యాదయశ్చ పంచమహాయజ్ఞానా ముత్పత్తివిధయః ‘ ఆర్యాః ప్రయతా వైశ్వదేవే ’ (ఆప-ధ-౨-౩-౧) ఇత్యాదిస్తు ప్రయోగవిధిః । తత్ర, యదగ్నౌ క్రియతే స దేవయజ్ఞః, యద్బలిహరణం స భూతయజ్ఞః, యద్దక్షిణతః । పితృలింగేనేతి । స పితృయజ్ఞః । యచ్చా

గ్రహాణాం న మనుష్యయజ్ఞః, ఇతి । తన్న — స్వమతే శ్రుత్యాచా దిత్యాన్ విశ్వాన్ దేవాన్ వచనం వినా అపనీయ, తేభ్యస్సంకల్పిత స్య హవిషో దేవతాంతరేభ్యో మంత్రవర్ణాత్కల్పితేభ్యో దాతుమ యుక్తత్వాత్ । ఈశానబలౌ తు భవశర్వాది శబ్దానా మీశానాభిధా నత్వాత్, అర్థస్య దేవతాత్వమితి సూత్రకారమతాచ్చ, యుక్తం భవాయేత్యాదిభిర్మంత్రైర్దానమ్ । యత్తు మీఢుష్యై జయంతాయ చా స్త్రాత్ స్థాలీపాకాద్దానం తదప్యభ్యుదయేష్ట్యాదివత్సవనీయపురోడాశవ చ్చ ‘ త్రీనోదనాన్ కల్పయిత్వోత్తరై రుపస్పర్శయిత్వోత్తరైర్యథా స్వ మోదనేభ్యో హుత్వా ’ (ఆప. గృ. ౨౦-౮) ఇతి వచనైః స్థాలీపాకాంశ ద్వయే పూర్వదేవతాపనయేన దేవతాంతరవిధానా ద్యుక్తమ్ । పంచమ హాయజ్ఞేభ్యో న పృథగ్వైశ్వదేవమిత్యపి న, ప్రకరణాంతరాత్సంజ్ఞాభే దాచ్చ కర్మభేదావగతేః । న చ కర్మభేదే తేషాం ప్రయోగో దు రుపపాద ఇతి ప్రమితభేదాపహ్నవో యుక్తః, యతో భాష్యే వైశ్వ దేవస్య తేషాంచ ప్రయోగః పృథగేవోపపాదితః ॥

అథ (ప్రయోగభాష్యమీషద్భేదం లిఖ్యతే) వైశ్వదేవస్య ప్రయోగో భాష్యమపేక్ష్య షడ్విధం విభజ్యతే । వైశ్వదేవస్య కర్మోచ్యతే, ప్రసం గాత్పంచమహాయజ్ఞానాం చ । సమావేశనజపాంతే వివాహే సమాప్తే వైశ్వదేవమంత్రాణాముపయోగే యద్వృత్తం ‘ ద్వాదశాహమధశ్శ య్యా ’ (ఆప-ధ-౨-౩-౧౩) ఇత్యాది తత్స్వామిత్వా విశేషాత్ సపత్నీ కశ్చరిత్వా ప్రశస్తేఽహన్యారభ్య ‘ ఆర్యాః ప్రయతా వైశ్వదేవేన్నసం స్కర్తారస్స్యుః ’ ఇత్యాదివిధినా సిద్ధేఽన్నే తిష్ఠన్నన్నసంస్కర్తాభా ర్యాదిః ‘ భూతమ్ ’ ఇతి స్వామినే ప్రబ్రూయాత్ । తత్సుభూతం సా విరాడన్నం తన్మాక్షాయి ’ ఇతి స్వామీ ప్రతిబ్రూయాత్ । తతో యది ప్ర యాజా గృహే వా వైశ్వదేవస్య హోమస్య స్థానేఽగ్నిరుపసమాధాత వ్యః, తత్ర ధర్మశాస్త్రోక్తవిధినా ఉపసమాదధాతి । ఏవమన్యత్రా

ప్వ్యోపాసన హోమాదిషు । అథ గృహమేధినా యదశనీయమన్నం తత్తా
హోమార్థం హవిష్యమన్నం పాత్రే కల్పయతి । అహవిష్యం క్షారల
వణావరాన్నసంసృష్టం ద్వితీయే । హవిష్యమన్నం దేవయజ్ఞార్థం తృ
తీయే । సర్వతస్సమవదాయాగ్రార్థం చతుర్థే । సర్వతఏవసమవదా
య మనుష్యయజ్ఞార్థంపంచమే యది (బ్రాహ్మణం) బ్రాహ్మణ)తర్పణం
నావకల్పతే । 'మనుష్యేభ్యోయథాశక్తిదానం' (ఆప-ధ-౧-౧౨-౧౫)
ఇతి వచనాత్ । తతః పరిషేచనం కృత్వా ప్రథమకల్పితాదన్నాద్యథా
హుతిమాత్రం అంగుష్ఠపర్వమాత్రం అగ్నయేస్వాహేత్యాదిభిః షడా
హుతీర్హుత్వా ఉత్తరంపరిషేచనం । అథ ఉదీచీనముష్ణం భస్మాపోహ్య
తస్మిన్ అహవిష్యం స్వాహాకారేణ జుహోతి, 'యస్యాగ్నౌ నక్రియతేయ
స్యచాగ్రం న దీయతే నతద్భోక్తవ్యమ్' (ఆప-ధ-౨-౧౫-౧౩) ఇతివచ
నాత్ । అథ షడాహుతిహోమశేషమహవిష్యహోమశేషేణసంసృజ్యా
న్నేన సూపసంసృష్టేన ధర్మశాస్త్రోక్తేన విధినా రౌద్రాంతం బలిం
(హు)కృ)త్వాఽగ్రంబ్రాహ్మణాయదత్వా,బ్రాహ్మణోక్తత్వాదపార్వ(ణం)
ణ)వ్యాఖ్యా(తం)త)సన్నిపాతీతి కర్తవ్యతాకం దేవయజ్ఞం కుర్వీత । దేవ
యజ్ఞేన యక్ష్య ఇత్యాగూర్య, విద్యుదసి । ఔపాసనేపచనే వా కల్పి
తాదన్నాత్, తదభావే హవిష్యమన్నం వ్రీహియవాది, ఆకాష్ఠాల్, దే
వేభ్యస్స్వాహేతిహస్తేనజుహుయాత్,సన్నిపాతీతికర్తవ్యతయౌపాస
నహోమవైశ్వదేవయోర్హస్తేన హోమస్యదృష్టత్వాత్ మంత్రవచ్చాభి
యతః పరిషేచనం. తయోర్దృష్టత్వాదేవ । వృష్టిరసి । వషట్కారహా
మేషు విద్యుద్వృష్టి ఇత్యుపదేశః । అథ ప్రాచీనావీతీ పితృయజ్ఞేన య
క్ష్య ఇత్యుక్త్వా, విద్యుదసి । శుచౌ భూమౌ కల్పితాదోదనాత్ హస్తే
న అంగుష్ఠప్రదేశిన్యావంతరేణ పితృభ్యః స్వధాఽస్త్వితిదద్యాత్ ఆహు
తిమాత్రం । వృష్టిరసి (పితృయజ్ఞే)పిత్ర్యం)పిత్ర్యం)బలిహరణవిధినేత్యుప
దేశః । అథ బలిహరణస్య హోమతుల్యత్వాత్ * । యజ్ఞోపవీతీ భూతయ

జ్ఞేన యక్ష్య ఇత్యుక్త్వా విద్యుత్ । శుచౌ భూమావేవ హస్తేన ఇదం
భూతేభ్యోఽస్త్వితి దద్యాత్ । వృష్టిః । బలిహరణవిధి నేత్యుపదేశః । అ
థ దానస్య హోమతుల్యత్వాత్ యజ్ఞోపవీతీమనుష్యయజ్ఞేన యక్ష్య
ఇత్యుక్త్వావిద్యుత్ । బ్రాహ్మణతర్పణం. సంకల్పితస్య వా దానం । వృ
ష్టిః । దానమాత్రమిత్యుపదేశః । బ్రహ్మయజ్ఞం తు పూర్వమేవ కుర్వీత
అగ్నిహోత్రమౌపాసనం వా హుత్వా 'ఉదితఆదిత్యే' (తై.ఆ.౨-౧౧)
ఇతి వచనాత్ । తస్య క్రమోఽచ్యతే । 'బ్రహ్మయజ్ఞేనయక్ష్యమాణః'
(తై,ఆ,౨-౧౧) ఇత్యాది బ్రాహ్మణోక్తదేశే యథావిధ్యాచామేత్ । అ
స్మింస్త్వాచమనే విశేషః— 'దక్షిణత ఉపవీయ' ఇత్యారభ్య 'సకృదు
పస్పృశ్య' (తై-ఆ-౨-౧౧) ఇత్యేవమంతేవిగుణేకృతే 'యదియజుష్ట'
ఇతి 'భువస్స్వాహా' ఇతి హోమఃప్రాయశ్చిత్తం । 'దక్షిణేన పాణినా
సవ్యంప్రోక్ష్య' ఇత్యారభ్య శేషేవిగుణేకృతే 'యద్వవిజ్ఞాతా' ఇతి
ప్రాయశ్చిత్తం । అథక్రమఉచ్యతే । బ్రహ్మయజ్ఞేన యక్ష్యఇత్యుక్త్వా, వి
ద్యుత్ । ఆచమనం । ఆసనకల్పనాది సావిత్రీ జపాంతం కృత్వా వేద
స్యాదిత ఆరభ్య యథాధ్యాయమధ్యయనమధ్యాయః, కృత్స్నస్య వేదస్యా
సమాప్తేః 'శ్రావణ్యాంపౌర్ణమాస్యామధ్యాయముపాకృత్య' (ఆప,ధ
౧-౯-౧) ఇతి వచనాత్ । యేనప్రకారేణాధ్యాయో (యేనచక్రమేణా)
యేనప్రకారేణవాప్రాధీయతే, వినా చామ్నానైః ఆదిప్రదిష్టానుషంగప్ర
ఖ్య(తా)దిభిః, ఉత్సృజఉత్సృజోఽత్సృజ్య,వాచామనసాచయావత్తర
సం యావచ్ఛక్యమధీయీత । పరిధానీయాంకృత్వా, వృష్టిరసి । ఏవము
పహారః కృతాన్తాదారభ్య యావత్సమాప్తౌ వేదః సహైకాగ్నివిధికాం
డేన సమస్తమధీత్య వైశ్వదేవమంత్రానధీత్య తతః ప్రసుగ్మంతేతి ప్ర
శ్నద్వయమధీయీత । ఏవం వినియోగదర్శనాత్ ॥

ఏకాగ్నికోవిధిః కాండంవైశ్వదేవమితి స్థితిః' ॥ ఇతివచనాచ్చ। య
స్త్వనేకశాఖాధ్యాయీ తతోఽన్యానైవ విధినా ద్వితీయం పునరధీయీత ।

ఋగ్యజుస్సామ్నాం క్రమేణాధ్యయనే యద్యనధ్యాయస్స్యాత్, తత్రైకాం ఋచమేకం వా యజురేకం వా సామకృత్వాన్తా దేవాదభ్యభివ్యాహరేత్ యదా బ్రాహ్మణస్య (క్రమేత్త) క్రమేణత)దాభూర్భువస్సువస్త్వం తపశ్శ్రద్ధాయాం జుహోమీత్యభివ్యాహరేత్ । ఏవం యావజ్జీవం బ్రహ్మయజ్ఞం కుర్వీత। మనుష్యయజ్ఞాంతే సర్వాన్వైశ్వదేవభాగినః కుర్వీత'(ఆప-ధ-౨-౯-౫) ఇత్యాదివిధానేన సర్వేషుపత్న్యంతేషు భుక్తవత్సు, పాకపరివేషణపాత్రేభ్యో లేపాన్ సంకృష్యోత్తరతః శుచౌ దేశే రుద్రాయ సంప్రదాన భూతాయ నినయేత్, రుద్రాయస్వాహా' ఇతి । నిత్యవచ్చనినయనం ప్రతిపత్తికర్మత్వాత్ । 'ఏవంవాస్తుశివంభవతి'(ఆప.ధ.౨-౪-౨౩)ఇత్యర్థవాదః । ద్రవ్యసంస్కారకర్మసు పరార్థత్వాత్' (పూ-సూ,౪-౩-౧) ఇతి న్యాయాత్ । ఫలంవా, సూత్రకారేణోపదిష్టత్వాత్(యథా) 'య ఏతానవ్యగ్రో యథోపదేశం కురుతే నిత్యః స్వర్గః పుష్టిశ్చ'(ఆప-ధ-౨-౪-౯) ఇతి । ఏవ(ంభూత)మృతే) మహాయజ్ఞేభ్యః సాయం రాద్ధాన్తం కృత్వా వైహాయసమాకాశే భూతబలింకుర్వీత

అన్య ఆహుః— 'నక్తమేవోత్తమేన' (ఆప,ధ-౨-౪-౮) ఇత్యేవకారస్య వ్యవహితాన్వయాద్వైహాయసమేవ సాయమితి ॥

ఇదానీం ప్రసంగాత్సర్పబలేస్తదుత్సర్గస్య చ దేవతాముపదిశతి ॥

పౌర్ణమాస్యాం పౌర్ణమాసీ యస్యాంక్రియతే ॥౨౦॥

ఇత్యాపస్తమ్బీయే గృహ్యప్రశ్నే సప్తమః ఖండః.

యస్యాం పౌర్ణమాస్యాం శ్రావణ్యాం మార్గశీర్ష్యాం చ నిమిత్తభూతాయాం స్థాలీపాకః క్రియతే తస్యాః సైవ పౌర్ణమాసీదేవతా । అయమర్థః, సర్పబలౌ 'శ్రావణ్యై' పౌర్ణమాస్యైస్వాహా' ఇతి స్థాలీపాకస్య హోమః । ఉత్సర్జనేతు 'మార్గశీర్ష్యై పౌర్ణమాస్యై స్వాహా' ఇతి ॥

ఇతి శ్రీసుదర్శనాచార్యకృతే గృహ్యతాత్పర్యదర్శనే సప్తమః ఖండః ॥

అథాష్టమఃఖండః.

ఉపాకరణసమాపనేచ ఋషిభ్యః ప్రజ్ఞాయతే॥౧॥

అథ విషయశుద్ధ్యర్థమధ్యాయస్య చ ప్రాజాపత్యసౌమ్యాగ్నేయ వైశ్వదేవాఖ్యానాం కాండానాం చ తత్తత్కాండాఖ్యవ్రతానాం చోపాకరణ సమాపనయోశ్చ స్వరూపముచ్యతే । తత్రాధ్యాయస్యోపాకరణం, శ్రావణ్యాం పౌర్ణమాస్యాం విహితహోమ పూర్వక(మధ్యాయానామా)మధ్యయనా)రంభః । సమాపనం చ, తస్య తైష్యాం పౌర్ణమాస్యామిత్యాదిషు హోమ పూర్వకమేవాధ్యయనోత్సర్గః । కాండానాముపాకరణంతు ' క్రమప్రాప్తే కాలేహోమ పూర్వకమేవ తత్తత్కాండానామధ్యయనోపక్రమః। సమాపనం చైషాం, తత్తత్కాండాధ్యయనేసమాప్తే హోమపూర్వకమేవోత్సర్గః । యే ఏతేకాండానాముపాకరణసమాపనే తే ఏవ వ్రతానామపి, న భేదేన, అధ్యయనాంగత్వాత్ సర్వేషాం బ్రహ్మచారి వ్రతానామ్ । సారస్వతపాఠాధ్యయనే తు కాండానాం సంకీర్ణత్వేన యథాకాండమధ్యయనాసమ్భవాత్, వ్రతాన్యేవోదగయనే కాండవదేకైకశః ఉపాకృత్య సంవత్సరం(సంవత్సరం)చరిత్వావిధివదుత్సృజేత్ । చత్వార్యేవ చ వేదవ్రతాని, నతు గృహ్యాంతరోక్తే సావిత్రసమ్మితాఖ్యే వేదవ్రతే, సావిత్రసమ్మితాఖ్యకాండయో రభావాత్ । ' చౌలోపనయనం చత్వారి వేదవ్రతాని ' ఇతి గౌతమవచనాచ్చ॥

తథా విషయశుద్ధ్యర్థమేవ ప్రయోగభాష్యమల్పభేదమేవ లిఖ్యతే ఆపస్తంబదర్శనానుగతోపదేశేనాధ్యాయోపాకరణాదీనాం క్రమోఽచ్యతే । తత్ర తావదధ్యాయోపాకరణస్య శ్రావణ్యాం పౌర్ణమాస్యాం ఆచార్యశ్శిష్యైస్సహకృత ప్రాణాయామోఽధ్యాయముపాకరిష్య ఇతి సంకల్ప్య మహానద్యాం విధివత్ స్నాత్వా పవిత్రపాణిః నవ ఋషీన్ తర్పయేత్ । ప్రజాపతిం కాండఋషింతర్పయామి । సోమంకాండఋషిం తర్పయామి । అగ్నింకాండఋషిం తర్పయామి । విశ్వాన్దేవాన్ కాండ

ఋషీన్ స్తర్పయామి । సాంహితీర్దేవతా ఉపనిషదస్తర్పయామి । యా
జ్ఞికీర్దేవతా ఉపనిషదస్తర్పయామి । వారుణీర్దేవతా ఉపనిషదస్తర్పయా
మి । బ్రహ్మాణగ్‌ స్వయంభువం తర్పయామి । సదసస్పతిం తర్పయామి ’
ఇతి । తతోఽగ్నేరుపసమాధానాద్యగ్నిముఖాంతే అన్వారబ్ధేషు తేవా
సిషు నవాజ్యాహుతీర్జుహోతి । ప్రజాపతయే కాండఋషయే స్వాహా ।
సోమాయ కాండఋషయే స్వాహా । అగ్నయే కాండఋషయే స్వాహా । వి
శ్వేభ్యో దేవేభ్యః కాండఋషిభ్యః స్వాహా । సాంహితీభ్యో దేవతాభ్య
ఉపనిషద్భ్యః స్వాహా । యాజ్ఞికీభ్యో దేవతాభ్య ఉపనిషద్భ్యః స్వాహా । వా
రుణీభ్యో దేవతాభ్య ఉపనిషద్భ్యః స్వాహా । బ్రహ్మణే స్వయంభువే స్వా
హా । ’ సదసస్పతిమిత్యేతయర్చా నవమీమాహుతిం జుహోతి । తత ఆచా
ర్యప్రముఖాః దర్భేష్వాసీనా దర్భాన్ ధారయమాణా వేదస్యాదితశ్చ
తురోఽనువాకానధీయీరన్ । అథ జయాది పరిషేచనాం
తే బ్రాహ్మణతర్పణం । ఏవమేవోత్సర్జ(ర్గే)నతత్రాధికం స్మృ(త్యంత
రో)క్త(క్తో)పసంహారేణాపి కింతు యథాపస్తమ్బీయం సూత్రం తథానా
దితో వేదస్యానువాకానామధ్యయనమ్ । జయాదయస్తు భవంతి । సౌమ్యా
వృతే కాండోపాకరణ సమాపనయోశ్చ న సూక్తోపహోమ దేవతావ
స్థాన జయాదయః । సౌమ్యస్యైవ సూక్తజయాదయః । ఏవమాపస్తమ్బ
మతపవావస్థితాః కేచిత్ కుర్వతే యథోక్తమ్ ॥

అథ ప్రాజాపత్యవ్రతే పూర్వవత్ స్నాత్వా సౌమ్యాగ్నివి(శ్వ)శ్వే)దేవవ
ర్జ్యానాం తర్పణమ్ । అగ్నిముఖాంతే చాన్వారబ్ధేవ్రతినిజుహోతి । ప్ర
జాపతయే కాండఋషయే స్వాహా । ‘ ప్రజాపతే న త్వదేతాన్యన్యః ’ ఇతి
సూక్తేన ప్రత్యృచం షడాహుతీః, చతస్ర ఉపహోమాహుతీః, సాంహి
తీభ్య ఇత్యాదిభిరేవ, సదసస్పతిమిత్యేతయైవ సదసస్పతిం చ । అథ వ్రతీ
ఉపస్థేయ దేవతా అభిసంధాయాగ్నిపురోగాశ్చ తస్రో దేవతా ఉపతిష్ఠతే ।
‘ అగ్నే వ్రతపతే కాండఋషిభ్యః ప్రాజాపత్యం వ్రతం చరిష్యామి తచ్ఛ

కేయం తన్మేరాధ్యతామ్ । వాయోవ్రతపతే, ఆదిత్యవ్రతపతేవ్రతానాం వ్రతపతే కాండఋషిభ్యః ప్రాజాపత్యం వ్రతంచరిష్యామి తచ్ఛకేయం తన్మేరాధ్యతాం, ఇత్యేతైశ్చతుర్భిః యథాదైవతం । తతోజయాది,బ్రాహ్మణతర్పణం చ । ఏవమేవ సమాపనే ప్రయోగః । (సంవత్సరే) సంవత్సరే పర్యవేతే। తత్రోపస్థానమంత్రేష్వచారిషమశకమరాధీతివిశేషః

కేచిత్ — సౌమ్యేకేశ్మశ్రువాపనస్య దృష్టత్వాత్ ప్రాజాపత్యాదిష్వపీచ్ఛంతి ॥

ఏవమేవాగ్నేయే వైశ్వదేవేచ । అగ్నయేకాండఋషయే స్వాహా, అగ్నేనయేతి షడృచంసూక్తమ్, అగ్నేవ్రతపతే కాండఋషిభ్యః ఆగ్నేయం వ్రతం చరిష్యామీత్యాగ్నేయేవిశేషః । విశ్వేభ్యోదేవేభ్యః కాండఋషిభ్యః స్వాహా, 'ఆనోవిశ్వేఅస్క్రాగమంతు' ఇతి షడృచం సూక్తం । వైశ్వదేవవ్రతం చరిష్యామీతి వైశ్వదేవవ్రతే విశేషః ॥

సౌమస్య కాండోపాకరణసమాపనే శుక్రియకల్పోక్తే। అత్ర్యాప్యుక్తం యత్తదుచ్యతే పూర్వవదుపాకృత్యాగ్నేరుపసమాధానాద్యగ్నిముఖాంతే, సోమాయ కాండఋషయేస్వాహా । సోమోధేనుమితి షడృచం సూక్తమ్ । ఉపహోమాన్ సదసస్పతిం చ హుత్వా, ఏవం పూర్వవదుపాకృత్య, మదంతీరుపస్పృశ్య ప్రథమేనానువాకేన శాంతిం కృత్వా చతస్రఔదుంబరీస్సమిధో ఘృతాన్వక్తాఅభ్యాదధాతి 'పృథివీసమిత్' ఇత్యాదిభిః । అథ దేవతోపస్థానం 'అగ్నే వ్రతపతే కాండఋషిభ్యః సౌమ్యంవ్రతం చరిష్యామి' ఇత్యాదిభిః । తతఃప్రభృతిశుక్రియమంత్రబ్రాహ్మణానువాకానాం ప్రథమపదాని 'యుంజతే సవితా' ఇతివాభివ్యాహార్య వాచయిత్వా జయాది ప్రతిపద్యతే । పరిషేచనాంతం కృత్వా మదంతీరుపస్పృశ్య, ఉత్తమేనానువాకేన శాంతిం కృత్వా తతస్సమ్మీలనాది యథాసూత్రం । శ్వోభూతే 'వయః సువర్ణాః' ఇత్యాదిత్యోపస్థానాంతే బ్రాహ్మణభోజనం । అథాస్య స్వాధ్యాయవిధిః శుక్రియక

ల్ప ఏవోక్తః । ఏవం సమాపనే విశేషస్తు ‘ ఛ్యాస్సమిదాదిత్య వ్రత
పతే ’ ఇత్యాద్యావృత్తాః సమిదాధానోపస్థానమన్త్రాః (నాత్రప్ర
భృతివ్యాహరణం) ఉత్తమేనానువాకేన శాన్తిం కృత్వా గురవే వరం ద
త్త్వా కేశశ్మశ్రు వాపయిత్వా బ్రాహ్మణభోజనమ్ ॥

అథ సూత్రమాక్షిప్య తేనను ‘ఉపాకరణసమాపనేచ ఋషిర్యః ప్రజ్ఞాయ
తే ’ ఇతి యః ప్రజాపత్యాదీనామన్యతమః కాణ్డానుక్రమణ్యాం కాం
డఋషిత్వేన సమామ్నాయతే స ఋషిః దేవతేతివ్యర్థమేవేదం సూత్రం।

కాణ్డోపాకరణే ష్వేతాన్ పురస్తాత్సదసస్పతేః ।
జుహుయాత్ కాణ్డసమాప్తౌ చ శ్రుతిరేషా సనాతనీ ॥

ఇతి కాణ్డానుక్రమణ్యాం కాణ్డర్షిదేవతాత్వస్యసిద్ధత్వాత్ । సత్యమ్
అతఏవ ప్రజాపత్యాదయశ్చత్వారః ప్రధానహోమదేవతాః, సాంహిత్యాద
యస్స్వయం(భు(భూ)పర్యంతాశ్చత్వారః ఉపహోమదేవతాః తేనైతేచత్వా
రస్సర్వకాణ్డానాముపాకరణసమాపనయోరనువర్తన్తే ప్రధానానువ
ర్తిత్వా దంగానామిత్యేవం పరంసూత్రమ్, నదేవతాత్వ విధిపరమ్॥

సదసస్పతిర్ద్వితీయః ॥౨॥

నను సదసస్పతిరధ్యాయోపాకరణసమాపనయోర్నవమః । కాణ్డో
పాకరణ సమాపనయోష్షష్ఠః । ఏవమయమద్వితీయోపి కిమర్థం ద్వితీయ
ఇత్యుచ్యతే ? । ద్వితీయస్య స్విష్టకృతః స్థానేఽయంసదసస్పతి ర్భవేది
త్యేవమర్థం । ఇదమర్థమేవ చ పూర్వత్ర ‘ అగ్నిస్స్విష్టకృద్ద్వితీయః ’
(ఆప-గృ-౭-౭) ఇత్యుక్తమ్ । ఉపాకరణసమాపనయో రాజ్యహవిష్క
యోః స్విష్టకృద్దేవనాస్తి, కథం తత్స్థానే సదసస్పతివిధిః ? ఇతి చేత్ ।
అనేనైవ వచనేనాస్య ప్రసఙ్గో విధీయతే, యథాఅగ్నిహోత్రే ద్వితీయ
స్యాఆహుతేశ్శాన్తపథేన బ్రాహ్మణేన । తేనాగ్నేరుత్తరార్ధపూర్వార్ధేఽ
స్మైహోమః । ఏతద్విస్మరణే స్విష్టకృల్లోపప్రాయశ్చిత్తంచ । అయంచహో
మోలింగక్రమాభ్యాం ‘ సదసస్పతిమద్భుతం ’ ఇత్యేతయా హోతవ్యః

తి స్పష్టత్వాత్ సూత్రకారస్యానాదరః ॥

కేచిత్—ఉపాకరణే సమాపనే చ యః కాండఋషిః ప్రజ్ఞాయతే తస్య ద్వితీయస్సదసస్పతిః। కాండఋషేరుపరిష్టాదయం మంత్రస్సదసస్పతిర్వినియుజ్యతే, న తు వివాహే ఉద్దిష్యస్వేతి ఋగ్ద్వయ(మివ(మేవ) వివాహమధ్యే పాఠ స్త్వధ్యయన విధ్యర్థః। ఇత్యేవం సదసస్పతిమంత్రస్య విషయజ్ఞాపనవ్యాజేన ఏతయోః కర్మణోః ప్రయోగకల్పస్యాన్యత్ర ప్రసిద్ధస్యా(త్రా)ప్రసిద్ధత్వాత్ అవశ్యాశ్రయణీయస్య ఇహ శాస్త్రేఽభ్యంతరీభావోఽస్య సూత్రస్య ప్రయోజనం తతశ్చ క్రియాప్రవృత్తిరితి తన్న, సూత్రస్థస్య సదసస్పతిశబ్దస్య ముఖ్యార్థదేవతాపరత్వసంభవేపి మంత్రప్రతీకం లక్షయిత్వా। తేన లక్షితేన మంత్రలక్షణాయా అయుక్తత్వాత్, ఉక్తవిధయాఽనయోరిహైవప్రయోగస్య ప్రసిద్ధత్వాత్, అన్యత్ర ప్రసిద్ధస్యాభ్యంతరీభావవైయర్థ్యాచ్చ ॥

'యస్యాగ్నౌ న క్రియతే న తద్భోక్తవ్యమ్' (ఆప-ధ-౨-౧౫-౧౩) ఇతి ధర్మశాస్త్రవచనాత్ శరీరస్థిత్యర్థమపి భోజనం ద్విజస్య వైశ్వదేవ శేషేణైవభవితవ్యమ్। 'చతూరాత్రమహూయమానోఽగ్నిర్లౌకికస్సంపద్యతే' ఇతివచనాదహుతేఽగ్నిహోత్రసర్వక్రత్వథోఽగ్నిర్లౌకికస్స్యాత్। తతశ్చ జ్వరాదిభిరుపద్రవే సత్యపి వైశ్వదేవాగ్నిహోత్రాదేః తత్ప్రాయశ్చిత్తానాం వా హోమానామవశ్యకార్యత్వాదృత్విగంతరాలాభే సత్యపి ద్వయోరపి (స్త్ర్యనుపేతయోః యేనకేనచిత్ప్రకారేణ మంత్రాంగలోపేనాపి తత్ర ప్రసక్తిః। తథా వైశ్వదేవస్య శ్రాద్ధాదిషు 'అథ గృహమేధినో యదశనీయస్య హోమా బలయశ్చ' (ఆప-ధ-౨-౩-౧౨) ఇతి వచనాత్, సుప(ర్చ)ర్చి)కా యవక్షారాభ్యాం లవణేన చావరాన్నేన చ కోశధాన్యా పరనామ్నా మాషాదినా తిలవ్యతిరిక్తేన సంసృష్టస్యాపి భవతి హవిషో హోమెప్రసక్తిః।

తదభయ నిషేధార్థమాహ—

స్త్రియా౽నుపేతేన క్షారలవణావరాన్న
సంసృష్టస్య చ హోమం పరిచక్షతే ॥౩॥

స్త్రియా౽నుపేతేన హోమం హోమమాత్రం శ్రౌతస్మార్తకర్మ శిష్టాః పరిచక్షతే వర్జయంతియస్మాత్ తస్మాదేవ తాభ్యాం న హోతవ్యమితి వాక్యశేషః । హోమమితి చ సామాన్యాభిధానేన శ్రౌతహోమేపి స్త్ర్యనుపనీతౌ శిష్టాః వర్జయంతీతి జ్ఞాపనాత్ గార్హ్యేఽధికారాపవాదః । క్షారేత్యాది వ్యాఖ్యాతప్రాయమేవ । యత్తు ధర్మశాస్త్రే 'న క్షారలవణహోమో విద్యతే 'తథావరాన్న సంసృష్టస్య చ' (ఆప-ధ-౨-౫-౧౪) ఇతి తత్ 'ఉదీచీనముష్ణం భస్మాపోహ్య తస్మిన్ జుహుయాత్' (ఆప-ధ-౨-౧౫-౧౬) ఇతి విధానార్థోఽనువాదః । యదపి తత్రైవ 'న స్త్రీజుహుయాన్నానుపేతః' (ఆప-ధ-౨-౧౫-౧౭) ఇతి తత్ క్షారాది యథోష్ణభస్మని హూయతే, తథా తస్మిన్నపి స్త్ర్యనుపనీతాభ్యాం న హోతవ్యమితి నిషేద్ధుమ్ ॥

అస్య ప్రతిషేధస్య ప్రతిప్రసవమాహ—

యథోపదేశం కామ్యాని బలయశ్చ ॥౪॥

యాని కామ్యాని యేనప్రకారేణోపదిష్టాని తాని తథైవ భవంతి, నైవ తత్ర క్షారాదివర్జనం 'యదస్య గృహే పణ్యం స్యాత్' (ఆప-గృ-౭-౩-౫) ఇత్యుపదేశస్య గృహశబ్దేన విశేషితత్వాత్ । యది తత్ర క్షారాది వర్జనమిష్టం స్యాత్తదా యదస్య పణ్యం స్యాదిత్యేతావదేవ బ్రూయాత్ । తథా బలయశ్చ యథోపదేశమేవ । న తు క్షారాదినిషేధః, 'సతి సూపసంసృష్టేన కార్యాః' (ఆప.ధ.౨-౩-౧౯) ఇత్యారంభ సామర్థ్యాత్ । అన్యథా 'గృహమేధినో యదశనీయస్య హోమా బలయశ్చ' ఇతి వచనాదేవ క్షారాది వ్యతిరిక్తశాకమాంసాది సూపసంసృష్టేనాన్నేన కార్యాస్స్యుః । అత్ర చ 'యదశనీయస్య హోమా బలయశ్చ' ఇతి హోమసాహచర్యాద్బలిష్వపి యా క్షారాదినిషేధశఙ్కా సా వార్యతే ॥

కేచిత్—యథోపదేశం కామ్యహోమా (కామ్యాని) బలయశ్చేత్యస్యాదేవజ్ఞాపనాద్ధోమధర్మాణాం బలిష్వపి ప్రసక్తిరితి । తేషాం సర్వబలౌ సత్స్వనిర్వాపే స్వాహాకారో దుర్వారః ॥

సర్వత్రస్వయంప్రజ్వలితేగ్నావుత్త

రాభ్యాం సమిధావాదధ్యాత్ ॥౫॥

సర్వత్ర సర్వాచార లక్షణేషు కర్మసు ।

అన్యే—సర్వదా అ(కర్మ)కర్త్రాది)కాలేష్వపీతి ॥

స్వయంప్రజ్వలితేఽగ్నౌ ప్రయత్నమంతరేణాహాసనే ప్రజ్వలితే। ఉత్తరాభ్యాం ఋగ్భ్యాం ' ఉద్దీప్యస్వ జాతవేదః ' ఇత్యేతాభ్యాం సమిధావాదధ్యాత్ । ప్రత్యృచమేకైకాం సమిధమాదధ్యాత్, స్వతస్సాధనభేదే క్రియాభేదాత్ । ఆదధాతి ప్రహరతీత్యాద్య జుహోతి చోదితేషు న స్వాహాకారో విహితః । ప్రస్తరప్రహరణేపి ' న స్వాహాకరోతి ' (ఆప-శ్రౌ-3-౬-౭) ఇత్యేతత్, ఆదధాతీత్యాదిష్వపి ప్రతిషేధదర్శనార్థమ్ ॥

అన్యేతు— 'న స్వాహాకరోతి ' ఇత్యేష ప్రతిషేధః అజుహోతిచోదితేష్వప్యాదధాతీత్యాదిషు స్వాహాకారం జ్ఞాపయతీతి ॥

ఆపస్తా శ్రీః శ్రీమాగాదితివా ॥౬॥

ఉద్దీప్యస్వేతి ఋగ్ద్వయేన ఆపన్తేత్యేతద్యజుర్వాయం వికల్ప్యతే ॥

ఏతదహర్విజానీయాద్యదహర్భార్యామావహతే ॥౭॥

యస్మిన్నహని గృహప్రవేశనాది స్థాలీపాకాంతం కర్మ కరోతి తదేతదహరవధిత్వేన విజానీయాత్ తత ఆరభ్యప్రతిరాత్ర ముభయోరధశ్శయ్యేత్యాదికర్తుమ్ ॥

కేచిత్—యస్మిన్నక్షత్రే వివాహో భూత్తస్య న విస్మరేత్ । ధర్మశాస్త్రే ' శ్వోభూతే స్థాలీపాకః ' (ఆప,ధ,౨,౧,౧౦) ఇత్యుపదిష్టకర్మ ప్రతిసంవత్సరం కర్తుం । తస్య చేహోపదిష్టస్య తత్రోపదేశః కథం వి

వాహాంగత్వం శయ్యాశ్చ మాభూవన్, సర్వత్ర తదీయాత్ తాచ స్యాదితి । ప్రకృతత్వాదేవ చ స్థాలీపాకాదారభ్య త్రిరాత్రముభయోరధశ్శయ్యే త్యాది భవిష్యతీతి । తన్న; యథోక్తకర్మాంతరే విధేరేవ సిద్ధత్వాత్ ' పార్వణేన ' (ఆప-గృ-౭-౨-3) ఇత్యత్ర ॥

త్రిరాత్రముభయోరధశ్శయ్యా బ్రహ్మ చర్యం క్షారలవణవర్జనంచ॥౮॥

ఉభయోర్దంపత్యోః స్థాలీపాకాదారభ్య త్రిరాత్రమధశ్శయ్యాస్యాత్, నతు ఖట్వాదౌ । నాపి పృథక్శయ్యా, ఉభయో రితి గ్రహణాత్ । తథాష్టాంగమైథునవర్జనలక్షణం బ్రహ్మచర్యంస్యాత్ । మైథునస్యాష్టాంగత్వమపి బృహస్పతినోక్తమ్ ॥—

' స్మరణంకీర్తనంకేళిః ప్రేక్షణం గుహ్యభాషణమ్ ।
సంకల్పోఽధ్యవసాయశ్చ క్రియానిర్వృత్తిరేవచ॥
ఏతన్మైథునమష్టాంగం ప్రవదంతి మనీషిణః ' ॥

ఇతి । ఏతచ్చ స్థాలీపాకాత్ప్రాగప్యర్థవన్, ' శేషంసమావేశనే జపేత్ ' (ఆప.గృ.౮-౧౦) ఇత్యుత్తరత్రక్రమవిధానాత్ । అత ఏవాత్రసూత్రే శయ్యైక్యాద్యర్వారమపి మైథున మతిప్రయత్నేన వర్జనీయమిత్యేవ మర్థస్తన్నిషేధః । తథైవ క్షారలవణవర్జనంచ స్యాత్ । చకారాన్మధుమాంస దంతధావనాంజనాభ్యంజనానులేపనస్రగ్ధారణానాం వర్జనమపి । యద్వా బ్రహ్మచర్యపదేనైవ మధ్వాదిసత్తకమపి నిషిద్ధమ్ ।చకారస్తూక్తసముచ్చయార్థ ఏవ । సర్వత్ర త్రిరాత్రమిత్యేవ ॥

తయోశ్శయ్యామంతరేణ దండో గన్ధలిప్తో వాససాసూత్రేణ వా పరివీత స్తిష్ఠతి ॥౯॥

తయోః వ్రతస్థయోర్దంపత్యోర్యావత్త్రిరాత్రమభిన్నా శయ్యా తామేవాంతరేణ తస్యా ఏవమధ్యేనతు త్రిరాత్రాదూర్ధ్వం నానాశయ్యామేకశ(య్యామ)య్యాంచా)న్తరేణాపీతి; తయోరితి ప్రకృతపరా

మర్శాత్ । దండో గంధలిప్తః చందనానులిప్తః । గంధస్య ప్రదర్శనార్థ-
త్వాత్ పుష్పైరప్యలంకృతః । వాససా సూత్రేణవాపరివీత స్తిష్ఠతి స్థాప-
యితవ్యః । అస్మింశ్చ దండే గన్ధర్వో విశ్వావసుర్భావయితవ్యః, ' ఉదీ-
ర్ష్వాతో విశ్వావసో ' ఇతి మంత్రలింగాత్ । అతఏవాయం దండో నై-
యగ్రోధ ఔదుంబర ఆశ్వత్థః ప్లాక్షో వా, ' ఏతే వై గన్ధర్వాప్సరసాం
గృహాః ' (తై-సం-౩-౪-౮) ఇత్యర్థవాదాత్ ॥

తం చతుర్థ్యామపరరాత్ర ఉత్తరాభ్యాముత్థాప్య ప్ర-
క్షాళ్య నిధాయాగ్నే రుపసమాధానాద్యాజ్య భాగాంతే
ఽన్వారబ్ధాయాముత్తరా ఆహుతీర్హుత్వా జయాది ప్ర-
తిపద్యతే పరిషేచనాంతం కృత్వాపరేణాగ్నిం ప్రాచీము-
పవేశ్య తస్యా శ్శిరస్యాజ్యశేషాద్వ్యాహృతిభిరోంకార-
చతుర్థాభిరానీయోత్తరాభ్యాం యథాలింగం మిథస్స-
మీక్ష్యోత్తరయాఽఽజ్యశేషేణ హృదయదేశౌ సంసృజ్యో-
త్తరాస్తిస్రో జపిత్వా శేషగ్ సమావేశనే జపేత్ ॥౧౦॥

చతుర్థ్యామపరరాత్రే ఇతి వివృత్యార్థపాఠః । చతుర్థ్యా రాత్రేః
చతుర్థస్యాహ్నో రాత్రిస్స్యాపరరాత్రే రాత్రేరపరత్ర తృతీయభాగే తం దం-
డముత్తరాభ్యాం ' ఉదీర్ష్వాత ' ఇత్యేతాభ్యాం ఉత్థాప్యాద్భిః ప్రక్షా-
ళ్య శయనాదన్యత్ర నిధాయాగ్నే రుపసమాధానాది తంత్రం ప్రతిపద్యతే ।
ఆజ్యభాగాంతే కృతే వధ్వామన్వారబ్ధాయాం ఉత్తరాః ' అగ్నే ప్రాయ-
శ్చిత్తే ' ఇత్యాద్యాస్సప్తాహుతీర్జుహోతి । తత్ర ద్వితీయతృతీయయోరపి
'త్వం దేవానాం ' ఇత్యాద్యనుషంగః । తతో ఽన్వారమ్భవర్జం జయా-
దౌ ప్రణీతామోచనాంతే కృతే అపరేణాగ్నిం వధూం ప్రాచీం, ప్రాఙ్ముఖీ-
ముపవేశ్య హుతశేషాదాజ్యమాదాయ తస్యాశ్శిరసి వ్యాహృతిభిరోంకా-
రచతుర్థాభిస్స్వాహాకారాంతాభిస్సర్వ్వాభిరంతే సకృదానయతి ॥
కేచిత్ — ప్రతిమంత్రమితి ॥

అథోత్తరాభ్యాం 'అపశ్యం త్వా మనసా' ఇత్యేతాభ్యాం యథాలింగం పూర్వయా వధూరుత్తరయా వరః, మిథః అన్యోన్యం యుగపత్సమీక్ష్య ఉత్తరయా 'సమఞ్జన్తు' ఇత్యేతయా ఉభా ఉభావాజ్యశేషేణ హృదయదేశౌ యుగపదంగుష్ఠవిస్రంసి (రా)(నీ)భ్యాం సమనక్తి, 'సమాపో హృదయాని నౌ' ఇతి ద్వివచనలింగాత్ । అథ ఉత్తరాస్తిస్రః 'ప్రజాపతే తన్వం మే' ఇత్యాద్యా జపిత్వా శేషమనువాకశేషం 'ఆరోహోరుమ్' ఇత్యాదికం సమావేశనే సమావేశనకాలే జపేత్ । సమావేశనంచ వధ్వా సహ మైథునార్థం శయనమ్, 'ఋతుసమావేశనే' (ఆప-గృ-౮-౧౩) ఇత్యృతులింగాత్ । ఏతచ్చ రాగప్రాప్తసమావేశనాశ్రితం వివాహకర్మార్థం క్రమజపయోర్విధానమ్, యథా భోజనపర్యాయప్రాప్తాశ్రితం పయఆదివిధానమ్ ॥

కేచిత్ — అసత్యపి రాగే కర్మార్థమస్మిన్ క్రమే సమావేశనం నియతమేవేతి ॥

సమావేశనాంతరేషు తు అకర్మార్థత్వాదేవ నాయం జపః । బోధాయనేన తు వికల్పోఽభిహితః 'సర్వాణ్యుపగమనాని మంత్రవంతీతి బోధాయనో యచ్ఛాదౌ యచ్ఛతావితి శాలికిః' ఇతి అస్మిన్నేవ క్రమే యది ద్వైవాదృతుగమనమపి కర్తవ్యం స్యాత్తదా పూర్వం 'ఆరోహోరుమ్' ఇత్యాదిజపః । తతో 'విష్ణుర్యోనిమ్' ఇత్యాదిభిరభిమంత్రణం.

అన్యో వైనామభిమంత్రయేత ॥౧౧॥

వ్యక్తార్థం । ఇదంచ 'అహం గర్భమదధామ్' ఇత్యాది । లింగవిరోధేపి శ్రుతేర్బలీయస్త్వాత్ ॥

యదా మలవద్వాసాః స్యాదథైనాం బ్రాహ్మణప్రతిషిద్ధాని కర్మాణి సగ్శాస్త్రియాం మలవద్వాససమిత్యేతాని ॥౧౨॥

మలవద్వాసాః కాలనిర్గతేన శోణితేన మలినం వాసో వసనం య

స్యాస్నా రజస్వలేత్యర్థః । రూఢశబ్దత్వాద్యదృచ్ఛయా నిర్మలవాసా అపియదీయం రజస్వలాస్యాత్ తదాపతిరేవైనాం బ్రాహ్మణప్రతిషిద్ధాని కర్మాణి సంశాస్తి లౌకికభాషయా శిక్షయతి । కాని తాని బ్రాహ్మణప్రతిషిద్ధానీత్యతఆహ—యాం మలవద్వాససమిత్యేతాని । ‘ యాం మలవద్వాససగ్ంసంభవంతి ’ (తై-సం-౨-౫-౧) ఇత్యేతద్బ్రాహ్మణచోదితాని తాన్యేతాన్యపి సర్వాణీత్యర్థః । అథ తాని సుగ్రహార్థం క్రమేణోచ్యంతే । న స్నానాత్పూర్వం మైథునం । తదేవ న స్నానాదూర్ధ్వమప్యరణ్యే । తదేవ న స్నాతయాఽపి పరాఙ్ముఖ్యా అనిచ్ఛన్త్యా వా । అపూర్ణత్రిరాత్రే న స్నానం । న తైలాభ్యంజనం । న క(ంటకా)దమ్యా(ఙ్కుశా) దినా శిరసి లేఖనం । న చక్షుషోరంజనమ్ । న దంతధావనమ్ । న నఖనికృంతనమ్ । న కార్పాసాదినా తంతుకరణమ్ । న రజ్జుక్రియా । ఇత్యేతాన్యేకాదశ । అథాశనపాత్రమంజలిరఖర్వో వా । ఖర్వః అల్పః ఖండో వా దగ్ధో వా । తతోఽన్యోఽఖర్వః । అత్ర చామీ మైథునాదినిషేధా అమైథునాది సంకల్ప విధయో వేతి భాష్యే న వివిక్తమ్ । న్యాయతస్తు ‘ తిస్రో రాత్రీర్వ్రతం చరేత్ ’ (తై.సం-౨-౫-౧) ఇతి వచనాత్ ‘ నేక్షేతోద్యంతమస్తం యంతమాదిత్యమ్ ’ ఇత్యాదిప్రాజాపత్యవిధివత్సంకల్పవిధయ ఏవ ॥

రజసః ప్రాదుర్భావాత్ స్నాతామృతుసమా
వేశన ఉత్తరాభిరభిమంత్రయేత ॥ ౧౩ ॥

ఇత్యాపస్తంబీయే గృహ్యప్రశ్నే అష్టమః ఖండః

రజసః శోణితస్య । ప్రాదుర్భావాత్ కాలేనిర్గమాత్కారణాత్ న మాలిన్యాదేః । స్నాతాం పూర్ణత్రిరాత్రే స్నాతాం భార్యాం । ఋతుసమావేశనే ఋతుకాలీన సమావేశనకాలే । ఋతుశ్చ స్త్రీణాం రజోనిర్గమనాదారభ్య షోడశదివసాః ॥

‘ ఋతుస్స్వాభావిక స్త్రీణాం రాత్రయష్షోడశ స్మృతాః ’

ఇతి (మ, స్మృ. ౩-౪౬) మను వచనాత్ । ఉత్తరాభిః ‘ విష్ణుర్యోనిం కల్పయతు ’ ఇత్యాదిభిస్త్రయోదశభిరభిమంత్రయతే । అత్ర రజసః ప్రాదుర్భావాత్ స్నాతామితివచనాచ్చతుర్థేఽహని ప్రాయత్యార్థం మన యా స్నాతవ్యమేవ ॥

ఇతి శ్రీసుదర్శనాచార్యవిరచితే గృహ్యతాత్పర్యదర్శనే అష్టమఃఖండః ॥

అథ నవమఃఖండః

చతుర్థీప్రభృత్యాషోడశీముత్తరాముత్తరాంయుగ్మాం ప్రజానిశ్శ్రేయసమృతుగమన ఇత్యుపదిశంతి ॥౧॥

చతుర్థీప్రభృతీతి దీర్ఘేణార్థపాఠః । చతుర్థీం రాత్రిమారభ్య షోడశీం; ఆఙ్ అభివిధౌ ద్వితీయా చ పంచమ్యర్థే ఆషోడశ్యా ఇతియావత్ । ఉత్తరాముత్తరాం యుగ్మాం రాత్రింప్రతిఋతుగమనే ఋతౌ మైథునే కృతే ప్రజానిశ్శ్రేయసం ప్రజాఃపుత్రాః తేషాం నిశ్శ్రేయసం ఆయురాదీప్సితగుణసంపత్తిర్భవతీత్యుపదిశంతి మన్వాదయః । ఏతదుక్తం భవతి - త్రయోదశసు రాత్రిషు ఋతుగమనే శుక్లాధిక్యే సతి పుత్రా జాయంతే । ఉత్తరోత్తరాసు చ యుగ్మాసు యథాక్రమం తరతమభావేన తే సద్గుణాధికాభవంతి ॥

సంస్కారకాండే కర్మాంతరవ్యాఖ్యానమసంగతమపి మంత్రామ్నానక్రమేణైవ కార్యమిత్యుత్తర సూత్రజాతం యావత్పటలాంతరమారభ్యతే ॥

అర్థప్రోథస్య పరిక్షవే పరికాసనే చాప ఉపస్పృశ్యోత్తరే యథాలింగం జపేత్ ॥౨॥

అర్థః ప్రయోజనం, ధర్మా(ర్థం)ర్థ)తదుపకారకాణి । అర్థముద్దిశ్య యః ప్రసిద్ధమధ్వానం ప్రస్థితస్సోఽర్థప్రోథః సతు స్నానబ్రహ్మ

యజ్ఞోదకయుగ్యఘాసాదికముద్దిశ్య సమీపదేశం ప్రతినిర్గతః । తస్య పరిక్షవే క్షవథౌ పరికాసనే కాసే చ దుర్నిమిత్తే జాతేఽప ఉపస్పృశ్య ఉపస్పర్శనమాచమనం స్పర్శనమాత్రం వా యథాతుష్టి కృత్వోత్తరే ‘అనుహూతం పరిహూతం’ ఇత్యేతే యథాలింగం పరిక్షవే పూర్వాం పరికాసనే చోత్తరాం జపేత్ । జపత్వాచ్చానయోశ్చాతుస్స్వర్యమేవ । అత్ర చ యథాలింగమిత్యనేనైతజ్జ్ఞాపయతి—పూర్వయా వర్ణవ్యత్యయేన పరిక్షవ ఏవ ప్రకాశ్యః, ఉత్తరయా త్వధ్యాహృతం పరికాసనమేవ । యథా చైతే ఋచౌ క్షవథుకాసావేవ తాత్పర్యేణ ప్రకాశయతః, తథా వ్యాఖ్యాతే భాష్యకారేణ ॥

కేచిత్—యథాలింగమితి న కేవలం పరిక్షవే పరికాసనే చానయోర్జపః, అన్యేషు చ మన్త్రలింగప్రతీతేష్వనుహూతాదిషు దుర్నిమిత్తేష్వపీతి ॥

ఏవముత్తరైర్యథాలింగం చిత్రియం వనస్ప
తిం శకృద్రిత్రిం సిగ్వాతం శకునిమితి ॥3॥

ఏవమిత్యనేన అర్థప్రాప్తోఽప్యుపస్పృశ్యేత్యాకృష్యతే । ఇహోత్తరైరితి కరణవిభక్తిదర్శనాద్వనస్పత్యాదీని యథాలింగమభిమన్త్రయతే న తు పూర్వవజ్జపేత్ । చిత్రియం లోకప్రసిద్ధమ్, చయనమూలం వా । వనస్పతిం పుష్పైర్వినా ఫలవన్తం । అస్య ప్రదర్శనార్థత్వాత్ వృక్షమప్యేవంవిధం ‘ఆరాత్తే అగ్నిః’ ఇత్యేతయాఽభిమన్త్రయతే । ‘నమశ్శకృత్సదే’ ఇతి శకృద్రిత్రిం శకృత్సన్తతిం । ‘సిగసి నసి’ ఇతి సిగ్వాతం సిచో వస్త్రస్య వాతస్సిగ్వాతః । స చాన్యకృతః స్వదేహసంస్పృష్టశ్చేదమంగలః । ‘ఉద్గాతేవ శకునే’ ఇత్యేతయా శకునిమశోభనవాచం ‘ప్రతినస్సుమనా భవ’ ఇతి మన్త్రలింగాత్ ॥

కేచిత్—శుభవాచం, అశుభదర్శనే తు పూర్వసూత్రేణోక్తో జప ఇతి ॥

ఉభయోర్హృదయసంసర్గే త్రిరాత్రావరం బ్ర
హ్మచర్యం చరిత్వా స్థాలీపాకం శ్రపయిత్వాఽగ్నేరు
పసమాధానాద్యాజ్యభాగాంతేఽన్వారబ్ధాయాం స్థా
లీపాకాదుత్తరా ఆహుతీర్హుత్వా జయాది ప్రతిప
ద్యతే పరిషేచనాంతం కృత్వా తేన సర్పిష్మతా యు
గ్మాన్ ద్వ్యవరాన్ బ్రాహ్మణాన్ భోజయిత్వా సి
ద్ధిం వాచయీత ॥౪॥

ఉభయోర్జాయాపత్యోః 'త్రిరాత్రముభయోరధశ్శయ్యా' ఇత్యధికారాత్, ఇహ అన్వారబ్ధాయామితి స్త్రీలింగనిర్దేశాచ్చ। హృదయసంసర్గం మనసోస్సమ్ప్రీతిమిచ్ఛుః వధ్వా హితైషీ పితృభ్రాత్రాదిరపాపోఽపి త్రిరాత్రాదనూనం యావన్మనస్తోషం బ్రహ్మచర్యం చరిత్వా తస్యౌపాసన ఏవ స్థాలీపాకశ్రపణాద్యగ్నిముఖాంతం కృత్వా తస్యామన్వారబ్ధాయాం స్థాలీపాకాదవదాయ 'ప్రాతరగ్నిం' ఇత్యాదిభిస్సప్తభిర్మంత్రైః ప్రత్యృచం ప్రధానాహుతీర్హుత్వా జయాది ప్రతిపద్యతే। తదనంతరం స్విష్టకృదాది తంత్రశేషం పార్వణవత్సమాప్య, తేన హుతశేషేణ సర్పిష్మతా యుగ్మాన్ ద్వ్యవరాన్ ద్వావవరౌ సంఖ్యాతో యేషాం తాన్ బ్రాహ్మణాన్ యథాలాభం భోజయిత్వా తైరేవ భుక్తవద్భిః కర్మఫలసిద్ధిరస్త్వితి సిద్ధిం వాచయీత। తేన సర్పిష్మతేతి చ పార్వణసిద్ధానువాదో యుగ్మానితి విధాతుమ్ ॥

శ్వస్తిష్యేణేతి తిసృభిః పైర్వ్యైః పాదాంపరికేరతి య
ది పాదుణ్యసివరుణాత్వానిష్క్రీణామి యదిసౌమ్యా
సి సోమాత్వా నిష్క్రీణామీతి ॥౫॥

పాదోత్థాపనాది భర్తృకాపరిగ్రహణాంతం కర్మ శ్వోభూతే పరేద్యుస్తిష్యో భవతీతి కృత్వా పూర్వేద్యుః శ్వస్తిష్యః పునర్వసూ ఇత్యర్థః। తస్మిన్ నక్షత్రే పిత్రాదినా సిద్ధివాచనాంతే కర్మణి కృతే, అ

నంతరం వధూర్యత్ర భూమావాతా(స్తి)తత్ర గత్వా తాం పాతాం తిసృ
స్థైః ఏకవింశత్యా యవైః ' యది వారుణ్యసి ' ఇత్యేతాభ్యాం మంత్రా
భ్యాం పరికిరతి పరితోవపతి । తిసృస్థైరితి ఛాందసంరూపమ్ ॥

శ్వోభూత ఉత్తరయోత్థాప్యోత్తరాభిస్తిసృభిరభిమం
త్ర్యోత్తరయా ప్రతిచ్ఛన్నాం హస్తయోరాబధ్యశ
య్యాకాలె బాహుభ్యాం భర్తారం పరిగృహ్ణీయాదు
పధానలింగయా ॥ ౬ ॥

పరేద్యుర్వధూరేవ తాంపాతాం ' ఇమాంఖనామి ' ఇత్యేతయాఖని
త్రేణోత్థాయ ' ఉత్తానపర్ణే ' ఇత్యాదిభిస్తిసృభిరభిమంత్ర్య త
స్యాః మూలంద్విధా భిత్వా ఉపాయేన భర్తురదృశ్యం కృత్వా ' అహ
మస్మి సహమానా ' ఇత్యేతయాభ్యస్తయా స్వహస్తయోరాబధ్య రా
త్రౌ శయ్యాకాలే ' ఉపతేధామ్ ' ఇత్యుపధాన లింగయాబాహుభ్యాం
భర్తారంపరిగృహ్ణీయాత్ । ఉపధానలింగయేతి జ్ఞాపనంచ కర్మాంగమ్ ॥
కెచిత్—ఆబద్ధపాతా మూలయోర్హస్తయోరుపధానమేకోఽన్య
శ్చాపిధానం యథాస్యాత్తథా పరిగృహ్ణీయాదితి ॥

వశ్యోభవతి ॥ ౭ ॥

ఇదం స్పష్టమ్ । వశ్య ఇతి పుల్లింగనిర్దేశాత్ వధూరిహయజమానా
అస్యా అధికారాంతర సంయోగమాహ—

సపత్నీబాధనంచ ॥ ౮ ॥

సపత్నీబాధ్యతె యెన తత్సపత్నీబాధనమ్ । ఏతత్కర్మసపత్నీబాధన
మపి భవతి । అధికారాంతరంచ యుక్తమ్; య ఏకయా సంస్పృష్టహృద
యోప్యన్యాం తత్సపత్నింభార్యాం తదధీనధర్మాదావపి లోభాన్నబా
ధతె సోపి కథం ను నామతదధీనధర్మా(ద్య)(ద్యా)పెక్షయాపితాం బాధ్యే
తాపేత్యేవ మర్థత్వాదస్య కర్మణః ॥

అథాన్యదపి సపత్నీ బాధనమాహ—

ఏతేనైవ కామేనోత్తరేణానువాకేన
సదాదిత్యముపతిష్ఠతే ॥౯॥

ఏతస్మిన్నేవ కామేవధూః 'ఉదసౌసూర్యోగాత్' ఇత్యనువాకేన ప్రాగ్భోజనాదహరహరాదిత్య ముపతిష్ఠతే । సదేతివచనం చ సిద్ధేపి స పత్నీబాధనే, యావదవిధవా తావన్నిత్యమిదముపస్థాన మిత్యేవమర్థమ్॥

కేచిత్—ఇదముపస్థానం పూర్వాధికారశేషో వా, సపత్నీబాధనకామే కర్మాంతరం వేతి ॥

యక్ష్మగృహీతామన్యాం వా బ్రహ్మచర్యయుక్తః పుష్కరసంవర్తమూలైరుత్తరైర్యథాలింగమంగాని సంమృశ్య ప్రతీచీనం నిరస్యేత్ ॥౧౦॥

రాజయక్ష్మణా గృహీతాం, అన్యాం వా రాజయక్ష్మణోన్యైః కుష్ఠాదిభిర్గృహీతాం వా వధూం తద్భర్తాపి ఉక్తలక్షణబ్రహ్మచర్యయుక్తః పుష్కరస్య పద్మస్య సంవర్తికాభిర్నాళైమూలైశ్చ 'అక్షీభ్యాంతే' ఇత్యాద్యైరుత్తరైర్మంత్రైః యథాలింగం మంత్రలింగప్రతిపన్నాని భాష్యే వ్యాఖ్యాతాన్యక్ష్యాదీన్యంగాని సంమృశ్య ప్రతిమంత్రం తాని ప్రతీచీనం నిరస్యేత్ । ఏతేన భైషజ్యేనాగదా స్యాదితి తాత్పర్యమ్ ॥

కేచిత్—యక్ష్మగృహీతాంభార్యాం అన్యాం వా మాత్రాదింపుష్కరస్య సంవర్తైః పరిమండలాకారైః మూలైరితి ॥

వధూవాస ఉత్తరాభిరేతద్విదే దద్యాత్ ॥౧౧॥

ఇత్యాపస్తమ్బీయే గృహ్యప్రశ్నే నవమఃఖండః

సమాప్తస్తృతీయః పటలః.

యస్యావధ్వా ఇదం భేషజ్యం క్రియతే తస్యా వాసః ఏతద్విదే ఏతత్కర్మజ్ఞాయ సమంత్రార్థజ్ఞాయ యో వేత్తి తస్మై 'పరాదేహి' ఇత్యాదిభిస్తృతసృభిర్దద్యాత్

కేచిత్ — వివాహకాలే వధ్వా యదాచ్ఛాదితం వాసస్తద్విమ

చ్యాసంస్పృశన్నేవ పంచమ్యాం ‘పరాదేహి’ ఇత్యాదిభిశ్చరితవ్ర-
తాయ ఏతద్విదే సూర్యావిదే, య ఏతాన్మన్త్రాన్ సార్థాన్ వేద త-
స్మైదద్యాత్ । అసంస్పర్శశ్చ ‘కూరమేతత్కటుకమేతత్’ ఇతి
లింగాత్ । అన్యచ్చ సమావేశనానంతర ముపదేష్టవ్యస్య ఇహోపదేశో
హృదయసంసర్గార్థే కర్మణి శమ్యాజ్ఞాపనార్థమితి । నేదం యు-
క్తమ్ । సన్నిహితకర్మపరిత్యాగేన వాసోదానస్య అతివ్యవహిత వివా-
హార్థజ్ఞానానుదయాత్, అస్మదీయానామాచారాభావాచ్చ ॥

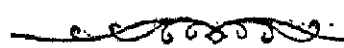
ఇత్థంసుదర్శనార్యేణసాహసైక(వ్యపా)స్లపా)శ్రియాత్ ।
కృచ్ఛ్రాత్తీర్ణోతిగూఢార్థ స్తృతీయపటలోదధిః ॥ ౧ ॥
అత్రానుక్తం దురుక్తంవా మతేర్మాన్ద్యాచ్చ్యుతస్య(చ)వా ।
సన్మార్గప్రవ(ణంచైతత్)ణత్వేన)తత్ క్షమధ్వంవిపశ్చితః ॥ ౨ ॥

ఇతి శ్రీసుదర్శనాచార్యకృతే గృహ్యతాత్పర్యదర్శనే నవమఃఖండః

తృతీయశ్చపటలస్సమాప్త

అథ తురీయః పటలః.

అథ దశమఃఖండః

అథ మంత్రామ్నానక్రమప్రాప్తముపనయనవ్యాఖ్యానంప్రతిజానీతే ।

ఉపనయనం వ్యాఖ్యాస్యామః ॥ ౧ ॥

ఉపనయనమితి కర్మనామధేయం । కుమారస్యాచార్యసమీపనయన-
మస్మిన్ కర్మణీతి, పంకజాదివత్ । విస్తరార్థః । అథ బలవదర్థః
చక్షిజోత్రి వ్యక్తవాగర్థస్య ఖ్యాఞాదేశాత్ వ్యాఖ్యాస్యామ ఇతి
రూపమ్ । తథాచాయమర్థః — ఉపనయనాఖ్యం కర్మ వైకల్పిక క-
ల్పైకత్వ్య విస్తృతం బలవత్ప్రమాణోపపన్నం అసాధారణైశ్శబ్దైర్వ్యా-
ఖ్యాస్యామ ఇతి । ఇయం చ ప్రతిజ్ఞా శ్రోతృజనమనోఽవధారణార్థా ॥
కేచిత్ — దైవాదేర్నిమిత్తాత్ పూర్వైర్వర్షైషష్ఠాదిభిరసంస్కృతస్య

ప్యుపనయనం భవత్యేవ । నతూపనయనాసంస్కృతస్య ఉత్తరాణి శ్రౌతస్మార్తానీత్యేవ ముపనయనప్రాధాన్య జ్ఞాపనార్థా ప్రతిజ్ఞా । కించ, గృహ్యోపదిష్టకర్మసు గృహస్థస్యైవాధికారో న బ్రహ్మచారిణ ఇత్యేవంరూపం విశేషం జ్ఞాపయితుమప్రతిజ్ఞం వివాహముపదిశ్య, ఉపనయనకల్పోపదేశః సప్రతిజ్ఞః క్రియతే । అస్యచ కల్పస్య ధర్మశాస్త్రే ‘ ఉపనయనం విద్యార్థస్య ’ (ఆప-ధ-౧-౧-౭) ఇత్యత్రానుపదేశః సర్వచరణార్థతాం నివర్తయితుమితి ॥

గర్భాష్టమేషు బ్రాహ్మణముపనయీత ॥౨॥

గర్భాష్టమేషు వర్షేష్వితి శేషః । ‘ గర్భాదిస్సంఖ్యా వర్షాణామ్ ’ ఇతి గౌతమవచనాత్ । గర్భశబ్దేన యస్మిన్వర్షే గర్భో వర్తతే, తల్లక్ష్యతే । తదష్టమం యేషాం జన్మాదీనాం సప్తానాంతాని గర్భాష్టమాని వర్షాణి । తేషు బ్రాహ్మణముపనయీత । ఏవం యద్యపి జన్మాదిష్వప్యుపనయనం ప్రాప్తం; తథాపి జన్మాదిషు త్రిషు చౌళాంతైః గర్భసంస్కారైరవరుద్ధత్వాన్న క్రియతే । చతుర్థేపి నైవ.. కుమారస్య వ్రతాసామర్థ్యాత్ । అతోత్రోపాదేయగతా బహుత్వసంఖ్యా కపింజలన్యాయేన గర్భాదారభ్య షష్ఠసప్తమాష్టమేషు త్రిష్వేవావతిష్ఠతే సామర్థ్యాత్ ప్రయోగభేదేన । ననూత్తరత్ర రాజన్యం వైశ్యమితి విశేషోపాదానాదేవ గర్భాష్టమవిధిర్బ్రాహ్మణస్యైవేత్యర్థసిద్ధత్వాత్ బ్రాహ్మణమితి న వక్తవ్యమ్ । తథోపనయనం వ్యాఖ్యాస్యామ ఇతి ప్రకృతత్వాదుపనయీతేత్యపి । మైవమ్ । ఉపనయనమ్ శ్రౌతమితి జ్ఞాపయితుం । ‘అష్టవర్షం బ్రాహ్మణముపనయీత ’ ఇత్యేతచ్ఛ్రుత్యనుకారిత్వాత్ ॥

కేచిత్ —గర్భాష్టమ ఏవ వర్షే న తు షష్ఠసప్తమయోః; తయోర్గర్భాష్టమత్వాభావాదితి । తన్న.. బహువచనానర్థక్యాత్ ॥

గర్భైకాదశేషు రాజన్యం గర్భద్వాదశేషు వైశ్యమ్ ॥౩॥

ఉభయత్రాపి కపింజలన్యాయేన బహువచనస్య త్రిత్వమేవార్థః ॥

వసన్తో గ్రీష్మశ్శరదిత్యృతవో వర్ణానుపూర్వ్యేణ ॥౪॥

ఋతవో వసన్తాదయస్త్రయో బ్రాహ్మణాదివర్ణక్రమేణోపనయనస్య కాలా భవన్తి । అయం చతుర్విధిస్సామాన్యవిధిప్రాప్తోదగయనస్య యథార్హం నియమాపవాదార్థః । పూర్వపక్షాదిస్తు భవత్యేవ । ధర్మశాస్త్రే తు 'వసన్తే బ్రాహ్మణం' (ఆప-ధ-౧-౧-౧౯) ఇత్యాదిః. 'శిశిరే చ వా సర్వాన్' ఇతి భరద్వాజగృహ్యోక్తశిశిరప్రతిషేధార్థః । 'గర్భాష్టమేషు బ్రాహ్మణమ్' ఇత్యాదిస్తు 'అథ కామ్యాని' (ఆప.ధ,౧-౧-౨౦) ఇత్యాది విధాతుమనువాదః ॥

బ్రాహ్మణాన్భోజయిత్వాఽఽశిషో వాచయిత్వా కుమారం భోజయిత్వానువాకస్య ప్రథమేన యజుషాపస్సంసృజ్యోష్ణాశ్శీతాస్వానీయోత్తరయా శిర ఉనత్తి ॥౫॥

బ్రాహ్మణాన్భోజయిత్వేత్యనేన యచ్ఛ్రాద్ధం ధర్మశాస్త్రే 'శుచీన్మన్త్రవతస్సర్వకృత్యేషు భోజయేత్' ఇతి విహితం యదేవ నాన్దీశ్రాద్ధమభ్యుదయశ్రాద్ధమితి ప్రసిద్ధం తదేవోచ్యతే । తచ్చ స్మృత్యన్తరప్రసిద్ధవిధినా కర్తవ్యమ్ । తస్యత్విహ పునః పాఠః పాఠక్రమేణానుష్ఠానార్థః । అన్యథాపవాదానాం బద్ధక్రమత్వాద్వివాహాదిష్వివాన్త ఏవ స్యాత్ । ఆశీర్వచనేఽపి ధర్మశాస్త్రవిహితేఽయమేవ న్యాయః । ఆశీర్వచనవిధిశ్చ భాష్యోక్తః ॥

కేచిత్ — పూర్వేద్యుర్నాన్దీశ్రాద్ధమ్, ఆచారాత్, స్మృత్యన్తరాచ్చ । శ్వోభూతే చ బ్రాహ్మణానాం భోజనం, భుక్తవద్భిరేవాశిషాం వాచనార్థం । సర్వకర్మణాం చాన్తే 'శుచీన్మన్త్రవతస్సర్వకృత్యేషు భోజయేత్' ఇతి వచనాదితి ॥

అత్ర చ కుమారస్య స్వభోజనాత్ప్రాక్ 'యజ్ఞోపవీతం పరమం పవిత్రమ్' ఇత్యాదిమన్త్రేణ యజ్ఞోపవీతధారణం । 'భోజన ఆచమనే స్వాధ్యాయేవ యజ్ఞోపవీతీ స్యాత్' ఇతి ధర్మశాస్త్రవచనాత్ ॥

కేచిత్ — సమిదాధానాత్ప్రాగేవేతి ॥

కుమారభోజనంచ వినాక్షారలవణాదిభిః। ఆద్యన్తయోశ్చ ద్విరాచమనం కేచిత్ — ఏవమన్తం మాతాపితరౌ కురుతః, అతఊర్ధ్వ మాచార్య ఇతి అనువాకస్య ప్రథమేనయజుషా 'ఉష్ణేనవాయో' ఇత్యనేన ఆపః ఉష్ణాశ్శీతాశ్చ సంసృజతి। సంసృజంశ్చోష్ణాశ్శీతాస్వానయతి, నత్వనియమేన। అత్ర చానువాకగ్రహణం గృహ్యమన్త్రాస్సమామ్నాతా ఏవ న కల్పసూత్రస్థా ఇతి జ్ఞాపనార్థం। తత్ప్రయోజనం చైత్రే బ్రహ్మయజ్ఞాదిష్వధ్యేతవ్యా ఇత్యుక్తమ్। తతస్తాభిరద్భిః 'ఆపఉన్దన్తు' ఇత్యేతయా కుమారస్య శిరఉనత్తి। ప్రాగగ్రాభ్యః ప్రదక్షిణమునత్తి క్లేదయతి॥

త్రీంస్త్రీన్దర్భానన్తర్ధాయోత్తరాభిశ్చతసృభిః ప్రతిమన్త్రం ప్రతిదిశం ప్రవపతి॥౬॥

తతో 'యేనావపత్' ఇత్యాదిభిశ్చతసృభిః ప్రతిమన్త్రం ప్రతిదిశం త్రీంస్త్రీన్దర్భానన్తర్ధాయ కేశాన్ప్రవపతి। ప్రశబ్దాత్కృత్స్నీకరణమప్యాచార్యస్యైవ। తత్ర ప్రథమే మన్త్రే అసావిత్యస్య స్థానే విష్ణుశర్మేతి కుమారస్య నామగ్రహణం। చతుర్థేతుసమ్బుద్ధ్యా॥

వపన్తముత్తరయానుమన్త్రయతే దక్షిణతో మాతా బ్రహ్మచారీ వా॥౭॥

దక్షిణత ఉపవిశ్య కుమారస్య మాతా బ్రహ్మచారీ వా కశ్చిత్ 'యత్క్షురేణ' ఇత్యేతయా వపన్తమాచార్య మనుమన్త్రయతే। కస్మాదేవం సూత్రచ్ఛేదః? ఉచ్యతే। అస్య కుమారస్యాయుర్మాప్రమోషీరితి మధ్యమ పురుషలింగకేనానుమన్త్రణేన వపనవ్యాపృతాచార్యకర్తృకత్వవిరోధాత్। మాతృబ్రహ్మచారి వ్యతిరిక్తస్య ప్రకృతస్యాభావాత్॥

ఆనడుహే శకృత్పిండే యవాన్నిధాయ తస్మిన్కేశానుపయమ్యోత్తరయోదుమ్బరమూలే దర్భస్తమ్బే వా నిదధాతి॥౮॥

ఉపనయనస్య ప్రకృతత్వాత్స్నాతా బ్రహ్మచారీవా 'ఉప్త్వాయకేశాన్

ఇత్యేతయా ‘ అనడుహో శకృత్పిండే ’ ఇత్యాది యథోపదేశం కరోతి॥

కేచిత్—ఆచార్యః పూర్వం వపనమారభతే । తతో నాపితస్సంస్పృష్టాభిరేవాద్భిః(స్ప)బ)ర్థం సర్వాన్ కేశాన్ ప్రవపతి । తం చ వపంతముత్తరయా ఆచార్యోఽనుమంత్రయతే । దక్షిణతో మాతేత్యుక్తార్థమేవేతి । తన్న । ఏతద్వపనం నాపితస్సమాపయతీత్యేతత్ వచనాభావాత్, తత్కల్పనాయాం చానుపపత్త్యభావాత్ । ప్రశబ్దస్య నిపాతస్య ప్రమాణాంతరానవగతార్థద్యోతకత్వాత్ । ఉక్తసూత్రభేదేన స్వవాక్యోక్తస్యైవ మాత్రాదేరనుమంత్రణకర్తృతోపపత్తేశ్చ ॥

స్నాతమగ్నేరుపసమాధానాద్యాజ్యభాగాంతే
పాలాశీంసమిధముత్తరయాఽఽధాప్యోత్తరేణాగ్నిం
దక్షిణేనపదాశ్మానమాస్థాపయత్యా తిష్ఠేతి॥౯॥

అథాగ్నేరుపసమాధానాది తంత్రం ప్రతిపద్యతే । పాత్రసాదనకాలే అశ్మవాసో మేఖలాజినదండ కుశకూర్చాంశ్చ సహైవసాదయతి ॥

కేచిత్—దర్వ్యాదీన్యపి సహైవేతి ।

ఆజ్యభాగాంతే కృతేస్నాతం కుమారం ‘ ఆయుర్దా దేవ ’ ఇత్యేతయా పాలాశీం సమిధం హస్తే గృహీత్వాఽఽధాపయతి । మంత్రాంతే చాధేహీతి బ్రూయాత్ । ఆధాపనమంత్రశ్చాయమ్॥

కేచిత్—ఆధానమంత్రం వాచయీతాచార్య ఇతి । తేషాం ‘ జరసే నయేమమ్ ’ ఇతి మంత్రలింగవిరోధః । అథాధాపనార్థే మంత్రేఽశ్మాస్థాపనమంత్రే నత్కుమారాభిధానార్థముచ్చారణం స్యాత్. న దేవతాభిధానార్థమ్. సకృదుచ్చరితస్యోభయాభిధానాశక్తేరితి చేన్న । ఘృతపృష్ఠో అగ్నే ’ ఇతీహ దేవతాయా ఏవాభిధేయత్వాత్ ॥ అతఏవోక్తం ‘ మంత్రముక్త్వాఽఽధేహి జుహుధీతి బ్రూయాత్ ’ ఇతి । శేషం వ్యక్తమ్ ॥

వాసస్సద్యఃకృత్తోతముత్తరాభ్యామభిమంత్ర్యోత్తరాభిస్తిసృభిః పరిధాప్య పరిహితముత్తరయాఽనుమంత్రయతే॥౧౦

వాసః యద్బ్రాహ్మణాదిధర్మశాస్త్రే విహితం తత్సద్యః కృత్తోతంస ద్యఏవ ఛిన్నోతం, నాన్యస్మిన్నహని ప్రశస్తేసి ॥

కేచిత్—ఏకస్మిన్నేవాహని తంతుక్రియా వయనక్రియాచ యస్య త త్సద్యః కృత్తోతమితి ॥

ఏవంభూతం 'రేవతీస్త్వా' ఇతి ద్వాభ్యామభిమంత్ర్య 'యాఅకృంతన్' ఇత్యేతాభిస్తిసృభిః పరిధాప్య, పరిహితం కుమారం 'పరీదం వాసః' ఇత్యనయానుమంత్రయతే ॥

మౌంజీంమేఖలాం త్రివృతాం త్రిః ప్రదక్షిణము
త్తరాభ్యాం పరివీయాజినముత్తరముత్తరయా ॥౧౧॥

మౌంజీం ముంజైః కల్పితాం । త్రివృతాం త్రివృతం । దీర్ఘశ్ఛంద సః । మేఖలాం 'ఇయం దురుక్తాత్' ఇత్యేతాభ్యాం త్రిఃప్రదక్షిణంప రివ్యయతి । త్రివృతామితిచ 'శక్తివిషయేదక్షిణావృత్తానాం। జ్యారాజన్య స్య' (ఆప-ధ-౧-౨-33.3౪) ఇత్యాదీనాం ప్రదర్శనార్థం । అజినం 'కృష్ణంబ్రాహ్మణస్య' (ఆప-ధ-౧-3-3) ఇత్యాది ధర్మశాస్త్రే విహిత ముత్తరం వాసః కరోతి 'మిత్రస్యచక్షుః' ఇత్యేతయా ॥

ఉత్తరేణాగ్నిందర్భాన్ సంస్తీర్య తేష్వేన
ముత్తరయాఽవస్థాప్యోదకాంజలిమస్మా అంజ
లావాసీయోత్తరయా త్రిః ప్రోక్ష్యోత్తరైర్ద
క్షిణే హస్తేగృహీత్వోత్తరైర్దేవతాభ్యః పరీ
దాయోత్తరేణ యజుషోపనీయ సుప్రజాఇ
తి దక్షిణేకర్ణేజపతి ॥ ౧౨ ॥

ఇత్యాపస్తమ్బీయే గృహ్యప్రశ్నే దశమఃఖండః ।

ఉత్తరయా 'ఆగంత్రాసమగన్మహి' ఇత్యేతయా। అస్మాఇతి చతుర్థీ షష్ఠ్యర్థే । ఉత్తరయా 'సముద్రాదూర్మిః' ఇత్యేతయా త్రిఃప్రోక్షతి॥

సకృన్మంత్రేణ, ద్విస్తూష్ణీం। ఉత్తరైః। అగ్నిష్టేహస్తమగ్రభీదిత్యాదిభిః దశభిర్మంత్రైః। సర్వేషాంచాం తే సకృద్ధస్తగ్రహణం। ఉత్తరైః ' అగ్నయేత్వాపరిదదామి ' ఇత్యేకాదశభిః ప్రతిమంత్రం దేవతాభ్యో మంత్రలింగప్రతీతాభ్యః పరిదదాతి రక్షణార్థం। తతశ్చ యదిసకృత్పరిదానం స్యాత్తదా విశ్వపరాధాత్సర్వప్రాయశ్చిత్తంహోతవ్యం। అసౌశబ్దేషుచ సర్వేషు సమ్బుద్ధ్యా నామగ్రహణమ్। ఉత్తరేణ యజుషా ' దేవస్యత్వాసవితుః ' ఇత్యనేనఉపనయతే ఆత్మనస్సమీపం నయతి। నామగ్రహణంచసంబుద్ధ్యైవ॥

కేచిత్ — కుమారస్యాఞ్జలావాచార్యేణానీతముదకం సవ్యహస్తేధారయేత్, దక్షిణేన హస్తేనాత్మానం త్రిః ప్రోక్షతి। ఆచార్యస్తు ప్రోక్షయతి। కేచిచ్చ లోపోద్రష్టవ్యః। హస్తగ్రహణం చ ప్రతిమంత్రమిత్యనేకకల్పనాసాపేక్షం వ్యాచక్షతే॥

* ఇతి శ్రీసుదర్శనాచార్యకృతే గృహ్యతాత్పర్యదర్శనే దశమఃఖండః *

అథైకాదశఃఖండః

బ్రహ్మచర్యమాగామితి కుమారఆహ ॥౧॥

వ్యక్తమ్॥

ప్రష్టంపరస్య ప్రతివచనంకుమారస్య ॥౨॥

ప్రష్టంప్రశ్న ఇత్యర్థః। రూపంతు ఛాందసమ్। కోనామాసీత్యాదిషు ప్రశ్నప్రతివచనార్థేషు చతుర్షు మంత్రేషు ప్రష్టం పరస్యాచార్యస్య, ప్రతివచనం తు కుమారస్య। తత్రైవం ప్రయోగః। ' కో నామాసి ? ' ఇత్యాచార్యః పృచ్ఛతి। విష్ణుశర్మానామాస్మి ' ఇతి కుమారః ప్రతిబ్రూయాత్। తథా, కస్యబ్రహ్మచార్యసి విష్ణుశర్మన్ ? ఇత్యాచార్యః ' ప్రాణస్యబ్రహ్మచార్యస్మి ' ఇతికుమారః॥

శేషంపరోజపతి ॥౩॥

శేషమనువాకశేషైకదేశం ' విష్ణోశ్శర్మైష తే దేవ ' ఇత్యాది ' అ

నుసంచర విష్ణోశ్శర్మన్ ' ఇత్యేవమంతమాచార్యో జపతి । ' అధ్వనామధ్వపతే ' ఇత్యస్య ప్రత్యగాశిషో వాచనవిధానాత్ ॥

ప్రత్యగాశిషం చైనం వాచయతి ॥౪॥

ఆత్మగామ్యాశీఃఫలం యస్మిన్మంత్రే స ప్రత్యగాశీః । జాత్యభిప్రాయమేకవచనమ్ । అధ్వనామిత్యారభ్య ఆ ఉపనయనసమాప్తేః యే ప్రత్యగాశిషో మంత్రాః ' యోగేయోగే ' ఇత్యాదయః, తాన్ సర్వాన్ కుమారం వాచయతి ॥

ఉక్తమాజ్యభాగాన్తమ్ ॥౫॥

ఇద మనువాదమాత్రం మాభూదితి సాధ్యాహారం వ్యాఖ్యాయతే । న కేవలమధ్వనామిత్యారభ్య ప్రత్యగాశిషో మంత్రాన్ వాచయతి । ఆజ్యభాగాంతముక్త్వా యే పశ్చాత్ప్రత్యగాశిషో మంత్రాః మేఖలాపరివ్యయణాదిషూక్తాః ' ఇయం దురుక్తాత్ ' ఇత్యాద్యాః తానపి వాచయతి । ఉక్తమితి జాత్యభిప్రాయం । ఇదం త్విహావక్తవ్యమ్ । యాసు మేఖలాపరివ్యయణాదిషు కుమారప్రధానాసు సంస్కారక్రియాసు యే ప్రత్యగాశిషో మంత్రాః తచ్చోదకై రాఖ్యాతైః కరణత్వేన చోదితాః క్రియాః తైర్మంత్రైః కృత్వా పశ్చాద్వాచయతి । స్వతః కరణమంత్రాణాం క్రియాగుణభూతైః కర్తృభిరేవోచ్చార్యత్వాత్ । కుమారస్య చాత్ర సంస్కార్యత్వేన ప్రాధాన్యాత్ । యత్ర పునర్హోమాదిషు కుమారస్య గుణభావ ఏవ న సంస్కార్యత్వం- తత్ర తాన్ ప్రత్యగాశిషో వాచయత్యేవ ॥

కేచిత్ — పరివ్యయణాదిష్వపి కుమారస్యైవ మంత్రాః; పరస్తు వాచయత్యేవేతి ॥

అత్రైనముత్తరా ఆహుతీర్హావయిత్వా జయాదిప్రతిపద్యతే ॥ ౬ ॥

అత్ర అస్మిన్ క్రమే న తు ' యథోపదేశం ప్రధానాహుతీః ' ఇతి సామాన్యవచనాదాజ్యభాగానంతరమేవ । ఏనం కుమారం । ఉత్తరాః

'యోగేయోగే' ఇత్యేకాదశర్చః ప్రత్యగాశిషో వాచయేత్ హస్తేగృహీత్వా ప్రతిమంత్రం హావయతి । తత్ర ద్వితీయచతుర్థ్యౌ 'ఇమమగ్న ఆయుషే' 'అగ్నిష్ట ఆయుః ప్రతరామ్' ఇతి లింగవిరోధాత్ 'ఆయుర్దా దేవ జరసమ్' ఇతివత్ స్వయమేవ బ్రూయాత్ నైనం వాచయతి॥

కేచిత్ — ఏతయోరపి దేవతాభిధానార్థత్వాత్ కుమారస్యైవోచ్చారణమితి ॥

తత్ర 'జయాభ్యాతానాన్ రాష్ట్రభృత' ఇతి సామాన్యవిధిప్రసిద్ధమేవాచార్యో జయాది ప్రతిపద్యతే । తతశ్చ 'అగ్నిర్భూతానామధిపతిస్సమావతు' ఇత్యాదీనాం ప్రత్యగాశిషామపి వాచనం న భవతి ॥ నైవ హావనమ్ ॥

పరిషేచనాంతం కృత్వాపరేణాగ్నిముదగగ్రం కూర్చం నిధాయ తస్మిన్నుత్తరేణ యజుషోపనేతోపవిశతి ॥ ౭ ॥

కూర్చం దర్భమయమాసనం । ఉత్తరేణ యజుషా 'రాష్ట్రభృదసి' ఇత్యనేన । ఉపనేతా ఆచార్యః । శేషం వ్యక్తమ్ ॥

పురస్తాత్ప్రత్యఙ్ఙాసీనః కుమారో దక్షిణేన పాణినా దక్షిణం పాదమన్వారభ్యాహ సావిత్రీం భో అనుబ్రూహీతి ॥ ౮ ॥

ఉపనేతుః పురస్తాత్ ప్రత్యఙ్ముఖః ఆసీనః కుమారో దక్షిణేన పాణినా ఉపనేతుర్దక్షిణం పాదం అన్వారభ్య ఉపసంగృహ్య 'సా భో! అనుబ్రూహి' ప్రార్థయే

తస్మా అన్వాహ తత్సవితురితి ॥ ౯ ॥

తస్మై కుమారాయ గ్రహణార్థం 'తత్సవితుర్వరేణ్యమ్' ఇత్యేతామృచమాచార్యోన్వాహ ॥ తత్ర చ సవితృదేవత్యామృచమనుబ్రూహీత్యవిశేషప్రార్థనాయాం కృతాయామపి యోయం 'తత్సవితురిత్యన్వా

హ' ఇతి నియమః స జ్ఞాపయతి ధేనుపఙ్క్త్యాదిశబ్దవత్సావిత్రీశబ్దస్య యౌగికస్యాపి 'తత్సవితుర్వరేణ్యమ్' ఇత్యస్యామేవ ప్రయోగో నియతః । నతు 'ఆసత్యేనరజసా' ఇత్యాదిష్వపీతి । తథాచ ధర్మశాస్త్రే 'సావిత్రీం ప్రాణాయామశః' (౧-౨౬-౧౪) 'సావిత్ర్యాస్సమిత్సహస్రమాదధ్యాత్' (౧-౨౭,౧) ఇత్యాదిష్వస్యా ఏవచర్చః సమ్ప్రత్యయో నాన్యస్యా అపీతి ॥

కథమన్వాహ ? ఇత్యత్రాహ—

పచ్ఛోఽర్ధర్చశస్తతస్సర్వామ్ ॥౧౦॥

పచ్ఛః పాదే పాదే అవసాయ । అర్ధర్చశః అర్ధర్చే అవసాయ । తతః సర్వాం సమస్తాం అనవసానామిత్యర్థః । అత్ర చ సర్వానువచనస్యాదృష్టార్థత్వాత్, గ్రహీతుమసమర్థస్యాపి కుమారస్య సర్వా నిగద్యతే ।

అథ తస్మిన్నేవానువచనే విశేషమాహ—

వ్యాహృతీర్విహృతాః పాదా
దిష్వన్తేషు వా తథార్ధర్చయో
రుత్తమాం కృత్స్నాయామ్ ॥౧౧॥

విహృతాః వ్యాహృతీః త్రిష్వపి పాదాదిష్వేకైకామన్వాహ । అథవా పాదానామన్తేషు తథార్ధర్చే అవసాయ ప్రయోగేఽపి ప్రత్యర్ధర్చమాదావన్తే వైకైకామన్వాహ । అవశిష్టాం తూత్తమాం వ్యాహృతిం కృత్స్నాయామాదావన్తే వా । కృత్స్నాయామితి షష్ఠ్యర్థపాఠః । ప్రయోగస్తు, ప్రథమం ప్రణవమన్వాహ 'ఓమితి బ్రాహ్మణః ప్రవక్ష్యన్నాహ' (తై-ఉ-౧-౮) ఇతి శ్రుతేః । 'ఓంకారస్స్వర్గద్వారం తస్మాద్బ్రహ్మాధ్యేష్యమాణ ఏతదాది ప్రతిపద్యేత' (౧-౧౩-౬) ఇతి ధర్మశాస్త్రవచనాచ్చ । 'ఓం భూః తత్సవితుర్వరేణ్యమ్ । ఓం భువః భర్గో దేవస్య ధీమహి । ఓం సువః ధియో యో నః ప్రచోదయాత్ । ఓం భూః తత్సవితుర్వరేణ్యం భర్గో దేవస్య ధీమహి । ఓం భువః ధియో యో నః ప్రచో

దయాత్ । ఓంసువః తత్సవితుర్వరేణ్యంభర్గోదేవస్యధీమహిధియోయో నఃప్రచోదయాత్ ‘ అంతేషు వేతి పక్షే ప్రయోగః, ‘ ఓంతత్సవితుర్వరేణ్యం భూః । ఓం భర్గోదేవస్యధీమహి భువః । ఓం ధియోయోనఃప్రచోదయాత్ సువః । ఓంతత్సవితుర్వరేణ్యం భర్గోదేవస్య ధీమహి భూః । ఓంధియోయోనఃప్రచోదయాత్ భువః । ఓంతత్సవితుర్వరేణ్యం భర్గోదేవస్య ధీమహి ధియోయోనఃప్రచోదయాత్ సువః ’ ॥ ఇతి ॥

కుమారఉత్తరేణ మంత్రేణోత్తరమోష్ఠముపస్పృశతే ॥౧౨॥

ఆచార్యవాచితేన ‘ అవభృథమసౌ సౌమ్య ’ ఇత్యనేనమంత్రేణ కుమారస్స్వయముత్తరమోష్ఠముపస్పృశతి । ఛాందసమాత్మనేపదం । అసావిత్యత్ర చ నాస్తి నామగ్రహణం, ప్రాణాభిధానత్వాత్ । ‘ శ్వ్యావాంతపర్యంతావోష్ఠావుపస్పృశ్యాచామేత్ ’ (ఆప-ధ-౧,౧౬-౧౦) ఇతివచనాదాచమనంతు కర్తవ్యమ్ ॥

కర్ణావుత్తరేణ ॥౧౩॥

స ఏవయుగపద్ధస్తద్వయేన స్వియౌకర్ణౌస్పృశతి । ఉత్తరేణ ‘ బ్రహ్మణఆణీస్థః ’ ఇతి ద్వివచనలింగేన ॥

దండముత్తరేణాదత్తే ॥౧౪॥

ఉత్తరేణ ‘ సుశ్రవః ’ ఇత్యనేన ॥

అథ వర్ణక్రమేణ త్రిభిస్సూత్రైర్దండానాం గుణవిధిమాహ—

పాలాశో దండో బ్రాహ్మణస్య నైయ
గ్రోధ స్స్కంధజోఽవాజగ్రో రాజన్య
స్య బాదర ఔదుంబరో వా వైశ్యస్య ॥౧౫॥

పాలాశః పలాశవృక్షస్య వికారః । ఏవముత్తరేష్వపి విగ్రహః । స్కంధే జాతః స్కంధజః । అవాజగ్రః అవాచీనమగ్రం యస్యదండస్య ॥

వార్క్షో దండఇత్యవర్ణసంయోగేనైక ఉపదిశంతి ॥౧౬॥

వార్క్షః వృక్షస్యయజ్ఞియస్య వికారః, న తు వేణువత్రాదేః అవ

ణ్ణా సంయోగేన సర్వవర్ణానామవిశేషేణాత్యేత ఉపదిశంతి । అత్ర యద్య
పి 'తత్పర్ణ ఉపహ్వేణోత్సుశ్రవా వై నామ' (తై.సం. 3-౫-౭) ఇ
త్యర్థవాదేన మంత్రస్థసుశ్రవశ్శబ్దస్య పాలాశాభిధానలింగత్వాత్ అ
నేన మంత్రేణ నైయగ్రోధాది దండానా మప్యుపాదానే లింగవిరో
ధః । తథాపి 'దండముత్తరేణాదత్తే' ఇతి శ్రుతిప్రాబల్యాత్ లింగం బా
ధిత్వాఽనేనైవ సర్వదండానాముపాదానం । ధర్మశాస్త్రే 'పాలా
శోదండో బ్రాహ్మణస్య' (౧-౨-3౮) ఇత్యాదిపునర్విధానంచ 'త్రైవి
ద్యకం బ్రహ్మచర్యంచరేత్' (౧-౧,౨౮) ఇత్యుపనయనకాలాతిపత్తిప్రా
యశ్చిత్తానుష్ఠానేపి తత్తద్వర్ణేన తత్తద్దండధారణార్థం ॥

కేచిత్—తత్రైవ సర్వచరణార్థం విహితానాందండానాంగృహ్యే
ఽనువాదః సర్వేషాముపాదానేపి శ్రుత్యైత న్మంత్రవిధానార్థ ఇతి॥

స్మృతంచ మ ఇత్యేతద్వాచయిత్వా గు
రవేవరం దత్త్వోదాయుషేత్యుత్థాప్యోత్తరై
రాదిత్య ముపతిష్ఠతే ॥ ౧౭ ॥

అథాచార్యః 'స్మృతంచమే' ఇత్యేత న్మంత్రజాతం కుమారం వా
చయతి । తత్రాష్టౌ మంత్రాస్సమానోదర్కాః శేషో నవమః । తేషాంప్ర
త్యగాశిష్ట్వాదేన వాచనే ప్రాప్తే, వాచయిత్వేతి పునర్వచనం వాచన వ
రదానయో నైరంతర్యార్థం । అథ గురవేఆచార్యాయకుమారోవరం
గాం 'గురో ! వరం తే దదామి' ఇతి దదాతి । అన్యాఖ్యానే 'గౌ
ర్వైవరః' (ఆప,శ్రౌ-౫,౧౧-౮) ఇత్యుక్తత్వాత్ । ఆచార్యస్తు సప్తద
శకృత్వోవహ్నే హోతౄణాం దశమానువాకస్య "దేవస్యత్వా" ఇత్యా
దిత ఆరభ్య 'దైవిదక్షిణా' ఇత్యేవమంతముక్త్వా 'రుద్రాయ గాం తే
నామృతత్వమశ్యామ్' ఇత్యాదిసంధాయ 'ఉత్తానస్త్వాంగీరసః ప్రతిగృ
హ్ణాతు' (తై-ఆ.3-౧౦) ఇత్యేవమంతేన శ్రౌతవత్ప్రతిగృహ్ణాతి. 'ఉపన
యనం విద్యార్థస్య శ్రుతితస్సంస్కారః' (౧-౧-౯) ఇతిధర్మశాస్త్ర

వచనాత్ । తతః కుమారం ' ఉదాయుషా ' ఇత్యుత్థాప్య ఇదం చ వా చయతి । అథ కుమారః ' తచ్చక్షుర్దేవహితం ' ఇత్యాదిభిరాచార్యవా చితైర్దశభిర్మన్త్రైరాదిత్య ముపతిష్ఠతే । అత్ర వాచయిత్వేత్యాదేః త్వాప్రత్యయస్య క్రియావిధానమాత్రే తాత్పర్యం, న తు సమానకర్తృక కత్వేపి । జ్ఞాపితం చైతత్ ' యోక్త్రం విముచ్య తాం తతః ప్రవాహా యేత్ ' (ఆప-గృ.౪-౧౩) ఇత్యత్ర । అథవా వ్యవధానేన సంబంధః. ఆ చార్యస్స్మృతాది వాచయిత్వా ' ఉదాయుషా ' ఇత్యుత్థాప్య ' యం కా మయేత ' ఇత్యాదికుర్యాత్ । కుమారస్తుగురవేవరం దత్వోత్తరై రా దిత్య ముపతిష్ఠతే ॥

కేచిత్ — స్మృతసంకీర్తనాది పదార్థచతుష్టయమపికుమారకర్తృ కం । వాచయిత్వోత్థాప్యేతి తుణిజర్థో హేతురవివక్షితః, అన్యథాత్వ సమానకర్తృకత్వాత్ వరదానముపస్థానం చాచార్యకర్తృకంస్యాత్ । త థాగురుగ్రహణం చోలాదౌ బ్రాహ్మణే వరదానార్థమితి ॥

అథ కామ్యమాహ—

యం కామయేత నాయమచ్ఛిద్యేతేతి తము త్తరయా దక్షిణే హస్తే గృహ్ణీయాత్ ॥౧౮॥

యం కుమారం అయమాసమావర్తనాన్నత్తో నచ్ఛిద్యేత న వియు జ్యేతేతి కామయేత, తము త్తరయా ' యస్మిన్భూతం ' ఇత్యనయర్చా సంబుద్ధ్యా చ నామగృహీత్వా దక్షిణే హస్తే గృహ్ణీయాత్ । యద్యయ మాచార్యశ్చతుర్వేదీ సర్వశాస్త్రవిత్ అధ్యాపయితుం వ్యాఖ్యాతుం చ శక్నోతి ॥

త్ర్యహమేతమగ్నిం ధారయంతి॥౧౯॥

స్పష్టమేతత్ ॥

క్షారలవణవర్జనంచ ॥౨౦॥

త్ర్యహం క్షారలవణయోర్వర్జనం చ భవతి । అత్రచ త్ర్యహమి

నియమార్థం ధర్మశాస్త్రే 'యథాక్షారలవణమధుమాంసాని' (ఆప-ధ-౧-౪-౬) ఇత్యనేన క్షారలవణయోర్వర్జనయోర్నిషేధః త్ర్యహవర్జనం పాక్షికః । మధ్వాదేస్తు నిత్యమేవ ॥

పరిత్వేతి పరిమృజ్య తస్మిన్నుత్తరైర్మన్త్రైస్సమిధ ఆదధ్యాత్ ॥ ౨౧ ॥

'పరిత్వాగ్నే' ఇత్యగ్నిం పరిమృజ్య పరిసమూహ్య, తస్మిన్ ఉపనయనాగ్నౌ యావద్ధారణముత్తరైర్మన్త్రైర్ద్వాదశభిః 'అగ్నయే సమిధమాహార్షం' ఇత్యాదిభిః ప్రతిమన్త్రమేకైకాం సమిధమాదధ్యాత్ । పునశ్చాన్తే తూష్ణీం పరిసమూహనం । అనన్తరముభయతస్తూష్ణీం సమన్తం పరిషేచనం స్మృత్యన్తరాదాచారాచ్చ । ఏతచ్చ సమిదాధానం పూర్వం కాష్ఠైరగ్నిమిద్ధ్వా కార్యం ధర్మశాస్త్రే 'అగ్నిమిద్ధ్వా పరిసమూహ్య సమిధ ఆదధ్యాత్' (ఆప-ధ-౧-౪-౧౬) ఇతి వచనాత్ । పరిసమూహనస్య 'పరిత్వేతి పరిమృజ్య' ఇతి విధిః ॥ తథా ధర్మశాస్త్రే తు 'సమిద్ధమగ్నిం పాణినాపరిసమూహేన్న సమూహన్యా' (ఆప-ధ-౧-౪-౧౭) ఇతి గుణార్థోనువాదః ॥

ఏవమగ్నిపూజాపరశబ్దం సమిదాధానం సవిధికమభిధాయ, ఇదానీం తస్యైవాధికారసంబన్ధం గుణాన్తరం చాహ—

ఏవమన్యస్మిన్నపి సదారణ్యాదేధానాహృత్య ॥ ౨౨ ॥

ఏవముక్తేన విధినా । సదా ఉపనయనప్రభృత్యా సమావర్తనాత్ అహరహస్సాయంప్రాతః, సాయమేవ వా సమిదాధానం కర్తవ్యం । ఏతచ్చ త్ర్యహాదూర్ధ్వమన్యస్మిన్నపి లౌకికేఽగ్నౌ భవతి । న తూపనయనాగ్నిర్నష్ట ఇతి నిత్యస్య సమిదాధానస్య లోపః । సమిధశ్చారణ్యాదేవాహృత్యాధేయాః । యచ్చ ధర్మశాస్త్రే 'సాయంప్రాతర్యథోపదేశమ్' ఇతి 'సాయమేవాగ్నిపూజేత్యేకే' (ఆప-ధ-౧-౪-౧౬,౧౭) ఇతి వికల్పవిధ్యర్థోనువాదః ॥

కేచిత్ — నిత్యస్య సతస్సమిదాధానస్య అతోఽపదేశోఽస్మిన్ కాలే ప్రారమ్భార్థః । తతశ్చేదం ప్రాతరుపక్రమం సాయమపవర్గం । సాయమేవేతి పక్షే తు సాయమేవోపక్రమో నాన్యత్ర । తత్ర యథాకామీ ప్రక్రమేత । తథా తస్మిన్నస్మిన్నపీత్యారమ్భాత్ ఉపనయనాగ్నేస్త్ర్యహాదూర్ధ్వమపి వికల్పేన ధారణం తత్రైవ సమిదాధానం చేతి ॥

ఉత్తరయా సంశాస్తి ॥ ౩ ॥

‘బ్రహ్మచార్యసి’ ఇత్యనయా కుమారం సంశాస్తి శిక్షయతి । అథ సంశాసనార్థజ్ఞాపనాయ మన్త్రార్థ ఉచ్యతే । బ్రహ్మచార్యసి కామచారవాదభక్షో మా భూః । అపోశాన మయానుజ్ఞా(తో)త్ర(అ)పఏవపిబ, బుభుక్షాం తు ధారయ । కర్మ కురు, అస్మదర్థం కర్మ మయానుక్తోఽపి కురు మా సుషుప్థాః పూర్వోత్థాయీ జఘన్యసంవేశీ భూయాః ‘తమాహుర్న స్వపితి’ (ఆప-ధ-౧.౪-౨౮) ఇత్యుక్తత్వాత్ మా దివా స్వాప్సీరితి వా భిక్షాచర్యం చర, నిమన్త్రణాదినా భుఞ్జానోఽప్యస్మదర్థం భైక్షమాచర ఆచార్యాధీనో భవ, మయాఽననుజ్ఞాతో యాజనాదికర్మ మా కార్షీరితి । అత్ర చాసీతి ఛాన్దసో లకారః, సుషుప్థా ఇతి రూపం చ । సంశాసనే చ సర్వేషు కుమారో ‘బాఢమ్’ ‘ఏవం కరోమి’ ఇతి ప్రతివచనం దాప్యః । సంశాసనాన్తే చ భిక్షాచరణం । ‘అథాస్మా అరిక్తం పాత్రం ప్రయచ్ఛన్నాహ మాతరమేవాగ్రే భిక్షస్వేతి’ ఇతి బోధాయనగృహ్యాత్

వాసశ్చతుర్థీముత్తరయాదత్తేన్యత్పరిధాప్య ॥ ౪ ॥

ఇత్యాపస్తమ్బీయే గృహ్యప్రశ్నే ఏకాదశః ఖండః

సమాప్తస్తురీయః పటలః

చతుర్థీమితి సప్తమ్యర్థే ద్వితీయా । చతుర్థ్యాం రాత్రౌ చతుర్థాహోరాత్రే అహన్యేవ ‘ఉదగయనపూర్వపక్షాహః’ (ఆప-గృ-౧-౨) ఇతి నియమాత్ । వాసః ఉపనయనకాలే యత్పరిధాపితం తదాచా ర్యః సప్తదశ్యృతోఽహాన్య ‘యస్య తే ప్రథమవాస్యం’ ఇత్యనయా

వస్త్రీకరోతి నతు సావిత్రేణ; అత్ర విశేషవిధేరభావాత్ । ఉపదేశ
మతంతు ‘ దేవా వైవరుణమయాజయన్’ (తై-బ్రా-౨.౨-౫) ఇతి లిం
గాదయజ్ఞేషు న ప్రతిగ్రహవిధిరితి । ఏతచ్చాన్యదప్యాసః సమాసః పరి
ధాప్యైవ కర్తవ్యమ్ । సతు ‘ గురోర్వాస స్తేవామి ’ ఇతి దద్యాత్ ॥
ఏతచ్చ త్ర్యహం మంత్రవత్పరిహితమేవ వాసః పరిధేయమ్ । ఆపస్తంబ
మత్యా ఏతదంతముపనయనమ్ ॥

అథ పాలాశకర్మభాష్యం లిఖ్యతే ।

కేచిత్ — స్మృత్యంతరోపసంహారేణపలాశవృక్షసమీపే పాలాశం క
ర్మ కుర్వతే సమానం । అన్యేషాంచ శ్రద్ధాదీనాం చాహితార్థం పాలా
శకర్మణో విధిరుచ్యతే । త్రీణ్యహాని ప్రత్యహమామభైక్షమాచరేత్ ।
చతుర్థేఽహన్యన్నసంస్కారేణ సంస్కృత్యాచార్యేణ సహ ప్రాచీ
ముదీచీం వా దిశముపనిష్క్రమ్య పూర్వేణోత్తరేణ వా పలాశవృక్షం
త్రీణ్యుదగపవర్గాణి స్థండిలాని కల్పయిత్వా తేషు యథాక్రమం ప్రత్యె
క్షుఖః ప్రణవశ్రద్ధామేధాభ్యోఽర్ఘ్యపాద్యాచమన స్నాన వస్త్రగంధ
మాల్య ధూపదీపబలీంశ్చ దత్వాఽథోపతిష్ఠతే; ‘యశ్ఛందసామ్ ’ ఇత్యనే
న ‘ శ్రుతం మేగోపాయ ’ (తై-ఉ-౧-౪) ఇత్యంతేన ప్రణవం- ‘ శ్రద్ధ
యాగ్నిస్సమిధ్యతే’ (తై-బ్రా-౨-౮-౮)ఇతి సూక్తేన శ్రద్ధాం (మేధాం
మే దేవస్సవితా) ‘మేధాదేవీ’) (తై-ఉ.౪-౪౧)ఇత్యనువాకేన మేధామ్ ।
తతః పలాశమూలే దండం విసృజ్య అన్యదండమాదాయ సహాచార్యో గృ
హమాగచ్ఛతీతి ॥—॥ చతుర్థపటలేపీత్థం యథాభాష్యం యథామతి ।
కృతంసుదర్శనాచార్యేణగృహ్యతాత్పర్యదర్శనమ్॥సుబద్ధందుర్గభంభాష్యంభా
ష్యార్థశ్చసుదుర్గ్రహః॥అతోనుకమ్ప్య విద్వద్భిః మందబుద్ధిశ్శ్రోతానయమ్॥
✱ఇతి శ్రీసుదర్శనాచార్యకృతే గృహ్యతాత్పర్యదర్శనే ఏకాదశఖండః✱

✱ సమాప్తశ్చతుర్థఃపటలః

అథపంచమఃపటలః

ద్వాదశఃఖండః.

పూర్వత్రోపనయనం వ్యాఖ్యాతమ్ । ఉపనీతస్య చ ధర్మశాస్త్రే 'అథ బ్రహ్మచర్యవిధిః' (ఆప-ధ-౧-౨-౧౮) ఇత్యారభ్యధర్మా ఉపదిష్టాః ।అధ్యాయకాండవ్రతానా ముపాకరణసమాపనయోర్విధిశ్చ 'ఉపాకరణే సమాపనే చ ఋషిర్యః ప్రజ్ఞాయతే' (ఆప-గృ-౮-౧) ఇత్యత్ర సమ్పూర్ణమేవ వ్యాఖ్యాతః। అథేదానీమ్,

వేదం వ్రతాని వా పారం నీత్వాహ్యుభయమేవ వా ॥ (యాజ్ఞ-స్మృ-౧-౫౧) ఇత్యాదివచనార్థానుష్ఠానేన కృతకృత్యస్య గురుకులాత్సమావృత్తస్యానుష్ఠేయం సమావర్తనాపరపర్యాయం స్నానాఖ్యం కర్మ వ్యాఖ్యాయతే ॥

కేచిత్—'ఉపాకరణె సమాపనేచ' (ఆప-గృ-౮-౧) ఇత్యత్రైతయోః కల్పస్యాప్రసిద్ధత్వాత్, అవశ్యమన్యత్రప్రసిద్ధఆశ్రయితవ్య ఇతి వదంతః 'అథాతఉపాకరణోత్సర్జనే వ్యాఖ్యాస్యామః, ఇత్యాదికంవ్రతపటలం నామఉపనయనానంతరం వ్యాచక్షతే । నైతత్.. 'ఉపాకరణే సమాపనేచ' (ఆప-గృ-౮-౧) ఇత్యత్రైవానయోర్విధ్యోర్భాష్యకారైః సంపూర్ణమేవ వ్యాఖ్యాతత్వాత్.. వ్రతపటలాధ్యయనస్య చ విప్రతిపన్నత్వాత్- భాష్యేప్రసంగాభావాచ్చ ॥

వేదమధీత్య స్నాస్యన్ప్రాగుదయాద్వ్రజం
ప్రవిశ్యాంతర్లోమ్నా చర్మణా ద్వారమపి
ధాయాస్తే॥౧॥

వేదంమంత్రబ్రాహ్మణలక్షణం । ఏకవచనం జాత్యభిప్రాయమ్ । 'వేదానధీత్య వేదౌవా వేదం వాపి యథాక్రమమ్' ॥ (మను స్మృ-౩-౨)

ఇతి మనువచనాత్ । అధీత్య పాఠతశ్చార్థతశ్చాధిగమ్య సషడఙ్గం సమీమాంసం వేదమధీత్యేత్యర్థః । అధీత్యేతి చ విధిః 'వేదం వ్రతాని వా పారం నీత్వా హ్యుభయమేవ వా' ఇత్యస్య ప్రదర్శనార్థః । స్నాస్యన్ స్నానాఖ్యం కర్మ కరిష్యమాణః ప్రాగుదయాత్ ప్రాగాదిత్యోదయాత్ వ్రజం (గోశాలాం పరిశ్రితాం (శ్రితాం గోశాలామ్) ప్రవిశ్యేత్యాదివ్యక్తార్థమ్

నైనమేతదహరాదిత్యోఽభితపేత్ ॥౨॥

అస్మిన్నహని యావదస్తమయం మూత్రపురీషోత్సర్జనార్థమప్యసౌ మండపాద్బహిర్న నిర్గచ్ఛేత్ ఇత్యర్థః ॥

మధ్యందినేఽగ్నేరుపసమాధానాద్యాజ్యభాగాంతే పాలాశీం సమిధముత్తరయాఽఽధాయాపరేణాగ్నిం కటఏరకాయాం ప్రాపవిశ్యోత్తరయా క్షురమభిమంత్ర్యోత్తరేణ యజుషా వప్త్రే ప్రదాయాపాగ్ంసగ్ంసర్జనాద్యా కేశనిధానాత్సమానమ్ ॥౩॥

యథా మధ్యందినే ప్రధానహోమా భవంతి (అగ్నేరుపసమాధానాదికం భవతి) తథా కర్మ కుర్యాత్ । అత్ర తు తంత్రోపదేశోఽస్యాజ్యప్రధానహవిష్ట్వాత్ । 'ఆజ్యభాగాంతే' ఇతి చ క్రమార్థం । ఆజ్యభాగాన్తే కృతే సమిదాధానమేవ న పునరర్థకృత్యమపీతి । అత్ర చ పాత్రప్రయోగే దర్వ్యాదీని ద్వంద్వమ్, క్షురకటాదీని సకృదేవ, శమ్యాశ్చ పరిధ్యర్థే ।

కేచిత్ — దర్వ్యాదీన్యపి సకృదేవేతి ।

పాలాశీం పలాశవృక్షావయవభూతాం । ఉత్తరయా 'ఇమగ్ంస్తోమమ్' ఇత్యేతయా । కటః ప్రసిద్ధస్తృణమయః । ఏరకా కటప్రకృతిభూతం పజ్జికటాఖ్యం తృణమ్ ॥

కేచిత్ — కశిప్వితి ।

ఉత్తరయా 'త్ర్యాయుషమ్' ఇత్యేతయా । ఉత్తరేణ యజుషా 'శివో నామాసి' ఇత్యనేన । వప్త్రే వపనకర్త్రే కస్మైచిన్మంత్రవిదే బ్రా

ష్ణాయ తత్క్షురం ప్రయచ్ఛతి ॥

కేచిత్ — ఇహాప్యాచార్యో వపనం ప్రారభతే నాపితస్తువప్తా, అస్మై ప్రయచ్ఛతీతి । తదయుక్తమ్. ఇహాచార్యస్యైవాభావాత్, నాపితస్య మంత్రజ్ఞత్వాచ్చ । ‘ అథానువాకస్య ప్రథమేనయజుషా’ ఇత్యారభ్య ‘ తస్మిన్ కేశానుపయమ్యోత్తరయోదుంబరమూలే దర్భస్తమ్బే వా నిదధాతి ’ (ఆప-గృ-౧౦-౫) ఇత్యేవమంతముపనయనేన సమానం; భవతీతి శేషః ॥

జఘనార్ధే వ్రజస్యోపవిశ్య విప్రస్య మేఖలాం బ్రహ్మచారిణే ప్రయచ్ఛతి ॥౪॥

అథోప్తకేశాదికో వ్రజస్యజఘనార్ధే పశ్చార్ధే ఉపవిశ్యేత్యాదికరోతి॥

తాంసఉత్తరేణ యజుషోదుంబరమూలే దర్భస్తమ్బేవోపగూహతి ॥ ౫ ॥

సతు బ్రహ్మచారీతాం మేఖలాం సూత్రోక్తదేశే ఉపగూహతి అప్రకాశాం కరోతి । “ ఇదమహం (విష్ణుశర్మణో గౌతమస్య(నారాయణశర్మణోవత్సస్య)విష్ణుశర్మణో హరితగోత్రస్య)పాప్మానముపగూహామ్యుత్తరో (విష్ణుశర్మా(నారాయణశర్మా)న్విషద్భ్యః ’ ఇత్యనేన యజుషా అత్రచ స్నాతుర్నామగోత్రగ్రహణ్యాః ॥

ఏవంవిహితాభిరేవాద్భిరుత్తరాభిష్షడ్భి స్స్నాత్వోత్తరయోదుంబరేణ దతో ధావతే ॥ ౬॥

ఏవం విహితాభిస్తూష్ణీం మిశ్రితాభిశ్శీతోష్ణాభిరద్భిః ॥ ‘ కేశాన్ వపతు ’ ఇతి మంత్రలింగవిరోధాత్ ఏవకారాచ్చ నమిశ్రణమంత్రః । ఉత్తరాభిష్షడ్భిః ‘ ఆపోహిష్ఠా ’ ఇతి తిసృభిః ‘ హిరణ్యవర్ణాః ’ ఇతి తిసృభిశ్చ । స్నాతి అభిషించతి । ఏతచ్చ షణ్ణామంతే సకృదేవ॥

కేచిత్ — ప్రత్యృచమితి । తన్న గుణార్థం ప్రధానాభ్యాస కల్పనాయ కమిత్యనకత్వాత్ ।

అథౌదుంబరేణ కాష్ఠేన దంతేభ్యో మలం అన్నాద్యాయ వ్యూహ ధ్వమ్ ' ఇత్యనయా అపనయతి ॥

స్నానీయోచ్ఛాదితస్నాతః ॥౭॥

స్నానోపకరణైః (క్లీతకమసూర్క్లీతకమాషక్లితగవిధుక) మూర్ధాదిభిః ఉద్వర్తితదేహః ఆమలకపిష్టాదిభిస్స్నానీయైస్స్నాతశ్చ భవతి ॥

ఉత్తరేణయజుషాఽహతమంతరం వాసః పరిధాయ సార్వసురభిణా చందనేనోత్తరైర్దేవతాభ్యః ప్రదాయోత్తరయానులిప్య మణిం సౌవర్ణం సోపధానం సూత్రోతముత్తరయోదపాత్రే త్రిః ప్రదక్షిణం పరిప్లావ్యోత్తరయాగ్రీవాస్వాబధ్యైవమేవ బాదరం మణిం మంత్రవర్జం సవ్యేపాణౌవా బధ్యాహతముత్తరం వాసో రేవతీస్త్వేతి సమానమ్ ॥ ౮ ॥

'సోమస్య తనూరసి' ఇత్యనేన యజుషా అహతమంతరంవాసః అంతర్వాసోంతరీయమిత్యర్థః । తత్పరిదధాతి । అనేనసూత్రేణాతఊర్ధ్వం స్నాతకస్య నిత్యమంతర్వాసో విధీయతే । యజుః పునః కర్మార్థమేవ, ప్రకరణామ్నానాత్ । తతస్సార్వసురభిణాసర్వైః కస్తూరికాదిభిర్గంధద్రవ్యైర్వాసితేన చందనేన అనులిమ్పతీతి వ్యవహితేన సంబంధః । కథమనులిమ్పతి? ఇత్యత్రాహ - ఉత్తరైరిత్యాది । 'నమోగ్రహాయచ' ఇత్యాదిభిస్త్రిభిర్మంత్రైః దేవతాభ్యశ్చందనం పూర్వం ప్రదాయ పశ్చాత్ 'అప్సరస్సుయోగంధః' ఇత్యనయా ఆత్మానమనులిమ్పతి । ముఖస్య చాగ్రేఽనులేపః 'ముఖమగ్రేబాహ్వోర్[illegible]మ్పేత్' (ఆశ్వ-గృ,౩-౮) ఇత్యాశ్వలాయనగృహ్యాత్ । దేవతాభ్యః ప్రదానంచ వమన్త్రభేదేన న తు మంత్రాంతేన. నమస్కారస్యాపి ప్రదానార్థత్వాత్ । మణిం కీదృశం? సౌవర్ణం సువర్ణవికారం । సోపధానం వజ్రైర్దూర్వాదినా ఉభయతః పరిగృహీతం । సూత్రోతం సూత్రప్రోతం ।

' ఇయమోషధే త్రాయమాణా ' ఇత్యేతయా సకృదుచ్చరితయోదపాత్రే ప్రదక్షిణమవిరతం త్రిః పరిప్లావ్య, ఉత్తరయా 'అపాశామ్యస్యరోమే ' ఇత్యాదికయా ' పుణ్యాయ ' ఇత్యంతయా త్ర్యవసానయా తం మణిం గ్రీవాసుకంఠే ఆబధ్య బదరీబీజమయం బాదరం సూత్రోతం మణిమేవమేవోదపాత్రే త్రిః ప్రదక్షిణం తూష్ణీం పరిప్లావ్య తూష్ణీమేవ సవ్యే పాణావాబధ్నాతి । అహతముత్తరం వాసః పరిధానమేవ నాంతరీయమ్ । తదుపనయనేన సమానమ్ । స్వయం పరిదధాతి. ఇహాచార్యాభావాత్। తతశ్చ 'రేవతీస్త్వా ' ఇతి ద్వాభ్యాం పరిధానీయం వాసొభిమంత్ర్య 'యా అకృంతన్ ' ఇతి తిసృభిః పరిధాయ ' పరీదం వాసః ' ఇత్యనుమంత్ర్యతే । ' రేవతీస్త్వేతి సమానమ్ ' ఇతి వచనబలాచ్చ మంత్రస్థయుష్మదర్థలింగబాధ ఏవ । యద్వా అన్యో విద్వాన్ బ్రాహ్మణః రేవతీస్త్వేతి సమానం కరోతి । కుతః పునః ' అహతముత్తరంవాసః ' ఇత్యనేనాపి పరిధానమేవోచ్యతే నోత్తరీయం? । ఉచ్యతే । రేవతీస్త్వేతి సమానముపనయనేనేతి వచనాత్ ఉపనయనేచ ' తిసృభిః పరిధాప్య పరిహితముత్తరయా ' (ఆప.గృ.౧౧-౧౦) ఇతి పరిధానార్థవాసోవగమాత్ । (అపూర్వస్య (పూర్వస్య)అహతమంతరం వాసః ' ఇతి చోదితత్వాచ్చ । ఉత్తరీయంతు ' నిత్యముత్తరం కార్యం (ఆప-ధ-౨.౪-౨౧) ఇత్యాదిధర్మశాస్త్రవచనాదత్రాపి సిద్ధమేవ ॥

కేచిత్—ఇహోత్తరీయం విధీయతే నైవ పరిధానీయమ్. ఉత్తరమితి వచనాత్ । తథాఆచార్య ఏవ ' రేవతీస్త్వా ' ఇత్యాద్యుపనయనేన సమానంకరోతీతి । తన్న; ' పరిధాప్యపరిహితమ్ ' ఇత్యనుపపత్తేరేవ । తథా ఆచార్యకులాన్నివృత్తేన ఇదంస్నానం క్రియతే । (తత్రాచార్యకర్తృకత్వా(తత్రాచార్యత్విక్త్వా)ప్రసక్తిరేవ ॥

——తస్య దశాయాం ప్రవర్త్యా ప్రబధ్య దర్భాన్ సమాధాయాజ్యేనాభ్యాన్ ఆయన్నుత్తరా అహుతీర్హుత్వా జయాదిప్రతిపద్యతే ॥౯॥

తస్య అనన్తరప్రకృతస్య వాససో దశాయాం ప్రవర్తౌ కుణ్డలాకారౌ ప్రబధ్య తావుపాయేన దర్వ్యామగ్నౌ స్థాపయిత్వా 'ఆజ్యేనేతి । పరిభాషాప్రాప్తానువాదో అభ్యానయనవిధానార్థః । అభ్యానాయమితి ణములన్తో ఽర్థపాఠః । తతశ్చ స్వయమేవ సవ్యేన హస్తేన స్థాపితయోః ప్రవర్తయోరుపరి ఆజ్యమానీయ తేనైవాజ్యేన ఉత్తరా 'ఆయుష్యం వర్చస్యమ్' ఇత్యాద్యా అష్టౌ ప్రధానాహుతీర్హుత్వా, తతో దర్వ్యా అగ్నిత్త్వాపనీయ యథాప్రసిద్ధం జయాదిప్రతిపద్యతే । సూత్రనాత్సూత్రమితి నిర్వచనాచ్చ సూత్రే సర్వత్రానేకార్థవిధినిబన్ధనో వాక్యభేదో ఽపి నైవ దోష ఇత్యుక్తమ్ 'అగ్నిమిద్ధ్వా' (ఆప. గృ-౧-౧-౨) ఇత్యత్ర ।

కేచిత్ — సవ్యేన హస్తేన అభ్యానాయన్నన్యేన వాభ్యానాయన్నితి పాఠేన భవితవ్యమిత్యాచక్షతే ॥

పరిషేచనాన్తం కృత్వైతాభిరేవ దక్షిణే
కర్ణ ఆబధ్నీతైతాభిస్సవ్యే ॥ ౧౦॥

పరిషేచనానన్తరమేవ ఏతాభిరేవ 'ఆయుష్యం వర్చస్యం' ఇత్యష్టాభిరేవ దక్షిణే కర్ణే ప్రవర్తయోరేకం ఆబధ్నీత ప్రతిముఞ్చేత్ । తథాన్యమేతాభిరేవ సవ్యే కర్ణే । అత్ర చ హోమమన్త్రాణామేవ ఆబన్ధనకరణత్వేన సూత్రవాక్యసాదృశ్యానుమితయా శ్రుత్యైవ చోదితత్వాత్తైరాబన్ధనమపి గౌణ్యా వృత్త్యా ప్రకాశ్యమైన్ద్ర్యావత్ । తత్రైతాభిరితి స్త్రీలిఙ్గనిర్దేశో బహుత్వాదృచాం బ్రాహ్మణగ్రామవత్ । న చాత్ర హోమార్థానామేవ ఆబన్ధనార్థత్వేనాపి వినియోగే దేవదత్తీయేయం గార్గ్యజ్ఞదత్తీయేతివద్విరోధః 'పురోడాశకపాలేన తుషానుపవపతి' ఇత్యాదివదధిష్ఠాన లక్షణయా వినియుక్తాకార(న్తిరోధాయాపి)మతిరోధాయా(పి) వినియోగోపపత్తేః, మన్త్రవిషయే త్వనేకార్థత్వమపి న్యాయ ఉక్తమిత్యాగ్నే(యా)య్యా)ధికరణే ఉక్తత్వాచ్చ ॥

కేచిత్ — ఏతాభిరిత్యనేన ప్రకృతాహుతిపరామర్శాదాహుత్యర్థా

మన్త్రా లక్ష్యంతే ‘ పితౄణాం యాజ్యానువాక్యాభిరుపతిష్ఠతే ’ ఇతివదితి । నైవమ్, యతః పూర్వోత్తరాహుతిరితి లక్షణయాప్రకృతానాం మంత్రాణామపి పరామర్శోఽవరం, న త్విహాపి వాక్యే లక్షణా ॥

ఏతము త్తరైర్యథాలింగంస్రజశ్శిరస్యాంజనమా
దర్శావేక్షణముపానహౌచ్ఛత్రందండమితి ॥౧౧॥

యథాకర్మమధ్యే సమంత్రకం ప్రవర్తా హి బద్ధా ఏవము త్తరైర్మన్త్రైర్యథాలింగం మంత్రలింగానుసారేణ స్రగాదిషట్కం ఆబధ్నీత కర్తవ్యమిత్యాది యథార్హంవాక్యశేషః । తత్ర ‘శుభికేశిరః ’ ఇత్యనయైకయైవ శిరసిస్రజమాబధ్నీత । యామాహరత్ ’ ఇత్యేషావికల్పార్థా ‘ఏకమన్త్రాణి కర్మాణి । అవశిష్టావికల్పార్థాః ’ (ఆప-ప-౧.౪౧-౪-౧౨) ఇతి పరిభాషావచనాత్ । స్రజఇతి ద్వితీయైకవచనార్థే - ‘ శుభికేశిర ఆరోహ ’ యామాహరత్ ’ ఇత్యాద్యేకవచనలింగాత్ । షష్ఠ్యేకవచనంవా । తథాసతి, స్రజఆబంధనం కర్తవ్యమితిశేషః । తథా ‘ యదాఞ్జనం త్రైకకుదమ్ ’ ఇత్యేకయైవ సకృదుచ్చరితయా త్రికకుత్పర్వత జాతాంజనేన యుగపదక్ష్ణోరంజనం కర్తవ్యం । అత్రాపి ‘ మయిపర్వత ’ ఇత్యాదీని చత్వారియజూంషి వికల్పార్థాన్యేవ । న చాక్ష్ణోః పర్యాయేణాంజనం- ‘ తేనవామ్ ’ ఇతి ద్వివచనలింగవిరోధాత్ । తత్రైవ ‘ యన్మేవర్చఃపరాగతమ్ ’ ఇత్యేతయా ఆదర్శావేక్షణం కర్తవ్యమ్ । తత్రైవ ప్రతిష్ఠేస్థః ఇత్యనేన యజుషోపానహౌయుగపదుపముంచతే ‘ప్రతిష్ఠేస్థః ’ ఇతి ద్వివచనలింగాత్ । తత్రైవ తూష్ణీంచ్ఛత్రమాదాయ ‘ ప్రజాపతేశ్శరణమసి ’ ఇతి యజుషా ఆత్మానమభిచ్ఛాదయతి తత్రైవదండం వైణవం ‘ దేవస్యత్వా ’ ఇత్యాదియజుషా ఆదత్తే । ఇత్యేతాని షడ్ద్రవ్యాణీత్యర్థః ।

కేచిత్ — ‘ శుభికేశిరఆరోహ ’ ‘ యామాహరత్ ’ ఇతి ద్వాభ్యాం స్రజ ఆబంధనమ్ । తథా ‘ యదాంజనం ’ ‘మయిపర్వతపూరుషమ్ ’

ఇతి వ్యాఖ్యాయమహ్యావృత్తాభ్యాం దక్షిణసవ్యయోర్ఖ్ణోః క్రమేణాంజనం ' ఏవముత్తరైర్యథాలింగం ' ఇతి వచనబలాత్ । తతశ్చ ' తేన వామ్ ' ఇతి లింగమపి విధిబలాద్బాధ్యమేవ । యత్రైకస్యాం సాన్నాయ్యకుంభ్యాం ' ఉఖే ఉపదధామ్యహమ్ ' ఇతి ద్వివచనలింగం । ఉపానహోరుపమోచనేప్యంజనవదేవ వ్యాఖ్యేతి । తదసత్ ' ఏకమన్త్రాణి ' (ఆప-ప-౧-౧౮) ఇత్యాదిపరిభాషా విరుద్ధత్వాత్ । ' ఏవముత్తరైర్యథాలింగం ' ఇత్యస్య చ పూర్వవ్యాఖ్యానేప్యుపపత్తేః । 'మయిపర్వతపూరుషమ్' ఇత్యత్రపాఠేప్రశ్లిష్టేపివిభాగే నిరాకాంక్షత్వాత్, వాక్యభేదావగతేశ్చ ॥

వాచం యచ్ఛత్యా నక్షత్రేభ్యః ॥౧౨॥

ఇదంచ వ్యాఖ్యాతమ్ ॥

ఉదితేషునక్షత్రేషు ప్రాచీముదీచీం వా దిశ
ముపనిష్క్రమ్యోత్తరేణార్ధర్చేన దిశ ఉప
స్థాయోత్తరేణనక్షత్రాణిచంద్రమసమితి॥౧౩॥

ఉత్తరేణార్ధర్చేన ' దేవీష్షడుర్వీః ' ఇత్యనేనదిశో ఽవాచీష్ష్వా ఉపస్థాయ. ఉత్తరేణ ' మాహాస్మహి ' ఇత్యర్ధర్చేన నక్షత్రాణి చంద్రమసం చోపతిష్ఠతే । శ్రుతిబలాచ్చ ' మాహాస్మహి ' ఇత్యత్ర నక్షత్రాణీత్యధ్యాహృత్య తాని ప్రకాశ్యాన్యేవ ॥

రాతినాసంభాష్య యథార్థంగచ్ఛతి॥౧౪॥

ఇత్యాపస్తమ్బీయేగృహ్యప్రశ్నే ద్వాదశఃఖండః

రాతిఃమిత్రం రమయతీతి వ్యుత్పత్త్యా । తేన సహావిస్రబ్ధస్సంభాష్య ఆత్మశక్త్యాద్యనురూపం ధర్మాదికం విచార్యనిశ్చిత్య । యథార్థం గచ్ఛతి తేన రాతినాసహ యోర్థోఽధర్మోమోక్షో వా సాధ్యత్వేనాధ్యవసితః, తదనురూపమాశ్రమం గార్హస్థ్యంమౌనంవా ప్రతిపద్యతే । ఏవంచ బ్రహ్మచర్యాదేవ ప్రవ్రజతోఽపి సమ్భాషణాంతం స్నానంకర్తవ్య

వ ప్ర ప్రజ్యా ॥

ఇతి శ్రీసుదర్శనాచార్యకృతే గృహ్యతాత్పర్యదర్శనే ద్వాదశఃఖండః

అథ త్రయోదశఃఖండః

ఏవం స్నానస్య ముఖ్యకల్పం విధాయానుకల్పం విదధాతి—.

అథైతదపరం తూష్ణీమేవ తీర్థే స్నాత్వా తూష్ణీం సమిధమాదధాతి ॥ ౧ ॥

అథాపరమేతద్విధానం । ఉచ్యత ఇతి శేషః । తీర్థే పుణ్యనద్యాదౌ సమిధం పాలాశీం అవిరోధాత్ । ఏవకారాచ్చాస్మిన్విధౌ నాన్యత్కించి దనుష్ఠేయం । నను పూర్వస్మిన్నేవ విధౌ స్నానసమిదాధానయోరన్యః ప్రకారో వైకల్పిక ఇతి కిమితి నాస్థీయతే? ఉచ్యతే। ఏవకారవైయర్థ్య ప్రసంగాత్, స్నానసమిదాధానయోరిహ వ్యుత్క్రమేణాభిధానాత్, అస్య సూత్రస్య బహ్వక్షరత్వాచ్చ । యదిహ్యయం పూర్వస్మిన్నేవ విధౌ వైకల్పికోఽభిప్రేతోఽభవిష్యత్, తదాతత్రైవ పాలాశీం సమిధముత్తరయాదధాయి తూష్ణీం వా “ ఏవం విహితాభిరేవాద్భిరుత్తరాభిః షడ్భిః స్నాత్వా తీర్థే వా తూష్ణీం ” ఇత్యల్పైరేవాక్షరైరసూత్రయిష్యత్ । కించ సూత్రకారాణాం నైవేయం శైలీ దృష్టచరీ యదుత సాంగం ప్రధానముక్త్వా పశ్చాదథాదినా సూత్రేణ వైకల్పికానాం ప్రకారభేదానామభిధానమితి। ఏవ(మేవ)మేవాహ), అథైతదపరం ధర్మ్యేనాంజలినా జుహోతి ” (ఆప-గృ-౨-౨-౧౦) ఇత్యస్యాపి వ్యాఖ్యానమ్ । ప్రయోగస్తు, బ్రహ్మచారి లింగాని మేఖలాదీని త్యక్త్వా తీర్థే తూష్ణీం స్నాత్వా, వాసోంతరపరిధానాది కృత్వా, శ్రోత్రియాగారాదగ్నిమాహృత్య, “ యత్ర క్వ చాగ్నిమ్ ” ఇతి విధినోపసమాధాయ, తత్ర ప్రజాపతిం మనసా ధ్యాయన్ తూష్ణీమేవ సమిధమాదధాతి ॥

కేచిత్ — కేశశ్మశ్రువపనాదికమన్య దప్యవిరోధిభూష్ణమేవకరోతీతి.

యత్రాస్మా అపచితిం కుర్వంతి తత్కూర్చఉప విశతి యథాపురస్తాత్ ॥ ౨ ॥

యత్ర యస్మిన్ స్వధర్మయుక్తస్య కుటుంబినో గృహే అతిథ్యార్థ మాగతాయాస్మై స్నాతకాయాపచితిం పూజాం మధుపర్కాఖ్యాం కుర్వ తే కుటుంబినః । బహువచనం చానుపాదేయగతత్వాదవివక్షితమ్ । అత ఏవో త్తరత్ర ప్రాహేత్యేకవచనమ్ । తత్ర గృహే తైర్దత్తే కూర్చ ఉపవిశతి యథాపురస్తాత్ ఉపనయనే. ఆచార్యః । రాష్ట్రభృదసి ఇతి. యజుషా. ఉపవిశతి తథాఉపవిశేదిత్యర్థః ॥.

ఏవము త్తరాభ్యాం యథాలింగంరాజాస్థపతిశ్చ॥౩॥

యథాబ్రాహ్మణః పూజ్యో. మంత్రేణోపవిష్టః ఏవం రాజాస్థపతిశ్చో త్తరాభ్యాం యథాలింగం 'రాష్ట్రభృదసి సమ్రాడాసందీ.' ఇతి రా. జా 'రాష్ట్రభృదస్యధిపత్న్యాసందీ' ఇతి స్థపతిశ్చోపవిశేదిత్యర్థః రాజాచ. క్షత్రియ ఏవ న.తు ప్రజాపాలనకర్తా అన్యవర్ణోఽపి । నను క్షత్రియే రాజశబ్దప్రయోగ ఆంధ్రాణాం,. ఆర్యాణాం.తు ప్రజాపాలనా. దికర్తర్యేవ.. తత్కథం బలవదార్యప్రయోగ బాధేన రాజాక్షత్రియఏ. వేతి? నైవమ్ । ఆర్యవరస్య భగవతః పాణినేః గణపాఠే 'రాజాసే' ఇ తి. విశేషస్మరణస్యాంధ్రప్రయోగమూలత్వ మేవ యుక్తమితి అవేష్ట్యధిక రణా సాధితత్వాత్ । స్థపతిశ్చ మహదాధిపత్యం ప్రాప్తోన్యవర్ణోపి.

అన్యే — వైశ్యః స్థపతిరితి ॥

కేచిత్ — క్షత్రియ ఏవ రాజ్యాభిషిక్తఇతి

ఆపఃపాద్యాఇతి ప్రాహ ॥౪॥

అథ అపచేతా పాదప్రక్షాళనార్థా అపఉపసంగృహ్య 'ఆపః పా ద్యాః' ఇతి ప్రాహ । ఏతచ్చ సంవాదవచనం,. అనంతరం యత్కర్త వ్యం తత్కుర్విత్యేవ. మర్థమ్. । ఏవమేవ ప్రయోజనం " అహంవ

యా ఆపః ' ఇత్యా[illegible] ॥

ఉత్తరయా[illegible] దక్షిణం పాదం పూర్వం బ్రాహ్మణాయ ప్రయచ్ఛేత్సవ్యగ్ం శూద్రాయ ॥ ౫ ॥

అథ పూజ్యస్తా అపః ' ఆపః పాదావనేజనీః ' ఇత్యేతయాభిమన్త్ర్య ప్రథమం దక్షిణం పాదం బ్రాహ్మణాయ ప్రక్షాళయిత్రే ప్రయచ్ఛేత్ ప్రసారయేత్ । శూద్రాయ తు పూర్వం సవ్యమ్ । అత్ర బ్రాహ్మణశూద్రావేవ ప్రక్షాళయితారౌ, న తు రాజన్యవైశ్యౌ. తయోరనభిధానాత్ ॥ అన్యే తు — క్షత్రియవైశ్యాభ్యామనియమేన పూర్వం పాదం ప్రయచ్ఛేదితి ॥

ప్రక్షాళయితారముపస్పృశ్యోత్తరేణ యజుషాఽఽత్మానం ప్రత్యభిమృశేత్ ॥ ౬ ॥

తతః ప్రక్షాళితపాదస్తం ప్రక్షాళయితారం పాణావుపస్పృశ్య ' మయి మహః ' ఇతి యజుషా ఆత్మానం హృదయదేశే ప్రత్యభిమృశేత్ ప్రతిలోమేన పాణినా స్పృశేత్ । తతోఽపాముపస్పర్శనమ్ ॥

కూర్చాభ్యాం పరిగృహ్య మృన్మయేనార్హణీయా ఆప ఇతి ప్రాహ ॥ ౭ ॥

అథార్హయితా మృన్మయే పాత్రేఽర్హణార్థాః పుష్పాక్షతసంయుక్తాః అప ఆనీయ, కూర్చాభ్యామధస్తాదుపరిష్టాచ్చ పరిగృహ్య ' అర్హణీయా ఆపః ' ఇతి ప్రాహ ॥

ఉత్తరయాభిమన్త్ర్యాఞ్జలావేకదేశ ఆనీయమాన ఉత్తరం యజుర్జపేత్ ॥ ౮ ॥

అథ పూజ్యస్తాః ' ఆమాగన్ ' ఇత్యేతయాభిమన్త్ర్య తాసామేకదేశే స్తోకే స్వాఞ్జలౌ దాత్రా ఆనీయమానే ' విరాజో దోహోఽసి ' ఇతి యజుర్జపేత్ ॥

శేషం పురస్తాన్నినీయమానముత్తరయానుమన్త్రయతే ॥ ౯ ॥

అథ తాసాం శేషం దాత్రా పురస్తాన్నినీయమానం పూజ్యః ' సముద్ర

వః ' ఇత్యేతయా అనుమన్త్రయతే ॥

కేచిత్ — అస్మిన్కాలే భోజనాన్తే వా పూజ్యాయ వస్త్రకుణ్డలయుగాద్యలంకరణం దాతవ్యం, అన్యథా అయం పూజితఏవ న భవతి । ఏతచ్చాపచితిశబ్దేన అస్మాకమపి చోదితమేవేతి ॥

దధిమధ్వితి సꣳసృజ్య కాꣳస్యేన వర్షీయసాపిధాయాహారాభ్యాం పరిగృహ్య మధుపర్క ఇతి ప్రాహ ॥౧౦॥

దధి మధ్విత్యేతద్ద్వయం నియమావిధానాత్కస్మింశ్చిత్పాత్రే సంసృజ్య, తతో వర్షీయసా బృహతా కాంస్యేన పాత్రేణ పిధాయ । శేషం వ్యక్తం ॥

అన్యేతు — అపిధానం కాంస్యం ప్రదర్శనార్థం । తేనేతరదపి కాంస్యమేవేతి ॥

త్రివృతమేకే ఘృతంచ ॥

త్రయాణాం ద్రవ్యాణాం సమాహారస్త్రివృచ్ఛబ్దేనోచ్యతే । తస్మిన్పక్షే పూర్వోక్తే దధిమధునీ ఘృతంచ సంసర్జనీయాని ॥

పాఙ్క్తమేకే ధానాస్సక్తూంశ్చ ॥౧౨॥

ఇహాపి పంచానాం సముదాయః పాఙ్క్తః । శేషం పూర్వవత్ ॥

ఉత్తరాభ్యామభిమన్త్ర్య యజుర్భ్యామప ఆచామతి పురస్తాదుపరిష్టాచ్చోత్తరయా త్రిః ప్రాశ్యానుకమ్ప్యాయ ప్రయచ్ఛేత్ ॥౧౩॥

అథ పూజ్యస్తం మధుపర్కం ప్రతిగృహ్యాపిధానపాత్రమపనీయ ' త్రయ్యై విద్యాయై ' ' ఆమాగన్ యశసా ' ఇతి ద్వాభ్యామభిమన్త్ర్య । ' అమృతోపస్తరణమసి ' ఇతి యజుషా పురస్తాత్ప్రాశనాదపః పిబతి । తత ఆచమ్య ' యన్మధునో మధవ్యమ్ ' ఇత్యనయా త్రిః ప్రాశ్నాతి । ద్విస్తూష్ణీం । తతః ' అమృతాపిధానమసి ' ఇతి యజుషా ఉపరిష్టాదప్యపః పిబేత్ । అథాచమ్య శేషమనుకంప్యాయ అనుగ్రాహ్యాయ పుత్రశిష్యాదయే సమావృత్తాయైవ ప్రాశితుం ప్రయచ్ఛేత్; నతుబ్రహ్మచా

రిణౌ ‘నచాస్మై శ్రుతివిప్రతిషిద్ధ ముచ్ఛిష్టం దద్యాః’ (ఆప-ధ-౧-౪-౫) ఇతి నిషేధాత్ । నన్విహ మధ్యే శుద్ధ్యర్థముపస్తరణానంతర మాచమనం న కర్తవ్యమ్. అస్మాకం వచనాభావాత్ । న్యాయతోఽపి నైవ. భోజనవదపిధానాంతమేక కర్మత్వాత్ । అన్యథా భోజనేపి ప్రతిగ్రాస మాచమనం ప్రసజ్యేత । అథ సర్వదేశకాల కర్తృవ్యాప్తాచారబలాత్తత్కర్తవ్యమితి చేత్, న; అయమాచార ఉక్తలక్షణో న వేత్యర్వాచీనానాం దుర్నిశ్చేయత్వాత్ । అత్రోచ్యతే, నాయమాక్షేపః- బోధాయనాది గృహ్యేషూపస్తరణానంతర మాచమనవిధి దర్శనేనాస్మాకమప్యాచారః సర్వదేశాదివ్యాపీతి నిశ్చేతుంసుశకత్వాత్ । ఉక్తంచైతత్ ॥ ‘అథ కర్మాణ్యాచారాద్యాని’ (ఆప-గృ-౧,౧) ఇత్యత్ర గృహ్యేతిస్వశబ్దం విహాయ, ఆచారాదిత్యుపలక్షణతో వ్యాఖ్యయగార్హ్యకర్మ నిర్దేశాత్, గృహ్యాంతరాద్యుపదిష్టవిషయోప్యస్మదీయానామాచారో వేదమూల ఏవేతి । భోజనేతు న ప్రతిగ్రాసమాచమన ప్రసక్తిః. క్వచిదపి వచనాభావాత్ ‘ఆచారాభావాచ్చ । సోమపానేపునః ‘న సోమేనోచ్ఛిష్టా భవంతి’ ఇతి వచనాదంతేపి నైవాచమనం అపిచైతదాచమనం శిఖాబంధనాదివత్కర్తుః సంస్కారకం. సన్నిపాతి చ అనుక్తమప్యపేక్షితమన్యతో గ్రాహ్యమితి న్యాయవిదః । తస్మాదిహోపస్తరణానంతర మాచమనం కార్యమేవ ॥

కేచిత్ —బోధాయనాదిభి రుపస్తరణాపిధానయో స్తదర్థానాం చాహాం నివేదనస్య పృథగుపదేశాత్ ఉపస్తరణాదూర్ధ్వమాచమన విధానాచ్చ ఉపస్తరణాదేర్బహిరంగత్వేన కర్మాంతరత్వావగతేర్యుక్తం తేషాం ప్రాశనాత్ప్రాగప్యాచమనమ్ । అస్మాకంతు తథావిధోపదేశాభావాత్ అంతరంగత్వేన ఉపస్తరణాద్యపిధానాంతం భోజనవదేకం కర్మేతి మధ్యే శుద్ధ్యర్థమాచమనం న యుక్తమితి । నైవమ్; యత్రాస్మా

‘యజుర్భ్యామప ఆచామతి’ ఇతి శబ్దాంతరేణాచమనయోః

పృథగేవోపదేశః । అస్మాదేవ పృథగుపదేశాత్తదర్థానామపహామావేదనం చాక్షేప్యమ్ । అతోఽస్మాకం తేషాం చోపదేశవైషమ్యాభావాత్తుల్యయోగక్షేమమేవాచమనమ్ ॥

ప్రతిగృహ్యైవ రాజా స్థపతిర్వా పురోహితాయ ॥౧౫॥

రాజా స్థపతిశ్చ మధుపర్కం ప్రతిగృహ్య పురోహితాయ ప్రయచ్ఛేత్ । ఏవకారాదభిమన్త్రణమకృత్వా । అభిమన్త్రణాదితు ప్రాశనాంతం పురోహితస్యైవ । పునశ్చోత్తరం కర్మ రాజాదేరేవ ॥

గౌరితి గాం ప్రాహ ॥౧౬॥

ప్రాశనే కృతే, దాతా ' గౌః ' ఇతి గాం ప్రాహ కథయతి । గౌశ్చ స్త్రీ ' గౌర్ధేనుభవ్యా ' ఇతి స్త్రీలింగనిర్దేశాత్ । ఏతచ్చ కథనం కిమియం గౌస్సంజ్ఞప్యతాముత్సృజ్యతాం వా? ఇతి పూజ్యాభిప్రాయనిశ్చయార్థమ్ । స చ స్వాభిప్రాయం దాతుర్బ్రూయాత్ ॥

ఉత్తరయాభిమన్త్ర్యైతస్యైవ వపాం శ్రపయిత్వా పస్తీర్ణాభిఘారితాం మధ్యమేనాన్తమేనవా పలాశపర్ణేనోత్తరయా జుహోతి ॥ ౧౭ ॥

యదిప్రతిగ్రహీతా సంజ్ఞపనమిచ్ఛేత్, తదా ' గౌరస్యపహతపాప్మా ' ఇత్యేతయాఽనవసానయా గామభిమన్త్రయతే । అముష్యైతస్య స్థానే చాహరయితుర్నామ విష్ణుశర్మణ ఇతి గృహ్ణాతి। తతస్సుఖమాసీత దాతురేవ వపాహోమాన్తం కర్మ । అభిమన్త్ర్యేతి చ క్త్వాప్రత్యయః క్రియావిధానమాత్రార్థ ఏవ, న తు సమానకర్తృకత్వార్థః । తస్యైతస్యాః సంజ్ఞపనం కృత్వా, వపాముత్ఖిద్య శ్రపయిత్వా, మధ్యమేనాన్తమేన వా పలాశపర్ణేన లౌకికేనాజ్యేనోపస్తీర్య కృత్స్నాం వపాం సకృదేవావదాయాభిఘార్య ' అగ్నిః ప్రాశ్నాతు ' ఇత్యేతయా తేన పర్ణేన స్వాగ్నౌ జుహోతి । తత్ర చ మధ్యమేనాన్తమేన వేతి వచనం ద్విపర్ణప్రతిషేధార్థమభావవికల్పార్థం వా । శిష్టేశ్చావదా

నైనస్యాస్య-ప్రైస్సహాన్నం భోజయేత్ । అయం చ సంజ్ఞపనపక్షః కలి యుగానాచారేషు పఠితత్వాదిదానీం త్యాజ్య ఏవ ॥

యద్యుత్సృజేదుపాంశూత్తరాన్ జపిత్వోముత్సృజతేత్యుచ్చైః ॥ ౧౭ ॥

యది పూజ్యో గాముత్సృజ్యమానామిచ్ఛేత్ । అయంచ కామప్రవేదనేలిఙ్ । తతో త్తరాన్ త్రీన్ మన్త్రాన్ 'యజ్ఞో వర్ధతామ్' ఇత్యాదికానుపాంశు జపిత్వా 'ఓముత్సృజత' ఇత్యుచ్చైః, ప్రబ్రూయాదితి శేషః

కేచిత్—యజ్ఞ ఇత్యాదికాశ్చత్వారో మన్త్రాఇతి । ఇయంచ గోరుత్సృజనపక్షేపి భోక్తురేవ ॥

అన్నం ప్రోక్తముపాంశూత్తరైరభిమన్త్ర్యోంకల్పయతేత్యుచ్చైః ॥ ॥౧౮॥

అథ దాతా సిద్ధమన్నం 'భూతం' ఇతి మన్త్రేణ పూజ్యాయప్రబ్రూయాన్నివేదయేత్ । కుత ఏతత్ ? 'సిద్ధేఽన్నే తిష్ఠన్భూతమితిస్వామినే ప్రబ్రూయాత్' (ఆప.ధ-౨-౩-౧౦) ఇతి వైశ్వదేవే దర్శనాత్ మధుపర్కప్రకరణ ఏవ 'సిద్ధేన్నే తిష్ఠన్ భూతమితి ప్రాహ' ఇతి కల్పాంతరాచ్చ । ఏవం ప్రోక్తమన్నం భోక్తా ఉత్తరైర్మన్త్రైః 'భూతం' ఇత్యాదిభిః పంచభిరభిమన్త్ర్య. ఓంకల్పయతేత్యుచ్చైః । అత్రాప్యనుజానీయాదితి శేషః । తతో భోజనం అన్ననివేదనస్య దృష్టార్థత్వాత్ ఆచారాచ్చ ॥ (కల్పాంతరాచ్చ)

ఆచార్యాయర్త్విజే శ్వశురాయ రాజ్ఞ ఇతి పరిసంవత్సరాదుపతిష్ఠద్భ్య ఏతత్కార్యం ॥ ౧౯ ॥

యదేతదర్హణం కూర్చాది భోజనాంతం గృహస్థేన స్నాతకాయ స్నానదివస ఏవాగతాయ కర్తవ్యమితి విహితం, తదాచార్యాదిభ్యః పరిసంవత్సరాదూర్ధ్వం గృహముపతిష్ఠద్భ్యః ఉపాగతేభ్యః పునః పునః కార్యం నతు స్నాతకవత్సకృత్ । న చాప్యర్వాక్సంవత్సరాత్ । అత్ర చ

ఇతిశబ్దశ్చార్థః । నను ధర్మశాస్త్రే 'గోమధుపర్కార్హో వేదాధ్యాయః ఆచార్య ఋత్విక్ స్నాతకో రాజా వా ధర్మయుక్తః । ఆచార్యర్త్విక్ శ్వశురాయ రాజ్ఞ ఇతి పరిసంవత్సరాదుపతిష్ఠద్భ్యో గౌర్మధుపర్కశ్చ । దధిమధుసంసృష్టం మధుపర్కః పయో వా మధుసంసృష్టం । అభావ ఉదకమ్' (ఆప-ధ-౨-౮-౮...౯) ఇతి స్నాతకాయాచార్యాయర్త్విజే ఉపాధ్యాయాయ శ్వశురాయ రాజ్ఞే చ దక్షిణార్థగవా సహ మధుపర్కో విహితః । కిమర్థమిహ పునర్విధీయతే? ఉచ్యతే । ఇహ వికల్పేన విహితస్య త్రివృతః పాఙ్క్తస్య చ తస్మిన్ గోమధుపర్కే అవేదాధ్యాయాయ శ్వశురాయ చ దీయమానే చ ప్రాప్త్యర్థం । యత్తు తత్రైవ 'గౌర్మధుపర్కశ్చ' ఇతి పునర్వచనం తదాచార్యర్త్విగ్వేదాధ్యాయశ్వశురరాజభ్య ఏవ పరిసంవత్సరాదుపతిష్ఠద్భ్యః పునః పునః కార్యమ్, స్నాతకవేదాధ్యాయాతిథిభ్యస్తు సకృదేవేత్యేవమర్థం ॥

సకృత్ప్రవక్త్రే చిత్రాయ ॥ ॥౨౦॥

ఇత్యాపస్తమ్బీయే గృహ్యప్రశ్నే త్రయోదశః ఖణ్డః

పఞ్చమః పటలస్సమాప్తః

ప్రవక్త్రే (పదవాక్యప్రమాణాభ్యాం ప్రకర్షేణ (పదవాక్యప్రమాణైః ప్రకర్షేణ చ) వక్తి సాధుశబ్దానాముచ్చారయితా, ప్రమాణోపపన్నార్థవ్యాఖ్యాతా చేత్యర్థః । చిత్రః ప్రకాశః లోకే ప్రసిద్ధ ఇత్యర్థః । ఇదం ప్రవక్తురేవ విశేషణమ్ ॥ తస్మై సకృదేవైతద్గార్హ్యం గోరహితం కార్యం । అయం చ ప్రవక్తా నవేదాధ్యాయః, స హి గోమధుపర్కార్హః । యస్సషడఙ్గం వేదమధీతే, అర్థాంశ్చ జానాతి స వేదాధ్యాయః । నను సామయాచారికే గోమధుపర్కే ధర్మా నోపదిష్టాః స కథం కర్తవ్యః? ఉచ్యతే । నామధేయం ధర్మగ్రాహకమితి మీమాంసకాః । తేన గృహ్యయాజ్ఞికప్రసిద్ధ్యా మధుపర్కసంజ్ఞకకర్మణి ఉప

దిష్టా ఏవ ధర్మాః. "గోమధుపర్కార్హాః" ఇత్యత్ర మధుపర్కనా-
మ్నా అతిదిశ్యంతే 'మాసమగ్నిహోత్రం జుహోతి' ఇతివత్ । 'దధి
మస్తో మధుమంథః' (ఆప, శ్రౌ-౬-౩౧-౫) ఇత్యత్ర తు దక్షిణాద్రవ్య-
స్య కర్మణః ధర్మాకాంక్షాభావాన్నాతిదేశః । అత్ర చ వేదాధ్యాయాతి-
థిపూజాయామయం విశేషః, 'దధిమధుసంసృష్టం మధుపర్కః' ఇతి
ప్రత్యక్షవిధానాదతిదేశప్రాప్తం త్రివృత్త్వం పాఙ్క్త్వం చ బాధ్యత ఇ-
తి । అయమత్ర నిష్కృష్టోర్థః—ఆచార్యర్త్విజే వేదాధ్యాయాయ
శ్వశురాయ రాజ్ఞే చ దక్షిణార్థాధికగవా సహ గార్హ్యః సామయా-
చారికో వా మధుపర్కః కార్యః । పరిసంవత్సరాదుపాగతేభ్యః పునఃపు-
నః కార్యః । అవేదాధ్యాయాయ శ్వశురాయాధికగవా వినా గార్హ్యః
అతిథివరాపచితేభ్యో వేదాధ్యాయేభ్యః సహ గవా ధర్మోక్తః । అ-
వేదాధ్యాయాభ్యాం తు వరాపచితాభ్యాం స్నాతకాయ చ స్నానాది-
న ఏవాగతాయ గవా వినా గృహ్యోక్తధర్మోక్తో వా ప్రకారాయ చ ప్ర-
వక్త్రే వినా గవా గార్హ్యః । ఆచార్యాదిభ్యశ్చతుర్భ్యో న్యేషాం సకృదేవేతి ।

కేచిత్— అత్ర యోగవిభాగమాహుః । ఆచార్యాదిభ్యశ్చతుర్భ్య
ఏతత్కార్యమిత్యేకో యోగః । తేన వివాహానంతర మాచార్యశ్వశురా-
భ్యాం నిమంత్ర్యాపి పూజా కార్యా । అన్యథా సంవత్సరమపి ప్రోషితా-
భ్యాం సకృదపి న సిధ్యేత్ । ఋత్విజే చ కర్మణి కర్మణి పూజా
కార్యా । రాజ్ఞే చాభిషిక్తాయ నియమేనైవ తథా 'పరిసంవత్సరాదుపతిష్ఠ-
ద్భ్యః పునఃపునః' ఇత్యన్యో యోగః । స్పష్టశ్చాయం సామయాచారికే
ము విభాగః 'గోమధుపర్కార్హాః' ఇతి పూర్వం విధాయ పశ్చాత్ 'ఆచా-
ర్యాయ' ఇత్యాదినా పునర్విధానాత్ ప్రాగ్వయోగే చ శ్వశురశబ్దో నిపాతయి-
తవ్యః । న చాత్రాన్యతరవిధ్యర్థమన్యవ్యర్థః- సామయాచారికేషు స-
ర్వపరణార్థేన విహితాయాం పూజాయాం గార్హ్యస్యాస్మదీయానాం
ధర్మాతిదేశార్థత్వాత్ । నచ నామ్నా ధర్మాతిదేశః, గోమధుపర్క-

శబ్దయోః ‘మధుమన్థో మధుపర్కః’ ఇతివత్ ద్రవ్యాభిధాయకత్వాత్ అతోఽర్థభేదాత్ గృహ్యే ధర్మేచ విధ్యోరవ్యర్థత్వాత్ । తథా వేదస్య వేదార్థస్యచ ప్రవక్త్రే పిత్రాయపి తత్సత్కృతార్హ్యమితి। తచ్చింత్యం

*ఇతి శ్రీసుదర్శనాచార్యకృతే గృహ్యతాత్పర్యదర్శనే త్రయోదశఃఖండః

పంచమశ్చ పటలస్సమాప్తః

అథ షష్ఠః పటలః

మన్త్రామ్నానక్రమేణ వివాహాదయస్సంస్కారా వ్యాఖ్యాతాః । అనంతరం తత్క్రమేణైవ సీమంతాదయో వ్యాఖ్యాయంతే ॥

సీమంతోన్నయనం ప్రథమే గర్భే చతుర్థే మాసి ॥౧॥

సీమంతోన్నయనమితి కర్మనామధేయం.. యస్మిన్ కర్మణి గర్భిణ్యాస్సీమంత ఉన్నీయతే తత్ వ్యాఖ్యాస్యామ ఇతి శేషః । తచ్చ ప్రథమే గర్భే.. నతు గర్భే గర్భే । గర్భార్థమేవాధానస్త్రీసంస్కారః ॥ స్త్రీసంస్కారత్వాత్సకృదేవకృతస్సీమంతస్సర్వానేవ గర్భాన్ సంస్కరోతి । చతుర్థే మాసి చతుర్థే మాసే । అల్లోపశ్ఛాందసః ‘ఛందోవత్సూత్రాణి భవంతి’ ఇతి స్మృతేః ॥

బ్రాహ్మణాన్ భోజయిత్వాఽఽశిషో వాచయిత్వా-
గ్నేరుపసమాధానాద్యాజ్యభాగాంతేఽన్వారబ్ధాయా-
ముత్తరా ఆహుతీర్హుత్వా జయాదిప్రతిపద్యతే ॥౨॥

ఇహ బ్రాహ్మణభోజనాశీర్వచనయోర్విధానం ఉపనయనవత్క్రమార్థమ్ । పాత్రాసాదనకాలే తు యథార్థం శలల్యాదీని సకృదేవాసాద్యాని । శమ్యాశ్చ పరిధ్యర్థే । ఉత్తరాః । ‘ధాతా దదాతు నో రయిమ్’ ఇతి చతస్రః ‘యస్త్వా హృదా కీరిణా’ ఇతి చతస్ర ఇత్యష్టౌ । శేషం సుగమం

పరిషేచనాన్తం కృత్వాఽపరేణాగ్నిం ప్రాచీముపవేశ్య త్రేణ్యా శలల్యా త్రిభిర్దర్భపుఞ్జీలైశ్శలాలుగ్లప్సేనేత్యూర్ధ్వం సీమన్తమున్నయతి వ్యాహృతీభిరుత్తరాభ్యాంచ ॥౩॥

ప్రాచీం ప్రాఙ్ముఖీం । స్వయం తు ప్రత్యఙ్ముఖః । త్రేణీ త్రీణ్యేతానిశుక్లాని యస్యాస్సా । యద్వా త్రిషు ప్రదేశేషు ఏనీ శ్వేతా । త్రేణీతి చరూపం ఛాన్దసం । శలలీ సూచ్యాకారం శ(ల)ల్య(లో)మ । త్రేణీతి శలల్యా విశేషణమ్ । దర్భపుఞ్జీలం సవిశాఖా నాడీ । శలాలుగోష్ఠోదుంబరః ఖరపత్రోదుంబరః, పిశాచోదుంబరఇత్యనర్థాన్తరం । గ్లప్సః స్తబకః. పిశాచోదుంబరస్యతరుణఫలసంఘాతవిశేషఇత్యర్థః । ఇత్యేతైర్ద్రవ్యైర్యుగపద్గృహీతైరూర్ధ్వం సీమన్త మున్నయతి శిరసి మధ్యే రేఖాముదూహతి । కైర్మన్త్రైః । 'భూర్భువస్సువః' 'రాకామహం సుహవామ్' 'యాస్తే రాకే సుమతయః' ఇత్యేతైర్మన్త్రైః । చకారో బహుమన్త్రజ్ఞాపనార్థః ॥

గాయతమితి వీణాగాథినౌ సంశాస్తి ॥౪॥

వీణయా గాథాం గాయత ఇతి వీణాగాథినౌ । తౌ గాయతమితిసంశాస్తి సంప్రేష్యతి ॥

ఉత్తరయోః పూర్వా సాల్వానాం బ్రాహ్మణానామితరా ॥౫॥

ఉత్తరయోః ఋచోః వీణాగాథినౌ గాయేతాం । కేషాం కతరా గాథా? ఇత్యత ఆహ పూర్వేతి । పూర్వా 'యౌగన్ధరిః' ఇత్యేషా సాల్వదేశీయానాం త్రయాణాం వర్ణానామపి గాథా- "సాల్వీః" ఇత్యవిశేషలింగాత్ । అన్యదేశవాసినాం బ్రాహ్మణానామితరా 'సోమ ఏవనో రాజా' ఇత్యేషా । క్షత్రియవైశ్యానాం తు 'సోమ ఏవనో రాజాఽవతు మానుషీః ప్రజాః' ఇత్యాశ్వలాయనీయే దృష్టాయాం సార్వవర్ణికాయ్యృచిగానం కర్తవ్యం । న తు గానాభావః । గాయతమిత్యవిశేషేణ సంశాసనవిధానాత్ ॥

కేచిత్ — సాల్వానామపి బ్రాహ్మణానామితరేతి ॥

నదీనిర్దేశశ్చ యస్యాం వసంతి ॥ ౬ ॥

'సామఏవ నో రాజా' ఇత్యస్యాం అసావిత్యస్యస్థానే 'కావేరి' 'వేగవతి' ఇతి సంబుద్ధ్యా నదీనిర్దేశశ్చ భవతి । కస్యానద్యాః? ఇతి చేత్ 'యస్యాం వసంతి' సమీపసప్తమీచేయమ్ । యస్యాస్సమీపే వసంతి తస్యా నిర్దేశ ఇత్యర్థః ॥

యవాన్విరూఢానాబధ్య వాచంయచ్ఛత్యానక్షత్రేభ్యః ॥ ౭ ॥

అంకురితాన్ సూత్రగ్రథితాన్యవాన్ వధ్వాశ్శిరస్యాబధ్నాతి । శేషేతి కుతః ? ఆచారాత్ ॥

ఉదితేషు నక్షత్రేషు ప్రాచీముదీచీం వా దిశముపనిష్క్రమ్య వత్సమన్వారభ్యవ్యాహృతీశ్చ జపిత్వా వాచంవిసృజేత్ ॥ ౮ ॥

విస్పష్టార్థమ్ । ఇహ కేచిదధ్యేతారో యచ్ఛతో విసృజత ఇతి ద్వివచనే పఠంతి । తస్మిన్ పక్షే వాగ్యమనాదిపదార్థపంచకముభౌజాయాపతీకురుతః ॥

కేచిత్ — యవాబంధనాది సర్వంవధ్వా ఏవ, న పతిరితి ॥

పుంసువనం వ్యక్తే గర్భేతిష్యేణ ॥ ౯ ॥

పుంసవనమిత్యపి కర్మనామధేయం, యేన కర్మణా నిమిత్తేన గర్భిణీపుమాంసమేవ సూతే తత్పుంసవనం । వ్యాఖ్యాయత ఇతి శేషః । అత్రచోవజాదేశశ్ఛాందసః । ఆశ్వలాయనస్తు 'పుంసవనమ్' ఇతి సగుణమేవ ప్రాయుఙ్క్త । వ్యక్తేగర్భే అస్తి గర్భ ఇతి నిశ్చితే । వ్యక్తిశ్చ తృతీయే చతుర్థేవా మాసే బహ్వృచాదిషు స్మృత్యంతరేషూభయథాదర్శనాత్ । యది పుంసువనంచతుర్థేస్యాత్తదా పూర్వంసీమంతం కృత్వైవ । కుత ఏతత్? పుంసువనే పశ్చాత్క్రియమాణేపి చోదితకాలానతిక్రమాత్ పశ్చాన్మంత్రామ్నానసూత్రోపదేశయోరేవంక్రమార్థత్వాచ్చ

కేచిత్ — తృతీయవచ్చతుర్థేఽపి సీమంతాత్పూర్వం. నిమిత్తస్య స్పృ ష్టత్వాదితి । ఇదమపి సీమంతవత్ప్రథమగర్భ ఏవ నతు ప్రతిగర్భమ్ పిష్టపేషణ న్యాయాదేవ । ఏతచ్చ పుమాంసం జనయతీత్యత్ర వివేచయి ష్యతే । తిష్యేణేతి తిష్యనక్షత్రే పుంసువనం కర్తవ్యమితి వ్యవహితేనస మ్బంధః 'ప్రకరణాత్ప్రధానస్య' ఇతి న్యాయాత్ । శుఙ్గాహరణేత్వనియమః ॥

న్యగ్రోధస్య యా ప్రాచ్యుదీచీ వా శాఖా తతస్స
వృషణాం శుంగామాహృత్య సీమంతవదగ్నే రుప
సమాధానాది ॥ ౧౦ ॥

సవృషణాం వృషణాకృతికేన ఫలద్వయేన సంయుక్తాం । శుంగాం అ గ్రాంకురమ్ । వ్యక్తమన్యత్ । అత్ర చ సీమంతవదగ్నే రుపసమాధానా దీత్యతిదేశాత్ బ్రాహ్మణభోజనమాశీర్వచనం చ తస్మాత్పురస్తాన్నివర్త తే । కర్మాంతే తు భవత ఏవ । 'శుచీన్మంత్రవతస్సర్వకృత్యేషు భోజ యేత్' (ఆప-ధ-౨-౧౫-౧౧) ఇతి సామాన్యవచనాత్ 'లోకే చ భూతి కర్మస్వేతదాదీన్యేవ వాక్యాని స్యుర్యథా పుణ్యాహం స్వస్తి ఋద్ధిమి తి వాచయిత్వా' (ధర్మసూత్రే వాచయిత్వేతి పదం నాస్తి) (ఆప-ధ- ౧-౧౩-౯) ఇతి వచనాచ్చ । పాత్రప్రయోగే చ శుంగాదీనాం కర్మోప యుక్తానాం సకృదేవసాదనమ్ । తథాత్ర పరిధయ ఏవ, నతు శమ్యాః; 'శమ్యాః పరిధ్యర్థే' ఇతి చౌలగోదానగ్రహణాత్ । తత్రైవ 'సీమ న్తవదగ్నే రుపసమాధానాది' ఇత్యాదినా పరిషేచన(న్త)న్తం కల్పాతి దేశస్య వివక్షితత్వాదిహాపి త ఏవాష్టౌ ప్రధానహోమాః ॥

అథ సమాప్తే తంత్రశేషే కర్తవ్యమాహ—

అనవస్నాతయా కుమార్యా దృషత్పుత్రే దృషత్పు
త్రేణ పేషయిత్వా పరిప్లావ్యాపరేణాగ్నిం ప్రాచీము
త్తానాం నిపాత్యోత్తరేణ యజుషాంగుష్ఠేన దక్షిణే నాసి
కాచ్ఛిద్రేఽపినయతి ॥ ౧౧ ॥

స్నాననిమిత్తస్యరజసోఽనుత్పన్నత్వాత్ యా న స్నాతాతయా అనవ స్నాతయా కన్యయా దృషదధ్యాపన్నె దృషత్పుత్రే శుఙ్గానిధాయ దృషత్పుత్రాన్తరేణ పేషయిత్వా తద్రసం వస్త్రేణ స్రావయిత్వా తతో జాయామపరేణాగ్నిం ప్రాచీం ప్రాక్ఛిరసం। ఉత్తానామూర్ధ్వముఖీం। నిపాత్య శాయయిత్వా। 'పుగ్ సువనమసి' ఇతి యజుషాతస్యాదక్షిణే(దక్షిణేనేత్యేవ సర్వత్రపాఠః) నాసికాచ్ఛిద్రేఽఙ్గుష్ఠేనకరణభూతేన తద్రసమపినయతి గర్భం ప్రాపయతి। సా రసం న నిష్ఠీవేదిత్యర్థః॥

పుమాగ్ సం జనయతి ॥ ౧౨ ॥

కర్మణాఽనేన సంస్కృతా అంతర్వత్నీ పుమాంసం జనయతీత్యర్థవాదః. నిత్యత్వాత్పుంసువనస్య।అథవా ఫలం. సూత్రకారేణోపదిష్టత్వాత్. యథా 'సహస్రం తేన కామదుఘోఽవరుంధే' ఇతి। ఫలపక్షేపి 'ఏష వా అనృణో యః పుత్రీ' ఇత్యాదివచనైస్సకృదపి పుత్రోత్పాదనస్య అవశ్యకర్తవ్యత్వాత్, తదంగం పుంసువనం ప్రథమే గర్భే కర్తవ్యమేవ। తత ఊర్ధ్వం తు యత్ర యత్ర గర్భే పుత్రేప్సా తత్రతత్ర కర్తవ్యం నాన్యత్ర। యస్త్వతిక్రాంతచోదనః స్త్రీరేవ జనయేయమితి కామయతే తస్య సకృదపి న భవతి॥

అన్యేతు—పుమాంసం జనయతీత్యేతద్వచనంగర్భేగర్భేఽస్యకర్తవ్యతాపరమితి॥

క్షిప్రగ్ సువనమ్ ॥ ౧౩ ॥

యేన క్షిప్రంశీఘ్రం సూతేంతర్వత్నీ న చిరం కాలంపీడ్యతే తత్క్షిప్రం సువనం నామ కర్మోపదిశ్యతే॥

అనాప్రీతేన శరావేణానుస్రోతసముదకమాహృత్య పత్తస్తూర్యంతీం నిధాయ మూర్ధంఞ్శోష్యంతీముత్తరేణయజుషాభిమృశ్యైతాభిరద్భిరుత్తరాభిరవోక్షేత్ ॥౧౪॥

అనాప్రీతేన అనుదకలిప్తేన అస్పృష్టోదకేనేత్యర్థః। తథాభూతేన

శరావే । అనుస్రోతసం స్రోతోఽనులోమం న ప్రతీపం గృహీతముదక
మాహృత్య । పత్తఃతస్యాః పాదయోఃతూర్యన్తీంఅ(ధః(ధి)పుష్పితాఖ్యా
మోషధిం నిధాయ । శోష్యన్తీంప్రసవపీడయా శుష్యమాణాం స్త్రి
యం "ఆభిష్ట్వాహం దశభిరభిమృశామి" ఇతి యజుర్భ్యాం హ
స్తాభ్యాం । మూర్ధన్ మూర్ధన్యభిమృశ్య । ఏతాభిరాహృతాభిరద్భిఃఉ
త్తరాభిః'యథైవసోమఃపవతే'ఇత్యాదిభిస్తిసృభిస్తాంసక్తదేవావోక్షేత్

కేచిత్—ప్రతిమన్త్రం- దృష్టోపకారకత్వాదితి ।

తత్ర ప్రథమాయా ఋచః ' ప్రతితిష్ఠతు ' ఇత్యవసానమ్ । ద్వి
తీయాయాః ' తథాకృతమ్ ' ఇతి । తృతీయాయాః " సరస్వతీః " ఇతి ॥

అన్యేతు—శోష్యన్తీతిచౌషధిః । తాంమూర్ధ్నినిధాయస్త్రియం
యత్రక్వచాభిమృశేదితి।తన్న.శోష్యన్తీసంజ్ఞాయాఓషధేరప్రసిద్ధత్వాత్ ॥

కేచిత్—శోష్యన్తీనామౌషధిః యావనేషు జాయతే. వేణుపత్ర
పమాని చ యస్యాః పత్రాణి, పుష్పాణి చ రక్తోపమాని, యాం చా
గ్నిశిఖేత్యాహురితి ॥ తన్న. యతో వాచ్యవాచకభావో నోపదేశగమ్యః
యథాహుర్వార్తికకారపాదాః—

' వాచ్యవాచకభావోహి నాచార్యైరుపదిశ్యతే ।
అన్యథానుపపత్త్యాతువ్యవహారాత్సగమ్యతే ' ఇతి ॥ ఇహతు
(వ్యవహారఏవ)వ్యవహారాభావాదేవ)విప్రతిపత్తిః । సా భాష్యకారాద
ప్యాప్తతమప్రణీతాభిధానకోశేషు శోష్యన్తీశబ్దస్యాగ్నిశిఖాపరపర్యా
యతయా పాఠాచ్ఛామ్యతి । న చ తథాదృశ్యతే । తస్మాద్వరం పూర్వో
క్తమేవ వ్యాఖ్యానమితి ॥౧౪॥

అథాన్యద్భైషజ్యమాహ—

యదిజరాయున పతేదేవంవిహితాభిరేవాద్భి
రుత్తరాభ్యామవోక్షేత్ ॥ ౧౫ ॥

ఇత్యాపస్తమ్బీయేగృహ్యప్రశ్నేచతుర్దశఃఖణ్డః

యది ప్రసూతాయాస్తస్యా జరాయుః గర్భస్రావణం న పతేత్తదా ‘ అనాప్రీతేన శరావేణ ’ ఇత్యాదివిధినాఽఽహృతాభిరద్భిః ‘ ఐతు గర్భో అ(క్షు)క్షి)తః ’ ఇత్యేతాభ్యామృగ్భ్యాం తామవోక్షేత్ ।

కేచిత్ — ప్రతిమన్త్రం । తథా పూర్వస్మిన్నవోక్షణే షడవసానాస్త్రిస్ర ఋచః । ఇహ తు ‘ తిలదేవ పద్యస్వ ’ ఇత్యేకా ఋక్ ‘ నిరైతు పృశ్ని ’ ఇత్యపరం యజురితి ॥

*ఇతి శ్రీసుదర్శనాచార్యకృతే గృహ్యతాత్పర్యదర్శనే చతుర్దశఃఖండః

అథ పంచదశఃఖండః.

జాతం వాత్సప్రేణాభిమృశ్యోత్తరేణ యజుషా
పస్థ ఆధాయోత్తరాభ్యామభిమన్త్రణం మూర్ధన్య
వఘ్రాణం దక్షిణే కర్ణే జాపః ॥ ౧ ॥

జాతం జాతమాత్రమ్.

ప్రాఙ్నాభివర్ధనాత్పుంసో జాతకర్మ విధీయతే

(మను-౨-౨౯) ఇతి వచనాత్ । ఏతచ్చోపరిశోధ్యతే । జాతం కుమారం పితా వాత్సప్రేణ ‘ దివస్పరి ’ ఇత్యనువాకేన అన్తే సకృదభిమృశ్య ‘ అస్మిన్నహమ్ ’ ఇత్యనేన యజుషా స్వస్యోపస్థే తమాధాయ- ఉత్తరాభ్యాం ‘ అంగాదంగాత్ ’ ‘ అశ్మా భవ ’ ఇతి ద్వాభ్యాం తస్యాభిమన్త్రణం కర్తవ్యమ్ । తథైవ తాభ్యామేవ మూర్ధన్యవఘ్రాణం । ఏతయోరేవర్చోః దక్షిణే కర్ణే జాపో జప ఇత్యర్థః । వచనబలాచ్చ జపాభిమన్త్రణయోరవఘ్రాణలింగబాధః । అభిధానం తు జాతసంస్కారక్రియాసామాన్యాత్ । ఏతచ్చ ‘ తీర్థస్థాణుచతుష్పథవ్యతిక్రమే ’ (౪-౧౬) ఇత్యత్రోపపాదితమ్ ॥

కేచిత్ — ఉత్తరాభిరితి పాఠః. నోత్తరాభ్యామితి । తేన ‘ అంగా

దంగాత్ ' ఇత్యభిమన్త్రణం । ' అశ్మా భవ ' ఇత్యవఘ్రాణం । ' మేధాం తే దేవః ' ఇతి జపః । అతిఏవాశ్వలాయనః ' కర్ణయోరుపనిధాయ మేధాజననం జపతి ' మేధాం తె దెవస్సవితా ' ఇతి " । మధుఘృతప్రాశనం తు " త్వయి మెధామ్ ' ఇతి యజుర్భిరెవ త్రిభిరితి । తన్న. అనుక్థీయమాన పాఠాంగీకారె అతిప్రసంగాత్ ॥

నక్షత్రనామచ నిర్దిశతి ॥ ౬ ॥

కుమారస్య యన్నక్షత్రజననాద్యన్నామ తచ్చ రౌహిణత్యాది సంబుద్ధ్యా అసౌశబ్దస్య స్థానె నిర్దిశతి । అత్రచాయమశిక్షితవ్యాకరణ శాస్త్రాణాం రూపజ్ఞానాయ సూత్రరూపః శ్లోకః ॥

రౌరెమమృజ్యేచిషు వృద్ధిరాదౌ ష్ఠాత్పెచ వాంత్యశ్రవశాశ్వయుక్షు ।
శెషెషు నామ్నోః కపరస్స్వరోంత్యః స్వాపోరదీర్ఘస్సవిసర్గఇష్టః ॥

అస్యార్థః । రోహిణీ రెవతీ మఖా మృగశీర్ష జ్యేష్ఠా చిత్రా— ఇత్యేతెషు ఆద్యక్షరనిర్దిష్టెషు ఆదౌ వృద్ధిర్భవతి, ' నక్షత్రేభ్యో బహుళమ్ ' (పా-౪,3-3౭) ఇతి బహుళగ్రహణాజ్జాతార్థప్రత్యయస్య చ లుగభావః । రూపం చ రౌహిణః రైవతః మాఖః మార్గశీర్షః జ్యైష్ఠః చైత్రః ఇతి । ష్ఠాత్పెచ, ప్రోష్ఠపదేత్యత్ర ష్ఠకారాత్పరేపకారేచవృద్ధిః ' జెప్రోష్ఠపదానామ్ ' (పా.౭.3-౧౮) ఇత్యుత్తరపదవృద్ధిరిత్యర్థః । పూర్వవచ్చ లుగభావః ప్రోష్ఠపాదః । వాంత్యశ్రవశాశ్వయుక్షు । అంత్యమా(అ)మ్నానతఃఅపభరణీ(ఇ)రి)త్యర్థః । శ్రవఃశ్రవణం శతభిషక్ అశ్వయుక్ ఇత్యేతెషు చతుర్షు వా వికల్పేనవృద్ధిః । అత్రచ శ్రవణాపభరణ్యోః బహుళగ్రహణాదేవలుకో వికల్పః । అశ్వయుక్ఛతభిషజోస్తు ' వత్సశాలాభిజిదశ్వయుక్ఛతభిషజోవా ' (పా-౪-3-3౬) ఇతి సూత్రేణ । అపభరణీః ఆపభరణః । శ్రవణః శ్రావణః । శతభిషక్ శాతభిషజః । అశ్వయుక్ ఆశ్వయుజః । శెషెషు న, ఉక్తాదన్యేషు నక్షత్రేషు న వృద్ధిః ।

' శ్రవిష్ఠాఫల్గున్యనురాధాస్వాతితిష్యపునర్వసు హస్తవిశా-

ఖ్యాషాఢాబహులేభ్యో లుక్’ పా-౪-౩-౩౪) ఇత్యనేన ‘నక్షత్రేభ్యో బహులమ్’ ఇత్యనేనచ లుగేవ భవతి। ‘లుక్తద్ధితలుకి’ (పా-సూ-౧-౨-౪౯) ఇతి స్త్రీప్రత్యయనివృత్తిః। కృత్తికః తిష్యః ఆశ్రేషః ఫల్గునః హస్తః విశాఖః అనూరాధః ఆషాఢః శ్రవిష్ఠః। ఆమ్నోఃకపరః స్వరోఽన్త్యః ఆర్ద్రామూలయోరంత్యః స్వరః కశబ్దపరో భవతి ‘పూర్వాహ్ణాపరాహ్ణార్ద్రామూల’ ఇత్యాదినా వుఞ్ప్రత్యయ ఇత్యర్థః। ఆర్ద్రకః మూలకః। స్వాప్యోర్వరదీర్ఘస్సవిసర్గ ఇష్టః, స్వాప్యోః స్వాతీపునర్వస్వోరన్త్యస్స్వరో దీర్ఘస్సవిసర్గశ్చేష్టః। ‘శ్రవిష్ఠాఫల్గునీ’ ఇత్యాదినా లుక్ సవిసర్గత్వం చ పూర్వస్య స్త్రీప్రత్యయస్య నివృత్తౌ హల్ఙ్యాదిలోపాభావాత్। ఉత్తరస్య తనువదుకారాంతత్వాత్। స్వాతిః పునర్వసుః। ఏవం సర్వేషాం నక్షత్రనామ్నాం ప్రథమయా నిర్దేశః। సూత్రవాకే (నామ)జాత)కర్మణి పునస్సంబుద్ధ్యా ॥

తద్రహస్యం భవతి ॥ ౩ ॥

నక్షత్రనామ చ రహస్యం నిర్దిశేదితి సూత్రే ప్రజ్ఞాతవ్య సూత్రాన్తరకరణాత్ (యన్నామ)ఇదంనామ) నక్షత్రనిబన్ధనమ్, యచ్చ దశమ్యాం కృతం తదుభయం సూత్రవాకాన్న ప్రాశనాభివాదనాదిషు నిత్యం రహస్యమేవ నిర్దేశ్యం భవతి ॥

మధుఘృతమితి సగ్ంసృజ్య తస్మిన్దర్భేణ హిరణ్యం నిష్టర్క్యం బద్ధ్వావధాయోత్తరైర్మంత్రైః కుమారం ప్రాశయిత్వోత్తరాభిః పంచభిస్స్నాపయిత్వా దధిఘృతమితి సగ్ంసృజ్య కాగ్ంస్యేన పృషదాజ్యం వ్యాహృతీభిరోఙ్కార చతుర్థాభిః కుమారం ప్రాశయిత్వాద్భిశ్శేషగ్ం సగ్ంసృజ్య గోష్ఠే నినయేత్ ॥ ౪ ॥

నిష్టర్క్యం శిఖాబంధన వత్సరంధ్రేణ గ్రన్థినా నిష్టర్క్యం బధ్నాతి ‘ప్రజానాం ప్రజననాయ’ ఇతి లింగాత్। ఉత్తరైర్మంత్రైః ‘మే:

ధాం తే దేవస్సవితా' ఇత్యృచా, 'త్వయి మేధాం' ఇతి చతుర్భిర్యజుర్భిః । ప్రాశనం చతుర్ణామంతే సకృదేవ హిరణ్యేన గృహీత్వా ॥ 'మంత్రవత్ప్రాశనం చాస్య హిరణ్యమధుసర్పిషాం' । (౨-౨౯) ఇతి మనువచనాత్ । ఉత్తరాభిః పంచభిః 'క్షేత్రియై త్వా నిరృత్యై త్వా ఇత్యాదిభిస్స్నాపనమపి పంచానామంతే సకృదేవ । దధిఘృతమితి సంసృష్టం పృషదాజ్యం । తచ్చ యస్మిన్ కాంస్యే సంసృజ్యతే తేనైవ ప్రాశయేన్న హస్తేన । వ్యాహృతిభిరోంకార చతుర్థాభిః 'భూః స్వాహా' ఇత్యాదిభిః అత్రాప్యంతే సకృత్ప్రాశనం । ప్రాశితశేషమద్భిస్సంసృజ్య గోష్ఠేఽధికరణాన్యాయేన నినయేత్ ॥

కేచిత్ — మధుఘృతసంసర్గోఽపి కాంస్యేనియతః । ప్రాశనద్వయం స్నాపనం చ ప్రతిమంత్రమితి ॥

ఉత్తరయా మాతురుపస్థ ఆధాయోత్తరయా దక్షిణగ్ం స్తనం ప్రతిధాప్యోత్తరాభ్యాం పృథివీమభిమృశ్యోత్తరేణ యజుషా సంవిష్టమ్ ॥ ౫ ॥

ఉత్తరయా 'మా తే కుమారం' ఇత్యేతయా కుమారం మాతురుపస్థ ఆదధాతి । ఇహ చ మాతృగ్రహణాదితఃపూర్వం స్వాపనస్థ ఏవ । అతఏవ చ శేషనినయన మన్యకర్తృకమ్ । ఉత్తరయా 'అయం కుమారః' ఇత్యేతయా దక్షిణం స్తనం ప్రతిధాపయతి పాయయతి ఇదం చ మంత్రనియమయోర్విధానం ప్రథమస్తనపానవిషయం, ప్రథమాతిక్రమే కారణాభావాత్ । తతశ్చ జాతేష్టిః 'వైశ్వానరం ద్వాదశకపాలం నిర్వపేత్పుత్రే జాతే యదష్టాకపాలో భవతి గాయత్రియైవైనం బ్రహ్మవర్చసేన పునాతి' (తై-సం, ౨-౨-౫) ఇత్యాదినా యద్యపి పుత్రజన్మాఖ్య నిమిత్తసంయోగేన శ్రుతా తథాపి క్షామవత్యాదివన్న నిమిత్తాదనంతరం కర్తవ్యా । కుత ఏతత్? రాత్రిసత్రన్యాయేన అర్థవాదికపుత్రగ్గత బ్రహ్మవర్చసాదికామనాసంవలితస్యైవ జన్మనోఽధికారహేతుత్వాత్.

ఛ్యుపగమాత్ 'జాతేష్టిప్రవృత్తేశ్చోత్కట జీవత్పుత్ర గతపూతతాది ఫల
రాగాధీనత్వాత్ దీర్ఘకాల సమాప్యాయాం చేష్టౌ కృతాయాం పశ్చా
ద్వైధ స్తనపానేసతి కుమారఏవ(శో)శే)షీ శుష్కకంఠతయా న జీవేత్।
తతశ్చేష్ట్యాం రాగాధీనాయాం ప్రవృత్తిరేవ న స్యాత్ । తస్మాజ్జననానం
తరమేవ సంశోసనాంతం జాతకర్మైవ కర్తవ్యమ్ । ఇష్టిస్తూక్తేన న్యా
యేన నిమిత్తస్వారస్య భంగస్య దుర్నివారత్వాత్ చోదకానుగ్రహా
చ్ఛౌచే అపగతే పర్వణ్యేవ కర్తవ్యా । ఉత్తరాభ్యాం 'యద్భూ
మేర్హృదయం' ఇత్యేతాభ్యాం పృథివీంసకృదభిమృశతి యత్ర కుమా
రశ్శయిష్యతే । తతస్తం కుమారం అభిమృష్టాయాం భూమౌ మాతాసంవే
శయతి । అథ తంసంవిష్టం 'నామయతి న రుదతి'ఇతి యజుషాభిమృశతి

ఉత్తరేణయజుషా శిరస్త ఉదకుంభంనిధాయ స
షఫాక్షఫలీకరణమిశ్రానంజలినోత్తరైస్త్రిస్త్రిః ప్రతి
స్వాహాకారఞ్జుహుత్వాసఞ్చాస్తి ప్రవిష్టె ప్రవిష్టఏవతూ
ష్ణీమగ్నావావపతేతి ॥ ౬ ॥

ఉత్తరేణ 'ఆపస్సుప్తేషు' ఇత్యనేన యజుషా కుమారస్య శిరస్సమీ
పే ఉదకస్య పూర్ణకుంభం నిధాయఅథ 'యత్రక్వచాగ్నిం' (ఆప.ధ-
౨-౧-౧౩) ఇత్యాదివిధినా శ్రోత్రియాగారాదగ్నిమాహృత్య తముపని
ధాయ ఫలీకరణమిశ్రాన్ సషఫాన్ ఉత్తరైః 'అయంకలిం' ఇత్యా
దిభిరష్టభిర్మంత్రైః అంజలినా ప్రతిమంత్రంత్రిస్త్రిర్జుహోతి । తత్ర
తు ద్విస్తూష్ణీం । తూష్ణీకేష్వపి స్వాహాకారో భవతి, ప్రతిమంత్రమితి
సిద్ధే ప్రతిస్వాహాకారమిత్యధికాక్షరాత్ । అథ సూతికాగృహపా
లాన్ సంశాస్తి ప్రవిష్టేప్రవిష్టఏవతూష్ణీమగ్నావావపతేతి।సంప్రైషస్యచా
యం వివక్షితోర్థః (ప్రతిప్రవేశం)ప్రతిదిశం)తదనంతరమేవ సషఫాన్
ఫలీకరణమిశ్రాన్ అంజలినా అస్మిన్నేవాగ్నౌ తూష్ణీం వాగ్యతా ఏవ ఆ
వపతేతి । ఏవకారాచ్చ ప్రవేశావాపయోర్మధ్యే త్రుటిమాత్రస్యాపిక్షా

లస్య న క్షేపః । సర్షపాణామేవాంజలినా ఆవాపః, ప్రకృతత్వాత్ ॥

కేచిత్ — ఏవకార ఏవమిత్యర్థే । తూష్ణీమితి చాతిదేశప్రాప్తమన్త్రప్రతిషేధార్థమితి॥

ఏవమహరహరానిర్దశతాయాః ॥౭॥

యథైతదనంతరోక్తం తూష్ణీమావపనం ఏవమహరహః ఆనిర్దశతాయాః సూతికాగృహపాలైః కర్తవ్యం । ఆఙ్మర్యాదాయామ్ । నిర్దశా నిర్గతా దశభ్యోఽహోరాత్రేభ్యోయా రాత్రిస్సా।ఆదశమ్యా రాత్రేరిత్యర్థః

ఏవం జాతకర్మోక్త్వా, క్రమప్రాప్తం నామకరణమాహ—

దశమ్యాముత్థితాయాగ్ స్నాతాయాం పుత్రస్య నామ దధాతి పితా మాతేతి ॥౮॥

దశమ్యాం రాత్రౌ దశమేఽహని । ఉత్థితాయాం సూతికాగృహాన్నిష్క్రాంతాయాం ప్రసూతికాయాం స్నాతాయాం చ సత్యామ్ । ఏవం వదతా దశమేఽహని నిష్క్రమ్య స్నాతవ్యమిత్యుక్తం భవతి । పుత్రస్య పితా నామ దధాతి వ్యవస్థాపయతి; నతు కరోతి శబ్దార్థయోస్సంబంధస్య నిత్యత్వాత్ మాతా చ । ఇతి శబ్దశ్చార్థే మాతాపితరౌ సహితౌ నామ ధత్త ఇతి । ఇమమర్థం మంత్రవర్ణోఽప్యాహ 'మమనామప్రథమం జాతవేదః పితా మాతా చ దధతుర్యదగ్రే' (తై.సం-౧-౫-౧౦) ఇతి॥

ద్వ్యక్షరం చతురక్షరం వా నామపూర్వమాఖ్యాతోత్తరం దీర్ఘాభినిష్ఠానాంతం ఘోషవదాద్యంతరన్తస్థం॥౯॥

అథ వ్యవస్థాపనీయస్య నామ్నో లక్షణముచ్యతే । ద్వ్యక్షరం చతురక్షరం వేతి సమాసాభిప్రాయః న తు రూఢిః, 'నామపూర్వమాఖ్యాతోత్తరమ్' ఇతి పూర్వోత్తరఖండ వ్యవస్థాపనాత్ । నాపి వాక్యమ్- తస్య ద్రవ్యవాచకత్వాభావాత్ । కుతః పునర్వాక్యసమాసయోరర్థవత్త్వముభయత్వావిశేషేపి సమాస ఏవ ద్రవ్యవాచకో న వాక్యమ్? ఇతి చేత్ 'కృత్తద్ధితసమాసాశ్చ' (పా-సూ-౧-౨-౪౬) ఇతి సమాసగ్రహణస్య

నియమార్థత్వాత్ । నామపూర్వం, ద్రవ్యవాచకం సుబంతం పదం నామ తత్పూర్వం యస్య తన్నామపూర్వం । తథా ఆఖ్యాతముత్తరం పదం యస్య నామ్నః తదాఖ్యాతోత్తరమ్ । నను 'సుప్సుపా' ఇతి సమాసనియమాత్ ఆఖ్యాతేన తిఙంతేన నైవ సమాసః? సత్యమ్, అత ఏవాత్ర ఆఖ్యాతశబ్దేన ఆఖ్యాతసదృశం క్విబంతం సుబంతమేవ వివక్షితం । సాదృశ్యం చ క్రియాప్రాధాన్యాభావేపి క్రియావాచిత్వమాత్రాత్ 'క్విబంతో ధాతుత్వం నజహాతి' ఇతి ధాతుసంజ్ఞత్వాచ్చ । దీర్ఘాభినిష్ఠానాంతం దీర్ఘాశ్చాభినిష్ఠానశ్చాంతే యస్య నామ్నః తత్తథోక్తమ్ । అభినిష్ఠాన ఇతి విసర్జనీయస్య పూర్వాచార్యాణాం సంజ్ఞా । ఘోషవాన్ వర్ణ ఆదిర్యస్య నామ్నః తద్ఘోషవదాది । ఘోషవర్ణాశ్చ ప్రాతిశాఖ్యహత్రే ప్రసిద్ధాః 'ఊష్మవిసర్జనీయ ప్రథమద్వితీయా అఘోషాః । సహకారః వ్యంజనశేషో ఘోషవాన్' ఇతి ॥ అంతరంతస్థం । అంతః మధ్యే యస్య నామ్నోంతస్థాః యరలవాః తత్తథోక్తమ్ । ద్వ్యక్షరస్యోదాహరణం. వార్దాః, వాః ఉదకం దదాతీతి వార్దాః గిరం దదాతీతి గీర్దాః ఇత్యాది । చతురక్షరస్య తు భాష్యోక్తం 'ద్రవిణోదాః పరివాదాః' ఇతి । ఏతద్ద్వయమపి ఛాందసం । అన్యదపి హిరణ్యదా యువతిదా ఇత్యాది ॥

అపివా యస్మిన్ స్వత్యుపసర్గస్స్యాత్తద్ధి ప్రతిష్ఠితమితి హి బ్రాహ్మణమ్ ॥ ౧౦ ॥

అపివా యస్మిన్నామ్ని 'సు' ఇత్యయముపసర్గస్స్యాత్తన్నామ ప్రతిష్ఠితం ఆయుష్మద్యజ్ఞాదిక్రియావచ్చ భవతి. యథా సుజాతః । సుదర్శన ఇత్యాది । ఇహ బ్రాహ్మణగ్రహణాత్ ద్వ్యక్షరాదివిశేషణైః స్వితి విశేషణం వికల్ప్యతే । హి శబ్దోనర్థకో నిపాతః "అనర్థకో మితాక్షరేషు' ఇతి వచనాత్ । ఉపసర్గగ్రహణముపసర్గప్రతిరూపకాణాం సుతసోమేత్యాదీనాం వ్యుదాసార్థం । అత్ర బోధాయనో వికల్పాంత

రాణ్యాహ—'ఋష్యణూకం దేవతాణూకం వా యథా హ్యైషాం పూ ర్వ పురుషాణాం నామాని స్యుః ఇతి' । అణూకమభిధాయకం ప్రకర ణాత్ । ఋష్యణూకం వసిష్ఠః నారదః ఇత్యాది । దేవతాణూకం వి ష్ణుః శివః ఇతి । పూర్వపురుషాణాం పితృపితామహాదీనాం వా నామాని యజ్ఞశర్మా సోమశర్మా ఇత్యాదీని ॥

అయుజాక్షరం కుమార్యాః ॥౧౧॥

అయుగక్షరం విషమాక్షరం కుమార్యా నామ భవతి । అయుజాక్షరమి తి ఛాందసః । అయుగక్షరత్వమేకమేవాత్ర విశేషణం; ద్వ్యక్షరాదీనా మనేన నివర్తితత్వాత్ । తద్యథా —శ్రీః గౌః భారతీ పార్వతీ కమలా పతివల్లభా కమలేక్షణా ఇత్యాది । కుమార్యా అపి జాతకాదయశ్చౌలా న్తాః దేహసంస్కారార్థాః క్రియాస్తూష్ణీం కర్తవ్యా ఏవ ॥

{అమంత్రికా తు కార్యేయం స్త్రీణామావృదశేషతః ।
సంస్కారార్థం శరీరస్య యథాకాలం యథాక్రమమ్ }

(మ-స్మృ-౨-౬౬) ఇతి మనువచనాత్ । ఇహ చ ద్రవ్యనిష్పాదనార్థాః ప్రాశనవపనాదయ ఏవ నిష్కృష్య కర్తవ్యాః నతు హోమాః; ఏవమే వ శిష్టాచారాత్ స్మృత్యర్థసారే దృష్టత్వాచ్చ ॥

ప్రవాసాదేత్య పుత్రస్యోత్తరాభ్యామభిమంత్రణం మూర్ధ న్యవఘ్రాణం దక్షిణే కర్ణే ఉత్తరాన్ మన్త్రాన్ జపేత్ ॥౧౨॥

ప్రవాసాదాగత్యోత్తరాభ్యాం 'అంగాదంగాత్' 'అశ్మాభవ' ఇ త్యేతాభ్యాం పుత్రస్యాభిమంత్రణం కర్తవ్యమ్ । తథైతాభ్యామేవ మూ ర్ధన్యవఘ్రాణమ్ । అసావిత్యస్య స్థానే దశమ్యాం కృతం నామ సమ్బు ద్ధ్యా గృహ్ణాతి ॥

కేచిత్ —అంగాదంగాదిత్యభిమంత్రణమ్ । అశ్మాభవేత్యవఘ్రాణ మితి । తథాసతి ఏవం విభజ్యైవ వినియుంజీత క్రమేణేతి వాబ్రూయాత్ ।

తేషుతిసృషు దక్షిణకర్ణే ఉత్తరాన్ 'అగ్నిరాయుష్మాన్ సవన

స్మృతిభిః' ఇత్యాదిభిః సానుషఙ్గాన్ పఞ్చమన్త్రాన్ జపేత్ । ఏతచ్చ త్రయం ప్రతిపుత్రమావర్తతే ॥

కుమారీముత్తరేణ యజుషాఽభిమన్త్రయేత ॥౧౨॥

ఇత్యాపస్తమ్బీయే గృహ్యప్రశ్నే పఞ్చదశః ఖణ్డః

ప్రవాసాదేత్యేత్యనువర్తతే । ఉత్తరేణ 'సర్వస్మాదాత్మనః' ఇత్యనేన యజుషా కుమారీం కన్యామపత్యామభిమన్త్రయతే । కుమార్యాస్త్వేతావదేవ, నత్వవఘ్రాణజపౌ. అవచనాత్, తత్ర పుత్రస్యేతి గ్రహణాన్మన్త్రస్థపుల్లిఙ్గవిరోధాచ్చ ॥

ఇతి శ్రీసుదర్శనాచార్యకృతే గృహ్యతాత్పర్యదర్శనే పఞ్చదశః ఖణ్డః

అథాన్నప్రాశనముపదిశ్యతే—

జన్మనోఽధి షష్ఠే మాసి బ్రాహ్మణాన్భోజయిత్వాఽఽ
శిషో వాచయిత్వా దధి మధు ఘృతమోదనమితి సంసృ
జ్యోత్తరైర్మన్త్రైః కుమారం ప్రాశయేత్ ॥ ౧

జన్మనోఽధి జన్మన ఆరభ్య, దివసగణనయా షష్ఠే మాసి । తేన మాఘశీర్షశుక్లద్వితీయాయాం జాతస్య నమాఘశీర్షే మాసః పూర్ణో గణ్యతే । అత ఏవ జ్యోతిషి బృహస్పతిః ॥

"పఞ్చాశద్దివసా త్రిఘ్నాత్ప్రాక్ త్రిహతషష్టికాత్ ॥
అర్వాగేవోత్తమా భుక్తిః'..........

ఇతి । బ్రాహ్మణాన్ భోజయిత్వేత్యస్యార్థః । ఆశీర్వచనానన్తరం దధ్యాదిచతుష్టయం సంసృజ్య ఉత్తరైర్మన్త్రైః 'భూరపాం త్వౌషధీనాం' ఇత్యాదిభిశ్చతసృభిః కుమారం సకృదేవ ప్రాశయేత్ । సమ్బుద్ధ్యా చ నామగ్రహణం । ద్వితీయతృతీయయోరపి 'త్వౌషధీనాం' ఇత్యాదేరనుషఙ్గః ॥

త్రైత్రిరేణ(త్రైత్రిరీయేణ)మార్గేణేత్యేకే ॥౨॥

వ్యాఖ్యాతమేతత్ ॥

జన్మనోఽధి తృతీయే వర్షే చౌలం పునర్వస్వోః ॥౩॥

జన్మనోఽధీతి పూర్వవత్ । తతశ్చ ‘గర్భాదిస్సంఖ్యా వర్షాణాం’ ఇతి గర్భవర్షం న గణ్యతే । చౌళమితి కర్మనామధేయం । యస్మిన్కర్మణి మూర్ధాసన్నిధానం తచ్చౌళం- ళడయోరభేదాత్ । పునర్వసోః కర్తవ్యమితి శేషః ॥

బ్రాహ్మణానాం భోజనముపాయనవత్ ॥౪॥

అత్ర చ ‘బ్రాహ్మణానాం భోజనం’ ఇతి గ్రహణమాశీర్వచనకుమారభోజనయోరపి ప్రదర్శనార్థమ్ । భోజనాదీత్యాదిశబ్దో వా ద్రష్టవ్యః ఉపాయనవదితి వచనాత్ । ఉపనయనమేవోపాయనమ్ ॥

సీమంతవదగ్నే రుపసమాధానాది ॥ ౫॥

అగ్నేరుపసమాధానాది తంత్రం సప్రధానహోమం పరిషేచనాంతమిహ సీమంతవదితి । తతశ్చాన్వారబ్ధే కుమారే ప్రధానహోమాః । పాత్రప్రయోగకాలే శలల్యాదీనాం సకృదేవసాదనమ్ ॥

అపరేణాగ్నిం ప్రాంచముపవేశ్య త్రేణ్యా శల
ల్యా త్రిభిర్దర్భపుంజీలైః శలాలుగ్లప్సేనేతి తూష్ణీంకే
శాన్వినీయ యథర్షిశిఖా నిదధాతి ॥ ౬॥

ప్రాంచం ప్రాఙ్ముఖం । తూష్ణీం వాగ్యతః । కేశాన్వినీయ వివిధం నీత్వా వష్టవ్యాః శిఖార్థాంశ్చ పృథక్పృథక్కృత్వేత్యర్థః । యథర్షి యావంత ఋషయస్స్వప్రవరే తావతీశ్శిఖా నిదధాతి । ఏకార్షేయస్యైకా శిఖా, ద్వ్యార్షేయస్య ద్వే, ఇత్యాది ॥

యథా వైషాం కులధర్మస్స్యాత్ ॥౭॥

అథవా—యథా యేన ప్రకారేణ ఏషాం కులజానాం కులధర్మాః ప్రవర్తంతే తథా శిఖా కర్తవ్యా ॥

కేచిత్ — ఏషామితి వచనాత్ పితురన్యోపి చౌలకర్తేతి

ఉపాగ్‌సగ్‌సర్జనాద్యాకేశనిధానాత్సమానమ్ ॥౮॥

వ్యాఖ్యాతమేవైతత్సమావర్తనే ॥

క్షురంప్రక్షాళ్య నిదధాతి ॥౯॥

అత్ర ప్రక్షాళనమేవ విధీయతే. నిధానంత్వర్థప్రాప్తమ్ ॥

తేన త్ర్యహంకర్మనివృత్తిః ॥౧౦॥

తేన క్షురేణ త్ర్యహంనాపితకర్మనివృత్తిస్స్యాత్ ॥

వరందదాతి ॥ ౧౧ ॥

వరంగాం పితా దదాతి దక్షిణత ఆసీనాయ బ్రాహ్మణాయ యద్యన్య శ్చౌలకర్తా తదా తస్మై ॥

ఏవంగోదానమస్మిన్నపి నక్షత్రే షోడశేవర్షే ॥౧౨॥

గోదానమితి కర్మనామధేయం యస్మిన్కర్మణ్యంగభూతం గోదానయోశ్శిరః ప్రదేశవిశేషయోర్వపనమ్ । యత్రాపి పక్షే శిఖావర్జిత సర్వకేశవపనం యథర్షిశ్చ శిఖాః, తత్రాపి గోదానయోర్వపనం కర్మనామధేయ ప్రవృత్తినిమిత్తం విద్యత ఏవ । తద్గోదానాఖ్యంకర్మ ఏవం యథాచౌలం బ్రాహ్మణభోజనాది వరదానాంతం కర్తవ్యమ్ । తచ్చాన్యస్మిన్నపి నక్షత్రే రోహిణ్యాదౌ వర్షే చ షోడశే భవతి ॥

అత్ర పక్షాంతరమాహ—

అగ్నిగోదానో వాస్యాత్ ॥౧౩॥

అగ్నయేగోదానం యస్యసోఽగ్నిగోదానో బ్రహ్మచారీ । పుల్లింగనిర్దేశాచ్చైవం విగ్రహః । అస్మిన్పక్షే ఆజ్యభాగాంతే కృతే 'అగ్నయే ఖాండర్షయే స్వాహా' ఇత్యాజ్యేనైవైకా ప్రధానాహుతిః । తతో జయాది(క్షురప్రక్షాళనాంతం)వరదానాంతం)

సంవత్సరం గోదానవ్రతమేక ఉపదిశంతి ॥౧౪॥

అధీతేపి వేదే అవశ్యం సంవత్సరం గోదానవ్రతం బ్రహ్మచర్యం చరి

తవ్యమిత్యేక ఉపదిశంతి. వైకల్పికమిత్యర్థః ॥

ఉభయోరపి గోదానయోశ్చౌలాద్విశేషమాహ—

ఏతావన్నానా సర్వాన్ కేశాన్వాపయతే ॥౧౫॥

ఏతావన్నానా ఏతావాన్భేదః । యదపి ధానార్థయాపి శిఖయా సహ సర్వాన్ కేశాన్ వాపయత ఇతి । తతశ్చేహ విసయనాభావాచ్చౌలల్యాదీనాం నివృత్తిః । అత్ర చ వాపయత ఇతి ణిజంతనిర్దేశాదాచార్య ఏవ గోదానకర్మణః కర్తా । వరదానం చాచార్యాయైవ । తథా త్రి శిఖాయా అపి వపనం 'ఏతావన్నానా సర్వాన్ కేశాన్వాపయతే' ఇత్యస్మాదేవ వచనాత్; సత్రవత్ ॥

అన్య ఆహుః—'రిక్త్వా ఏషానపిహితా యస్మింస్తస్త్యైలదపిధాం యచ్ఛిఖేతి । సత్రేషు తు వచనాత్ వపనగ్ శిఖాయాః' (ఆప-ధ-౧-౧౦-౨-౯) ఇతి సత్రేభ్యోన్యత్ర శిఖాయా వపనప్రతిషేధాత్ ఇహాపి నైవశిఖాయా వపనమితి ॥

ఉదకోపస్పర్శనమితి ఛందోగాః ॥౧౬॥

ఇత్యాపస్తంబీయే గృహ్యప్రశ్నే షోడశః ఖండః.

షష్ఠశ్చ పటలస్సమాప్తః

సాంవత్సరిక గోదాన వ్రతపక్షే అహరహరుదకోపస్పర్శనం ఛందోగా ఉపదిశంతి. వికల్ప ఇత్యర్థః ॥

ఇతి శ్రీసుదర్శనాచార్యవిరచితే గృహ్యతాత్పర్యదర్శనే షోడశః ఖండః

షష్ఠశ్చ పటలస్సమాప్తః

అథ సప్తమః పటలః.

[illegible]క్ష్వధికరిష్యమాణస్య పురుషస్య దేహసంస్కారా వ్యాఖ్యా[illegible] తేషు '[illegible]లీనస్యోదవసాయ' ఇతి వచనాభావే గృహ ఏవ కర్త[illegible]

వ్యాః । విధివచ్చ నిర్మితే గృహే । విధివత్ ప్రవేశాదపేక్షితాయుర్వర్ధనాది ఫలసిద్ధిః । అతో మన్త్రవ్యాఖ్యానక్రమప్రాప్తౌ గృహనిర్మాణ ప్రవేశయోర్విధిర్వ్యాఖ్యాయతే ॥

దక్షిణాప్రత్యక్ప్రవణమగారావకాశముద్ధత్య పాలాశేన శమీమయేన వోదూహేనైతామేవ దిశముత్తరయోదూహతి ॥ ౧ ॥

యోఽగారార్థత్వేనాభిప్రేతోఽవకాశో భూమిభాగో దక్షిణాప్రత్యక్ప్రవణః దక్షిణాప్రతీచ్యాం నైరృత్యాం దిశి నిమ్నస్తముద్ధత్య ఖనిత్రాదినా పాంసూన(త్పా)త్ఖా)ద్య పాలాశేన శమీమయేన వోదూహేన ఉదూహ్యన్తే దేశాన్తరం ప్రాప్యన్తే పాంసవో యేనేత్యుదూహః (వాదులూక(ఫాలక(పాదూలక(పాండూలక(ప్రాపక(వాధూలక)ఇత్యర్థః తేనైతామేవ కోణదిశముత్తరయా 'యమ్భ్యామేః హ్రిరమ్' ఇత్యేతయోదూహతి ॥

ఏవం త్రిః ॥ ౨ ॥

ఉదూహతీతి సంబన్ధః । అత్ర ద్వితీయతృతీయయోరప్యుదూహయోర్మన్త్రావృత్తిః ఏవమితి వచనాత్ । అన్యథా ఉత్తరయా త్రిరుదూహతీత్యేవ బ్రూయాత్, 'ఏవం త్రిః' ఇతి సూత్రాన్తరం నారభేత ॥

శ్లక్ష్ణముత్తరయాభిమృశ్య ప్రదక్షిణగ్ స్థూణాగర్తాన్ ఖానయిత్వాభ్యన్తరం పాంసూనుదప్యోత్తరాభ్యాం దక్షిణాం ద్వారస్థూణామవదధాతి ॥ ౩ ॥

శ్లక్ష్ణముదూహేన ప్రాగుదక్ప్రవణం కృతం ఉత్తరయా "స్యోనా పృథివీ" ఇత్యనయాభిమృశ్య స్థూణాగర్తాన్ స్థూణానాం (విఖాతార్థాన్ నిఖానార్థాన్)నిఖననార్థాన్) గర్తాన్ కర్మకరైః ప్రదక్షిణం ఖానయిత్వాభ్యన్తరమగారస్య న బహిః పాంసూనుదుప్య ఉత్తరాభ్యాం "ఇహైవ తిష్ఠ" ఇత్యేతాభ్యాం దక్షిణాం నిష్క్రమత ఏవ న ప్రవిశతః ద్వారస్థూణామవటే అవదధాతి । అత్ర ప్రాదక్షిణ్యస్యాభ్యన్తరత్వస్య

చ విధానం పర్యంతీయాస్వేవ స్థూణాసు న తు మధ్యమాసు ॥

ఏవమితరామ్ ॥౪॥

ఇతరాం సవ్యాం చాపరస్థూణాం ఏవం 'ఇహైవ తిష్ఠ' ఇత్యేతాభ్యామేవ అవదధాతి ॥

యథాఖాతమితరా అన్వవధాయ వంశమాధీయమానముత్తరేణ యజుషాభిమంత్రయతే ॥౫॥

యథాఖాతం ఖననక్రమేణ ఇతరాః స్థూణాః తూష్ణీమన్వవధాయ వంశం స్తూపం స్థూణాస్వాధీయమానం ఉత్తరేణ యజుషా 'ఋతేన స్థూణావధిరోహ' ఇత్యనేనాభిమంత్రయతే ॥

సమ్మితముత్తరైర్యథాలింగమ్ ॥౬॥

సమ్మితం నిర్మితమగారం ఉత్తరైః 'బ్రహ్మ చ తే క్షత్రం చ' ఇత్యాదిభిః పంచభిర్మంత్రైః యథాలింగం మంత్రలింగావగతదిఙ్ముఖోఽభిమంత్రయతే। తత్ర పంచమేన మధ్యమాభిముఖః (అనన్వితత్వాత్)

కేచిత్—షడ్భిః। తత్ర 'ధర్మస్తే స్థూణారాజః' ఇతి మధ్యమం 'శ్రీస్తే స్తూప' ఇతిపృష్ఠవంశమితి ॥

అత్ర యద్యపి మంత్రైరగారావయవాస్థూణాః స్తూయంతే తథాప్యేభిః స్థూణావదగారమేవ స్తూయతే యథా పాదవందనేన పాదవానేవ వంద్యతే

అత్రైవ కేచిత్ ద్వితీయాదిషు త్రిషు మంత్రేషు వాక్యసమాప్త్యర్థం 'స్థూణా అభిరక్షతు' ఇత్యాద్యనుషంగం మన్యంతే ॥

అన్యే తే శబ్దస్యాపి తథా 'ధర్మస్తే' ఇత్యాదౌ అభిరక్షత్విత్యస్య చ

అపరే తు నైవేహ కస్యచిత్క్వచిదప్యనుషంగః అనుషజ్యమానస్య వైరూప్యాత్ అంతేపి చ పాఠాభావాచ్చ। వాక్యసమాప్తిస్తు ప్రకృతతయా బుద్ధిస్థపదార్థాన్వయాత్సిధ్యతి యథా 'ఇషే త్వా' (తై-సం-౧-౧-౧) ఇతి మంత్రస్య బుద్ధిస్థచ్ఛేదనాన్వయాత్। ఛినద్మీతి వాక్యసమాప్తిరితి ॥

అథ గృహప్రవేశవిధిమాహ—

౮ పాలాశం శమీమయం వేధ్మముపాదాయోత్తరయా
ఽగ్నిముద్ధృత్యోత్తరేణ యజుషాఽగారం ప్రపా
ద్యోత్తరపూర్వదేశేఽగారస్యోత్తరయాఽగ్నిం
ప్రతిష్ఠాపయతి॥ ౮ ॥

పాలాశం శమీమయం వేధ్మం కాష్ఠమౌపాసనేగ్నావాదీపయతి । ఇధ్మమితి చ ‘ అగ్నిషు మహాతఇధ్మానాదధాతి ’ ఇతివదనియతం సంఖ్యాదికం వివక్షితమ్ । ఉత్తరయా ‘ ఉద్ధ్రియమాణః ’ ఇత్యేతయా తత స్తమగ్నిముద్ధరతి । అత్ర చ సానుషఙ్గే చతుష్పదే త్రిష్టుభౌ ద్వే ఋచౌ పంచభిః పాదైరామ్నాతే । తయోరేకైకోద్ధరణార్థా । అన్యా తు వికల్పార్థా । “ ఉత్తరయా ’ ఇత్యేకవచనేన వినియోగాత్ । వ్యవస్థితశ్చాయం వికల్పోభిప్రేతః, అగ్నిహోత్రవత్ । యద్యహని ప్రవేశ స్తదా రాత్రిలింగయా, రాత్రౌ చేదహర్లింగయా । రాత్రౌ చ ప్రవేశశ్శిష్టాచారప్రసిద్ధ ఇతి పూర్వమేవోక్తః । ఉత్తరేణ ‘ ఇన్ద్రస్య గృహాః ’ ఇతి యజుషా । ఆహృతమగ్నిమగారం ప్రపాద్య అనంతరం విధివత్సంస్కృతే ఉత్తరపూర్వదేశేఽగారస్య తమగ్నిముత్తరయా ‘ అమృతాహుతిమ్ ’ ఇత్యేతయా ప్రతిష్ఠాపయతి; యథా శ్రౌతాగ్నీనపి విధివదానీతానస్మిన్నేవ కాలేఽగారం ప్రపాద్య గ్న్యగారే యథావిధి ప్రతిష్ఠాపయతి,

కేచిత్—ఇహాగ్నిముద్ధృత్య అగారం ప్రపాద్యేతి ప్రకృతేపి పునరుక్తయో రేతయోరర్థవత్త్వాయ అగారస్యాగ్నిమిత్యన్వయాదాదీపనాది ప్రతిష్ఠాపనాన్తం పచనార్థస్య లౌకికాగ్నే రేవ నౌపాసనస్యేతి । తేషామేతత్తుల్యసూత్రే వివాహాంగే ప్రవిశ్య హోమే పచనాగ్నే రేవోపసమాధానాది స్యాత్ । అథాగారశబ్దస్య శయనస్థానవాచిత్వాత్, గృహశబ్దస్య చాతథాత్వాత్, న తత్ర తుల్యసూత్రతేతి చేన్న; గృహాగారశబ్దయో రేకార్థత్వే వివాదాభావాత్, ఇహచ ‘ ఇంద్రస్య గృహావసుమ

త్రః' ఇతి మన్త్రస్థగృహశబ్దేనాగారాభిధానాత్, ప్రత్యుతధర్మ శాస్త్రే 'పశ్చిమేఽగారస్యదక్షిణైకాదశాభ్యాం ప్రాగపవర్గమ్। ఉత్త రపూర్వదేశేఽగారస్యోత్తరైశ్చతుర్భిః। శయ్యాదేశే కామలింగేన' (ఆప-ధ-౨-౩-౨౨-౨౩-౨-౪-౧) ఇతిశయనస్థానస్యాగారాదన్య త్వాభిధానాచ్చ। పునరుక్తిః స్ఫుటార్థతయాపినిర్వాహ్యా। కించాగా రస్యాగ్నిమిత్యన్వయేపి అగారాగ్నిః శాలాగ్నిః, గృహ్యాగ్నిరౌపాసనా గ్నిరిత్యేకార్థతయా యాజ్ఞికానాం ప్రయోగాదౌపాసన ఏవప్రతిష్ఠా ప్యతే, నపచనాగ్నిః॥ ... ...

తస్మాద్దక్షిణముదధానాయతనం భవతి॥౮॥

తస్మాత్ ప్రతిష్ఠితాదగ్నేర్దక్షిణముదధానస్యమణికస్యాయతనంభవతి

తస్మిన్ప్రాచీనాగ్రాన్ దర్భాన్ సగ్ స్తీర్య తేషూత్తరయా వ్రీహియవాన్న్యుప్యతత్రోదధానంప్రతిష్ఠాపయతి॥౯॥

తస్మిన్నుదధానస్థానే ప్రాచీనాగ్రాన్ నానాదిగగ్రాన్ దర్భాన్ సంస్తీర్య, తేషుదర్భేషు 'ఉత్తరయా 'అన్నపతేఽన్నస్య' ఇత్యేతయా వ్రీహియవాంశ్చ సంయుక్తాన్న్యుప్య తేషూదధానంప్రతిష్ఠాపయతి॥

తస్మిన్నుత్తరేణ యజుషా చతుర ఉదకుంభానానయతి॥౧౦॥

తస్మిన్నుదధానే ఉత్తరేణ 'అరిష్టా అస్మాకం' ఇత్యనేన యజుషా చతురఉదకుంభానానయతి। ప్రతికుంభం మన్త్రావృత్తిః ద్రవ్యభేదేన ప్ర కాశ్యక్రియాభేదాత్। యత్ర పునర్మధుపర్కప్రాశనాదౌ ఆవృత్తి విధిస్తస్యా ఏవ క్రియాయాః తత్ర సకృదేవ మన్త్రః॥

దీర్ణముత్తరయానుమన్త్రయతే॥౧౧॥

యది దీర్ణం మణికం స్యాత్తదా ఉత్తరయా 'భూమిర్భూమిమగాత్', ఇత్యేతయానుమన్త్రయతే। ఏతచ్చ ప్రకరణాత్కర్మాంగమేవ॥

అగ్నేరుపసమాధానాద్యాజ్యభాగాన్తే ఉత్తరా ఆహుతీర్హుత్వా జయాదిప్రతిపద్యతే॥౧౨॥

ఉత్తరా ఆహుతిశ్చతస్రః ప్రధానాహుతయః । తాశ్చ 'వాస్తోష్పతే ప్రతిజానీహి' ఇతి ద్వే 'వాస్తోష్పతే ప్రతరణో నః' ఇతి ద్వే । ఆజ్యహవిష్ట్వాచ్చ తంత్రవిధానం । ఆజ్యభాగాంత ఇతి వచనం త్వాజ్యభాగానంతరమేవ ప్రధానహోమాః, నాన్యదర్థకృత్యమపీతి క్రమార్థం ।

కేచిత్ — 'పార్వణవదాజ్యభాగాంతే' (ఆప-గృ-౧౭.౬)ఇతివదాజ్యభాగాంత ఇత్యనేనైవ తంత్రప్రాప్తౌ సిద్ధాయాం 'అగ్నేరుపసమాధానాది' ఇతి వచనం. స్వమతేన ప్రతిష్ఠితః పచనాగ్నిరేవేహ హోమార్థ ఇత్యేవమర్థమితి । తదయుక్తమ్.

'కర్మ స్మార్తం వివాహాగ్నౌ కుర్వీత ప్రత్యహం గృహీ' (యా. ౧-౯౭) ఇతి సర్వస్మార్త హోమానాం అవిశేషేణ ఔపాసనవిధానాత్, అస్య సూత్రస్యోక్తవిధయాఽనర్థకత్వాత్, అస్మదీయానాం గృహ్యాంతరీయాణాం చౌపాసన ఏవ వాస్తుహోమాచారాచ్చ ॥

పరిషేచనాంతం కృత్వోత్తరేణ యజుషా కుమ్భే
నత్రిః ప్రదక్షిణమంతరతోఽగారం నివేశనం వా పరిషిచ్య
బ్రాహ్మణాన్భోజయేదపూపైస్సక్తుభిరోదనేనేతి ॥౧౩॥

ఇత్యాపస్తమ్బీయగృహ్యప్రశ్నే సప్తదశః ఖండః

పరిషేచనాంతం ఉత్తరేణ 'శివꣳశివమ్' ఇత్యనేన యజుషా ఉదకుమ్భేన సకృదుపాత్తేన అగారం నివేశనం వాంతరతో న బహిః. త్రిః ప్రదక్షిణం పరిషిచ్య బ్రాహ్మణాన్ భోజయేదపూపాదిభిః । ఇతి శబ్దస్సముచ్చయార్థః । సక్తూనాం తు భోజనాత్ప్రాగేవోపయోగః. మధ్యే లోకప్రసిద్ధ్యభావాత్ । 'శుచీన్మంత్రవతస్సర్వకృత్యేషు భోజయేత్' (ఆప.ధ.౨-౧౫-౧౧) ఇతి సిద్ధస్య భోజనస్య పునర్వచనమపూపాదిగుణవిధ్యర్థమ్ ॥

*ఇతి శ్రీసుదర్శనాచార్యకృతే గృహ్యతాత్పర్యదర్శనే
సప్తదశః ఖండస్సమాప్తః

అథాష్టాదశఃఖండః.

అథోత్తరేషాం మన్త్రాణాం వినియోగమాహ—

శ్వగ్రహగృహీతం కుమారం తపోయుక్తో జాలేన ప్రచ్ఛాద్య కంసం కింకిణిం వా హ్రాదయన్నద్వారేణ సభాంప్రపాద్య సభాయామధ్యేఽధిదేవనముద్ధృత్యావోక్ష్యాక్షాన్న్యుప్యాక్షేషూత్తానం నిపాత్య దధ్నా లవణమిశ్రేణాంజలినోత్తరైరవోక్షేత్ప్రాతర్మధ్యందినే సాయమ్ ॥ ౧ ॥

యేన గృహీతః కుమారః శ్వేవ నదతి, శ్వవద్వా చేష్టతే స శ్వగ్రహః । తేన గృహీతః- శ్వగ్రహగృహీతః పిశాచిశునావాదష్టః । తపోయుక్తః యావన్మనస్తోషమనశనాదియుక్తః పిత్రాదిః కర్తా । జాలం మత్స్యగ్రహణసాధనం । కంసం కింకిణిం లోహఘంటాం హ్రాదయన్ పురుషాంతరేణ ధ్వనయన్ అద్వారేణ కుడ్యాద్యపోహ్య మార్గం కృత్వా । అధిదేవనం యత్ర దీవ్యంతి కితవాః । అక్షాః విభీతకఫలాని ।

కేచిత్ — శారా ఇతి ॥

ఉత్తరైర్మంత్రైః "కూర్కురస్సుకూర్కురః" ఇత్యాదిభిర్యజుర్దశభిః । యద్వైకాదశభిః । తస్మిన్ పక్షే ఆదితస్తిస్ర ఋచః, తతః 'తత్సత్యం యత్త్వేంద్రః' 'విగృహ్య బాహూ' ఇతి ద్వే । తతో 'విభ్రస్నిష్కం' ఇతి పంచర్చః ॥ తతః 'శ్వానమ్' ఇత్యేకాదశం యజురేవేతి విభాగః । అవోక్షణంచ సర్వేషాం మంత్రాణామంతేసకృదేవ ॥

కేచిత్ — దృష్టోపకారకత్వాత్ప్రతిమంత్రమితి ।

ఏవమేతజ్జాలపరిచ్ఛాదనాద్యవోక్షణాంతం ప్రాతరాదిషుత్రిషు పుణ్యాహవిశేషేషు కర్తవ్యమ్ । అవోక్షణపర్యంతం చ హ్రాదనమ్ ॥

అగదో భవతి ॥ ౨ ॥

ఇహాచ ‘ శంఖినమ్ ’ ఇత్యత్ర చ ఫలవచనాభావేऽప్యత్ర ఫలార్థత్వం తదపాటవనాశస్య కామినః కర్మోపదేశః సామర్థ్యాత్ సిద్ధ ఇవ గమయత్యత్రైవేతి ప్రదర్శయితుమ్ ॥ తేన ‘ యద్యగృహీతాశ్చ ’ (౮-౫-౧౧) ఇత్యాదౌ ఫలవచనాభావే ప్రయోగః కామ్యేష్విత్యుక్తం భవతి ॥

కేచిత్—ఏవమేతస్మిన్ కర్మణి త్రిసంధ్యం కృతే, అగదో భవతి। యది న భవతి తదా పునస్త్రిసంధ్యం కర్తవ్యం, యావదగదో భవతి ॥ నైతత్. స్వాభిమతార్థస్య సాధకశబ్దాభావాత్ ॥

శంఖినం కుమారం తపోయుక్త ఉత్తరాభ్యామభిమన్త్ర్యోత్తరయోదకుమ్భేన శిరస్యవనయేత్ప్రాతర్మధ్యందినే సాయమ్ ॥౩॥

శంఖోऽపి గ్రహః యేన గృహీతః శంఖీ సన్ భవతి తద్గృహీతస్సన్ ఉత్తరాభ్యాం ‘ ఏతే తే ప్రతిదృశ్యేతే ’ ఇత్యాభ్యామ్ ఉత్తరయా ‘ఋషిబోధః ప్రబోధః ’ ఇత్యేతయా శిరస్యవనయేత్ శిరస్యభిషించేత్ ఉదకుమ్భేన త్రిసంధ్యమ్ ॥

అగదో భవతి ॥౪॥

ఉత్సర్జనమ్॥

అథ సర్పబలిం వ్యాఖ్యాస్యన్ యేన విధినోపక్రమః తమాహ—

శ్రావణ్యాం పౌర్ణమాస్యామస్తమితే స్థాలీపాకః ॥౧॥

శ్రవణేన నక్షత్రేణ యుక్తా పౌర్ణమాసీ శ్రావణీ। అయుక్తాऽపి హ్యపేక్షితా, నిత్యత్వాత్సర్పబలేః। శ్రావణమాసస్య పౌర్ణమాసీత్యర్థః। నతు శ్రావణమాసస్య శ్రవణనక్షత్రం - శ్రవణస్య పౌర్ణమాసీవిశేషణార్థత్వాత్, ‘ పౌర్ణమాస్యాం పౌర్ణమాస్యాం ’(ఆప-ప-౨-౨౦) ఇతి వచనాచ్చ ॥

అథ చాన్ద్రమసమాసానాం చైత్రాదీనాం, పౌర్ణమాసీనాం చ చైత్ర్యాదీనాం నిర్ణయార్థాః శ్లోకాః॥

'మేషాదిస్థే సవితరి యో యో దర్శః ప్రవర్తతే । చాంద్రామాసాస్తు తదంతాశ్చైత్రాద్యాద్వాదశ స్మృతాః ॥ తేషుయాయాపౌర్ణమాసీ సాసాచైత్ర్యాదికా స్మృతా । కాదాచిత్కేనయోగేన నక్షత్రస్యేతి నిర్ణయః ॥' ఇతి ॥ తస్యాం శ్రావణ్యాం పౌర్ణమాస్యాం అస్తమితే ఆదిత్యే సాయంహోమాంతే 'పత్న్యవహంతి'(ఆప-గృ-౭-౨) ఇతి విధినాప్రతిష్ఠితాభిఘారణాంతస్థాలీపాకః కర్తవ్యః ॥

పార్వణవదాజ్యభాగాంతే స్థాలీపాకాద్ధుత్వాంజలినోత్తరైః ప్రతిమంత్రంకింశుకానిజుహోతి ॥౬॥

తతః పార్వణవదగ్నేరుపసమాధానాద్యాజ్యభాగాంతే అగ్నిముఖాంత ఇత్యర్థః, సర్వేష్వేవగృహ్యేషు తంత్రవత్సుకర్మసు అగ్నిముఖస్య విహితత్వాత్ । స్థాలీపాకాద్విధివదవదాయ 'శ్రావణ్యై పౌర్ణమాస్యైస్వాహా' ఇతి హుత్వా 'జఘ్నో మశకః' ఇత్యాదిభిస్త్రిభిరుత్తరైః ప్రతిమంత్రం కింశుకాని పలాశస్య పుష్పాణిజుహోతి ॥

కేచిత్ — పలాశవృక్షస్య కంటకినః పుష్పాణీతి ॥

ఏతానిచ వసంతఏవసంగ్రహీతవ్యాని । అత్రచాంజలేస్సంస్కారః ఉపస్తరణాదిరవదానధర్మః, కింశుకశేషాదపి స్విష్టకృతే సమవదానం, అంజలేరపి దర్వ్యాసహ లేపాంజనం చ భవత్యేవ, ముఖ్యేన ధర్మప్రవృత్తైరుక్తత్వాత్ । విప్రతిషిద్ధంత్వన్యః కుర్యాత్ ॥

కేచిత్ — అంజలిహోమా లాజహోమవద్యావదుక్తధర్మాణఏవేతి ॥

ఉత్తరాభిస్తిసృభిరారగ్వధమయ్యస్సమిధః ॥౭॥

అథోత్తరాభిస్తిసృభిః 'ఇంద్రజహి దందశూకం' ఇత్యాదిభిః ప్రత్యృచం । ఆరగ్వధమయ్యస్సమిధః, ఆరగ్వధవికారాస్సమిధః । కిం? । జుహోతీతి సంబంధః । తేనాత్రసమిధాం మాంత్రవర్ణికదేవతోద్దేశేనత్యాగః కర్తవ్యఏవ ॥

ఆజ్యాహుతీరుత్తరాః ॥౮॥

ఉత్తరాభ్యతస్రః 'తస్యైత్యాం యత్రైఽమావాస్యాయామ్' ఇత్యేకా, 'నమోఽస్తు సర్వేభ్యః' ఇతి తిసృభ్యః॥

జయాది ప్రతిపద్యతే ॥౯॥

ఏతచ్చ వచనం జయాది ప్రాప్త్యర్థమ్, స్థాలీపాకకింశుకసమిదాజ్యాహుతీనామేకాదశానాం ప్రాధాన్యజ్ఞాపనార్థం చ । జయాద్యనంతరం స్విష్టకృదిత్యుక్తమేవ ॥

పరిషేచనాంతం కృత్వా వాగ్యతస్సంభారానాదాయ ప్రాచీముదీచీం వా దిశముపనిష్క్రమ్య స్థండిలం కల్పయిత్వా తత్ర ప్రాచీరుదీచీశ్చ తిస్రస్తిస్రో రేఖా లిఖిత్వాఽద్భిరుపనినీయ తాసూత్తరయా సక్తూన్నివపతి ॥౧౦॥

అథ తంత్రశేషం సమాప్య, సంభారానుత్తరత్రోపయోక్ష్యమాణాన్ సక్త్వాదీనాదాయ, వాగ్యతః ప్రాచీముదీచీం వా దిశముపనిష్క్రమ్య స్థండిలం పీఠం కల్పయిత్వా తత్ర పీఠే దక్షిణస్యా ఆరభ్య ప్రాచీస్తిస్రః, ప్రతీచ్యా ఆరభ్య ఉదీచీస్తిస్రశ్చ రేఖా లిఖిత్వాఽద్భిరుపనినీయ తాసు షట్సు రేఖాసు లేఖనక్రమేణోత్తరయా 'నమో అస్తు సర్పేభ్యో యే పార్థివాః' ఇత్యాదికయా 'బలిం హరిష్యామి' ఇత్యంతయా సక్తూన్నివపతి । సకృదేవ మంత్రః । న చ స్వాహాకారః. అజుహోతిచోదితత్వాత్, నమస్కారస్యాపి ప్రదానార్థత్వాదిత్యుక్తత్వాచ్చ ॥

కేచిత్ — సర్వాసు రేఖాసు యథా యుగప (ద్వ్యా)త్ప్రాప్నుయాద్బలిః తథా నివపతి ॥

తూష్ణీగ్ం సంప్రుష్టా ధానా లాజానాంజనాభ్యంజనే స్థగరొశీరమితి ॥౧౧॥

సంప్రుష్టాః సమ్ప్రుష్టా ఇతి ధానావిశేషణం అఖండితతండులైః కృతాః ధానా ఇత్యర్థః । స్థగరమాపణస్థం గంధద్రవ్యం । అన్యాని ప్రసి

ర్థాని ఇతి శబ్దస్సముచ్చయార్థః । ఏతాని షడ్ద్రవ్యాణి తూష్ణీం రేఖా
స్వేవ నినయతి ॥

ఉత్తరైరుపస్థాయాపః పరిషిచ్యాప్రతీక్షస్తూష్ణీ
మేత్యాప శ్వేతపదేత్యేతాభ్యాముదకుమ్భేనత్రిః ప్ర
దక్షిణమన్తరతోఽగారం నివేశనం వా పరిషిచ్య బ్రా
హ్మణాన్ భోజయేత్ ॥ ౧౨ ॥ శ్రీ

ఇత్యాపస్తమ్బీయే గృహ్యప్రశ్నే అష్టాదశఃఖండః

అథ ఉత్తరైర్మన్త్రైః 'తక్షక వైశాలేయ' ఇత్యాదిభిరష్టా(భిః) దశభిః)పంచభిః)పంచదశభిః) మాంత్రవర్ణికీం బలిదేవతా ముపతిష్ఠతే । తత్రచ 'ఓజస్వినీనామాసి' ఇత్యాదిషు చతుర్షు పర్యాయేషు దశభ్యః పదేభ్య ఊర్ధ్వం 'రక్షితా యశ్చాధిపతిః' ఇత్యాదేరనుషంగః । తథా 'హేతయో నామస్థ' ఇత్యాదిష్వపి పంచస్వేకాదశభ్యఊర్ధ్వం 'వాతనామం తేభ్యో వో నమః' ఇత్యాదేః । యత్తు మధ్యే 'తేభ్య ఇమం బలిమహార్షమ్' ఇతి తత్పూర్వస్యాప్యేవబలిహరణార్థాయా ఋచః ఉత్తరభాగస్యోత్సర్జనార్థస్సన్నామః । వక్ష్యతిహి తత్ర 'అహార్షమితి బలిమంత్రస్య సన్నామః' (ఆప-గృహ్య-౪) ఇతి । అథ న్యుప్తం బలిమద్భిః పరిషిచ్య ప్రతీక్షమాణః తూష్ణీం వాగ్యతో గృహాన్ ప్రత్యేత్య 'అప శ్వేత పదా' ఇత్యేతాభ్యా మిత్యాదియథాసూత్రం కరోతి । తత్రాపి బ్రాహ్మణభోజనవచనం కర్మార్థం । ఉపనయనవద్వ్యక్తవద్భిరాశీర్వవచనమ్ ।

ఇతి శ్రీసుదర్శనాచార్యవిరచితే గృహ్యతాత్పర్యదర్శనే
అష్టాదశఃఖండః

అథైకోనవింశఃఖండః

ధానాః కుమారాన్ ప్రాశయన్తి ॥ ౧ ॥

ధానాఃయాబలిహరణశిష్టాః కుమారాన్ ప్రాశయంతి । కే, శిష్టాఃసామర్థ్యాత్

॥ ఏవమత ఊర్ధ్వం యదశనీయస్య సక్తూనాం వైతం బలిం హరేదా మార్గశీర్ష్యాః ॥ ౨ ॥

అత ఊర్ధ్వం అస్మాచ్ఛ్రావణ్యాం కృతాత్ కర్మణ ఊర్ధ్వం । ఆ మార్గశీర్ష్యాః యావన్మార్గశీర్షీ, యావదుత్సర్జనం తావదిత్యర్థః ఏతమనంతరచోదితం సక్తూనాం సంబన్ధినం బలిం । ఏవం 'సమ్భారానాదాయ వాగ్యతః ప్రాచీముదీచీం వా' ఇత్యాది 'అప్రతీక్షస్తూష్ణీమేత్య' (ఆప.గృ.౧౭-౧౦...౧౨) ఇత్యేవమంతేతి కర్తవ్యతాకమహరహః సాయంకాలె బలిం హరేత్ । యదశనీయస్య వా సంబంధినమితి వాశబ్దస్య వ్యవహితేన సంబంధః. యదశనీయస్యేత్యస్య పదస్య ధానాదీనాం నివృత్త్యర్థత్వాత్ । అగారపరిషేచనాదికం తు స్థాలీపాకస్యైవ శేషో, న బలిహరణస్య, భిన్నదేవత్వాత్ ॥

కేచిత్—ఉభయోః కాలయోర్బలిహరణం, యదశనీయస్యేతి వచనాత్. వైశ్వదేవవత్ । అశనస్య చ 'కాలయోర్భోజనమ్' (ఆప-ధ-౨-౧-౨) ఇతి వచనేనోభయకాలికత్వాత్ । 'సాయం ప్రాతర్బలింహరేదా ప్రత్యవరోహణాత్' ఇత్యాశ్వలాయనవచనాచ్చ । తథా ఏతమితిశబ్దస్యైవ అపెక్షితకృత్స్న ధర్మప్రాపకత్వాత్ ఏవమితి శబ్ద ఉత్తరసూత్రార్థ ఇతి । తన్న, సమభివ్యాహృతసకలపదానాం సంభూయైకార్థ(ప్రత్యయ)త్వవ్యుత్ప(త్తి)విరోధాత్ ॥

॥ మార్గశీర్ష్యాం పౌర్ణమాస్యామస్తమితె స్థాలీపాకః ॥ ౩ ॥

సాకాంక్షత్వాదెవం శబ్దోనువర్తతె । యథా శ్రావణ్యాం స్థాలీపాకః కృతః, ఏవం మార్గశీర్ష్యామప్యస్తమితె కర్తవ్యః । పత్న్యవహన్తీత్యాది ధానాప్రాశనాంతం కృత్స్నం కర్మానుష్ఠేయమిత్యర్థః । స్థాలీపాకహోమె తు మార్గశీర్ష్యై పౌర్ణమాస్యై స్వాహేతి విశేషః ॥

॥ అహర్షమితి బలిమంత్రస్య సన్నామః

ఉక్తార్థమేతత్ ॥

శ్రీ అత్రైవ సముత్సృజతి ॥౫॥ శ్రీ

అత్రాస్మిన్నుత్సర్జనే కృతే, ఏనమహరహః క్రియమాణం బలి ముత్సృజతి । న చాయ మాత్యంతిక ఉత్సర్గః నిత్యత్వేన సర్వబలీనాం సంవత్సరే సంవత్సరే కర్తవ్యత్వాత్ ॥

యస్మిన్కర్మణ్యత్రైతస్య యజుషోవినియోగస్తదాహ

శ్రీ అనాహితాగ్నే రాగ్రయణమ్॥౬॥ శ్రీ

ఉపదిశ్యత ఇతి శేషః । అత్రానాహితాగ్నే గ్రహణం సశేషాధానినోప్యాహితాగ్నేర్నేదం స్మార్తమాగ్రయణం శ్రౌతేన సముచ్చేతవ్యమిత్యేవమర్థమ్ । ఔపాసనహోమాదేస్తు అగ్నిహోత్రహోమాదినా సముచ్చయ ఏవ । పిండపితృయజ్ఞో మాసిశ్రాద్ధంచ ఆహితాగ్నేరనాహితాగ్నేశ్చోభయోరపి సముచ్చేతవ్యౌ । 'సాయమేవం విహిత ఏవానాహితాగ్నేరౌపాసనే' (ఆప-శ్రౌ-౬-౨౫) ఇతివచనాత్

పితృయజ్ఞంతునిర్వర్త్య విప్రశ్చంద్రక్షయేఽగ్నిమాన్ ।
పిండాన్వాహార్యకం శ్రాద్ధం కుర్యాన్మాసానుమాసికమ్॥

ఇతి మను (3-౧౨౨) వచనాచ్చ । సర్వాధానినోఽపిమాసిశ్రాద్ధం హోమవర్జం కర్తవ్యమేవ ॥

ఉపదేశమతంతు — సశేషాధానినశ్చాహితాగ్నేః పార్వణస్యౌపాసనహోమస్య చ నివృత్తిః. దర్శపూర్ణమాసాభ్యామగ్నిహోత్రేణ చ కృతార్థత్వాత్- కాలైక్యేన విరోధాచ్చేతి ॥

ఆగ్రయణమితి కర్మనామధేయం- యేన కర్మణా అగ్రం నవద్రవ్యం దేవాన్ ప్రాపయతీతి । యత్కర్మ కృత్వైవ వాగ్రయణం ప్రథమాయనం నవాన్నప్రాశనప్రాప్తిర్భవతీతి ॥

శ్రీ నవానాగ్ స్థాలీపాకగ్ శ్రపయిత్వాఽఽగ్రయణదేవతాభ్యః స్విష్టకృచ్చతుర్థీభ్యో హుత్వా తండులానాం ముఖం పూరయిత్వా గీర్త్వాఽఽచమ్యాదనపిండగ్ సంవ్ర

తస్యోత్తరేణ యజుషాగారస్థూణామన్వ(ఖ్యా)ఖ్యా(త్రో)త్ ॥౩॥

నవానాం వ్రీహీణాం యవానాం వా సంబన్ధినాం పత్న్యుపహంతి త్యాదివిధినా స్థాలీపాకమే(వం)నమేవ(వ) శ్రపయిత్వాఽఽగ్నేయమూర్ధానాద్యగ్నిముఖాంతే కృతే ఆగ్రయణప్రధానదేవతాభ్యః శ్రౌతచోదితాభ్యః స్విష్టకృచ్చతుర్థీభ్యః స్విష్టకృత్పూర్వాభ్యో హుత్వా దర్వ్యాజుహోతి । తత్ర ప్రథమమింద్రాగ్నిభ్యాం అగ్నేన్ద్రాభ్యాం వా స్వాహేతి జుహోతి । తతో విశ్వేభ్యో దేవేభ్యస్స్వాహేతి । తతో ద్యావాపృథివీభ్యాగ్ స్వాహేతి । తతశ్చ్యవాగ్నయే స్విష్టకృతే స్వాహేతి । సర్వత్రైవ స్వనైవావదానధర్మేణ । అథ లేపయోరిత్యాదితంత్రశేష సమాప్తిః ।

నను శ్రౌతే ‘ఆగ్నేయమష్టాకపాలం నిర్వపతి పురాణానాం వ్రీహీణాం’ ఇత్యగ్నిః ప్రథమదేవతా । తత్ప్రథమమింద్రాగ్నిభ్యా మగ్నీన్ద్రాభ్యాం వా ప్రథమాహుతిః ! సత్యం సతుత(త్రా)గ్నిరంగదేవతా నప్రధానదేవతా ఆగ్రయణదేవతాభ్య ఇతిచ ప్రధానదేవతానామేవ సంప్రత్యయః అన్యథా అతిప్రసంగాత్ । అ(ప్రా)ధాన్యం చాగ్నేః ‘ఆగ్రయణం భవతి హుతాద్యాయ’ ఇత్యత్రైంద్రాగ్న్యాదీనామేవోపదేశాత్ ఐంద్రాగ్నస్య ముఖ్యప్రధానత్వే చామావాస్యా తంత్రమితి తన్త్రనియమస్యాపత్తేః, ‘దశహవిషాం ద్వే స్విష్టకృతః’ ఇత్యత్రాగ్నేయయోర్యాజ్యానువాక్యయోరభావాచ్చ । అత్రైవ స్విష్టకృచ్చతుర్థీభ్య ఇతి వచనం శ్రౌతవదిహ వ్రీహ్యాగ్రయణేన శ్యామాకాగ్రయణస్య పాక్షికీ సమానతంత్రతా మా భూదిత్యేవమర్థమ్ । తేనానాహితాగ్నీనాం నానాతంత్రమేవ । వర్షాసు పర్వణి సోమాయ శ్యామాకాగ్రయణం కర్తవ్యమ్, ద్రవ్యదేవతాకాలానామనుక్తానామప్యాగ్రయణనామధేయాదవగతానాం ఆకాంక్షితానాం స్వీకారే విరోధాభావాత్ । అత ఏవ న్యాయాచ్ఛరది వ్రీహీణామాగ్రయణం, వసన్తే చ యవానాం

పర్వణ్యేవ ॥

కేచిత్ — స్విష్టకృచ్చతుర్థవచనాదనాహితాగ్నేః శ్యామాకాదీనాం (వేణు)యవానాం చాగ్రయణమేవ న భవతీతి । తన్న, అకృతాగ్రయణస్య నవశ్యామాకాద్యశనాభ్యుపగమేఽతి ప్రసంగాత్, స్విష్టకృచ్చతుర్థవచనస్యోక్తార్థత్వాచ్చ॥

తత స్తన్త్రశేషే సమాప్తే తండులానాం ముఖమాస్యం పూరయతీతి తండులాశ్చాకృతాః, ప్రసిద్ధత్వాత్ ॥

కృతా ఇత్యపరె । 'యే మేషకా తండులాః' ఇతి దర్శనాత్ ॥

కృతపక్షే హుతశేషాత్ప్రతిపత్త్యపేక్షాదుపాదాయ ముఖపూరణం తతో నిగీర్య తండులానాచామతి అపస్కృత్ప్రభృతీత్యర్థః । కర్మాంగతయా చేదమాచమనవిధానం ప్రకరణాత్ । శుద్ధ్యర్థాచమనమపి 'ఆసీనస్త్రిరాచామేత్' (ఆప.ధ-౧-౧౬-౨) ఇత్యాద్యనేక పదార్థాన్వితం శాస్త్రాన్తరప్రాప్తం కర్తవ్యమేవ । తతోఽదనేన హుతశేషేణ పిండం సంవర్తయతి యథా ఉద్విష్యమాణో నశీర్యతి తథా సుదృఢం కరోతి । తత స్తం పిండముత్తరేణ యజుషా 'పరమేష్ఠ్యసి' ఇత్యనేన ఉద్వి(ఛే)ద్ధ్యేత్ ఊర్ధ్వం విక్షిపేత్ ।యథాగార స్తూపేపృష్ఠవంశే పతతి తథోద్వి(ధే)ద్ధేత్ । యకారలోపశ్ఛాందసః ॥

॥ శ్రీహేమంతప్రత్యవరోహణమ్॥౧॥శ్రీ ॥

యస్మిన్పర్వణి హేమంతే ఖట్వాతః ప్రత్యవరోహణం తద్ధేమంతప్రత్యవరోహణం నామ కర్మోపదిశ్యత ఇతి శేషః । అస్మాదేవచయాగికాన్నామధేయాత్ 'ప్రత్యవరూఢో నో హేమంతః' ఇతిమంత్రలింగాచ్చేదం కర్మ హేమంతే ప్రథమాయాం రాత్ర్యాం కర్తవ్యమితి విధిఃకల్ప్యతే ॥

కేచిత్ — 'మార్గశీర్ష్యాం పౌర్ణమాస్యా మస్తమితె' (ఆప.

గృ-౧౯,౩) ఇత్యనుపఠనాత్తత్రేదం కర్తవ్యమితి ॥

॥ ఉత్తరేణ యజుషా ప్రత్యవరుహ్యోత్తరైర్దక్షిణైః పార్శ్వైర్నవస్వస్తరే సంవిశంతి ॥ ౯ ॥

ఉత్తరేణ యజుషా 'ప్రత్యవరూఢో నో హేమంతః' ఇత్యనేన గృహస్థః పత్న్యాదయశ్చ నవస్వస్తరం ఆరుహ్య ఖట్వాతో హేమంతే ప్రత్యవరోహన్తి యావద్ధేమంతస్తావత్ఖట్వాం శయ్యాం విముచ్య నవస్వస్తర(మే)ప)వ(సంవిశే) శయీ) మహీతి బుద్ధిం కుర్వంతీత్యర్థః । స పునః పూర్వమదృష్టార్థం ఖట్వామారుహ్య మంత్రేణ స్వస్తరం ప్రత్యవరోహంతీతి । అనంతరముత్తరైర్మంత్రైః 'ప్రతిక్షత్రే' ఇత్యాదిభిఃప్రథమైః పంచభిః । నవస్వస్తరే సర్వైరేవ లాక్షైః కల్పితే శయనీయే దక్షిణైఃపార్శ్వైః దక్షిణాని పార్శ్వాన్యధఃకృత్వా ప్రాక్శిరసస్సంవిశంతి।

పునరపి సూత్రద్వయేన సంవేశనమేవ విశినష్టి—

॥ దక్షిణతః పితోత్తరామాతైవమవశిష్టానాం జ్యేష్ఠో జ్యేష్ఠోఽనంతరః ॥౧౦॥

దక్షిణతః పితోత్తరా మాతేతి దక్షిణోత్తరత్వ మన్యోన్యాపేక్షమ్ అవశిష్టానాం పుత్రాదీనాం మధ్యే యో యో జ్యేష్ఠః పుత్రో దుహితా వా స స దక్షిణోఽనన్తరశ్చ,యోయఃకనీయాన్స స ఉత్తరోఽనంతరశ్చ, ఏవమిత్యతిదేశాత్ ।ఏతదుక్తంభవతి, యస్సర్వజ్యేష్ఠస్సమాతురుత్తరోఽనంతరః,యోద్వితీయో జ్యేష్ఠస్సర్వజ్యేష్ఠస్యఉత్తరోఽనంతరఇత్యాది

కేచిత్— సర్వజ్యేష్ఠః పితుర్దక్షిణ స్తదనంతర జ్యేష్ఠో మాతురుత్తర ఇత్యాదీతి ॥

॥ సంహాయోత్తరాభ్యాం పృథివీమభిమృశంతి ॥౧౧॥

సంహాయ సంగతా ఏవ శయిత్వా, న పునః పృథక్పృథక్ । తతస్స్వస్తరాదవరుహ్య ఉత్తరాభ్యామృగ్భ్యాం పృథివీమభిమృశంతి । అత్రచమంత్రోచ్చారణయోగ్యానామేవ,న త్వమంత్రవతామపివాచనమ్

ఏవగ్ం సంవేశనాది త్రిః॥౧౨॥

ఏవమేతత్సంవేశనాది సమన్త్రకమేవ త్రిరాత్రం వర్తనీయమ్ । కథం పునః ‘ ఉదగయనపూర్వపక్షాహఃపుణ్యాహేషు కార్యాణి ’ (ఆప.గృ-౧-౨) ఇత్యుక్తే పుణ్యాహవిధానే సతి, తద్విరుద్ధం రాత్రావిదం కర్తవ్యమిత్యుపదిశ్యతే? ఉచ్యతే, నైవాత్ర సంవేశనం విధీయతే-యేనేదమహ్నిపుణ్యాహే స్యాత్ । కింతర్హి? యదేవ రాగప్రాప్తం రాత్రౌ సంవేశనం తదాద్యత్వమన్త్రా నియమాశ్చ విధీయన్తే. యథారాగప్రాప్తం భోజనమాశ్రిత్య ఉపస్తరణ ప్రాణాగ్నిహోత్రాదయః । యథావా ‘ పయస్వతీరోషధయఃఇతి పురా బహిఃషఅహతోర్జాయాపతిఆశ్నీతః ’ ఇత్యాది । తేన రాత్రావేవేదం కర్మేత్యుపపన్నమ్ । అన్తేచ బ్రాహ్మణభోజనమ్. ‘ శుచీన్మన్త్రవతస్సర్వకృత్యేషు భోజయేత్’ (ఆప,ధ-౨-౧౫-౧౧) ఇతి వచనాత్ ॥

అథేశానబలిర్నామనిత్యః పాకయజ్ఞో మన్త్రామ్నానక్రమప్రాప్తో వ్యాఖ్యాయతే । తస్య చ సామాన్యవిధిసిద్ధోదగయనాదిరేవ కాలః. ఇహ సర్పబలివత్కాలవిశేషస్యానుపదేశాత్ । తతశ్చ ప్రతిసంవత్సరమిదం కర్మ నావర్తనీయమ్, సకృత్కృతే కృతశ్శాస్త్రార్థః ఇతి న్యాయాత్

కేచిత్—శాస్త్రాన్తరాత్ప్రతిసంవత్సరమావృత్తిః, సకృత్ప్రయోగశ్చ వికల్ప్యతే । తథా శాస్త్రాన్తరాదేవ గవాం శాన్త్యర్థః పుత్రాదికామార్థశ్చ ప్రయోగః ప్రత్యేతవ్యఇతి ॥

ఈశానాయ స్థాలీపాకగ్ం శ్రపయిత్వా క్షైత్రపత్యం చ ప్రాచీముదీచీంవా దిశముపనిష్క్రమ్య స్థండిలం కల్పయిత్వాగ్నేరుపసమాధానాది ॥౧౩॥

‘ ఈశ ఐశ్వర్యే ’ ఇతి ధాత్వర్థస్య స్మృతేఃనిరతిశయమైశ్వర్యం యస్య స ఈశానః ప్రణవోపాసనాదిభిరుపాస్యోమహేశ్వర ఇత్యర్థః । తస్మై ఈశానాయ స్థాలీపాకం హోమాదిభ్యః పర్యాప్తం పార్వణవద్ధా

పాసనే శ్రపయిత్వా, ప్రతిషిద్ధాభిఘారణాన్తం కరోతి ॥

కేచిత్ — శ్రపణానన్తరం కృ యిత్వాగ్ని మధ్యస్థేయ తతో బహిః ప్రతిష్ఠాప్య క్రియాణామభిఘారణమితి ॥

తతః త్రైత్రిపక్ష్యం చ స్థాలీపాకం లౌకికేగ్నౌ శ్రపయతి, తస్యానగ్నౌ ప్రదేయత్వాత్ । అథ యథార్థం సంభారానాదాయగ్రామాత్ప్రాచీముదీచీం వా దిశముపనిష్క్రమ్యాగ్న్యుపట్యాదిభ్యోఽలం స్థండిలాది కల్పయిత్వా, తస్మిన్ 'యత్రక్వచాగ్నిం' (ఆప-ధ-౨-౧.౧౩) ఇతి విధినాగ్నిం ప్రతిష్ఠాప్య, అగ్నేరుపసమాధానాది తన్త్రం ప్రతిపద్యతే । తన్త్రవిధానం చ క్రమార్థమిత్యుక్తమేవ ॥

అపరేణాగ్నిం ద్వేకుటీకృత్వా ॥౧౪॥

ఇత్యాపస్తమ్బీయే గృహ్యప్రశ్నే ఏకోనవింశః ఖండః

అగ్నిముఖాంతే కృతే అపరేణాగ్నిం ద్వేకుటీప్రాగ్ద్వారే ఉదగపవర్గే కృత్వా

ఇతి శ్రీసుదర్శనాచార్యవిరచితే గృహ్యతాత్పర్యదర్శనే
ఏకోనవింశః ఖండస్సమాప్తః.

అథ వింశః ఖండః.

ఉత్తరయా దక్షిణస్యామీశానమావాహయతి ॥౧॥

అథోత్తరయా 'ఆత్వావహన్తు' ఇత్యేతయా దక్షిణస్యాం కుట్యామీశానమావాహయతి । మూర్తిమ(మాని)మన్ని)హాగచ్ఛతి ధ్యాయేత్

లౌకిక్యావాచోత్తరస్యాం మీఢుషీమ్ ॥౨॥

తథోత్తరస్యాం కుట్యాం లౌకిక్యావాచా 'ఆయాహి మీఢుషి' ఇతి మీఢుషీమీశానస్య పత్నీం ఆవాహయతీత్యేవ ॥

మధ్యే జయన్తమ్ ॥౩॥

కుట్యోర్మధ్యే ఆకాశే జయన్తమింద్రసూనుం స్కన్దం వా 'ఆయాహి జయన్త' ఇత్యావాహయతి ॥

అథ సూత్రే అనుక్తమప్యౌచిత్యాదావాహితేభ్య ఆసనాదిదదాతి।

యథోఢముదకాని ప్రదాయ త్రీనోదనాన్ కల్పయిత్వాగ్నిమభ్యానీయోత్తరైరుపస్పర్శయిత్వా ఉత్తరైర్యథాస్వమోదనేభ్యో హుత్వా సర్వతస్సమవదాయోత్తరేణ యజుషాగ్నిం స్విష్టకృతమ్॥౪॥

అథ యథోఢం యేనక్రమేణోఢా ఆవాహితాస్తేన క్రమేణ। ఉదకాని పాద్యాదీని ప్రత్యేకం స్వైస్స్వైర్నామభిర్నమోన్తైః ప్రదదాతి ప్రకర్షేణ భక్తిపురస్సరం దదాతి । ఉదకగ్రహణస్య ప్రదర్శనార్థత్వాత్ దీపాన్తం ప్రదదాతీత్యుపదేశః । అథేశానస్థాలీపాకాదుద్ధృత్య త్రీనోదనాన్ త్రిషు పాత్రేషు కల్పయతి ఈశానమీఢుషీజయన్తేభ్యో (హోమార్థమ్ బల్యర్థమ్) హోమబల్యర్థమ్) స్థాల్యాం చ బ్రాహ్మణానాం భోజనార్థం భూయాంసమోదనమవశినష్టి । తతస్తానోదనానగ్నిస్సమీపమానీయ అపరేణాగ్నిం ప్రతిష్ఠాపయతి । అగ్నైతానుత్తరైః త్రిభిర్మన్త్రైః 'ఉపస్పృశతు మీఢ్వాన్' ఇత్యాదిభిర్యథాసంఖ్యం యథాదైవతముపస్పర్శయతి । అస్య చోపస్పర్శన విధేర్ద్వితీయతృతీయయోరోదనయో రపనీతేశానదేవతా కయోర్మీఢుషీజయన్తాఖ్య దైవతాన్తర సంబన్ధవిధానే తాత్పర్యం, అభ్యుదయేష్ట్యాదివత్ । ప్రథమేత్వీశానసంబన్ధస్థాపనే మీఢ్వచ్ఛబ్దస్యేశానవాచకత్వాత్ । అథోత్తరైర్మన్త్రైః 'భవాయదేవాయ' ఇత్యాదిభిస్సప్తదశభిః యథాస్వమోదనేభ్యః యోయఓదనో యస్యా యస్యా దేవతాయాః స్వభూతః తస్మాత్తస్మాద్యథాలింగం పార్వణవదవదాన ధర్మేణావదాయ ప్రధానాహుతీర్జుహోతి । తత్ర భవాయేత్యష్టభిరీశానస్యౌదనాత్ । (ఉ) యు)క్తం చైతత్ భవశర్వాదిశబ్దానాం ఈశానవాచకత్వాదితి । భవస్య దేవస్యేత్యష్టాభిస్తు మీఢుష్యా స్వాత్ । జయన్తాయేతి జయన్తస్య స్వాత్ తతస్సర్వతస్సర్వేభ్య స్త్రిభ్య ఓదనేభ్యః స్విష్టకృతోవదానధర్మేణ

సమవదాయ సహావదాయ ఉత్తరేణ యజుషా ‘ అగ్నయే స్విష్టకృతే సుహుతహుతే ’ ఇత్యనేనాగ్నిం స్విష్టకృతం జుహోతి । అతః సర్వతస్సమవదాయేతి వచనం తథాగ్రయణమాసిశ్రాద్ధాదివత్సకృదేవావదాయస్విష్టకృదితి శంకానిరాసార్థమ్ ॥

ఉత్తరేణ యజుషోపస్థాయోత్తరైస్సహౌదనాని పర్ణాన్యేకైకేన ద్వేద్వే దత్త్వా దశ దేవసేనాభ్యో దశోత్తరాభ్యః ॥౫॥

ఉత్తరేణ యజుషా ‘స్వస్తి నః పూర్ణముఖః’ ఇత్యనేన అగ్నిమీశానం (చో)శో)పతిష్ఠతే । ఇదం చ యథాపాఠం స్విష్టకృతోఽనన్తరమ్ । తతో లేపయోరిత్యాది తన్త్రశేషసమాప్తిః, ‘ పరిషేచనాన్తం కృత్వా పర్ణదానం ’ ఇతి భాష్యకారవచనాత్ ॥

కేచిత్—ఉపస్థానా(దికం)ది)తన్త్రశేషసమాప్తిరితి ॥

తతో యథాస్వమోదనేభ్య ఏవ యజ్ఞియేషు పర్ణేష్వవదాయ తాని సహౌదనాని ఓదనసహితాని పర్ణాన్యుత్తరైః ‘గృహపోపస్పృశ’ ఇత్యాదిభి స్సప్తభిర్దదాతీతి సామాన్యేన విధాయ విశినష్టి ఏకైకేన మన్త్రేణ ద్వేద్వే పర్ణే ఇతి । అథ ద్వేద్వే ఇత్యేతదపవదతి దశేత్యాదినా । దేవస్యేశానస్య సేనాః దేవసేనాః, తాభ్యో దశ పర్ణాని దక్షిణస్యాం కుట్యాం దేవస్యైవౌదనాదవదాయ దదాతి । తథా । దశైవ పర్ణాన్యుత్తరాభ్యో దేవసేనాభ్యః । ఉత్తరస్మిన్మన్త్రే ‘ యా ఆఖ్యాతా యాశ్చానాఖ్యాతాః’ ఇతి గుణద్వయవత్త్వాత్తా ఉత్తరా దేవసేనాః ॥

పూర్వవదుత్తరైః ॥౬॥

పూర్వం యథా ‘ గృహపోపస్పృశ ’ ఇత్యాదిభిర్దక్షిణోత్తరకుట్యోర్మధ్యే చ స్వేభ్య ఏవౌదనేభ్యో ద్వే ద్వే పర్ణే ప్రతిమన్త్రం దత్తే, ఏవం ఉత్తరైః ‘ ద్వారాపోపస్పృశ ’ ఇత్యాదిభిశ్చతుర్భిర్దద్యాత్ ॥

అథ ప్రయోగః—పరిషేచనాన్తే కృతే ‘ గృహపోపస్పృశ ’ ఇతి

దక్షిణస్యాం । గృహపృపస్పృశేత్యుత్తరస్యాం । ‘ ఘోషిణః ’ ఇతిమ ధ్యే । తతశ్చ ‘ శ్వాసినః ’ ఇతి దక్షిణస్యాం । ‘ విచిన్వంతః ’ ఇత్యుత్త రస్యాం । ‘ప్రపున్వంతః’ ఇతి మధ్యే । తతః ‘సమశ్నంతః’ ఇతి దక్షిణ స్యాం।ఏతదంతం ద్వేద్వేపణే।తతో దక్షిణస్యామేవ‘ దేవసేనాః’ఇతిదశ పర్ణాని।తస్యైవయాఆఖ్యాతాఇతిదశపర్ణాని! తస్యామేవతతఃపునరపితత్రై వ‘ ద్వారాపోపస్పృశే’ఇతి ద్వేపర్ణే।‘ద్వారాపి’ ఇత్యుత్తరస్యాంద్వే ‘ అన్వాసారిణః ’ ఇతి మధ్యే ద్వే ।‘ నిషంగిణే ’ ఇతి దక్షిణస్యాం ద్వే ఇతి । అత్ర యద్యపి కేచన మంత్రా అవ్యక్తలింగా బహువచ నలింగకాశ్చ, తథాపీశానమీఢుషీజయంతా ఏవ దేవతాః । ప్రమాణం చ ‘ గృహపి ’ ‘ ద్వారాపి ’ ‘ నిషఙ్గిణే ’ ఇతి మన్త్రలింగదర్శనం। దశ దేవసేనాభ్యో దశోత్తరాభ్యఇత్యత్ర తు సూత్రకారవచనాద్దేవ స్యేశానస్య సేనా దేవసేనాఏవ దేవతాః । మమకారాస్పదీభూతస్య చ పుత్రభృత్యాదేః పూజాపి పిత్రాస్వామ్యాదిపూజైవ, పుత్రాదిపూ జాయాం సత్యాం పిత్రాదేరహమేవ పూజిత ఇతి మానసప్రత్యక్షోద యాత్ । అత ఏవచ జాతేష్టిస్సంవలితాధికారత్వమ్ । తస్మాదేవం దేవ స్యాదనా ద్దేవసేనాభ్యో దానం న విరుధ్యతే ॥

కేచిత్—మాంత్రవర్ణిక్య ఏవ దేవతాః । తేన గృహపేతి దేవా య ‘ రుద్రః ఖలు వైవాస్తోష్పతిః ’ (తై.సం.౩.౪.౧౦) ఇతిశ్రుతేః। గృహపీతి దేవ్యై । ఘోషిణ ఇతి తు పంచభిర్దేవస్యానుచరేభ్యఃశ ర్వగణేభ్యః. ఆశ్వలాయనీయే స్పష్టత్వాత్ । తతో దేవసేనాః ఇతిద్వా భ్యాం దేవసేనాభ్యః । ద్వారాపేతి దేవస్య ద్వారపాలాయ । ద్వా రాపీతిదేవ్యాఃద్వారపాలాయై। అన్వాసారిణ ఇతి దేవ్యా ఏవానుచరే భ్యః।నిషఙ్గిణే ఇతిజయంతాయ,తస్యాప్యావాహితస్యబలినాభావ్యత్వాదితి।

ఓదనపిండగ్‌సంవృత్య పర్ణపుటేఽవధాయోత్త రేణ యజుషా వృక్ష ఆసజతి ॥౩

అథ హోమబలిశేషేభ్యః త్రిభ్య ఓదనేభ్య ఉపహాయపిండం సంవర్తయతి సువృత్తం కరోతి । శేషాణాం ప్రతిపత్త్యపేక్షత్వాత్ ॥

కేచిత్—జయంతస్యోపహానాదితి ॥

తతస్తం పిండం పర్ణపుటేఽవధాయోత్తరేణ యజుషా 'నమో నిషఙ్గిణ ఇషుధిమతే' ఇత్యేతావతైవ మన్త్రసమామ్నాయగతేన వృక్షే కస్మింశ్చిదాసజతి శిక్యే కృత్వావలమ్బయతి ॥

అత్ర రుద్రాన్ జపేత్ ॥౮॥

అత్రాస్మిన్కాలే ॥

అన్యే తు—అత్ర వృక్షసమీప ఇతి ॥

రుద్రాన్ 'నమస్తే రుద్ర మన్యవే' (తై-సం-౪-౫-౧) ఇత్యేకాదశానువాకాన్ జపేత్ చాతుస్స్వర్యేణ. తత్రోత్తమానువాకే 'అస్మిన్మహతి' ఇత్యాదిష్వష్టసు 'తేషాగ్ంసహస్రయోజనే' (తై.సం,౪-౫-౧౧) ఇత్యాద్యనుషఙ్గః । తథా 'నమో రుద్రేభ్యో యే పృథివ్యాం యేషామన్నమిషవస్తేభ్యః' 'నమో రుద్రేభ్యో యే అంతరిక్షే యేషాం వాత ఇషవస్తేభ్యః' 'నమో రుద్రేభ్యో యే దివి యేషాం వర్షమిషవస్తేభ్యో దశ ప్రాచీర్దశ దక్షిణా' ఇత్యాద్యనుషఙ్గః ॥

ప్రథమోత్తమౌ వా ॥౯॥

అథవా రుద్రాణాం ప్రథమోత్తమావేవానువాకౌ జపేత్ ॥

అథ ప్రధానహోమకాల ఏవ యత్కర్తవ్యం తదాహ-

అభిత ఏతమగ్నిం గాః స్థాపయతి యథైనా ధూమః ప్రాప్నుయాత్ ॥౧౦॥

ఏతం హోమార్థమగ్నిమభితః హోమాగ్నేస్సమీప ఇత్యర్థః । గాస్స్వకీయాః స్థాపయత్యనువాతం, యథైనా గా హోమధూమః ప్రాప్నుయాత్ ॥

కేచిత్—గోశాన్త్యర్థమపీదం కర్మేత్యత్ర ఏతత్ జ్ఞాపకమితి ॥

తా గన్ధైర్దర్భాగ్రముష్టినాఽవోక్షతి వృషా

ణమేవాగ్రే ॥ ౧౧ ॥

తాగంధైశ్చందనాదినాయుక్తైః। దర్భగర్భముష్టినా । దర్భాణాంగర్భ ముష్టిః। దర్భగర్భముష్టిః। ఉకారలోపశ్ఛాందసః। సన్నఖో దృఢముష్టిరిత్యర్థః। తేనావోక్షతి। తత్ర విశేషః వృషాణాం, వృషభమేవాగ్రే అవోక్షతి। ఏవకారాత్తస్మిన్నవోక్ష్యమాణేనాన్యాకాచిద్గౌర్నావోక్ష్యతే। తతో గోచరాయ గాః ప్రస్థాపయతి ॥

గవాం మార్గేణాగ్నౌ క్షేత్రస్యపతిం యజతే ॥ ౧౨ ॥

తతః ప్రస్థితానాం గవాం మార్గే మార్గే। ఛాందసో హ్రస్వః। అన్యగ్నౌ భూమావేవ క్షేత్రస్య పతిం యజతే ॥

ఈశానవదావాహనమ్ ॥ ౧౩ ॥

క్షేత్రస్య పతేరావాహనమీశానవత్; 'ఆత్వావహంతు' ఇత్యేతయేత్యర్థః ॥

చతసృషు సప్తసు వా పర్ణేషు నామాదేశం దధాతి ॥ ౧౪ ॥

చత్వారి సప్త వా పర్ణాని భూమౌ స్థాపయిత్వా తేషు క్షైత్రపత్యాత్ స్థాలీపాకాదోదనమాదాయ నామాదేశం నామచతుర్థ్యంతమాదిశ్య 'క్షేత్రస్యపతయే త్వాం దదామి' ఇతి (దధాతి)దదాతి) 'డుధాఞ్(ధారణపోషణయోః(దానధారణయోః) ఇతి స్మరణాత్ ॥

కేచిత్ — క్షేత్రస్యపతయే స్వాహేతి దదాతి। పూర్వత్ర బలిమన్త్రేషు స్వాహాకారస్య దృష్టత్వాదితి ॥

అత్ర తు (న)సహౌదనాని పర్ణాని దేయాని, పర్ణేష్వితి సప్తమీ నిర్దేశాత్ ॥

క్షిప్రం యజేత పాకో దేవః ॥ ౧౫ ॥

అయం చౌదనాత్మకో యాగః క్షిప్రమావాహనానంతర ముదకమేవ ప్రదాయ కర్తవ్యః। గంధాదిప్రదానం తు యాగోత్తరకాలమేవ। యతః పాకోల్పో దేవః। ఏతదుక్తం భవతి - అనిత్యదర్శనత్వాత్ క్షే

త్రస్య పతేః శీఘ్రమేవ బలిర్దేయ ఇతి ॥

కేచిత్ — పాకః బాలః బాలస్థపనశీలః । తథాగంధాది దక్షిణా త్రాపి బలిరితి ॥

శ్రీ ఉత్తరాభ్యాముపతిష్ఠతే ॥౧౬॥ శ్రీ

‘ క్షేత్రస్య పతినా వయమ్ ’ ఇతి ద్వాభ్యామృగ్భ్యాముపతిష్ఠతే ॥

‘ ఓదనపిండం సంవృత్య ’ ఇత్యాదినా హోమబలిశేషాణాం ప్రతిపత్తిరుక్తా । ఇదానీమీశానస్థాలీపాకశేషస్య ప్రతిపత్తిమాహ —

శ్రీ స్థాలీపాకం బ్రాహ్మణాన్భోజయేత్ ॥౧౭॥ శ్రీ

అయం చ ప్రాకృతప్రతిపత్త్యనువాదో బ్రాహ్మణబహుత్వం విధాతుం- సర్పిష్మత్త్వం నివర్తయితుం వా ॥

క్షైత్రపత్యస్య ప్రతిపత్తిమాహ —

క్షైత్రపత్యం ప్రాశ్నంతి యే సనాభయో భవంతి ॥౧౮॥

సనాభయస్సపిండాః ॥

యథా వైషాం కులధర్మస్స్యాత్ ॥౧౯॥ శ్రీ

ఇత్యాపస్తమ్బీయే గృహ్యప్రశ్నే వింశఃఖండః

సమాప్తస్సప్తమః పటలః.

యద్యేషామనుష్ఠాతౄణాం అసపిండకర్తృకప్రాశనమపి కులధర్మస్తర్హి తథా వా స్యాత్ ॥

సప్తమే పటలేప్యేవం కృతం భాష్యానుసారతః । శ్రీమత్సుదర్శనాచార్యైః గృహ్యతాత్పర్యదర్శనమ్ ॥ ౧ ॥ అత్రానుక్తం దురుక్తం వా యత్ప్రమాదాదిహేతుకమ్ । వేదమార్గానువర్తిత్వాత్ తత్క్ష(మధ్వం విపశ్చితః) సహ్యం మనీషిభిః) ॥౨॥

ఇతి శ్రీసుదర్శనాచార్యవిరచితే గృహ్యతాత్పర్యదర్శనే

వింశఃఖండః

సమాప్తశ్చ సప్తమః పటలః

అథాష్టమః పటలః.

పునరపి పాకయజ్ఞాంతరం పురుషత్రయ సంప్రదానకం తాదృశానా మష్టకాదీనాం ప్రకృతిభూతంమాసిశ్రాద్ధసంజ్ఞికంపిత్ర్యంకర్మోపదిశ్యతే

మాసిశ్రాద్ధస్యాపరపక్షే యథోపదేశంకాలాః॥౧॥

మాసిశ్రాద్ధస్య మాసే మాసే శ్రద్ధయా కర్తవ్యస్య। అపరపక్షే, కృష్ణపక్షే। యథోపదేశం 'సర్వేష్వేవాపరపక్షస్యాహస్సుక్రియమాణే పిత్ర్యాన్ప్రీణాతి కర్తుస్తు కాలాభినియమాత్ఫలవిశేషః' (ఆప-ధ-౨-౧౬-౭) ఇత్యాదిధర్మశాస్త్రసిద్ధోపదేశానుసారేణ కాలాభవంతి॥ 'అపరపక్షే యథోపదేశం కాలాః' ఇతి పునర్వచనస్య ప్రయోజనం, 'అపరపక్షే పిత్ర్యాణి' (ఆప.గృ.౧-౭) ఇత్యత్రోక్తమ్॥

కేచిత్—యస్యాం తిథౌ ప్రథమముపక్రమ స్తస్యామేవోత్తరే ప్రయోగాః ఇతి నియమో నాస్తి. కింతు, (అ)న్యూనేఽపి మాసే అపరపక్షే ఏవ యథోపదేశం తిథ్యంతరేపి నిత్యాః కామ్యాశ్చ ప్రయోగ ఇతి॥

శుచీన్మంత్రవతో యోనిగోత్రమంత్రాసంబంధా నయుగ్మాన్ త్ర్యవరాననర్థాపేక్షో భోజయేత్॥౨॥

శుచిత్వాది గుణయుక్తాన్ బ్రాహ్మణాన్, అనర్థాపేక్షః ప్రత్యుపకారాది దృష్టప్రయోజనానపేక్షో, భోజయేదితి వాక్యార్థః। పదార్థస్తు శుచయోవాఙ్మనఃకాయశుద్ధాః। నచ వాచ్యంధర్మశాస్త్రే 'శుచీన్మంత్రవతస్సర్వకృత్యేషు భోజయేత్' (ఆప.ధ-౨.౧౫-౧౧) ఇతి సర్వార్థముక్తత్వాదిహ పునశ్శుచిత్వవచనమనర్థకమితి, యతోఽల్పవిద్యానపి శుచీనేవ భోజయేత్, తదభావే వరం క్రియాలోపో, నత్వశుచినిక్షేపం శుచిత్వాదరార్థం। మంత్రవతో మంత్రబ్రాహ్మణవతః॥ యోని గోత్రమంత్రాసంబంధానిత్యత్ర 'ద్వంద్వాత్పరం శ్రూయమాణః ప్రత్యేకమభిసంబధ్యతే' ఇతి న్యాయేన- యోన్యాఅసంబంధాః, గోత్ర

ణాసంబంధాః మంత్రేణాసంబంధాః- ఇత్యర్థో భవతి । తత్ర యోనిసంబంధాశ్శ్వశురమాతులమాతులేయాదయః । గోత్రసంబంధాః ఏకగోత్రాస్సపిండాదయః । మంత్రసంబంధాః యాజ్యయాజకాధ్యేత్రధ్యాపయితారః । యత్తు ధర్మశాస్త్రే 'మంత్రాంతే వాస్యసంబంధాన్' (ఆప-ధ-౨-౧౭-౪) ఇతి మంత్రసంబంధ వ్యతిరేకేణాంతేవాస్య సంబంధాని తూక్తమ్, తదంగాధ్యేతృశ్రోతృలక్షణ మంత్రసంబంధనిషేధాభిప్రాయమ్ ।

నను సామయాచారికేష్వేవ బ్రాహ్మణానాం మంత్రవత్త్వం యోనిగోత్రమంత్రాసంబంధత్వంచ సిద్ధం తదిహ కిమర్థం పునరుక్తమ్ ? ఉచ్యతే—నిత్యే మాసిశ్రాద్ధే గృహ్యోక్తగుణానపి భోజయేత్ (అలాభే) నావశ్యం ధర్మోక్తాన్ బ్రహ్మవిదోంతేవాస్యసంబంధానిత్యేవమర్థం । అయుగ్మా విషమసంఖ్యాకాః । త్ర్యవరాః త్రిత్వమవరంసంఖ్యా యేషాం తే త్ర్యవరాః।ఏతచ్చ పితృపితామహ ప్రపితామహవిషయమ్ । తతశ్చ పిత్రాదీనాం త్రయాణాం ప్రత్యేకం త్రీన్ పంచ వా (అథవా సర్వేషాం త్రీన్ పంచవా) న పునస్సప్తాదీన్,

ద్వౌ దైవే పితృకార్యే త్రీనేకైక ముభయత్ర వా ।
భోజయేత్సుసమృద్ధోఽపి న ప్రసజ్యేత విస్తరే ॥

(3-౧౨౫) ఇతి మనువచనాత్ । నన్వస్మిన్ మనువచనే 'పితృకార్యే త్రీన్' ఇత్యుక్త్వా "న ప్రసజ్యేత విస్తరే' ఇత్యుక్తం తత్కథమితి 'పంచవా' ఇత్యుక్తమ్ ? ఉచ్యతే—అయుగ్మాంస్త్ర్యవరానితి సూత్రవచనాత్ । ఏవం తర్హి 'ఏకైకముభయత్ర వా' ఇతి విరుద్ధః । న తస్యానుకల్పత్వాత్ । అత్ర యద్యపి మాత్రాదిభ్యః పృథగేవ పిండదానదర్శనం, తథాపి తాసాం పృథగ్బ్రాహ్మణభోజనం నభవతి, హోమాభిమర్శనయోః పృథక్ప్రదర్శనాత్ - పితృమాత్రర్థబ్రాహ్మణపంక్త్యాసంకలనే సత్యయుగ్మత్వ విరోధాత్, ఆచారాభావాచ్చ । అపిచ-

అష్టకాసుచవృద్ధౌచ గయాయాం చ మృతేఽహని ।
మాతుశ్శ్రాద్ధం పృథక్కుర్యా దన్యత్ర పతినాసహ॥

ఇతి మనువచనాదష్టకాదిభ్యోఽన్యత్ర మాసిశ్రాద్ధాదౌ పృథక్త్వాభావస్స్పష్ట ఏవావగమ్యతే। ఇహచ సూత్రకారభాష్యకారాభ్యామనుక్తమపి విశ్వేదేవార్థం యుగ్మానాం భోజనం కర్తవ్యమ్, 'ద్వౌ దైవే' ఇతి మనుయాజ్ఞవల్క్యాభ్యాముక్తత్వాత్,

పిశాచారాక్షసాయక్షా భూతా నానావిధాస్తథా ।
విప్రలుమ్పంతి సహసా శ్రాద్ధమారక్షవర్జితమ్ ।
తత్పాలనాయవిహితా విశ్వేదేవాస్స్వయంభువా ॥

ఇత్యాది ఛాగలేయవచనాత్, అవిగీతవిశిష్టాచారాచ్చ । యదా త్వేక ఏవ బ్రాహ్మణో లభ్యతే, తదా తం పిత్రాద్యర్థమేవ భోజయేత్ - ప్రధానత్వాత్ । అంగభూతస్య తు వైశ్వదేవస్య

యద్యేకం భోజయేచ్ఛ్రాద్ధే దైవం తత్రకథం భవేత్ ।
అన్నం పాత్రే సముద్ధృత్య సర్వస్య ప్రకృతస్యచ ॥
దేవతాయతనే కృత్వా తతశ్శ్రాద్ధం ప్రకల్పయేత్।
ప్రాస్యేదగ్నౌ తదన్నం తు దద్యాద్వాబ్రహ్మచారిణే॥

(౧౧.౩౦-౩౧) ఇతి వసిష్ఠోక్తవిధినానుష్ఠానమ్ । నను చ,

మాతామహానామప్యేవం తంత్రం వా వైశ్వదైవికమ్ ॥
(యా-౧.౨౨౮), తథా
మాతామహానామప్యేవం శ్రాద్ధంకుర్యాద్విచక్షణః ।
మంత్రోహేన యథాన్యాయం శేషం మంత్రవివర్జితమ్
(వి. స్మృ. ౭౫ అధ్యా), తథైవ—
పృథఙ్మాతామహానాం చ వైశ్వదేవ సమన్వితమ్ ।
కుర్వీతభక్తిసమ్పన్న(కి)ఁతంత్రం వా వైశ్వదైవికమ్ ॥

(వి.పు.౩.౧౫-౧౬) ఇతి యాజ్ఞవల్క్యస్మృత్యోః విష్ణుపురాణే చ

విధిదర్శనాత్ మాతామహ శ్రాద్ధమపి నిత్యమేవానగమ్యతే । తత్కి-మితి సూత్రకార భాష్యకారా నబ్రూతః! ఉచ్యతే । నైవతత్రాపి స్మృత్యంతరేషు పిత్ర్యవత్సర్వస్యైవ జీవతొద్విజస్య అవశ్యం మాతామహశ్రాద్ధమపి నియమేన కర్తవ్యమితి విధిర్నితమ్. కృతేఽభ్యుదయః అకరణే న ప్రత్యవాయఇతి । కస్య తర్హి నియమేనకర్తవ్యమితి విధిరితి చేత్ । యః పుత్రికాకృతాయా ఆసురాది వివాహోఢాయావా పుత్ర్యా మాతామహేన సహ మాతుస్సాపిండ్యం కరోతి -తస్య మాతామహశ్రాద్ధం నియతమేవ, అకరణే చ ప్రత్యవాయః । మాసిశ్రాద్ధే తుమాతుః పృథక్ శ్రాద్ధాభావాన్మాతామహశ్రాద్ధాంశ భాగిత్వోపపత్తేః ।అథవా యో దౌహిత్రోఽపుత్రస్య మాతామహస్యాఖిలార్థహారీ తస్యైతచ్ఛ్రాద్ధం నియతమ్ । యథాహలౌగాక్షిః-

శ్రాద్ధంమాతామహానాంచ అవశ్యం ధనహారిణా ।
దౌహిత్రేణ విధిజ్ఞేన కర్తవ్యం విధివత్సదా ॥

ఇతి । ఇమమేవార్థం భారుచిరప్యాహ—

' యస్మిన్ పక్షే అపుత్రో మాతామహః; పుత్రికాసుతశ్చాఖిలద్రవ్యహారీ, తస్మిన్పక్షే తస్య పిండదాననియమః ' ఇత్యాదినా గ్రంథేన। మాతామహశ్రాద్ధప్రయోగశ్చ స్మృత్యంతరేభ్యో న్యాయతశ్చ ప్రత్యేతవ్యః । తస్మాత్సర్వస్య దౌహిత్రస్య పిత్ర్యవత్కర్తవ్యమేవేతి నియమాభావాన్సూత్రకార భాష్యకారా నబ్రూతః ॥

శ్రీ అన్నస్యోత్తరాభిర్జుహోతి ॥3॥ శ్రీ

అత్రాన్నశబ్దేన బ్రాహ్మణభోజనార్థమన్నం వివక్షితమ్, షష్ఠ్యా చాపాదానాపాదేయభావః । తేనాయమర్థః— బ్రాహ్మణభోజనార్థాత్సర్వస్మాద్ధవిష్యజాతాదోదనాపూపాదేర్హోమార్థమేకస్మిన్పాత్రేసహోద్ధృత్య, తస్మాత్పార్వణవదవదానధర్మేణావదాయోత్తరాభిః 'యన్మేమాతా ' ఇత్యాదిభిస్సప్తభిః ప్రత్యృచంప్రధానాహుతీర్జుహోతి

న తు బహుమన్త్రక ఏకో హోమః ‘ ఏతద్వా విపరీతమ్ ’ (ఆప-గృ-౨౧-౫) ఇతి బహుత్వలింగాత్ । లింగం చ ఏతద్వేతి సూత్రవ్యాఖ్యానే వ్యక్తం భవిష్యతి । అత్ర ప్రథమద్వితీయయోర్మన్త్రయోరముష్మా ఇత్యస్య స్థానే విష్ణుశర్మణ ఇతి చతుర్థ్యా పితుర్నామగ్రహణమ్ । ఏవం తృతీయచతుర్థయోః పితామహస్య । పంచమషష్ఠయోః ప్రపితామహస్య । సప్తమే త్వదశ్శబ్దాభావాన్నాస్తి నామగ్రహణం । అనూహశ్చాత్ర ద్విపిత్రాదికస్యాపి ‘ తస్మాదృచం నోహేత్ ’ ఇతి ఋగూహప్రతిషేధశ్రుతేః ‘ న ప్రకృతావూహో విద్యతే ’ (ఆప-ప-౩-౫౦) ఇతి ప్రకృతావూహనిషేధాచ్చ । తస్మాత్ ‘ పితా వృఙ్క్తామ్ ’ ఇత్యేకవచనం (పిత్రాదిత్వ)పిత్రాదిద్విత్వ)సామాన్యపరమ్ । అత ఏవ ప్రకృతౌ దర్శపూర్ణమాసయోరనేకపత్నీకస్యాపి ‘ పత్నీం సన్నహ్య ’ ఇత్యేకవచనేనైవ సంప్రైషః ॥

ఊహ ఇత్యుపదేశః ప్రకృతావేవ ద్వాదశాహే “ అద్యసుత్యామిత్యాలెఖనః ” ఇత్యూహదర్శనాత్ ॥

‘ ఏష తే తత మధుమాన్ ’ ఇత్యాదిష్వేష ఏవ న్యాయః । జీవపిత్రాదికస్తు పిత్రాదేః పిత్రాదీనాం త్రయాణాం మృతానాం నామాని గృహ్ణాతి । యస్తు ప్రమీతపితృకోఽయం ధ్రియమాణపితామహస్స్యాత్, స స్వపితుశ్చ తత్పితామహప్రపితామహయోశ్చ నామాని గృహ్ణీయాత్ । తథా మన్త్రేషు ప్రతియోగిభేదేఽపి పితృపితామహప్రపితామహశబ్దానామేవ ప్రయోగః । ఊహపక్షే తు, తత్తత్ప్రతియోగినిర్దేశపూర్వకః ‘పితుః పితా వృఙ్క్తామ్ ’ పితుః పితామహో వృఙ్క్తామ్ ’ ఇత్యాదికః ప్రయోగః। న చ జీవపిత్రాదికస్య మాసిశ్రాద్ధం నాస్తీత్యాశంకనీయం

ధ్రియమాణే తు పితరి పూర్వేషామేవ నిర్వపేత్ ।
పూర్వేషు త్రిషు దాతవ్యం జీవేచ్చేత్త్రితయం యది॥

(స్మృ-౩.౨౨౦) ఇత్యాది వచనజాతాత్ । నన్వేవమపి వృత్త్రి

ష ప్రమీతపిత్రాదికస్య నైవఘటతే.

'వ్యుత్క్రమాచ్చ ప్రమీతానాం నైవ కార్యా సపిండతా' ఇతి వ్యుత్క్రమమృతానాం సపిండీకరణ నిషేధేన సపిండీకృత ః దా నకే శ్రాద్ధే (తత్పు)త్రపౌత్రాదీనా మధికారాభావాత్ । నైవమ్.

పితా యస్య తు వృత్తస్స్యాత్ జీవేచ్చాపి పితామహః ।
పితుస్స నామ సంకీర్త్య కీర్తయేత్ప్రపితామహమ్ ॥
పితామహో వా తచ్ఛ్రాద్ధం భుంజీతేత్యబ్రవీన్మనుః ॥

(మ-స్మృ-3-౨౨౧-౨౨౨) ఇతి మనువచనేన వ్యుత్క్రమప్రమీత పిత్రాదికస్యాపి శ్రాద్ధవిధానాత్ । తతశ్చ వ్యుత్క్రమాచ్చేతి నిషేధః పాక్షిక ఇతి నిశ్చయాదధికారోఽపి పాక్షికోఽవగమ్యతే ॥

ఆజ్యాహుతీరుత్తరాః ॥౪॥

ఏవమన్నహోమాన్ హుత్వా, అనంతరముత్తరాః 'స్వాహా పిత్రే' ఇత్యాద్యాష్షడాజ్యాహుతీర్జుహోతి ॥

ఏతద్వా విపరీతమ్ ॥౫॥

యద్వా—విపరీతమేవద్భవతి 'యన్మే మాతా' ఇత్యాద్యాః పూర్వాస్సప్తాజ్యాహుతయః 'స్వాహా పిత్రే' ఇత్యాద్యా ఉత్తరాష్షడన్నాహుతయ ఇతి ॥

సర్వముత్తరైరభిమృశేత్ ॥౬॥

అథ బ్రాహ్మణభోజనార్థం హవిష్యమహవిష్యం చ సర్వమన్నం ఉత్తరైః 'ఏషతే తత మధుమాన్' ఇత్యేతైః త్రిభిర్మంత్రైః అభిమృశేత్ । ఏకయత్నేన సర్వస్యాభిమర్శనాసంభవే మంత్రావృత్తిః, శేషిపరతంత్రత్వాచ్ఛేషాణామ్ ॥

క్షపాన్వా ప్రతిపూరుషమ్ ॥౭॥

అథవా—పిత్రాద్యర్థేభ్యో బ్రాహ్మణేభ్యః ప్రతిపూరుషం భోజనపాత్రేషు క్షిప్తాన్ పరికల్పితాన్ భోజ్యపదార్థాన్ ఏకైకేన మంత్రే

ణ యథాలింగమభిమృశేత్ । అత్రాపి పిత్రాదేరేకైకస్య బ్రాహ్మణ బహుత్వే యుగపదభిమర్శనాసంభవే చ తత్తన్మన్త్రావృత్తిః ॥

॥ ఉత్తరేణ యజుషోపస్పర్శయిత్వా ॥౮॥

ఉత్తరేణ 'పృథివీ తే పాత్రమ్' ఇత్యనేన యజుషా, క్షాన్తాన్నవిశేషాన్ బ్రాహ్మణాన్ హస్తేగృహీత్వోపస్పర్శయిత్వా, తం భోజయేదితి శేషః । అత్ర చ మన్త్రే యద్యపి బ్రాహ్మణానామితి బహువచనం తథాపి యుగపత్ స్పర్శయితుమశక్యత్వాత్ ప్రతిపూరుషం మన్త్రావృత్తిః, యథా—'వాయవస్థ' (తై-సం-౧-౧-౧) ఇతి మన్త్రః ప్రతివత్సమ్ । ఏవం విధేషు బహువచనం ప్రయోగసాధుత్వార్థం, ఏకప్రయోగవచన ప్రయోజ్యానేకవ్యక్త్యభిప్రాయం వా॥

॥ భుక్తవతోఽనువ్రజ్య ప్రదక్షిణీకృత్య ద్విర్భవం దక్షిణాగ్రాన్ దర్భాన్ సకృత్స్తీర్య తేషూత్తరైరపో దత్త్వోత్తరైర్దక్షిణాపవర్గాన్ పిణ్డాన్ దత్త్వా పూర్వవదుత్తరైరపో దత్త్వోత్తరైరుపస్థాయోత్తరయోదపాత్రేణ త్రిః ప్రసవ్యం పరిషిచ్య న్యుబ్జ్య పాత్రాణ్యుత్తరం యజురనవానం త్ర్యవరార్ధ్యమావర్తయిత్వా ప్రోక్ష్య పాత్రాణి ద్వంద్వమభ్యుదాహృత్య సర్వతస్సమవదాయోత్తరేణయజుషా శేషస్య గ్రాసవరార్ధ్యం ప్రాశ్నీయాత్ ॥౯॥

అథ భుక్తవతో వ్రజతో బ్రాహ్మణాన్ గృహసీమాంతమనువ్రజ్య ప్రదక్షిణీకరోతి । ఏతయోశ్చ యజ్ఞోపవీతం । కథం? ప్రదక్షిణవత్త్వాత్ 'యజ్ఞోపవీతినా ప్రదక్షిణమ్' ఇతి సాహచర్యాత్ । అనువ్రజనే ప్యనువ్రజ్య ప్రదక్షిణీకృత్యేతి ప్రదక్షిణ సాహచర్యాత్ । తంత్రేణ చైతదుభయం(భవతి)సంభవాత్) । యదితు కారణవశాత్తంత్రాభావః తదా పృథక్పృథక్ । అథ ప్రత్యేత్య ప్రాచీనావీతీ పిండదాన దేశే

దక్షిణాగ్రాన్ దర్భాన్ ద్వైవిధ్యం ద్విధా సంస్తృణాతి । తత్ర పురస్తా త్ప్రత్యగ్రద్యగ్రం పశ్చాన్మాత్రాద్యగ్రం ఆశ్వలాయనే దర్శనాత్, ఆ చారాచ్చ । తతస్తేషు దర్భేషూత్తరైః 'మార్జయంతాం మ మ పితరః' ఇత్యాదిభిస్త్రిభిః 'మార్జయంతాం మమ మాతరః' ఇ త్యాదిభిశ్చ యథార్హం దక్షిణాపవర్గమపో దత్వా అనంతర ము త్తరైః 'ఏతత్తేతతాసౌ' ఇత్యాదిభిః 'ఏతత్తే మాతరసౌ' ఇత్యాది భిశ్చ యథాలింగం త్రీంస్త్రీన్ దక్షిణాపవర్గాన్ పిండాన్ దదాతి । పిం డాశ్చ హుతశేషాద్భక్తశేషాచ్చ సమవదాయ కర్తవ్యాః । అత్ర పూ ర్వేషు త్రిషు మంత్రేషు అసావిత్యస్య స్థానే పితృపితామహప్రపితామహా నాం నామాని సంబుద్ధ్యా యథాక్రమం గృహ్ణాతి । ఉత్తరేషు తు త్రి షు మాతృపితామహీప్రపితామహీనామ్ । 'దక్షిణతోపవర్గః' (ఆప. గృ.౧-౧౦) ఇతి సామాన్యవిధిసిద్ధస్య ఇహ పునర్వచనం పిండదానస్యైవ దక్షిణాపవర్గః ద్వైవిధ్యం దర్భాస్తరణేషు తు పశ్చిమాపవర్గ ఇతి జ్ఞా పనార్థం తథోభయేషాం పిండానాం ప్రత్యేకం దక్షిణాపవర్గసిద్ధ్య ర్థం చ । అథ పూర్వవత్ 'మార్జయంతాం' ఇత్యాదిభిరేవాపో దదాతి

కేచిత్ — 'తేషూత్తరైరపో దత్వా ఉత్తరైర్దక్షిణాపవర్గాన్ పిం డాన్ దత్వా' ఇత్యేతయోరపి 'పూర్వవత్' ఇతి పదమపకృష్య త్రి ష్వపి సూత్రేషు చోద్యమానం పూర్వవత్ పిండపితృయజ్ఞవత్కర్తవ్య మితి వ్యాచక్షతే । ప్రయోజనం తు "త్రీనుదకాంజలీన్నినయతి" (ఆప. శ్రౌ.౧-౮-౧౦) 'సవ్యం జాన్వాచ్య ప్రాచీనపాణిః' (ఆప. శ్రౌ.౧-౯,౧) ఇత్యాదివిధానమిహాపి భవతీతి । తన్న, అపకర్షస్యైవాయుక్తత్వా త్, పూర్వవదిత్యస్య పిండపితృయజ్ఞవదిత్యేవం బుద్ధ్యనుదయాచ్చ । యది త్వాచారబలాత్ 'సవ్యం జాన్వాచ్య' ఇత్యాదీహాపి కర్తవ్యమేవేత్యు చ్యేత తదా న కశ్చిద్దోషః । అథోత్తరైః 'యేచవోత్ర' ఇత్యాదిభి ష్షడ్భిర్మంత్రైర్యథాక్రమం యథాలింగం పితౄన్ మాతౄంశ్చ త్రిస్త్రి

రుపతిష్ఠతే। తృప్యతేత్యనేన త్రిరావృత్తేన ఉభయాం స్తంత్రేణ॥
కేచిత్ — చత్వారో మంత్రాః న షట్। తత్ర ప్రథమో మంత్రః 'యేచవాత్ర' ఇత్యాదిః 'తాశ్చ వహంతామ్' ఇత్యంతః ఉభయేషా ముపస్థానార్థః। 'తృప్యంతు భవంతః' ఇతి పిత్ర్యాణామ్। 'తృప్యంతు భవత్యః' ఇతి మాతృ్యాణామ్। 'తృప్యతతృప్యత తృప్యత' (ఇతి త్రిరావృత్తేనో) ఇత్యు) భయేషామితి॥
తత ఉత్తరయా 'పుత్రాన్పౌత్రాన్' ఇత్యేతయా ఉభయేషాం పిండాన్యుగపదుదపాత్రేణ త్రిః ప్రసవ్యమవిచ్ఛిన్నం పరిషించతి। సామాన్యవిధిసిద్ధస్య ప్రసవ్యస్యేహ పునర్వచనం పూర్వత్ర "ప్రదక్షిణే" ఇతి వచనాదిహాపి ప్రాదక్షిణ్యంస్యాదితి శఙ్కానిరాసార్థమ్॥
అనంతరం పాత్రాణి హోమార్థాని పిండదానార్థానిచ॥
కేచిత్ — భోజనార్థానివోదదానార్థాని చ, న తు హోమార్థానీతి॥
న్యుబ్జ్య అధోబిలాని కృత్వా। తత ఉత్తరం యజుః 'తృప్యత తృప్యత తృప్యత' ఇత్యామ్నాతత ఏవ త్రిరభ్యస్తమ్॥అనవానంఅన(చ్ఛ్వసం)చ్ఛ్వసన్) త్ర్యవరార్ధ్యం త్రిరభ్యావృత్తిరవరా మాత్రా యస్యావర్తనస్య తత్త్ర్యవరార్ధ్యమ్, యథా భవతి తథావర్తయతి। తతశ్చైవమాయామేపి మాత్రాయాం తృప్యతేతి నవకృత్వోభ్యసితవ్యం భవతి। ఏవమనవానం యావచ్ఛక్త్యావర్త్య తతః పాత్రాణి న్యగ్భూతాని ప్రోక్ష్య, ద్వంద్వమభ్యుదాహరతి। అత్రాభ్యుపసర్గాదుత్తరం కర్మ ప్రత్యుదాహరతి। ఏషాంపాత్రాణాం నిరిష్టికదోషో నాస్తీతి భావః। అథ శేషస్యాన్నస్య గ్రాసవరార్ధ్యం గ్రాసావరార్ధ్యమ్॥ ఛాందసత్వాద్ధ్రస్వః। ఉత్తరేణ యజుషా 'ప్రాణేనివిష్టః' ఇత్యనేన ప్రాశ్నీయాత్। ఏతచ్చ సర్వతస్సర్వైభోక్తృస్య శేషేభ్యస్సమవదాయ కార్యమ్। ఇదంచ ప్రాశనం భోజనేచ్ఛాయామసత్యామపి గ్రాసవ

రాత్ర్యామవశ్యం ప్రాశ్యం కర్మాఙ్గత్వాత్ । ఏవం ప్రాశ్య తతశ్శుద్ధ్య
ర్థం యజ్ఞోపవీత్యాచామేత్ ॥

అథాత్ర సూత్రాణామపూర్ణత్వాదన్యతస్సిద్ధానపి పదార్థాను
పసంహృత్య యథాప్రతిభానం ప్రయోగ ఉచ్యతే— పూర్వేద్యుస్సాయ
మౌపాసనహోమం హుత్వా ప్రాచీనావీతీ కృతప్రాణాయామః శ్వో
మాసిశ్రాద్ధం కర్తాస్మీతి సంకల్ప్య శుచిత్వాది గుణసంపన్నేభ్యః శ్విత్రా
దిదోషవర్జితేభ్యః కృతసాయమాహ్నికేభ్యో బ్రాహ్మణేభ్యో నివేదయే
త్ । తత్ర ప్రథమం యజ్ఞోపవీతీభూత్వా 'శ్వో మాసిశ్రాద్ధంభవితా,
తత్ర భవద్భిర్విశ్వేదేవార్థే క్షణః కర్తవ్యః' ఇతి విశ్వేదేవార్థే
భ్యో బ్రాహ్మణేభ్యో నివేదయేత్ । తతః ప్రాచీనావీతీ 'పిత్రర్థే క్ష
ణః కర్తవ్యః' ఇతి పిత్రర్థేభ్యః । 'పితామహార్థే క్షణఃకర్తవ్యః' ఇతి
పితామహార్థేభ్యః । 'ప్రపితామహార్థే క్షణః కర్తవ్యః' ఇతిప్రపితామ
హార్థేభ్యః । ఏకబ్రాహ్మణపక్షే తు 'పితృపితామహప్రపితామహార్థే క్ష
ణః కర్తవ్యః' ఇతి । మాతామహశ్రాద్ధకారీ చేత్, ఊహేన 'మాతా
మహార్థే క్షణః' ఇత్యాదినా నివేదయేత్ । తత్ర చాఘారయోస్తదర్థస
మిధోరాజ్యభాగయోరగ్నిముఖాహుతౌ స్విష్టకృతి ప్రాయశ్చిత్తాహు
తౌ చ తథా విశ్వేదేవార్థేషు సర్వేషు పదార్థేషు చ ప్రదక్షిణానువ్ర
జనయోశ్చ యజ్ఞోపవీతమేవ । ఏభ్యోఽన్యత్రాసమాప్తేస్సర్వత్ర ప్రా
చీనావీతమేవ । ఏతచ్చ ప్రాగేవోపపాదితమ్ । కర్తుశ్చాత్ర సంక
ల్పాదారభ్య ఆసమాప్తేర్బ్రహ్మచర్యాది వ్రతచర్యా అనశనంచ భవతి ।
భోక్తౄణామపి మనూక్తాక్రోధత్వాదిః । అథాపరేద్యుః ప్రాతస్స్నా
తాన్బ్రాహ్మణాన్ గృహమానీయ ఆచాన్తానాసనేషూపవేశ్య పూర్వవద్ద్వితీ
యమామన్త్రణమ్ । అత్ర త్వద్య శ్రాద్ధం భవిష్యతీతి భేదః । 'పూ
ర్వేద్యుర్నివేదనం అపరేద్యుర్ద్వితీయం తృతీయం చామన్త్రణమ్' ఇతి
వచనాత్ । అథ తేషాం పాదాన్కుణ్డేషు సకూర్చతిలేష్వవనిజ్య(శ

ష్య(బామ్య), కృసరతామ్బూలాదీనిదత్వా అభ్యజ్యస్నానార్థం ప్రస్థా
పయేత్। తైచ స్నాయుః। తతస్స్వయం చ స్నాత్వా బ్రాహ్మణభోజనా
ర్థాదన్నాదన్యేనాన్నేన వైశ్వదేవం పంచమహాయజ్ఞాంశ్చకుర్యాత్॥

కేచిత్—సమాప్తే శ్రాద్ధ ఇతి ॥

తతోఽపరాహ్ణే ప్రాచీనావీతీ బ్రాహ్మణాన్ప్రక్షాళితపాణిపాదా
నాచాన్తానాసనేషూపవేశయతి। తత్ర విశ్వదేవార్థాన్ప్రాఙ్ముఖాన్
ప్రాక్కూలేషు దర్భేషు పిత్రాద్యర్థానుదఙ్ముఖాన్ ద్విగుణభుగ్నేషు
దక్షిణాగ్రేషు దర్భేషు శ్రాద్ధాగారం చ శుచౌ దేశే దక్షిణాప్ర
వణే సర్వతః పరిశ్రితముదగ్ద్వారం చ భవతి। తస్యోత్తరపూర్వదేశేఽ
గ్నిరౌపాసనః। అగ్నేర్దక్షిణతః పిండప్రదానార్థం స్థండిలమ్। త
స్య దక్షిణతః పిత్రాద్యర్థానామాసనమ్। పశ్చాత్తు విశ్వదేవార్థా
నా మాసనమ్। స్థండిలేషు యథావకాశం పిత్రాదిభ్యః త్రిషుపాత్రే
షు ఏకస్మిన్వా శాస్త్రాంతరోక్తవిధినార్ఘ్యార్థముదకగ్రహణమ్। వి
శ్వేభ్యో దేవేభ్యశ్చ యథావిధి పాత్రాంతరే। తాని గంధాదిభి రభ్య
ర్చ్య, దర్భేషు సాదయిత్వా దర్భైః ప్రచ్ఛాద్యఅథాసనగతానాంబ్రా
హ్మణానాం హస్తేషు స్వస్మాత్స్వస్మాదుదపాత్రాత్పాత్రాంతరేణాప ఆదా
య 'విశ్వేదేవాః ఇదంవో అర్ఘ్యం' 'పితరిదం తే అర్ఘ్యం' పి
తామహేదం తే అర్ఘ్యం' 'ప్రపితామహేదం తే అర్ఘ్యం' 'పి
తృపితామహప్రపితామహా ఇదంవో అర్ఘ్యం' ఇతి వార్ఘ్యాణిదదా
తి। ఇదమేవార్ఘ్యదానం శ్రాద్ధే స్వధానినయన ముదపాత్రానయన
మితి చోచ్యతే। పురస్తాదుపరిష్టాచ్చార్ఘ్యదానాద్ధస్తేషు శుద్ధోదక
దానమ్। తతో గంధాదిభిర్వాసోభిరంగులీయకాదిభిశ్చ యథావిభవం
బ్రాహ్మణానా మభ్యర్చనం। తతస్తాన్ 'ఉద్ధ్రియతామగ్నౌ చక్రియతాం
ఇత్యామంత్రయతే। తైచ 'కామముద్ధ్రియతాం కామమగ్నౌ చక్రి
యతాం' ఇతి ప్రతిబ్రూయుః 'ఉదీచ్యన్పత్రిస్త్వాసనగతానాం హస్తే

ష్టాదపాత్రానయనం । ఉద్ధ్రియతామగ్నౌచ క్రియతామిత్యా మంత్ర్యతే। కామముద్ధ్రియతాం కామమగ్నౌచ క్రియతామిత్యతిసృష్ట ఉద్ధరేజ్జుహుయాచ్చ '(ఆప-ధ.౨-౧౭-౧౭-౧౮-౧౯)ఇతి ధర్మశాస్త్రవచనాత్ । ఏతచ్చోచ్ఛిష్టపాత్రానయనం ఉద్ధ్రియతామిత్యామంత్రణం చ పాక్షికమ్, భాష్యకారేణానుక్తత్వాత్, ఉదీచ్యవృత్తిరిత్యస్య సమాసస్య ఉదీచ్యానాం వృత్తిరుదీచ్యేషు వృత్తిరిత్యుభయథాపి విగ్రహాభ్యుపగమాచ్చ । అథ బ్రాహ్మణభోజనార్థాదన్నాత్ హవిష్యమోదనా పూపాదికం ఏకస్మిన్పాత్రే స(హో)ము)ద్ధృత్య అహవిష్యం క్షారాదిసంసృష్టమన్యస్మిన్పాత్రే ఉద్ధృత్యాథ హవిష్యం ప్రతిష్ఠితమభిఘార్య అగ్నేరుపసమాధానాద్యగ్నిముఖాంతం కృత్వా ' యన్మేమాతా ' ఇత్యాదిభిస్త్రయోదశ ప్రధానాహుతీర్హుత్వా స్విష్టకృతంచ తత ఉదీచీనముష్ణం భస్మాపోహ్యాఽహవిష్యం స్వాహాకారేణ హుత్వాథ ' లేపయోః ' ఇత్యాది తంత్రశేషం సమాప్య తతః ' ఏష తే తత ' ఇత్యాదిభిస్సర్వమన్నమభిమృశ్య అథ పృథక్పృథక్తృతీయమామంత్రణంపూర్వవదేవ కృత్వా । త్రిష్వపి చామంత్రణేషు " ఓంతథా ' ఇతి ప్రతివచనం బ్రాహ్మణానామ్।తతఃకర్తుఃప్రార్థనం ' ప్రాప్నోతు భవాన్ ' ఇతి । తతః 'ప్రాప్నవాని ' ఇత్యంగీకారో భోక్తౄణామ్ ॥

అపరే క్రమాంతరమాహుః—వైశ్వదేవ పంచమహాయజ్ఞానంతరం అపరాహ్ణే ప్రాచీనావీతీ అగ్నేరుపసమాధానాది కరోతి । తత్ర స్వధానినయనపక్షే పాత్రసంసాదనకాలే స్వధాపాత్రాణామపి సాదనమ్ । ప్రణీతాః ప్రణీయవిధివత్స్వధాగ్రహణమ్ । తతో ' బ్రాహ్మణం దక్షిణతో నిషాద్య ' ఇత్యాద్యగ్నిముఖాంతే కృతే పాదప్రక్షాళనాది । ఉద్ధ్రియతామిత్యామంత్ర్య, అన్నముద్ధృత్య ప్రధానహోమాదయ ఇతి ॥ ఇహాపి పక్షే స్వధానినయనం పాక్షికమేవ॥

అన్యేతు —మాసిశ్రాద్ధశాస్త్రాన్తరానుసారాన్మంత్రవన్నియమమ

బ్భోజన పాకసంస్కారం విశ్వేషాం దేవానాం పి(త్రా)దీనాంచావాహ నం భోజయిత్వోద్వాసనం చేచ్ఛంతి । అత్రచ పదార్థేషు క్రమేచ శిష్టాచారాదేవనిర్ణయః, సూత్రకార భాష్యకారాభ్యామనుక్తత్వాత్

అథ ప్రకృతముచ్యతే । భోజనపాత్రస్థాన్నవిశేషాన్ యథా స్వం బ్రాహ్మణానుపస్పర్శయతి 'పృథివీతేపాత్రం' ఇత్యేతయా 'ఇదం విష్ణుర్విచక్రమే' ఇత్యేతయా చ । తస్యాశ్శాంతె 'విష్ణోహవ్యం రక్షస్వ' ఇతి విశ్వేషాందేవానాం 'విష్ణోకవ్యంరక్షస్వ' ఇతి పిత్రాదీనాం । ఏవం స్పర్శయిత్వాథ భోజయేత్ । విభవే సతి సర్పిర్మాంసాదీని విశిష్టాని దద్యాత్. అభావే తైలం శాకమితి । భుంజానాన్బ్రాహ్మణానాహవనీయార్థేన ధ్యాయేత్, పి(త్రా)దీన్ దేవతాత్వేన, అన్నం చామృతత్వేనఆత్మానంబ్రహ్మత్వేన। భుంజానేషుచపరాజావృత్య(ర)రా)క్షోఘ్నాన్ పిత్ర్యాన్ వైష్ణవానన్యాంశ్చ (పవి(త్రా)న్)పావమాన)మన్త్రాన్ ధర్మశా(స్త్ర)మితిహాసపురాణాని చాభిశ్రావయతి । తృప్తాంశ్చ జ్ఞాత్వా మధుమతీశ్శ్రావయతి 'అక్షన్నమీమదంత' ఇతిచ ॥ అథ భూమావన్నం(ప్ర)పరి)కిరతి ॥

యేఽగ్నిదగ్ధాయేఽనగ్నిదగ్ధా యే వాజాతాఃకులేమమ।
భూమౌదత్తేనపిండేన తృప్తాయాంతుపరాంగతిమ్ ॥

ఇతి । అథాచాంతేషు పునరపోదత్వా 'స్వదితమ్' ఇతి పి(త్రా)ద్యర్థాన్వాచయతి 'రోచయతే' ఇతి విశ్వదేవార్థాన్ । తతో యథాశక్తిదక్షిణాం దత్వాథ సర్వేభ్యోన్నశేషేభ్యః పిండార్థం (ప్రా)శనార్థం చోద్ధృత్య 'అన్న(శేషః)శేషైః)కిం క్రియతాం'? ఇతి శేషం నివేదయేత్ ॥ తేచ 'ఇష్టైస్సహభుజ్యతాం' ఇతిప్రతిబ్రూయుః। అథకర్తా॥

ధాతారోనోభివర్ధంతాం వేదాస్సంతతిరేవ(చ)నః ।
శ్రద్ధాచనో మా వ్యపగాద్బహుదేయం చనోస్తు ॥ ఇతి (ప్రా)

ర్థయతె ॥ దాతారోనోభివర్ధంతాం వేదాస్సంతతిరేవ(చ)నః)శ్ర

ద్ధా చ నో మావ్యగమద్బహు దేయం చ నో౽స్తు ॥

ఇతి తేషాం ప్రతివచనమ్ । అథ కర్తా

అన్నం చ నో బహు భవేదతిథీంశ్చ లభేమహి ।

యాచితారశ్చ నస్సన్తు మా చ యాచిష్మ కంచన ॥

ఇతి చ ప్రార్థయతే । ‘ అన్నం చ నో బహు భవేత్ ’ (అతిథీంశ్చ లభధ్వం । యాచితారశ్చ నస్సన్తు మా చ యాచధ్వం కంచన) ఇత్యుచ్చై నైవ ప్రతివచనమ్ । అనన్తరం ‘ ఓం స్వధా ’ ఇత్యాహ । ‘ అస్తు స్వధా ’ ఇతి ప్రతివచనమ్ । అథ బ్రాహ్మణానాం పిత్రాద్యర్థానాం పూర్వం విసర్జనం ॥ విశ్వేషాం దేవానాం పశ్చాద్విసర్జనమ్ । పూర్వోక్తేషు నివేదనాదిషు సర్వేషు పదార్థేషు దైవపూర్వత్వమేవ । అథ యజ్ఞోపవీతీ భుక్తవతో౽నువ్రజ్య ప్రదక్షిణీకృత్య, ప్రాచీనావీతీ ‘ దైవ్యథు దక్షిణాగ్రే ’ ఇత్యాది, ‘ శేషస్య గ్రాసవరార్ధ్యం ప్రాశ్నీయాత్ ’ ఇత్యేవమన్తం యథాసూత్రం కరోతి ॥

అత్ర చేదం వక్తవ్యమ్ । బ్రాహ్మణభోజనం హోమః పిండదానం చ త్రీణ్యపి మాసిశ్రాద్ధే ప్రధానాని అగ్నౌ ఋధేయే (భాష్యకారేణ) ధూర్తస్వామినోక్తత్వాత్, వైశ్వదేవే విశ్వేదేవా ఇత్యత్ర కపర్దిస్వామినోక్తత్వాచ్చ ॥

కేచిత్ — ఇహ బ్రాహ్మణభోజనమేవ ప్రధానమ్, హోమః పిండదానం చ తదఙ్గం అనర్థా వెళ్లో భోజయేదితి ప్రకృత్య తయోర్విధానాత్ ఇతి ॥

అథాస్య ముఖ్యకల్పాసంభవే ఆమశ్రాద్ధవిధిరనుకల్పతయోచ్యతే ।

ఆపద్యనగ్నౌ తీర్థే చ చంద్రసూర్యగ్రహే తథా ।

ఆమశ్రాద్ధం ద్విజైః కార్యం శూద్రః కుర్యాత్సదైవహి ॥

ఇతి (బృహత్ప్రచేతోవచనాత్) బృహస్పతివచనాత్) బృహస్పతిప్రచేతసోర్వచనాత్)

అత్ర వ్యాసః—

ఆవాహనంచ కర్తవ్య మర్ఘ్యదానంతథైవచ।
ఏషఏవవిధిర్యత్ర (యత్ర (అత్ర) ఆమ) శ్రాద్ధం విధీయతే ॥
యద్యద్దదాతి విప్రేభ్యః శ్రృతంవాయదివాఽశ్రృతమ్।
తేనాగ్నౌకరణంకుర్యాత్పిండాంస్తైనైవనిర్వపేత్ ॥

ఇతి। అత్ర షట్త్రింశన్మతమ్—

ఆమశ్రాద్ధంయదాకుర్యాత్ పిండదానంకథంభవేత్ ॥
గృహోదాహృత్యపక్వాన్నం పిండాన్దద్యాత్తిలైస్సహ ॥

ఇతి ప్రయోగసంక్షేపస్తు—పూర్వేద్యురపరేద్యుర్వా బ్రాహ్మణాన్ని మంత్ర్య- పూర్వాహ్ణే స్నాత్వా బ్రాహ్మణానాహూయ, పాదప్రక్షాళనాద్యర్ఘ్యదానాంతం కృత్వా, యథావిభవం గంధవస్త్రాదిభిశ్చ యథార్హమభ్యర్చ్య, అగ్నౌ కరిష్యామీత్యామంత్ర్య అథాగ్నిముఖాంతే తండులాద్యామద్రవ్యేణ హోమకరణమ్ । తతస్తంత్రశేషం సమాప్య, తండులాద్యామద్రవ్యం శ్రాద్ధార్థం దదాతి । చరోరభావాత్తద్ధర్మాణామభావః । భోజనాభావాచ్చ తత్సంబంధినామప్యభావః । తతః । పిండదానమామేన, గృహోదాహృతేన పక్వేనవేతి । అత్యంతాపదితు ‘ అపిహ వా హిరణ్యేన ప్ర(దా(ధా)నమాత్రం, (ఏవముత్తరత్రాపి) అపి వా మూలఫలైః ప్రదానమాత్రమ్ ’ ఇత్యాదిబోధాయనాదివచనాద్ధిరణ్యాదేర్వా ప్రదానమాత్రం సమస్తధర్మరహితం కుర్యాత్ ॥ ఏవం సర్వథాపి శ్రాద్ధమవశ్యం కర్తవ్యమ్ । నతు కస్యాం చిదవ్యవస్థాయాం లోపః । అత్రచ శ్రాద్ధవిషయే యద్యపి.

వసవః పితరోజ్ఞేయాః రుద్రాశ్చైవపితామహాః ॥
ప్రపితామహాస్తథాదిత్యాశ్శ్రుతిరేషాసనాతనీ ॥

ఇత్యాది శాస్త్రాన్తరసిద్ధం బహు వక్తవ్యమస్తి. తథాపి విస్తరభయాన్నోపదర్శ్యతే ॥

ఏవం ప్రకృతిభూతం మాసిశ్రాద్ధం వ్యాఖ్యాయేదానీం తద్వికృతిభూతం ప్రతిసంవత్సరమనుష్ఠేయం అష్టకాఖ్యం పాకయజ్ఞాంతరం వ్యాఖ్యాస్యన్, తస్య కాలవిధిమాహ—

శ్రీ యా మాఘ్యాః పౌర్ణమాస్యా ఉపరిష్టా
ద్వ్యష్టకా తస్యామష్టమీ జ్యేష్ఠయా సమ్పద్యతే
తామేకాష్టకేత్యాచక్షతే ॥ ౧౧ ॥ శ్రీ

మాఘ్యాః మాఘమాసస్య సంబంధిన్యాః పౌర్ణమాస్యాః ఉపరిష్టాదూర్ధ్వం యా వ్యష్టకా కృష్ణపక్ష ఇత్యర్థః । తస్యాం వ్యష్టకాయాం యా అష్టమీ తిథిః జ్యేష్ఠయా జ్యేష్ఠానక్షత్రేణ సంబధ్యతే సంగచ్ఛతే తామష్టమీమేకాష్టకేత్యాచక్షతే కథయంతి బ్రహ్మవాదినః । తస్యామష్టకా కర్తవ్యేతి శేషః । ఏకాష్టకాయాం వపాహోమాది ప్రధానం కర్తవ్యమిత్యర్థః । తామేకాష్టకేత్యాచక్షత ఇతి వచనం యాన్యన్యాన్యప్యేకాష్టకాయాం విహితాని, యథా గవామయనదీక్షా, యథా చ దీర్ఘసత్రేషు విజ్ఞానార్థమప్రూపేణ కక్షస్యాపోషణం యత్రైవ చోఖాసంభరణం, తాని చ సర్వాణి యథోక్తలక్షణాయామేవాష్టమ్యాం కార్యాణీత్యేవ మర్థమ్ । అత్రాయమభిప్రాయః—యద్యపిమాఘమాసస్య సర్వా కృష్ణపక్షాష్టమీ జ్యేష్ఠయా న సమ్పద్యతే, తథాపి తస్యామేకాష్టకా కర్తవ్యైవ, పాకయజ్ఞత్వేన నిత్యత్వాత్ ' వ్యష్టకా, తస్యాం ' ఇత్యధిక గ్రహణాచ్చేతి । జ్యేష్ఠయా సంపద్యత ఇతితు ప్రాయికాభిప్రాయమ్ । తేనాయుక్తాయామపిగవామయన దీక్షాదినిలభ్యంతే

కేచిత్—యదా ద్వయోరహ్నోరష్టమీ, యస్మిన్వా సంవత్సరే ద్వౌ మాఘమాసౌ, తత్ర యా అష్టమీ జ్యేష్ఠయా సంపద్యతే తస్యామేవ కర్మణా(మ)సమ్పన్నాయామిత్యేవ మభిప్రాయ ఇతి ॥

శ్రీ తస్యాస్సాయమాపకార్యమ్ ॥౧౧॥ శ్రీ

త్రిపదమిదం సూత్రమ్ । తస్యా అష్టకాయా ఔపకార్యముపకాత

కమ్ । ఉపకారం కరోతీతి కర్తరి యత్ప్రత్యయః ఛాందసః । అష్టకాయా అంగభూతం కర్మేత్యర్థః । సాయంపూర్వేద్యుస్సప్తమ్యాః । సోమయాగస్యాగ్నీషోమీయ పశుయాగవత్తస్యా అష్టకాయా అంగభూతం కర్మ పూర్వేద్యుస్సప్తమ్యాస్సాయంకాలే కర్తవ్యమితి సూత్రార్థః । నక్త్వహ తస్యా(పరా)అష్టకాయా ఇతి సంబంధః, నవమ్యాంవ పాహోమాది ప్రధానప్రసంగాత్ । నచైతద్యుక్తమ్, యా మాఘ్యా ఇతి కాల విధానస్యాపకార్యార్థతోపపత్తౌ 'ప్రకరణాత్ప్రధానస్య' ఇతి న్యాయవిరోధాత్ శాస్త్రాన్తరే ష్వప్రసిద్ధత్వాచ్చ ॥

అథాస్యాపకార్యస్య విధిమాహ—

॥ అపూపంచతుశ్శరావగ్ శ్రపయతి॥౧౨॥ ॥

వ్రీహీణాం చతుశ్శరావం తూష్ణీం నిరుప్య పార్వణవత్ పత్న్యవహంతీత్యాది విధినాపూపం శ్రపయతి । అపూపః ప్రథితావయవః ప్రసిద్ధః । ప్రతిష్ఠితాభిఘారణాంతంచ కరోతి ॥

అష్టాకపాల ఇత్యేకే॥౧౩॥ ॥

ఇత్యాపస్తమ్బీయే గృహ్యప్రశ్నే ఏకవింశఃఖండః

అష్టసు కపాలేషు సంస్కృతః పురోడాశోష్టాకపాలః । సః శ్రపయితవ్య ఇత్యేకే । పురోడాశ ఇతిచ ప్రసిద్ధ ఆకృతివిశేషః । తేన లౌకికేన ప్రకారేణ పాకఔపాసనఏవ ॥

ఇతి శ్రీసుదర్శనాచార్యవిరచితే గృహ్యతాత్పర్యదర్శనే

॥ ఏకవింశఃఖండః ॥

అథ ద్వావింశః ఖండః.

పార్వణవదాజ్యభాగాంతేఙ్గులినోత్తరయా

పూపాజ్జుహోతి ॥౧॥

తతః పార్వణవదగ్నేరుపసమాధానాద్యగ్నిముఖాంతే, స్వకీయేనావదాన ధర్మేణాపూపాత్పురోడాశాద్వావదాయ ఉత్తరయా ఋచా 'యాం జనాః ప్రతినందంతి' ఇత్యేతయాఽఞ్జలినా జుహోతి । అఞ్జలేస్తు 'యేనజుహోతి' ఇత్యాదిసంస్కారలేపాఞ్జనముపస్తరణాభిఘారణ హవిరవదానాని చ విప్రతిషేధాదస్యాః కుర్యాత్ । స్విష్టకృతంతు దర్వ్యైవ జుహోతి, నాఞ్జలినా వికృతౌ చోద్యమానో ధర్మః ప్రధానార్థో భవతీతి న్యాయాత్ । నచ వాచ్యమాపకార్యస్యాఙ్గత్వాత్ప్రాధాన్యమేవ నాస్తీతి, యతోఽస్యాపి స్వాఙ్గాపేక్షయా ప్రాధాన్యమస్త్యేవ । అతఏవ 'మన్ద్రం దీక్షణీయాయా మనుబ్రూయాదితి వాఙ్నియమస్యాఙ్గభూత దీక్షణీయా ప్రధానమాత్రార్థః న తదఙ్గ ప్రయాజాద్యర్థోఽపి । తథా 'తతస్తూష్ణీ మగ్నిహోత్రం జుహోతి' ఇతి తూష్ణీకత్వ మాధానాఙ్గభూతస్య నైయమికాగ్నిహోత్రవికృతేః ప్రధానస్యైవధర్మః న తదఙ్గానామపీతి । ఔపకార్యస్య చౌషధిహవిష్కత్వాదేవ సిద్ధస్య తన్త్రస్య పునర్వచనం ఏతత్స్థానాపన్నదధిహోమేపి ప్రాప్త్యర్థమిత్యుక్తమేవ ॥

శ్రీ సిద్ధశ్శేషస్తమష్టధా కృత్వా బ్రాహ్మణేభ్య ఉపహరతి ॥ ౨ ॥ శ్రీ

అపూపస్య శేషస్సిద్ధః । ఉపహరతి ప్రాశనార్థమితి చానువాదః తం శేషం సర్పిష్మంతమష్టధా కృత్వా అష్టభ్యో బ్రాహ్మణేభ్య ఇతి విధాతుమ్ । తేనేహ బ్రాహ్మణైకత్వబాధః ॥

కేచిత్—సిద్ధః శేషః ఇతి సూత్రచ్ఛేదః । సిద్ధోఽవికృతస్తన్త్రస్య శేషః । తేన దర్వ్యాహోమస్స్విష్టకృతః, జయాదిప్రతిపద్యత ఇతిచ సిద్ధమితి—తేషాం తమష్టధేత్యత్ర తమపూపమితి వ్యవహితస్య పరామర్శో భవేత్ ॥

ఏవమాపకార్యం కృత్వా మాసిశ్రాద్ధవద్భోక్తృభ్యో బ్రాహ్మణేభ్యోఽని

వేదయేత్ । శ్వోష్టకాశ్రాద్ధం భవిష్యతీతి భేదః ॥

॥ శ్వోభూతే దర్భేణ గాముపాకరోతి పితృభ్యస్త్వా జుష్టాముపాకరోమీతి ॥ ౩

అథ శ్వోభూతే అష్టమ్యామ్ బ్రాహ్మణాన్ గృహమానీయేత్యాద్యగ్నిముఖాంతం సర్వం మాసిశ్రాద్ధవత్ కృత్వా, అథ దర్భేణైకేన గాం స్త్రియం ‘ పితృభ్యస్త్వా జుష్టాముపాకరోమి ’ ఇత్యనేన మంత్రేణోపాకరోతి ॥

॥ తూష్ణీంపంచాజ్యాహుతీర్హుత్వా తస్యైవపాం శ్రపయిత్వోపస్తీర్ణాభిఘారితాం మధ్యమేనాన్తమేనవాపలాశపర్ణేనోత్తరయాజుహోతి ॥౪॥

తూష్ణీం స్వాహాకారేణాపి వినా పంచాజ్యాహుతీర్జుహోతి, మంత్రప్రాప్త్యభావాత్ । దేవతా చాసాం ప్రజాపతిరేవ । తస్యై వపామిత్యాది వ్యాఖ్యాతమ్ । ఉత్తరయా ‘ వహవపామ్ ’ ఇత్యేతయా ॥

॥ మాంసౌదనముత్తరాభిః ॥ ౫ ॥

మాంసమిశ్రోఓదనో మాంసౌదనః । తం ఉత్తరాభిః ‘ యాంజనాః ప్రతినందంతి ’ ఇత్యాదిభిస్సప్తభిర్జుహోతి । ఇదం చేహావక్తవ్యం—వపాహోమాంతే గోర్విశసనం కారయిత్వాన్వష్టకా బ్రాహ్మణభోజనవ్యంజనార్థం మాంసమవశిష్యేతరత్కృత్స్నం లౌకికప్రకారేణ శ్రపయిత్వా, తదేకదేశం మాసిశ్రాద్ధవద్బ్రాహ్మణభోజనార్థాదన్నాద్ధోమార్థముద్ధృతేన్నే సంసృజ్య, తేనైవ మాంసమిశ్రౌదనేన జుహోతీతి । నచ మాంసౌదనయోస్సహపాకశ్శంకనీయః గోరాలంభాత్ప్రాగేవ హోమార్థాన్నస్యోద్ధృతత్వాత్-మాంసౌదనయోఃపక్తివైషమ్యాచ్చ॥

॥ పిష్టాన్నముత్తరయా॥౬॥

పిష్టేనకృతమన్నం పిష్టాన్నం పయసి శృతం ప్రసిద్ధమ్ । తదుత్తరయా ‘ ఉక్థ్యశ్చ ’ ఇత్యనయా జుహోతి । ఇహాచ బ్రాహ్మణభోజనా

ద్యర్థమనస్యం పిష్టాన్నం శ్రపయితవ్యమ్ । శృతాచ్చ హోమార్థం భేదేన పూర్వమేవోద్ధరణమ్ । మాంసౌదనస్య పిష్టాన్నస్య చ పార్వణవత్స్వకీయోవదానధర్మః । పలాశపర్ణం చేహ న హోమపాత్రే । అన్యద్దైర్వవ ॥

ఆజ్యాహుతీరుత్తరాః ॥౭॥

ఉత్తరమంత్రకరణికా ఆజ్యాహుతీరష్టౌ జుహోతీత్యర్థః ॥ తే చ ‘భూః పృథివ్యగ్నినా’ ఇత్యాదయః యజూరూపాః ॥

స్విష్టకృత్ప్రభృతిసమానమాపిండనిధానాత్ ॥౮॥

స్విష్టకృదాది తంత్రశేషం, సర్పాభిమర్శనాది చ ప్రదక్షిణీకృత్యేత్యేవమంతం బ్రాహ్మణభోజనం- పిండనిధానం గ్రాసవరార్ఘ్యం ప్రాశ్నీయాదిత్యేవమంతం సర్వం పదార్థజాతం మాసిశ్రాద్ధవదిహాపి కర్తవ్యమేవేత్యర్థః । తత్ర చ మాంసౌదనాత్పిష్టాన్నాచ్చ స్విష్టకృతే సహావదానమితి భేదః ॥

అన్వష్టకాయామేవైకే పిండనిధానముపదిశంతి ॥౯॥

యా శ్వోభూతేఽన్వష్టకేతి విధాస్యతే తస్యామన్వష్టకాయామేవ పిండనిధానం- పిండప్రదానం నాష్టకాయామిత్యేకే ఆచార్యా ఉపదిశంతి॥

కేచిత్—న పిండనిధానమేకే ఇతి వక్తవ్యే అన్వష్టకాయామేవైక ఇత్యేవం వచనమేతజ్జ్ఞాపయతి—వికల్పోఽత్ర విధీయమానః కృత్స్నస్య కర్మణః సాపూపహోమస్య సాన్వష్టకస్య విషయే భవతీతి । తేన దధిహోమః కృత్స్నేనాన్వష్టకాంతేనాష్టకాకర్మణా వికల్ప్యత ఇతి॥

కేచిత్—అన్వష్టకాయాం యత్పిండనిధానం తదేవాస్య, న పునస్తదస్మిన్ప్రదేశే పృథక్కర్తవ్యమితి వచన(స్య)వ్యస్తాకర్మణోఽసమాప్తత్వసూచనమ్ । తేనాన్వష్టకాయామకృతాయాం న కర్తుర్భోజనం- నాపి పంచమహాయజ్ఞా ఇతి ॥

వస్తుతస్తు భాష్యకారేణాత్రార్థవిశేషస్యానుక్తత్వాత్, అన్వష్ట

క్రోభయోరపి పక్షయోరితి వక్ష్యమాణత్వాత్, అవాంతరప్రయోగస్య స మాప్తస్స్పష్టత్వాచ్చ 'అన్వష్టకాయామేవైకే' ఇత్యేషోన్వష్టకా యామేవ పిండనిధానం నాష్టకాయామితి ఫలాభి(ప్రా)యో వ్యపదేశ ఇతి మంతవ్యమ్ ॥

అథ యజ్ఞోపవీతప్రాచీనావీతయోర్వివేకః— ఔపకార్యేచ, మాం సౌదనహోమేషు చాదితశ్చతుర్షు కాషష్ఠేచ పిష్టాన్న హోమేచాజ్యహో మేషు చాదితష్షట్సు, దధిహోమేచ, ఆఘారాదిషుచ(ప్రాకృతేషు) యజ్ఞోపవీతం మన్త్రాణాం దైవలింగత్వాత్ । అన్యత్ర ప్రకృతి వత్ప్రా చీనావీతమేవ ॥

ననుచాత్ర కలియుగే ధర్మజ్ఞసమయాద్గోరాలమ్భో నిషిద్ధః తేన యద్యపి 'మాంసౌదనముత్తరాభిః' ఇత్యత్ర హవిరుపసర్జనీ భూత మాంసాభావేపి కేవలౌదనహవిష్కహోమైః ప్రధానాంతర సహి తైః అష్టకాధికార సిద్ధేరుపపత్తిః. తథాపి వపాహో(మే)ష)స్వరూప స్యైవాభావాన్న యుజ్యతే । నైవం, ప్రమాణబలేనక స్మింశ్చిత్ప్రధానే నిషిద్ధేపి ప్రధానాంతరైరేవ విషయప్రత్యభిజ్ఞానా దధికారసిద్ధే రుపప న్నత్వాత్ । అతఏవ దర్శపూర్ణమాసయోః 'నాసోమయాజీసన్న యేత్' 'నాసోమయాజినో బ్రాహ్మణస్యాగ్నీషోమీయః పురోడా శో విద్యతే' ఇతినిషిద్ధయోరపిసాన్నాయ్యాగ్నీషోమీయయో స్తద్వ్య తిరిక్తైరేవ ప్రధానైరధికారసిద్ధిః । ఇయాంస్తుభేదః — క్వచిచ్ఛ్రుతిర్ని షేధికా, క్వచిద్ధర్మజ్ఞసమయ ఇతి । ధర్మజ్ఞసమయోపి వేదవ త్ప్రమాణం । అథవా—ఆజ్యమేవ వపామాంసయోస్స్థానేప్రయోక్త వ్యమ్ । 'ఆజ్యేన శేషం సంస్థాపయేత్' ఇతి పార్వణవతే దర్శనాత్ 'ఆజ్యస్య ప్రత్యాఖ్యాయమవద్యేత్' ఇతి దర్శనాచ్చ । (ప్రా)ప్తి స్తు నిత్యత్వాదేవాష్టకాయాః కృత్స్నయోః । యద్వా—గోస్థానేఛా గపశ్వాలబ్ధవ్యః । ప్రస్తుత సమానయోగక్షేమే 'ఐంద్రా(గ్నం పున

దుత్సృష్టపూర్వభక్షిత ' ఇత్యత్రాగ్నేః పునరుత్సృష్టస్య స్థానే ' ప్రసవత్సృష్టస్యాగ్నేః ' ఇతి భరద్వాజసూత్రదర్శనాత్ । అపివాఽస్మిన్నంతరపక్షేఽపి దధి హోమపక్షః కలియుగే వ్యవస్థితో ద్రష్టవ్యః । ప్రమాణం చ త్రైవిద్యవృద్ధాశ్శిష్టా ఏవ ॥

ఏవం ముఖ్యకల్ప ముపదిశ్య, అథానుకల్పముపదిశతి ॥

॥ అత్రైతదపరం దధ్న ఏవాఞ్జలినా జుహోతి యథాపూపమ్ ॥ ౧౦ ॥

యథా ' యాం జనాః ' ఇత్యేతయా అపూపం జుహోతి తయర్చా దధ్నస్స్వవదాన ధర్మేణావదాయాఞ్జలినా జుహోతి । పార్వణవచ్చాగ్నిముఖాంతే దధిహోమః అపూపహోమవచ్చావదానమ్ । 'యేన జుహోతి తదగ్నౌ ప్రతితప్య ' ఇత్యాదికం లేపాఞ్జనం చాన్వేనకారయితవ్యమ్ । అయంచ దధిహోమోఽష్టమ్యాం పూర్వాహ్ణే ॥

కేచిత్ — అఞ్జలిహోమాస్సర్వే అపూర్వాః నైవ తత్ర పురస్తాదుపరిష్టాత్తంత్రమ్, ఇతి ॥

అయం చానుకల్పోఽపూపహోమాద్యాజ్యాహుతీరుత్తరా ఇత్యేవమన్తానామేవ స్థానే వేదితవ్యః, నాన్వష్టకాయా అపి; ఆజ్యాహుత్యంతకర్మవిధాయాన్వష్టకాయాః ప్రాగేవ అనుకల్పస్య విధానాత్ । తేనోభయోరపి పక్షయోర్నవమ్యామన్వష్టకా నిత్యైవ । తేన దధిహోమపక్షేన్వష్టకా నాస్తీతి నిర్మూలం । అయంచ దధిహోమః పిష్టహోమానామేవ స్థానే. దధ్న ఏవాఞ్జలినా జుహోతీతి జుహోతిశబ్దస్యాన్యస్యాత్ తేనాస్మిన్నపి పక్షే బ్రాహ్మణభోజన పిండపితృదానయోరావృత్తిః । తస్మాత్సప్తమ్యాం రాత్రౌ బ్రాహ్మణాన్నిమంత్ర్యాష్టమ్యాం హోమస్థానే దధిహోమః, తతోఽపరాహ్ణే భోజనాది సర్వమవికృతం, నవమ్యామన్వష్టకాపీతి సిద్ధమ్ ॥

॥ అత ఏవ యథార్థకం మాగ్సగ్రిష్టాశ్వో

భూతేఽన్వష్టకామ్ ॥౧౧॥

శ్వోభూతే నవమ్యా మన్వష్టకాఖ్యం కర్మ కర్తవ్యమ్ । అతఏవగో రష్టకాయామాలబ్ధాయాః మాంసం యథార్థం యథాప్రయోజనం శిష్ట్వా ఇత్యేతత్ప్రథమపక్షవిషయమ్ ॥

తస్యా మాసిశ్రాద్ధేన కల్పో వ్యాఖ్యాతః॥౧౨॥

తస్యా అన్వష్టకాయాః కల్పో మాసిశ్రాద్ధవత్కర్తవ్య ఇత్యర్థః ॥ కల్ప ఇతి దేశకాలస్వామిహవిర్ద్రవ్యదేవతాదికం ప్రోచ్యతే । తస్మాన్నిమన్త్రణాదిగ్రాసప్రాశనాన్తం సర్వం మాసిశ్రాద్ధవదవికృతం కర్తవ్యమ్ ॥ అథానదిష్టానాం మన్త్రాణాం యేషు వినియోగస్తాని కర్మాణి వ్యాచష్టే.

సనిమిత్వోత్తరాం జపిత్వార్థం బ్రూయాత్ ॥౧౩॥

సనిర్యాచ్ఞాభిక్షణమ్ ।

కేచిత్—భిక్షణలబ్ధం ధనమితి ॥

యా సనిః 'భిక్షణే నిమిత్తమాచార్యో వివాహో యజ్ఞో మాతాపిత్రోర్బుభూర్షార్హతశ్చ నియమవిలోపః' 'తత్ర గుణాన్ సమీక్ష్య యథాశక్తి దేయమ్' (౨-౧౦ ౧-౨) ఇతి ధర్మశాస్త్రే అవగతా- తాముద్దిశ్య ఇత్వా గత్వా । ఉత్తరాన్ మన్త్రాన్ 'అన్నమివ తే దృశే భూయాసం' ఇత్యాదీన్ సప్త జపిత్వా తమర్థం ప్రయోజనం బ్రూయాత్, యం భిక్షేత తం బోధయేదితి 'ఆచార్యార్థం భిక్షామి భవన్తమ్' ఇతి । ఏవముత్తరేష్వపి భిక్షణనిమిత్తేషు ప్రయోగేషు విశేషః వివాహార్థమిత్యాదిః । సప్తమే చ మన్త్రేఽసావిత్యత్ర సంబుద్ధ్యా దాతుర్నామగ్రహణమ్ ॥

ఇదానీం యది యాచ్ఞయా రథాదీని లబ్ధాని, తదా కేన విధినా స్వీకారః? ఇత్యుత్తరే విధయ ఆరభ్యన్తే—

రథం లబ్ధ్వా యోజయిత్వా ప్రాఞ్చమవస్థాప్యోత్తరయా రథచక్రే అభిమృశతి పక్షసీ వా॥౧౪॥

రథశ్చేల్లబ్ధః తం కర్ణకైర్వాహాభ్యాం యోజయిత్వాథ తం ప్రాంచం ప్రాఙ్ముఖమవస్థాప్య ఉత్తరయా ‘ అఙ్కౌ న్యఙ్కౌ ’ ఇత్యేతయా రథచక్రే ఉభే పాణిభ్యాం యుగపదభిమృశతి । అపి వా పక్షసీ ఈషె ॥

అన్యథాపి పదార్థమాహుః ॥

ఉత్తరేణ యజుషాధిరుహ్యోత్తరయా ప్రాచీముదీచీం వా దిశమభిప్రయాయ యథార్థం యాయాత్ ॥ ౧౫ ॥

తత ఉత్తరేణ ‘ అధ్వనామధ్వపతే ’ ఇత్యనేన యజుషా రథం స్వయమధిరుహ్య । దీర్ఘశ్ఛాందసః । ఉత్తరయా ‘ అయం వామశ్వినా ’ ఇత్యేతయా । ప్రాచీముదీచీం వా దిశమభి ప్రయాయ ప్రస్థాయాదృష్టార్థం తతో యథార్థం ప్రయోజనానుసారేణ యాయాత్ గచ్ఛేత్ ॥

కేచిత్ — లబ్ధ్వేతి వచనాత్ క్రయాదిలబ్ధస్యాపి రథాదేః ప్రథమారోహణె విధిరయం భవతీతి । నైతత్. ప్రకృతయాచ్ఞాదినా లబ్ధరథాదివిషయత్వేనైవాస్య వాక్యస్య అర్థవత్త్వోపపత్తేః ‘ యాచ్ఞయా రథాదీని లబ్ధ్వా ’ ఇతి భాష్యవిరోధాచ్చ ॥

అశ్వముత్తరైరారోహేత్ ॥౧౬॥

అశ్వశ్చేద్యాచ్ఞయా లబ్ధః తముత్తరైర్మంత్రైః ‘ అశ్వోఽసి ’ ఇత్యాదిభిరారోహేత్ ॥

హస్తినముత్తరయా ॥౧౭॥

పూర్వవద్వ్యాఖ్యానమ్ । ఉత్తరయా ‘ హస్తియశసం ’ ఇత్యేతయా అసావిత్యత్ర చ సంబుద్ధ్యా ఐరావతేతి గజనామగ్రహణమ్ । అత్ర యద్యపి ‘ వజ్రేణాభినిదధామ్యసౌ ’ ఇతి లింగాదఙ్కుశాభిధానార్థతా మంత్రస్య, తథాపి ‘ హస్తినముత్తరయారోహేత్ ’ ఇతి వాచనికవినియోగస్య బలవత్త్వాత్తదనుసారేణైవ మంత్రో వ్యాఖ్యాతవ్యః ॥

తాభ్యాగ్ం రేపశే పూర్వవత్పృథివీమభిమృశేత్ ॥౧౮॥

తాభ్యాం తయోరశ్వహస్తినోః । రేషణే మరణే సతి । పూర్వవత్ హోమాంతే ప్రత్యవరోహణవత్ ‘ స్యోనా పృథివీ ’ ఇత్యేతాభ్యాం పృథివీమభిమృశేత్ ॥

కేచిత్—తాభ్యాం అశ్వహస్తిభ్యాం ప్రమాదాద్భూమావపతితస్య రేషణే శరీరోపమర్దే జాత ఇతి ॥

సంవాదమేష్యన్సవ్యేన పాణినా ఛత్రం దండం చాదత్తే ॥౯॥

ఇత్యాపస్తమ్బీయే గృహ్యప్రశ్నే ద్వావింశఃఖండః

సంవాదః ఋణాదానాదివ్యవహారః.

కేచిత్—యత్ర స్థానే ప్రత్యర్థిభిస్సంవదత ఇతి । ఋణాదానాదివ్యవహారం కర్తుమేష్యన్ వ్యవహారే జయమిచ్ఛన్నిత్యర్థః । శేషం వ్యక్తమ్ ॥

ఇతి శ్రీసుదర్శనాచార్యవిరచితే గృహ్యతాత్పర్యదర్శనే

ద్వావింశఃఖండస్సమాప్తః

అథ త్రయోవింశఃఖండః

దక్షిణేన ఫలీకరణముష్టిముత్తరయా హుత్వా గత్వోత్తరాం జపేత్ ॥ ౧ ॥

సవ్యపాణిధృతచ్ఛత్రదండ ఏవ దక్షిణేన పాణినా ఫలీకరణముష్టిముత్తరయా ‘ అవజిహ్వక ’ ఇత్యేతయా స్వాగ్నౌ జుహోతి । అసావిత్యత్ర నామశర్మేతి ప్రథమయా ప్రత్యర్థినో నామగ్రహణమ్ । యావదుక్త (ధర్మశ్చా)ధర్మాచా)యం హోమ ఇతి పూర్వమేవోక్తమ్ ।

కేచిత్—పరిస్తరణముభయతస్తూష్ణీం పర్యుక్షణం చ కర్తవ్యమ్, ముష్టినా చావాచీనేన హోమ ఇతి ॥

తతస్సంవాదదేశం గత్వా ప్రత్యర్థినం పశ్యన్నుత్తరాం ‘ ఆ తే వా

చ ' ఇత్యేతాం జపేత్ । ఇహ చ సంబుద్ధ్యా నామనిర్దేశః ప్రత్యర్థిన ఏవ

శ్రీ క్రుద్ధముత్తరాభ్యామభిమన్త్రయేత విక్రోధో భవతి ॥౨॥ శ్రీ

యః క్రుద్ధః ప్రత్యర్థీ వా వ్యవహారద్రష్టా వా, తత్క్రోధశాన్తిం చాసావిచ్ఛతి- తదా ఉత్తరాభ్యాం ' యాత ఏషా ' ఇత్యేతాభ్యాం క్రుద్ధమితరం వాభిమన్త్రయేత । అనేన చాభిమన్త్రణేన క్రుద్ధో విక్రోధో విగతక్రోధో భవతి । ఫలవిధిశ్చాయమ్ । నార్థవాదమాత్రం, సూత్రకారేణ బద్ధత్వాత్ ॥

శ్రీ అసంభవేప్సుః పరేషాగ్ం స్థూలాధారికాజీవ
చూర్ణాని కారయిత్వోత్తరయానుష్ఠాయాస్స
మ్బాధ ఉపవపేత్ ॥౩॥ శ్రీ

యః ప్రవత్స్యన్ గృహే వా ప్రజాతన్తుం రక్షితుం స్వభార్యాయాం పరపురుష శుక్లస్యాసంభవమిచ్ఛతి స పరేషా మసంభవేప్సుః । తస్యా పాయోపదేశః । స్థూలాధారికాయా జీవన్త్యాశ్చూర్ణాన్యన్యేన కారయతి । ఆధారికా గౌళికా సరీసృపవిశేషః, శతచరణా నామ। సా చ ద్వివిధా, గ్రామ్యాచారణ్యా చ తయోరారణ్యా స్థూలా గ్రామ్యా తన్వీ । జీవచూర్ణాని చాశ్మాదినా మహతా ప్రహారేణ మార్ద్యమాణాయాం భవతి! తతస్తాని చూర్ణాన్యుత్తరయా ' అవజ్యామివ ధన్వనః ' ఇత్యేతయానుష్ఠాయ భార్యాయాః సమ్బాధే యోనావుపవపేత్ । ఏవం కృతే సంబాధ ఉపభోగయోగ్యో న భవతి ॥

అథ యదా పరపురుషశఙ్కాఽపైతి తదా స్వశుక్లసంభవసిద్ధ్యర్థే భైషజ్యముచ్యతే—

శ్రీ సిద్ధ్యర్థే బభ్రుమూత్రేణ ప్రక్షాళయీత ॥౪॥ శ్రీ

కపిలాయాః గోర్మూత్రేణ ప్రక్షాళయీత సంబాధమ్ ॥ అథ యస్య వైశ్యస్య వైశ్యవృత్తేర్వా ద్విజస్య యద్గృహే పణ్యం పణనీయం ధాన్యాన్నరత్నాద్య ప్రాణిద్రవ్యం క్షారలవణాద్యపి. తస్య సిద్ధ్యర్థే [illegible]

ఒసి ద్ధ్యర్థం అగ్న్యాపకర్షాదినా లాభార్థం కర్తవ్యంకర్మాహ—

సిద్ధ్యర్థే యదస్య గృహే పణ్యగ్ స్యాత్తత ఉత్తరయా జుహుయాత్ ॥౫॥

క్రయ్యాద్ద్రవ్యాసనా రేణాజ్యభాగాంతమగ్నిముఖాంతం వా కృత్వా తస్మాత్పణ్యాదవదాయోత్తరయా ‘ యదహం ధనేన ’ ఇత్యేతయా జుహుయాత్ । అత్ర తతఇతి వచనాన్న ప్రాణిద్రవ్యాద్ధోమః, తతోవదానేజ్యవైకల్యాపత్తేః ।

కేచిత్—అస్యేతి వచనాదన్యేన తద్ధితైషిణా హోతవ్యం । మంత్రేచాహమిత్యస్య న విరోధః స ఏవ భూత్వాసజుహోతీతి ॥

యం కామయేత నాయంమచ్ఛిద్యేతేతిజీవ
విషాణే స్వంమూత్రమానీయ సుప్తముత్తరా
భ్యాం త్రిః ప్రసవ్యం పరిషించేత్ ॥౬॥

యంభర్తారం సపత్న్యామన్యస్యాం వా ఇంద్రియదౌర్బల్యాద నురక్తం యా స్త్రీ కామయేత అయంభర్తా మత్ మత్తో న ఛిద్యేత అస్య మయ్యవిచ్ఛేదేన స్నేహస్స్యాదితి సా స్త్రీజీవవిషాణేజీవతో గోర్విషాణే బలా(త్పాతి)ముత్పాటి) తే స్వం మూత్రమానీయ తేన భర్తారంసుప్తముత్తరాభ్యాం ‘ పరిత్వాగిరేరమిహం ’ ఇత్యేతాభ్యాం త్రిః ప్రసవ్యంపరిషించేత్ । అత్రచానీయేతి వచనాత్పూర్వమన్యస్మిన్పాత్రే మూత్రయిత్వా శౌచంచ కృత్వా తతో విషాణేవనయనమ్ ॥

కేచిత్—భృత్యవిషయమేతత్ స్వామినః కర్మేతి ।

అథ భృత్యాదీనాం పలాయితానాం పునరాగమన కామస్య కర్మాహ—

యేనపథాదాసకర్మకరాః పలాయే
రంస్తస్మిన్నిణ్వాన్యుపసమాధాయోత్తరాఆహు
తీర్జుహుయాత్ ॥౭॥

దాసాశ్చ భృతికర్మకరాశ్చ దాసకర్మకరాః । తే యేన పథాప

లాయేరన్ తస్మిన్నపి భూమావేవ ఇణ్వాని లోకప్రసిద్ధాని దారుమయా
న్యుపసమాధాయ నిధాయ తేష్వేవాగ్నౌ 'పదేజుహోతి' ఇతివత్
ఉత్తరాః 'ఆవర్తన వర్తయ' ఇత్యాద్యుత్తరమంత్రకరణికాశ్చత
స్ర ఆజ్యాహుతీర్జుహుయాత్। అపూర్వంచేదంకర్మ। అత్ర యద్య
పి దాసకర్మకరా ఇతి బహువచనం. తథాప్యేకస్యద్వయోర్వాప
లాయనేపి భవత్యేవేదంకర్మ ॥

కేచిత్—పథీణ్వాన్యగ్నౌ ప్రజ్వాల్య, తత్రాగ్నావేవహోమ ఇతి॥

శ్రీ యద్యేనం వృక్షాత్ఫలమభినిపతేద్వ
యో వాభివిక్షిపేదవర్షతక్యేవాబిందురభి
నిపతేత్తదుత్తరైర్యథాలింగంప్రక్షాళయీత॥౨

యద్యేనం ద్విజం వృక్షాత్ఫలం అభి ఉపరినీచైరకస్మాత్పతేత్, యది
వా వయః పక్షీ పక్షాభ్యామేన మభివిక్షిపేత్ ఉపరిపక్షపాతేన(నును
యాత్)ధునుయాత్)యదివా అవర్షతక్యే అభ్రశూన్యే నభసితస్మా
ద్బిందురపాంస్తోకః అభినిపతేత్, వ్యాఖ్యాతమ్। తత్ఫలనిపాతాదిభి
రుపహతం శరీరాంగముత్తరైర్మంత్రైర్యథాలింగం ప్రక్షాళయీత।త
త్ర 'యదివృక్షాత్' ఇతి ఫలాభిపాతే 'యే పక్షిణః' ఇతి వయోభి
విక్షేపే 'దివోనుమా బృహతః' ఇతి బింద్వభినిపాతే। యథాలింగ
మితి తు వచనమేకైకస్మిన్నిమిత్తే త్రిభిస్త్రిభిఃప్రక్షాళనంమాభూదితి

—అథాద్భుతప్రాయశ్చిత్తమ్—

అగారస్థూణావిరోహణే మధునఉపవేశనే
ఋష్ణ్వాంకపోతపదదర్శనే౽మాత్యానాంశరీర
రేషణేన్యేషుచాద్భుతోత్పాతేష్వమావాస్యా
యాం నిశాయాం యత్రాపాంనశ్శృణుయాత్త
దగ్నేరుపసమాధానా ద్యాజ్యభాగాంతఉత్త
రాఆహుతి హుత్వాజయాదిప్రతిపద్యతే॥౩

తత్రాద్భుతాః స్వభావతఃపూర్వమభూతాస్సంతో భవంతీతి। ఉత్పాతా ఇతితు ఊర్ధ్వంభవంతి అవ్యక్తావస్థాయాంప్రాప్నువంతి అద్భుతాశ్చోత్పాతాశ్చేతి ద్వంద్వసమాసః । శబ్దభేదస్తుభౌమదివ్యభేదాభిప్రాయః।తత్ర దివ్యాఉత్పాతాః రాత్రావింద్రధనురా(ఉల్క(లోక)కీల నీల)కీలాల)ఇత్యాదయః। భౌమాం స్త్వద్భుతానగారస్థూణేత్యాదినా స్వయమేవోదాహరతి।అగారస్యస్థూణాః అగారస్థూణాః తాసాం విరోహణ అంకురోపజననే।స్థూణాగ్రహణంచాన్యస్యాపి గృహసంబంధినో వంశాదేరనిఖాతస్యాపి ప్రదర్శనార్థం నిమిత్తగతవిశేషణత్వాత్ మధున ఉపవేశన ఇత్యగారఏవ। ఉపసర్జనస్యాప్యగారశబ్దస్యయోగ్యత్వేన బుద్ధ్యా విభజ్య సంబంధః ఆరామాదిష్వనద్భుతత్వాత్। కుప్తుఃచుల్లీ భ్రాష్ట్రమంబరీషమిత్యనర్థాంతరం । తస్యాం కుప్త్యాంపచనాగార ఇత్యర్థః । కపోతస్యాప్యారణ్యస్య పక్షివిశేషస్య(పద)పాత)దర్శనే కుప్త్యామిత్యపి ప్రదర్శనార్థంఅంతర్గృహేప్యస్యాద్భుతత్వాత్। అమాసహ వసంతీత్యమాత్యాః ఏకపాత్రభోజనాఃపుత్రభ్రాత్రాదయస్తేషాం బహూనాం సంతతం శరీరరేషణే శరీరనాశనే మరణ ఇత్యర్థః ॥

కేచిత్ — అమాత్యానాం యుగపద్వ్యాధావపీతి ।

అన్యేషు చాద్భుతోత్పాతేషుఉక్తేభ్యోన్యేషుగృహమధ్యేవల్మీకజననాది ష్వద్భుతేషు ఉత్పాతేషుచదృష్టేషుసత్సుతత్సూచితదురితశాంత్యాదికామోమావాస్యాయాం నిశాయాం రాత్ర్యాంముహూర్తద్వయామూర్ధ్వమ్ ॥

కేచిత్ — ద్వితీయే యామ ఇతి ।

యత్రాపాం వహంతీనాంశబ్దం న శృణుయాత్ ।

కేచిత్ — కుమ్భైరుదధానేష్వానీయమానాస్వితి।

తథాభూతే దేశే అగ్నేరుపసమాధానాదితంత్రం ప్రతిపద్యతే। తంత్రవిధానంచాస్య ఆజ్యహవిష్ట్వాత్। ఆజ్యభాగాంతఇతి త్వర్థక్వ

త్యప్రతిషేధార్థమ్। ఉత్తరా ఆహుతీః 'ఇమం మే వరుణ.... తత్త్వాయామి' ఇత్యేకాదశాహుతీర్హుత్వా వచనబలాజ్జయాదిప్రతిపద్యతే। అత్ర ప్రజాపతయ ఇతి ప్రతీకేన 'ప్రాజాపత్యా వ్యాహృతీః' ఇతివత్ 'ప్రజాపతే న త్వదేతాని' ఇత్యేషైవ గృహ్యతే ॥

పరిషేచనాన్తం కృత్వాభిమృతేభ్య ఉత్తరయా ద

క్షిణతోఽశ్మానం పరిధిం దధాతి దధాతి॥౧౦॥

ఇత్యాపస్తమ్బీయే గృహ్యప్రశ్నే త్రయోవింశః ఖణ్డః

సమాప్తశ్చాష్టమశ్చ పటలః

సమాప్తశ్చాయమాపస్తమ్బగృహ్యప్రశ్నః

తతః పరిషేచనాన్తం తన్త్రశేషం కరోతి। శమ్యాః పరిధ్యర్థా ఇతి పూర్వమేవోక్తమ్

కేచిత్ — ఆజ్యభాగాన్త ఇత్యనేన తన్త్రప్రాప్తౌ సిద్ధాయామగ్నేరుపసమాధానాదివచనమగ్నిమాత్రస్య ఉపసమాధానార్థమ్। తేనౌపాసన శూన్యస్యేదం కర్మ లౌకికేఽపి భవతి। అన్యాని చైవం ప్రకారాణి దృష్టఫలాని నైమిత్తికాని పణ్యహోమాదీని, అస్య సర్వాన్తే అగ్నివిధానస్య సర్వార్థత్వావగమాదితి

అభిమృతేభ్య ఇత్యాదినా 'అమాత్యానాం శరీరరేషణే' ఇత్యస్మిన్నద్భుతే కశ్చిద్విశేషోఽభిధీయతే। అభిమృతా ఆభిముఖ్యేన మృతా(అ)యోగ్యతయా జీవన్త ఏవ అమాత్యానాం సంతతమరణదర్శనేన స్వయమపి మరణాద్భీతా ఇత్యర్థః। తేభ్యస్తదర్థం సంతతమరణభయనివృత్త్యర్థం ఉత్తరయా 'ఇమం జీవేభ్యః' ఇత్యనయా పరిధిం మృత్యోరన్తర్ధానభూతం అశ్మానం దక్షిణతో నిదధాతి। ఏతచ్చ తన్త్రశేషాంతే కృత్వేతి క్త్వాప్రత్యయబలాత్ ॥

కేచిత్ — నిదధాతి ప్రతిష్ఠాపయతి। పరిధివచనాచ్చ తస్యాశ్మనః ప్రచ్యావనం న కర్తవ్యమితి॥

దధాతి దధాతీతి ద్విరుక్తిః ప్రశ్నసమాప్తిసూచనార్థా ॥

ఇత్థం సుదర్శనార్యేణ గృహ్యతాత్పర్యదర్శనమ్ ।
కృతంభాష్యానుసారేణ యథామతియథాశ్రుతమ్ ॥*॥
అత్రానుక్తం యదుక్తం వా మతేర్మాంద్యాచ్ఛ్రుతస్యవా।
సన్మార్గప్రవణానాం నః క్షంతుమర్హంతిపండితాః ॥*॥

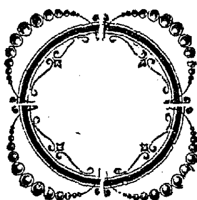
ఇతి శ్రీసుదర్శనాచార్య విరచితే గృహ్యతాత్పర్యదర్శనే

త్రయోవింశఃఖండః

అష్టమశ్చపటలస్సమాప్తః.

హరిఓం తత్సత్.

శ్రీకృష్ణార్పణమస్తు.

శ్రీరస్తు

శ్రీమదాపస్తంబమహర్షయే నమః

శ్రీమత్సమస్తాస్తికవిద్వజ్జనమనః ప్రసాదనద్వారక
శ్రీభగవత్పాదప్రవృత్తత్వాన్నానాదేశానీత ప్రాచీ
నానేకవిద్వత్పుస్తకసాహాయ్యకాద్యథామతిపరిశోధ్య
పరిష్కృతా శ్రీమత్త్రాళ్వంత నివాసికృతా
శ్రీమదాపస్తమ్బగృహ్యాండపిళ్ళాఖ్యప్రయోగవృత్తిః

శ్రీమహీశూరపురీ మధ్యవిద్యోతమాన దివ్యరత్న
సింహాసనారూఢ శ్రీమచ్చామరాజేంద్రాశ్రితేన
☞ ధర్మాధికారిచక్రవర్త్యయ్యంగార్యేణ
మహీశూరపురీమధ్యవర్తిన్యాం
విద్యాతరఙ్గిణ్యాఖ్యాయామ్.
స్వీయముద్రాక్షరశాలాయామ్
ముద్రాపితాసతీ విజయతేతమామ్
ఇదానీమేతన్మూల్యమర్ధరూప్యమ్
[illegible]

యథావస్థితమాతృకాలాభాత్ క్వచిత్ప్రమాదిక
దోషాసన్తేఽత్ర । తేచదోషజ్ఞైర్మహాత్మభిః పరి
శోధ్య పరిహరణీయా ఇత్యర్థయే

శ్రీతాళవృంతనివాసికృతాండపిణ్డాఖ్యవ్యాఖ్యాయాః

శుద్ధాశుద్ధపత్రికా

పుట	పఙ్క్తి	అశుద్ధం	శుద్ధం
౨౧౪	౩	నిమార్జనః	నిమార్జనం
౨౧౭	౩	క్రియ తైతతః	క్రియ తైంతతః
౨౧౭	౫	ఫ్రోక్షార్థ	ప్రోక్షార్థ
౨౧౭	౨౦	ఇత్యృవా	ఇత్యృచా
౨౧౮	౧౩	కర్మార్థర	కర్మార్థం
	౧౮	అధవా	అథవా
	౨౫	అపహ్నత్యోదా	అపహ్నత్యోవా
౨౨౦	౧౦	యధోత్తరః	యథోత్తరః
	౧౨	జపిత్వా	జపిత్వా
౨౨౧	౮	ధారయాం	థారయాం
	౧౪	నివృజ్య	నిమృజ్య
	౧౭	మధ్యే	మధ్యే
	౨౪	ససావ	సంస్రావ
౨౨౩	౭	దాతిధ్యం	దాతిథ్యం
	౧౯	మపదాయ	మవదాయ
౨౨౪	౨౦	బాహ్మసదనే	బ్రహ్మసదనే
౨౨౫	౯	స్వధా	స్వధా
౨౨౭	౪	త్యృవాచ	త్యృచాచ
౨౨౮	౯	ప్రాజాపత్యం	ప్రాజాపత్య
౨౨౯	౨	దాఇత్యృ	తాఇత్యృ
	౧౫	అధాస్య	అథాస్య
	౨౩	వ్యధవా	వ్యథవా

శుద్ధాశుద్ధపత్రికా

పుట	పఙ్క్తి	అశుద్ధమ్	శుద్ధమ్
	౨౪	ప్రభ తే	ప్రభాతే
	౨౫	త్సం	వత్సం
౨౩౦		స్థాపనం	స్థానం
	౨౦	ప్రధమ తః	ప్రథమతః
	౨౪	ప్రతప తె	ప్రతపతే
౨౩౧	౯	విశ్వే।అసార్రి	విశ్వేఅస్మార్రి
	౨౧	మవ రా	మవరా
౨౩౨	౧౭	స మంజతు	స మంజంతు
	౨౫	హానుహావం	అనుహావం
౨౩౫	౧౫	పిత్రిధాణానాం	ధాణానాం
౨౩౬	౨౩	బుధ్యతాం	బుధ్యతాం
౨౪౦	౧	ప్రిహ్మ	బ్రిహ్మ
	౨౫	నిప త్రియం	నిష త్రియం
౨౪౧	౭	మేధాఅప్సరా	మేధామప్సరా
	౨౫	మేధాం మెదేవ స్సవితే	మేధాం మఇం ద్రిఇ
౨౪౭	౫	దాశుషే	దాశుష్మై
౨౫౮	౨౦	పృథివీ	పృథివి
౨౬౨	౭	త్రిక్ష	త్రీక్ష

ఆండపిళ్ళైభాష్యగృహ్యప్రయోగవృత్తివిషయసూచికా

విషయానుక్రమణికా:

చతుర్థపటలె

పంచమపటలె

విషయానుక్రమణికా॥

౮

..అష్టమపటలే..

శ్రీహయగ్రీవాయనమః

శ్రీతాళవృంతనివాసికృతాండపిళ్ళాఖ్య ప్రయోగప్రారమ్భః

శ్రీమదాపస్తంబీయ గృహ్యప్రయోగో వక్ష్యతే

(౧) 'అథ కర్మాణ్యాచారాద్యానిగృహ్యంతే' అథానంతరమాచారాద్యాని కర్మాణి గృహ్యంతే జ్ఞాయంతే కర్తవ్యత్వేన తాని కార్యాణి। తత్ర— (౨) 'ఉదగయనపూర్వపక్షాహః పుణ్యాహేషు కార్యాణి'। ఉదగయనాదయః ప్రసిద్ధాః। పుణ్యాహాస్తు 'దేవస్య సవితుః ప్రాతఃప్రసవః ప్రాణః' (త్రై,బ్రా,౧-౫-౩) ఇత్యస్మిన్ననువాకే పఞ్చపుణ్యాహా ఉక్తాః ప్రాతర్మధ్యందినాపరాహ్ణాదిశబ్దవాచ్యాః నాడికాత్రయం నాడికాతృతీయాంశశ్చైకః పుణ్యాహః। తేషుతాని కర్తవ్యాని చౌళాదీని। సీమంతోన్నయనాదీనాం నైమిత్తికానామపి పూర్వపక్షపుణ్యాహాభవంతి నతూదగయనాదయః। (౩) సర్వం 'యజ్ఞోపవీతినా' కర్తవ్యం॥ (౪) యథాప్రదక్షిణం భవతి తథాకర్మాణి కరోతి। (౫) సర్వత్రపురస్తాదుదగ్వా కర్మణాముపక్రమః. (౬) తథాపవర్గోఽపి పురస్తాదుదగ్వా భవతి। అపవర్గస్సమాప్తిరిత్యర్థః॥ (౭) అపరపక్షే పిత్ర్యాణికర్మాణి కర్తవ్యాని। ఉదగయనాదిర్నభవతి॥ (౮) ప్రాచీనావీతినా పిత్ర్యాణి కర్తవ్యాని। (౯) యథా 'ప్రసవ్యం' తథాచకరోతి। (౧౦) 'అపవర్గశ్చదక్షిణతో భవతి॥(౧౨) అగ్నిమిద్ధ్వేతి॥ అత్ర ధర్మశాస్త్రోక్తేన విధినాగ్నిప్రతిష్ఠాపనమ్॥ కింపునస్తత్— 'నిత్యంలోకఉపదిశన్తియత్ర క్వచాగ్నిముపసమాధాస్యన్త్స్యాత్తత్ర ప్రాచీరుదీచీశ్చ తిస్రస్తిస్రోలేఖాలిఖిత్వాద్భిరవోక్ష్యాగ్నిముపసమిన్ధ్యాత్॥ ఉత్సిచ్యైతదుదకముత్తరేణపూర్వేణవాన్యదుపదధ్యాత్(ఆప-ధ-౨-౧-౧౨-౧౩)

ఇతి । తస్యాయమర్థః — నిత్యం లోకే ఏతదూర్ధ్వోపదిశంతి వృద్ధాః స
ధర్మే కేచాధర్మే కేచాగ్నౌ । యత్ర క్వచాపి గృహే ప్రవాసే రణ్యే
వాగ్నిప్రతిష్ఠాపనం కుర్వన్ స్యాత్ తత్ర ప్రాచీరుదీచీశ్చ తిస్రస్తిస్రో
రేఖా లిఖతి ప్రాచీ రేఖాః పూర్వం దక్షిణస్యామారభ్యోదగపవర్గాః
కరోతి । ఉదీచీః పశ్చాదారభ్య ప్రాగపవర్గాః కరోతి । అవాగ్భాగేన హ
స్తేనావోక్ష్యాగ్నిం ప్రతిష్ఠాప్య అవోక్షణ శేషతోయముత్సిచ్య ప్రాగుద
గ్వా అన్యత్తోయం నిదధాతి । తత్ర శ్లోకాః ॥—॥ శ్రుతి స్మృతి ప్రచో
దితం కరిష్యతే యదా తదా । స్వకర్మయత్తదాదితో యతాసు రాగురంవ
దేత్ (ఆగూస్సంకల్పః) ప్రాచీః పూర్వముదక్సంస్థం దక్షిణారంభమాలిఖే
త్ । తథోదీచీః పురస్సంస్థం పశ్చిమారంభమాలిఖేత్ ॥ అవాక్కరోభ్యుక్ష్య
నిధాయ వహ్నిముత్సిచ్య తేవోక్షణ శేషతోయమ్ । ప్రాక్తోయమన్యన్ని
దధాత్యుదగ్వా యథా బహిస్స్యాచ్చ పరిస్తరాణామ్ ॥—॥ తతో౽గ్నిము
పసమాధాయ ప్రాగగ్రైరుదగగ్రైర్దర్భైరగ్నిం పరిస్తృణాతి య
థా " ఉత్తరేణ పూర్వేణ వా " ఇత్యుపహితముదకం బహిర్భవేత్త
థా పరిస్తృణాతి సర్వదిక్షు ' ప్రాగగ్రైర్వా ప్రాగగ్రాః దక్షిణో
త్తరా ఉదగగ్రాః పశ్చాత్పురస్తాచ్చ । దక్షిణపరిస్తరణానుత్తరాన్క
రోతి ఉత్తరానధరాన్ ॥ (౧౪) పిత్ర్యేషు దక్షిణాగ్రైః (౧౫) దక్షిణా
ప్రాగగ్రైర్వా పరిస్తరణమ్ । (౧౬) ఉత్తరేణాగ్నిం దర్భాన్ సంస్తీ
ర్య తేషు కుశేషు దైవానిపాత్రాణి ద్వంద్వం న్యఞ్చి ప్రయునక్తి,
ద్వేద్వే అధోబిలే ప్రయుజ్యాదిత్యర్థః ॥ తస్య ప్రయోగః — హోమ
సాధనీ దర్వీ ఆజ్యస్థాలీ చ సహప్రయోక్తవ్యే ప్రోక్షణీధానీ ప్రణీతా చ
ఉపస్తరణాభిఘారణార్థాః దర్వీ ఇధ్మదారూణి చ తత్ర శ్లోకః ॥—॥

దర్వ్యాజ్యపాత్రేణ సహప్రయోజ్యా వైకజ్యతీ ప్రోక్షణభా
జనీ స్రుక్ ॥ ప్రణీతి పాత్రేణ సహేధ్మదారూణ్యుపస్తృతే శ్చా
భిఘృతే చ దర్వ్యా ॥

(౧౭) మానుషాణి పాత్రాణి సకృదేవ ప్రయునక్తి। (౧౮) పిత్ర్యాణి పాత్రాణ్యేకైకశః ప్రయోక్తవ్యాని ॥ (౧౯) తతో దర్శపూర్ణమాసవత్పవిత్ర సంస్కారం ప్రోక్షణీసంస్కారం పాత్రప్రోక్షణం చ తూష్ణీం కరోతి । తస్య ప్రయోగః — సమావప్రచ్ఛిన్నాగ్రౌ దర్భౌ ప్రాదేశమాత్రౌ తృణం కాష్ఠం వాన్తర్ధాయ ఛిత్వాఽద్భిరనుమృజ్య ప్రోక్షణీధాన్యాం పవిత్రే నిధాయ తత్రాపఆనీయ త్రిరుత్పునాతి । పాత్రాణి పర్యావృత్య ఇధ్మం చ విస్రస్య త్రిః ప్రోక్షతి। (౨౦) అపరేణాగ్నిం పవిత్రాన్తర్హితే పాత్రేఽప ఆనీయ త్రిరుత్పూయ పాత్రైస్సమముద్ధృత్య ఉత్తరేణాగ్నిం పునస్త్రీన్దర్భేషు దర్భేషు సాదయిత్వా దర్భైః ప్రచ్ఛాద్య (౨౧) బ్రాహ్మణం దక్షిణతో దర్భేషు నిషాద్య (౨౨) ఆజ్యం విలీనమప్యస్మిన్నగ్నౌ విలాప్య అపరేణాగ్నిం పవిత్రాన్తర్హితాయా మాజ్యస్థాల్యామాజ్యం నిరుప్య ఉదీచోఙ్గారా న్నిరూహ్య తేష్వధిశ్రిత్య జ్వలతా తృణేన అధోగామిన్యా దీప్త్యావద్యోతయతి । ద్వే దర్భాగ్రే ఛిత్వా ప్రక్షాల్య యుగపత్ప్రత్యస్య పునర్జ్వలతా తృణేన త్రిః పర్యగ్నికరోతి । అవద్యోతనపర్యగ్నికరణాయ దా నిరూఢా దేవాగ్నిర్భవతః తదా తయోస్తస్మిన్నేవ ప్రక్షేపః । అ న్యస్మాచ్చేత్త్యాగః । ఉదగుద్వాస్యాఙ్గారాన్ ప్రత్యూహ్య ఉదగగ్రాభ్యాం పవిత్రాభ్యాం పునరాహారం త్రిరుత్పూయ పవిత్రే ప్రాగగ్రే అనుప్రహరతి ॥

ద్వితీయఃఖండః

(౧) యేన జుహోతి అంజలినా దర్వ్యా వా తదగ్నౌ ప్రతితప్య దర్భైస్సంమృజ్య పునః ప్రతితప్య ప్రోక్ష్య నిధాయ దర్భానద్భిస్సంస్పృశ్యాగ్నౌ ప్రహరతి । (౨) శమ్యాః పరిధ్యర్థే భవన్తి వివాహోపనయన సమావర్తనసీమన్త చౌలగోదాన ప్రాయశ్చిత్తేషు అగ్నిం పరిషించతి (౩) అదితేనుమన్యస్వేతి దక్షిణతః ప్రాచీనం అనుమతేనుమన్యస్వేతి పశ్చాదుదీచీనం సరస్వతేనుమన్యస్వేత్యుత్తరతః ప్రాచీ

నం దేవసవితః ప్రసువేతి సమస్తమ్ ॥ (౪) పైతృకేషు ' మాసిశ్రాద్ధాదిషు కర్మసు సమస్తమేవాప్రదక్షిణం పరిషించతి తూష్ణీమ్ । (౫) తతః ఖాదిరం పాలాశం వా పఞ్చదశదారుక మాజ్యాక్తమిధ్మమగ్నావాధాయాఘారావాఘారయతి దర్శపూర్ణమాసవత్తూష్ణీమ్ । ఉత్తరం పరిధిసన్ధిమన్వవహృత్య దక్షిణా ప్రాఞ్చమృజుం సన్తతం జ్యోతిష్మత్యాఘారమాఘారయన్ సర్వాణీధ్మకాష్ఠాని సంస్పర్శయతి । దక్షిణం పరిధిసంధిమన్వవహృత్య ప్రాఞ్చముదంచమిత్యాది ॥ ఆఘారయోః ప్రజాపతిర్దేవతా । అథవా ప్రథమస్య ప్రజాపతిర్ద్వితీయస్యేంద్రః । (౬) అథాజ్యభాగౌ జుహోత్యగ్నయే స్వాహేత్యుత్తరార్ధపూర్వార్ధే ప్రాగుదీచ్యాం । అగ్నయ ఇదం । సోమాయ స్వాహేతి దక్షిణార్ధపూర్వార్ధే దక్షిణపూర్వస్యాం సమం పూర్వేణ । సోమాయేదం (౭) యథోపదేశం ప్రధానాహుతీర్హుత్వా జయాభ్యాతానాన్ రాష్ట్రభృతః ప్రాజాపత్యాం వ్యాహృతీర్వ్యాహృతాః సౌవిష్టకృతీమిత్యుపజుహోతి । యథోపదేశం యేనయేన మన్త్రహవిరవదానాదినా వివాహాదిషు ప్రధానాహుతయ ఉపదిష్టాః తేన తేన విధానేన తా హుత్వా । జయాః 'చిత్తంచ స్వాహా ' ఇతి త్రయోదశ । 'అగ్నిర్భూతానామధిపతిః స మావత్వస్మిన్ ' ఇతి సానుషఙ్గా అభ్యాతానా అష్టాదశ తత్ర 'పితరః పితామహాః ' ఇత్యస్మిన్మన్త్రే జీవపితృకస్య పితర ఇత్యస్య లోపః 'పితామహాః పరేవరే ' ఇత్యేవమన్త్రః జీవపితామహస్య పితామహ ఇత్యస్య లోపః ॥ జీవపితృపితామహస్యోభయోర్లోపః । కేచిదవికృతం జుహ్వతి, జీవపితృకాణాం చ విశేషో నాస్తీత్యాహుః । రౌద్రపిత్ర్యే చాపాముపస్పర్శనమ్ । ఋతాషాడితి రాష్ట్రభృతః పర్యాయేణ హూయన్తే ॥

ప్రజాపతే న త్వదేతాని ' ఇతి ప్రాజాపత్యా । భూర్భువస్సువరితి వ్యాహృతయో విహృతాః, న సమస్తాః । యదస్య కర్మణ ఇతి సౌవిష్టకృ

తి । (౯) పూర్వవత్పరిషేచనసమస్తమన్త్రాః ప్రాసంగికీమన్త్రసన్నా
మః కర్తవ్యః అగ్నేరుపసమాధానాదితన్త్రమోషధిహవిష్ష్వప్యుపలో
చేష్యతే ఉపనయనాదిషు వచనాద్భవతి ॥ అగ్నిముఖస్విష్టకృతౌ చ
దధ్యోషధిహవిష్ష్వేవ వివాహే లాజహోమం వర్జయిత్వా 'సర్వ
పాం ఫలీకరణమిశ్రాన్' (గృ-౧౪-౬) 'దక్షిణేన ఫలీకరణముష్టిమ్'
(గృ-౨౩-౧) ఇత్యత్రౌపాసనహోమవైశ్వదేవయోశ్చ । యావదుక్తమ్ ।
వ్రతాధ్యాయోపాకరణోత్సర్జనేషు సాగ్నిముఖం తన్త్రం జయాదు
యశ్చ ॥ తత్ర శ్లోకాః—

తన్త్రమోషధిమత్స్వదధ్న్యపి ప్రేష్యతే వచనాదితన్త్రతః ॥
స్విష్టకృచ్చ తథాగ్నిముఖం భవేల్లాజహోమమపాస్య కపర్దినా
నా ॥ సర్వపేషు తథైవ హవిష్యథ గ్రవ్యశ్వదేవ ఫలీకరణా
హుతౌ ॥ యావదుక్తమథో జయాదికం నాస్తి యత్ర వచ
స్స్వర తత్ర తు ॥ ఉత్సృజౌ సముపాకరణే వ్రతేష్వప్య సాగ్ని
ముఖం చ జయాదిచ ॥

(౧౦) పార్వణాష్టకామాసిశ్రాద్ధ సర్పబలీశానబలిషు (౧౧) ద్విర్జు
హోతి ద్విర్నిమార్ష్టి ఇత్యాదివిధిః । లేపావదానే మతాత్ 'లేప
యోః ప్రస్తరవత్' ఇత్యపి వికల్పేన లభ్యతే । హృదయస్యాసంగ్రహః స్థా
లీపాకాదన్యకర్మసు చ నిత్యం లేపయోః ఇతి ॥—॥ తత్ర శ్లోకాః ॥

అష్టకాభవసర్పబలిష్వథో పార్వణేపి పితృకర్మణి మాసికే ॥ అ
గ్నిహోత్రిక ఏషవిధిర్భవేత్ ఔపదేశమతాదపి లేపయోః ॥
అన్యకర్మసు సాగ్నిముఖేష్వయం లేపయోరితి నిత్యమపీష్య
తే ॥ ప్రజ్వాల్య వహ్నిం పరితస్సమూహ్య పర్యుక్ష్య హస్తస్థ
జలేన సమ్యక్ ॥ దర్భైః పరిస్తీర్య యథోక్తమస్య పశ్చాచ్చ
బర్హిస్తృణయాత్పురోఽగ్నిమ్ ॥ సమ్మృజ్య దర్వీం హవిషా
ప్రధాన తత్స్విష్టకృత్ప్రాశనభక్షణార్థమ్ ॥ సెష్టా విహాప

స్తరణాభిఘారౌ ప్రధానహోమాం స్తథైవహుత్వా ॥ తతో
గృహీత్వా నిమృజేచ్చ లేపం బర్హిష్యథస్విష్టకృతశ్చహో
మః ॥ (ప్రా)చీనమా(వీ)(వృ)త్యనిగృహ్య లేపం నిమార్జనం ద
క్షిణతశ్చ భూమ్యామ్ ॥ (ప్రా)శ్య (త)(స్త)(ప)ఏవాచమనం పు
నశ్చ నిష్క్రమ్య శేషస్యభవేచ్చభక్షః ॥ సంలిహ్య దర్వ్యావ్య
చమనం తతస్స్యాత్ సధర్మకోయంవిధిరాగ్నిహోత్రః ॥

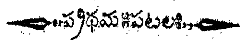
నిత్యవద్వివాహాదిషు వృత్తైష్వాశీర్వచనం ॥ ధర్మశాస్త్రవచ్చ భూతి కర్మసు ' (ఆప-ధ-౧-౧౩-౯) ఇతి । ఉపనయనాదౌ యత్రవచనమస్తి తత్రక్రమార్థం వచనమ్ । తథా ' శుచీన్మన్త్రవతస్సర్వకృత్యేషు భోజయేత్ ' (ఆప-ధ-౨-౧౫,౧౧) (తథా)ఆరభ్య'బ్రాహ్మణాన్భోజయిత్వా'ఇతి క్రమార్థముపనయనాదౌ వచనమ్॥తత్రశ్లోకః ॥—॥

యదాశిషాం స్మృతివిహితం హివాచనం తదన్తతో భవతి వి
వాహకాదిషు ॥ క్రమాయ తదుపనయనాదికే వచః త
థైవ తద్ద్విజవరభోజనం భవేత్ ॥

ప్రాయశ్చిత్తకారికాః—

గార్హ్యేషు కర్మస్వపరాధదృష్టావబ్రాహ్మణోక్తేషు సుని
ష్కృతిస్స్యాత్ ॥ ఏకాహుతిర్వ్యాహృతిభిర్హుతాసాస్తా
త్త్రేష్వనాదేశ ఇహానుయామః ॥ యత్కర్మణి బ్రాహ్మణశబ్ద
ఉక్తోభ్రేషాస్తిచేత్తత్ర (య)(త)థోపనీతా ॥ తతఃకర్మవ
నశ్వాభువ ఆహుతిస్స్యాత్ భవేదనాజ్ఞాతవిధిద్వయం వా॥
ఆచారలక్షణేయస్మిన్ బ్రాహ్మణగ్రహణం స్మృతమ్ ॥
భ్రేషేనగ్నౌ యదిత్వస్మిన్ననాజ్ఞాతజపోభవేత్ ॥

ఇతి గృహ్యప్రయోగవృత్తౌ

పాణిగ్రహణకర్మోచ్యతే । పాదౌ ప్రక్షాళ్యాచమ్య కృతప్రాణాయామో వరాన్ ప్రేషయిష్య ఇతి సంకల్ప్య సుహృదస్సమవేతాన్మన్త్రవతో వరాన్ప్రహిణుయాత్ ॥ సుహృదో మిత్రాణి ॥ సమవేతాన్ ఏకకార్యవతః వరం ప్రతి మన్త్రవతో మన్త్రబ్రాహ్మణవతః ప్రహిణుయాత్ ప్రేషయేదిత్యర్థః । తాన్ప్రసుగ్మన్తేతి ద్వాభ్యామృగ్భ్యామభిమన్త్రయేత్ । అభిమన్త్రణమాభిముఖ్యేన మన్త్రస్యోచ్చారణం ॥ అనుమన్త్రణమప్యనేనైవ వ్యాఖ్యాతం ॥ అనుమన్త్రితం ద్రవ్యగతేన చిత్తేనేత్యేతావాన్విశేషః । తే ప్రేషితాః వరాః కన్యాదాతారం బ్రూయుః వాత్స్యాయనాయ యజ్ఞశర్మణే గౌతమీం జనితాం ధర్మప్రజార్థం వృణీమహ ఇతి॥ దదామీతి దాతాఽఽహ॥ ఏవముక్తే సంగతాయ వరాయ కన్యాముదకపూర్వకం ప్రయచ్ఛతి గౌతమీం జనితాం వాత్స్యాయనాయ యజ్ఞశర్మణే తుభ్యం ప్రజాసహత్వకర్మభ్యః ప్రతిపాదయామీత్యుక్త్వా ప్రయచ్ఛతి । ఫక్ప్రత్యయేన సతి వాత్స్యాయనాయేతి భవతి ॥ ఏవం సర్వత్ర ॥ తాం ప్రతిగృహ్య వరో యత్రక్వచాగ్నిమితి విధినా వివాహస్థానే అగ్నిం ప్రతిష్ఠాపయతి తత్ర కన్యాఆస్తేగౌమధుపర్కం గృహ్ణాతి వరో వేదాధ్యాయశ్చేత్ నో చేద్గవా వినా గృహ్ణాతి । వరస్య య ఆచార్యాదిః పూజ్యః తస్మా అపి వేదాధ్యాయాయ కన్యాప్రదో గోమధుపర్కం దదాతి । అతోఽన్యస్మాయ వినా గవా॥ వేదాధ్యాయః షడంగవిత్ । తతోఽభ్రాతృఘ్నీమిత్యృచం కన్యాం దృష్ట్వా జపతి ॥ దృష్ట్వైవోపసంహరతి చక్షుః॥ అఘోరచక్షురిత్యృచా తస్యాః దృష్టౌ దృష్టిం నిపాతయతి ॥ అవయవశో నిరీక్షతే । అత్ర వరవధ్వోస్సంకల్పః॥ దర్భానుదగగ్రానాస్తీర్య తేషు వధూవరావుపవిశ్య ఆవాభ్యాం కర్మాణి కర్తవ్యాని ప్రజాశ్చోత్పాదయితవ్యాః ఇతి బ్రూయాతాం ॥ తతోఽంగుష్ఠేనోపమధ్యమయా చాంగుళ్యా

దర్భాగ్రం సంగృహ్య ఇదమహమితి యజుషా తస్యాః భ్రువోరంతరగ్రం సం
మృజ్య ప్రతీచీనం నిరస్యేత్ ॥ అపఉపస్పృశతి ॥ ప్రాప్తే నిమిత్తే
జీవాం రుదంతీత్యృచం జపేత్ । నిమిత్తం చ రోదనం ॥ యస్మిన్ కాలే స్త్రి
యో మాత్రాదయో వధ్వా వియోగమనుస్మృత్య రుదంతి తదా జపే
దిత్యర్థః ॥ యది వరణకాలే కన్యా రోదితి తస్యా వరణమేవ న కర్త
వ్యమ్ ॥ తత్ర శ్లోకాః ॥—॥ ప్రాణసంయమనం ప్రథమం భవేత్ప్రేష
ణం సుహృదామభిమంత్రణమ్ । సంగతాయ వరాయ సమర్పణే తేస్వా
మీ హాతు వధూజలపూర్వకం ॥ స్థాప్యతే చ వివాహమహీత లేపావకో
విధివన్మధుపర్కకః ॥ సోత్రిగో సహితో ఽసహితోపి వా దీయతే వర
వృత్తసమీక్షయా ॥ ఏవమేవ పరా పవితాయ చాభ్రాతృమంత్రజపోథ
సమీక్షణమ్ ॥ అత్ర చాగురణాం వరకన్యయోః భ్రూవంతరం యజుషా పరిమృ
జ్యతే ॥ కన్యకా స్వజనో యది సాపి వా యది రోదితి బంధువియోగ
తః ॥ తర్హి జీవవతీం తు జపేదృచం కన్యకావరణే పరివర్జనమితి ॥ త
తః పూర్వోక్తలక్షణాన్ వ్యగ్రాన్ వ్యక్షతూ్రిరమిత్యృచాద్భ్యః ప్రహిణు
యాత్ ప్రేషయేత్ ॥ తృణావకాద్యపనీయాప ఆనయంతి అస్యాః
స్నానార్థం అవీరఘ్నీః అవీరఘ్నీతి న్య ఇత్యర్థః ॥ అర్యమ్ణ ఇతి యజుషా త
స్యాః శిరసి ఇణ్వం నిధాయ । ఇణ్వం నామ కుంభధారణార్థం తృ
ణపుంజమ్ । ఖేనస ఇత్యృచా ఇణ్వదక్షిణం యుగచ్ఛిద్రం ప్రతిష్ఠాప్య తం
తే హిరణ్యమిత్యృచాభిద్రే హిరణ్యనిధానమ్ ॥ యాః పూర్వమానీతా
ఆపస్తాభిస్సువర్ణసహితాభిః హిరణ్యవర్ణా ఇతి పంచభిశ్చతుర్భిస్తై
స్స్నపయతి వధూమ్ ॥ పరిత్వాగిర్వణో గిర ఇతి వాససాచ్ఛాద్యాబాం
తాం వధూమాశాసానేత్యృచా యోక్త్రేణ సంనహ్యతి ॥ అథైనాం తూ
ష్ణీం దక్షిణే హస్తే గృహీత్వా పూషా త్వేతో నయత్విత్యృచాగ్ని మాభి
ముఖ్యేన నయతి ॥ అపరేణాగ్ని ముదగగ్రం కటమాస్తీర్య తస్మిన్ కటె
[illegible]పవిశతః । యథావరదక్షిణతో భవతి ॥ అగ్నిమిద్ధ్వా త్యాదిప్రతిప

ధ్యతే ॥ పాత్రప్రయోగే వధ్వంజలింహోమవిధానదర్వీంచ సాదయతి
తత్ర శ్లోకౌ ॥—॥ స్నాపనాదితు యద్గృహ్యమంత్రకం కర్మత
త్క్రియతే తతఏవహి ॥ గృహ్యేతేఖలుపాణేరమంత్రకం గమ్యతేజ్వ
లనస్తు సమంత్రకమ్ ॥ వధ్వంజలిం హోమవిధానదర్వీంద్వితీయదర్వీం
చ సహాజ్యధాన్యా . ప్రోక్షార్థపాత్రేణ సహప్రణీతామిధ్మంచశమ్యా
స్సహలాజమశ్మా । వధూవరయోః ప్రోక్షణసంమార్జనతపనాది క
రోతి ॥ వివాహేసర్వత్రశమ్యాః నపరిధయోభవంతి । సత్వగ్నిదైవత్యే
చరౌ । ఆజ్యభాగాంతే సోమఃప్రథమఇతిద్వాభ్యామృగ్భ్యామేనా
మభిమంత్రయతే గృభ్ణామితఇత్యేతాభిశ్చతసృభిరృగ్భిర్దక్షిణేనహ
స్తేనవధ్వా దక్షిణహస్తంగృహీత్వాఅగ్నేరుత్తరతఆరభ్యప్రాచీముదీచీం
వాదిశ మభిప్రక్రమయతి ఏకమిషఇతి సప్తసప్తభ్యోహోత్రాభ్యో
విష్ణురిత్యేవమంతేన విష్ణుస్త్వాన్వేత్వితి సర్వత్రానుషజ్యతే । యథాదక్షి
ణపాదః పూర్వోభవతి తథాపశ్చాత్సవ్యోనీయతే । సఖాత్యాదిపహి
సూనృత ఇత్యేవమంతం సప్తమేపదజపతి । ప్రాగ్ఘోమాత్ప్రదక్షిణ
మగ్నింకృత్వా యథాస్థానముపవిశ్యాన్వారబ్ధాయాం సోమాయజనివి
దేస్వాహేత్యష్టౌదశాజ్యాహుతీర్జుహోతి । సర్వత్రప్రధానహోమే
ష్వేవాన్వారంభణం । ఏనాం దక్షిణేనపాదేనఆతిష్ఠేత్యృచాశ్మాన మా
స్థాపయతి । అథాస్యాఅంజలావుపస్తీర్య ద్విర్లాజానావప్యాభిఘార
యతి । పంచావత్తినాంత్రిః । తస్యాస్సోదర్యోలాజానావపతీత్యేకే । సర్వ
త్రలాజేషుహవిః ప్రత్యభిఘారణంనేష్యతే । ఇయంనార్యుపబ్రూత
ఇత్యృచాజుహ్యాద్వధ్వంజలినాఽభిన్నేజుహోతిసముఖేన । లాజేష్వ
పిమంత్రోచ్చారణంవరస్య । తుభ్యమగ్నఇతి తిసృభిఃప్రదక్షిణ మగ్నిం
కరోతి పూర్వవదాస్థాపనం । అర్యమణంనుదేవమిత్యృచాలాజహోమ
శ్చ పూర్వవత్ప్రదక్షిణం పూర్వవదాస్థాపనం । త్వమర్యమేత్యృచా
లాజహోమశ్చ । పూర్వవత్ప్రదక్షిణంకరోతి । అగ్నిముఖస్విష్టికృతౌన

స్త్రః । జయాదిప్రతిపద్యతే పరిషేచనాంతంకరోతి నాత్రలేపకార్య స్త్రః
పరిషేచనాంతేపత్రిత్వా ముంచామీతి ద్వాభ్యాం యోక్త్రంవిముంచతి
తత్రశ్లోకాః ॥ ప్రధానహోమేయద్వృతాది హోమేప్రవిశ్య హోమేచవి
వాహశేషే । వివాహఏతేహుభవంతి శమ్యాః నత్వాగ్నిదైవత్యచరాభవం
తి । నేష్యతేగ్నిముఖంనచతేపయోఃస్విష్టకృన్మహ(విఃప్రత్య)విష్యభి
ఘారణం । స్యాద్వరోజమదగ్నిసముద్భవస్త్రస్య పంచగృహీతమపీష్య
తే । అన్వారంభః ప్రధానేషుహోమే ష వ్యస్యత్రనేష్యతే । యత్రా
స్త్రిచోదనాతత్ర సాన్వారంభస్తు హోమకృత్ । అభిన్నవద్వంజలినా
తుహోమోయథాజుహూవన్నముఖేన హోమః । సంమార్జనప్రోక్షణ
సాదనాని యథాజుహూవన్నచలేపకార్యం । తాంతతః ప్రవాహాహయే
దశ్వేనరథేన వాప్రవాహారయెద్వా మనుష్యయానేన భాండేవివాహా
గ్నిం సమోప్యానుహరంతి । అగ్నేరవ్యవాయేనవధూఃపురోనీయతే ।
ఏషఔపాసనాగ్నిర్యావజ్జీవంధార్యః । సర్వాచారలక్షణకమార్థం
అనుగతామంథ్యః । తేభ్యఏవావక్షాణేభ్యః । యద్యసమర్థాన్యవక్షా
ణానితదావివాహకాల పరిగృహీతారణౌభస్మనాసగ్ స్వప్యే మంథి
తవ్యః । అధీతవేదస్య గృహాద్వాఽఽహార్యః । ఇయమగ్న్యుత్పత్తిః
ప్రాయశ్చిత్తముపవాసోభార్యాయాః పత్యుర్వా । అన్యతరస్యహోమ
కాలస్య (సాయంప్రాతరన్యతరసంబంధీఉపవాసఇత్యర్థః) అథవాఽఽ
యాశ్చేతిజుహుయాన్నోపవసేత్ । నాశోపహృతయోరుపవాసఏవ నవి
కల్పాహుతిః । తస్యప్రయోగః । ఔపాసనాగ్నిమాధాస్యేవిచ్ఛిన్నసంధా
నార్థమితిసంకల్ప్య । నిర్మంథ్యఅధీతవేదస్య గృహాద్వాఅగ్నిం గృ
హీత్వాయత్రక్వచాగ్నిమిత్యాదినాఅగ్నిమిద్ధ్వాఽఽజ్యంసంస్కృత్యఅ
గ్నిం పరిస్తీర్య అయాశ్చేతిజుహోతి । సర్వప్రాయశ్చిత్తంచజుహోతి ॥
నష్టేపహృతేచేదమేవప్రాయశ్చిత్తం ॥ అనుగతఏవాహుతిః । యదిన
ష్టోపహృతోహాడఉపవాసఏవ ॥ తత్రశ్లోకః ॥ అధీతవేదస్యగృహాద్వా

హిత్వా నిధాయ వహ్నిం విధినా సమింధే । ఆజ్యం సంస్కృత్య సకృ
ద్గృహీత్వా పరిస్తృతేగ్నౌ జుహుయాదయాశ్చ ।—। ఇత్యగ్నిసంధానం.
యది రథేన ప్రవాహయతి సత్యేనేత్యృచ ఉత్తంభనమంత్రః । యుంజంతి
బ్రధ్నం యోగేయోగ ఇతి ద్వాభ్యామృగ్భ్యామేకైకం వాహనాయ న
క్తి దక్షిణమగ్రే యునక్తి । సుకింశుకమితి చతసృభిర్వధూమారోహంతీమ
భిమంత్రయతే ॥ తత్ర శ్లోకః ॥ ఉత్తంభనాదిస్సు నివర్తతేర్వాక్ తామం
దసానేతి మనుష్యయానే । ఉదుత్తరాదిత్రయమేక ఆహుర్ద్వమేకమం
త్రావపి నో భవేతాం ॥ నీలలోహితే భవత ఇత్యృచా సూత్రయోర్యుగప
త్ స్తరణం వర్త్మనోః । నీలం దక్షిణస్యాం లోహితముత్తరస్యాం । యే
వధ్వ ఇతి తిసృభిర్ఋగ్భిః సూత్రే అభియాతి । తీర్థస్థాణుచతుష్పథవ్యతి
క్రమే తా మందసానేత్యేతామవికృతాం జపేత్ । తీర్థం నద్యాదేః స్థా
ణుః గవాం కండూయనార్థం నిమితః । చతుష్పథః ప్రసిద్ధః । అ
న్యతమవ్యతిక్రమేపి సమస్తాయా జపః । ఋగియం జగతీ ద్విదేవత్యా చ
అయం నో మహ్యా ఇత్యృచా నావమనుమంత్రయతే । యది నావా తరతి అ
స్య పారమిత్యృచం తీర్త్వా జపేత్ । శ్మశానాదివ్యతిక్రమే భాండే రథే వా
రిష్టే భాండం బధ్వా అలంకరణాది । తస్మిన్ రథే వారిష్టే తస్మిన్నేవ కాలే
ఔపాసనాగ్నేరుపసమాధానాది । శమ్యాః పరిధ్యర్థే ఆజ్యభాగాంతే
స్వారబ్ధాయాం యదృతే చిదభిశ్రిష ఇతి సప్తభిరృగ్భిః సప్తాజ్యాహుతీర్జు
హోతి । జయాది ప్రతిపద్యతే పరిషేచనాంతం కరోతి । క్షీరిణాం అన్యే
షాం వా లక్షణ్యానాం వృక్షాణాం నదీనాం ధన్వనాం చ వ్యతిక్రమే
యే గంధర్వా ఇతి ద్వే ఋచౌ యథాలింగం జపేత్ క్షీరిణః క్షీరవంతః లక్ష
ణ్యాః సీమాతింత్రిణ్యాదిః ఏతద్వ్యతిక్రమే యే గంధర్వా ఇత్యృచం జప
తి । వృక్షస్థా గంధర్వా అప్సరసశ్చోచ్యంతే । నదీనాం ధన్వనాం చ వ్య
తిక్రమే యా ఓషధయ ఇతి కృత్స్నే యా జపః । ధన్వశబ్దేన భూస్తంబ
ఉచ్యతే । సంకాశయామీత్యృచా అత్తగృహాన్ జ్ఞాతి ధనయుక్తాన్ వః

శయతి । అవామాగన్నితి ద్వాభ్యామృగ్భ్యాంవాహనావిముంచతి ॥ దక్షిణమగ్రే ॥ శర్మవర్మేత్యృచామధ్యేఽగారస్య చర్మాస్తరణంకృత్వాగృహాన్ భద్రానిత్యృచంవధూంవాచయన్ గృహాన్ప్రవేశయతి దక్షిణేనపదా । నచదేహళీమభితిష్ఠతివధూః । అగారస్యోత్తరపూర్వదేశే యత్రక్వచేత్యాదికృత్వాఽగ్నిం ప్రతిష్ఠాపయతి । తస్మిన్నేవదేశేనిత్యం ధార్యతే॥ పరిస్తరణాద్యాజ్యభాగాంతేఽన్వారబ్ధాయా మాగన్మ గోష్ఠమితి త్రయోదశభిరృగ్భిస్త్రయోదశాజ్యాహుతీర్జుహోతి ఆదితో ద్వయోరగ్నిర్గృహపతిర్దేవతా యథాక్రమేణ । జయాదిప్రతిపద్యతే పరిషేచనాంతం కృత్వా ఇహగావ ఇత్యృచా యుగపచ్చర్మణ్యుపవిశతః । యథోత్తరో వరో భవతి । సోమేనేత్యృచావధ్వా అంకేయా పుంప్రసూర్భవతి తస్యాః పుత్రముపవేశ్య ప్రసవ ఇతి యజుషా పుత్రాయ ఫలానిప్రదాయ ఇహప్రియమితి ద్వాభ్యాం జపిత్వా వాచంయచ్ఛత ఆనక్షత్రేభ్యః॥ ఉదితేషు నక్షత్రేషు ప్రాచీముదీచీం వా దిశముపనిష్క్రమ్య ధ్రువక్షితిరిత్యృచా ధ్రువం దర్శయతి వధూం సప్తఋషయ ఇత్యృచా అరుంధతీమ్ ॥ —ఇతి ద్వితీయః పటలః—

అరుంధతీదర్శనానంతరం వధూమాగ్నేయేన స్థాలీపాకేన యాజయతి ॥ తస్యప్రయోగః ॥ కృతప్రాణాయామః ఏనాం ఆగ్నేయేనస్థాలీపాకేన యాజయిష్య ఇతి సంకల్ప్య పత్న్యవహంతి వ్రీహీన్ యవాన్వా । శ్రపణాద్యౌపాసన ఏవవరః । లౌకికేనాజ్యేనాభిఘారణం ఉదగుద్వాస్య ప్రతిష్ఠితమభిఘార్య అగ్నేరుపసమాధానాది । నాత్రశ్రామ్యాః। అగ్నిముఖాంతేఽన్వారబ్ధాయాం స్థాలీపాకాజ్జుహోతి। దర్వ్యాముపస్తీర్య హస్తేనద్విరవద్యతిపూర్వం మధ్యాత్ మధ్యసమీపాత్ । ప్రాగ్ద్వితీయంత్రిర్జామదగ్న్యానాం తేషాం మధ్యమస్య పశ్చిమభాగాత్ దర్శపూర్ణమాస వదవత్తమభిఘార్య క్షతమభిఘారయతి ।అగ్నయేస్వాహేతి మధ్యేజుహోతి ॥ అగ్నయఇదం । త్యజామీతివదతి ॥

పునర్దార్వ్యముపస్తీర్య ఉత్తరార్ధాత్స్రక్ప్రదపద్యతి ద్విర్జామదగ్న్య
నాం ద్విరభిఘారయతి । నాత్రక్షతాభిఘారణం । అగ్నయేస్విష్టకృతే
స్వాహేత్యుత్తరార్ధపూర్వార్ధే జుహోతి । అగ్నయేస్విష్టకృత ఇదం
త్యజామీతి వదతి । నాత్రజయాదయః కేచిజ్జుహ్వతి లేపయోః ప్రస్త
రవత్తూష్ణీం బర్హిరక్త్వాగ్నౌ ప్రహరతి । యేషుయజ్ఞేషు పాత్రాణిప్ర
యుక్తానితేబర్హిర్యజ్ఞా ఇత్యుచ్యంతే । బర్హిరంజనస్య ప్రయోగః । ద
ర్వ్యామగ్రమనక్తి ఉపస్తరణాభిఘారణార్ధాయాం మధ్యమూలే । ఏ
వం ద్విస్త్రిర్వా । అథవామూలమోపస్తరణార్ధాయామక్త్వా మధ్యా
గ్రే హోమార్ధాయాం । ఏవం చేత్సకృత్ । అథవా దర్వ్యామగ్రం ఉ
పస్తరణార్ధాయాం మధ్యమాజ్యస్థాల్యాం మూలం ॥ ఏవం త్రిర్ద్వి
ర్వా । ఆజ్యస్థాల్యా దేర్వా ఉపక్రమస్సకృద్వా భవతి । అక్తస్య బర్హి
షస్తృణముపనీయ నిధాయావశిష్టం కరద్వయేన దర్వ్యం ప్రతిష్ఠాప్యస
వ్యంకరంనిరస్య దక్షిణకరేణాగ్నౌ ప్రహరేత్తత్రత్రిరుద్ధృత్య తృణం
ప్రహరతి త్రిరంగుళ్యా నిర్దిశ్య అగ్నిమభిమంత్ర్య ధూమానివ్రా
జ్యపరిధీన్ ప్రహరతి । సగ్ స్రావం జుహోతి ॥ బర్హిరంజనాదిసగ్
స్రావాంతం తూష్ణీం కరోతి ॥ తతః పరిషేచనాంతం కరోతి ॥ తత్రశ్లోకాః ॥
దర్వ్యామనక్త్యగ్రమథేతరస్యాం మధ్యం సమూలం త్రిరిహాపి వాద్విః ॥
పక్షేద్వితీయే సకృదేవ మూలం ద్వితీయదర్వ్యామితరే చ దర్వ్యామ్ ॥
అనక్తి దర్వ్యా అపి వాగ్రమధ్యే స్థాల్యాంతు మూలం త్రిరిహాపి వాద్విః ॥
పక్షే తృతీయే సకృదేవ మూలం స్థాల్యాముపక్రమ్య సమంజనం స్యాత్ । అ
క్త్వోపనీయాక్తతృణం నిధాయ దర్వ్యం ప్రతిష్ఠాప్య కరద్వయేన । నిరస్త
సవ్యః ప్రహరేత్ప్రహృత్య త్రిరత్రచోద్ధృత్య తృణప్రహారః । నిర్దేశ
నంచాగ్న్యభిమంత్రణం చ ధూమాన్నిసృష్టిః పరిధిప్రహారః । స వ్యేతర
స్త్వేవ కరస్య తర్జన్యా తు త్రివారం ప్రతినిర్దిశేచ్చ । సస్రావహో
మాంతమమంత్రకం స్యాత్ప్రాత్రప్రయుక్తం తృణమత్రబర్హిః । తతః

పరిశిష్టేన చరుణా సర్పిష్మతా దక్షిణతో దర్భేషు నిషణ్ణం బ్రాహ్మణం భోజయేత్ ॥ వక్ష్యాశ్వరాపచితాయ ఋషభం దదాతి । అపచితః పూజ్యః వరస్యాపచితస్తస్మై దక్షిణత ఆసీనాయ వరదానం । ఆగ్నేయస్థాలీపాకా మాధ్యన్దినయత్పర్వాగచ్ఛతి తస్మిన్నుపక్రమః । పౌర్ణమాస్యామేవ పంచదశ్యాం॥ తస్య ప్రయోగః ॥ పంచదశ్యాం ప్రాతః కాలే ఔపాసనం హుత్వా కృతప్రాణాయామః పౌర్ణమాసేన స్థాలీపాకేన యక్ష్య ఇతి సంకల్ప్య ॥ తత ఇధ్మాబర్హిషోస్సంనహనం వ్రతచర్యా చ ॥ శ్వోభూతే ప్రతిపది స్థాలీపాకః । తత్రాన్వారంభదక్షిణేనాస్తః పూర్ణపాత్రోవాదక్షిణా । ఆగ్నేయస్థాలీపాకానంతరమేవ ఔపాసనహోమ ఆరభ్యణీయః యద్యనతీతః కాలః । అతీతే త్వస్యాయం కాల ఏవ ॥ తస్య ప్రయోగః । అగ్నిహోత్రప్రాదుష్కరణకాలే కృతప్రాణాయామః ఔపాసనమారప్స్య తేన యావజ్జీవం హోష్యామీతి సంకల్ప్య ॥ తతస్సాయమౌపాసనహోష్యామీతి సంకల్ప్య పరిస్తృతశ్చేత్పరిస్తరణం పరిషేచనం చ ॥ అగ్నయే స్వాహేతి పూర్వాహుతిః హస్తేన తండులైర్యవైర్వా హోమః॥ అగ్నయే స్విష్టకృతే స్వాహేత్యుత్తరపూర్వార్ధే హోమః॥ తతః పరిషేచనం। ప్రాతస్తు ప్రాతరౌపాసనం హోష్యామీతి సంకల్ప్య సూర్యాయ స్వాహేతి పూర్వాహుతిః శేషం పూర్వవత్ । ఏవమహరహరగ్నిహోత్రకాలేషు ॥—॥

సమాప్త ఔపాసనహోమః

పార్వణేనాతోన్యాని కర్మాణి వ్యాఖ్యాతాన్యాచార్యాద్యాని గృహ్యంతే పార్వణేన వైవాహికేన స్థాలీపాకేన అతోన్యాని అస్మాదన్యాని సర్పబల్యాదీని యాన్యాచార్యాద్గృహ్యంతే తాని కర్మాణి వ్యాఖ్యాతాని । తేష్వేవం ధర్మా ఇతి దేశ ఇత్యర్థః । యథోపదేశం దేవతాః యథోపదేశం సర్పబల్యాదిషు యాశ్చ యావత్యశ్చ యేన ప్రకారేణ మంత్రవిధానాదినోపదిష్టాః దేవతాస్తా ఏవ భవంతి న పార్వణదేవతా న తేషు పా[illegible]ప్రధానాసముచ్చేతవ్యమిత్యర్థః॥ అగ్నిం స్విష్టకృతం చాంతరేణ,

యస్యోపదేశో దేవతా (శివ)యే కేచిద)త్యుక్తా ఉపదిష్టాః ప్రధానహోమాః తేఽగ్నింస్విష్టకృతంచాన్తరేణ । ఆగ్నేయసౌవిష్టకృతయోః హోమయోర్మధ్యే భవేయుః । సర్వహుతంత్రి వశాన్ వషట్కహోమేషు దధిహోమేచాపాకరణ సమాపనయోశ్చ శిష్టాచారాదగ్నయే స్వాహేతి ఆజ్యేనాగ్నిముఖాఖ్యమంగహోమం సర్వేభ్యః ప్రధానహోమేభ్యః పూర్వంజుహుయాత్ । అవికృతమాతిథ్యం అతిథిర్యస్య కర్మణో నిమిత్తం తదాతిథ్యం గవాలంభ ఇత్యర్థః । తదవికృతం యథోపదిష్టమేవస్యాత్ । నాత్ర (ఆ)గ్నిమిద్ధ్వత్వాదిసామాన్యమపి తంత్రమ్ ॥—॥

వైశ్వదేవే విశ్వేదేవాః వైశ్వదేవమితి కర్మనామధేయం విశ్వే సర్వేదేవాః అత్రేజ్యంత ఇతి తస్మిన్ వైశ్వదేవే సర్వాఏవదేవతాః ప్రధానదేవతాః ॥—॥ అస్యప్రయోగః॥—॥ సమావర్తనజపాంతే వివాహే సమాప్తే వైశ్వదేవమంత్రాణాముపయోగ ఇయద్వ్రతమ్ । ద్వాదశాహమధశ్శయ్యా బ్రహ్మచర్యం క్షారలవణవర్జనం చోత్తమస్యైకరాత్రముపవాస ఇతి తత్సర్వం సపత్నీకశ్చరిత్వా ప్రశస్తేఽహని వైశ్వదేవారంభం కుర్యాత్ । అథ గృహమేధినో యదశనీయమన్నం తత్రాహోమార్థం హవిష్యమన్నమేకస్మిన్ పాత్రే కల్పయతి అహవిష్యం క్షారలవణాదియుక్తం ద్వితీయే హవిష్యమన్నం దేవయజ్ఞపితృయజ్ఞభూతయజ్ఞార్థం తృతీయే సర్వతస్సమవదాయాగ్రార్థం చతుర్థే సర్వత ఏవ సమవదాయ మనుష్యయజ్ఞార్థం పంచమే యది బ్రాహ్మణతర్పణం నావకల్పతే మనుష్యేభ్యో యథాశక్తి దానమితి వచనాత్ । తతో యత్రక్వచాగ్నిమితి ధర్మశాస్త్రోక్త విధినా ఔపాసనాగ్నిం పచనాగ్నిం వా ప్రతిష్ఠాప్య మమోపాత్త దురితక్షయద్వారా శ్రీపరమేశ్వరప్రీత్యర్థం పంచసూనాపనుత్తయే గృహే సిద్ధేనాన్నేన వైశ్వదేవం కరిష్య ఇతి సఙ్కల్ప్య పూర్వకల్పితాన్యన్నాన్యగ్నావధిశ్రిత్యాద్భిః ప్రోక్షేత్ । పరోక్షమన్నగ్సంస్కృతమగ్నావధిశ్రిత్యాద్భిః ప్రోక్షేదితి వచనాత్ ।

తతోన్నమాజ్యేన దధ్నా పయసా వోపసిచ్యాగ్నిం పరిసమూహ్య ప
ర్యుక్ష్యాదితేనుమన్యస్వేత్యాదిభిః పరిషిచ్య ప్రథమపరికల్పితాద్ధవి
ష్యాదన్నా ద్వ్యథాహుతిమాత్రమంగుష్ఠపర్వమాత్రమవదాయావదా
య హస్తేన జుహోతి అగ్నయేస్వాహేత్యాదిభిష్షడాహుతీర్హుత్వా
అథోదుచీనముష్ణంభస్మాపోహ్యతస్మిన్నహవిష్యంక్షారలవణాదియుక్తం
స్వాహాకారేణ జుహోతి । యస్యాగ్నౌ నక్రియతే నతద్భోక్తవ్యమితి
వచనాత్ । అదితేఽన్వమగ్స్థా ఇత్యాదిభిరుత్తరపరిషేచనంకృత్వాష
డాహుతిశేషం అహవిష్యహోమశేషేణసంసృజ్య ధర్మశాస్త్రోక్తవి
ధినా రౌద్రాంతం బలీన్హరేత్ । బలీనాందేశేదేశే సమవేతానా
గ్ హస్తేన పరిమృజ్యావోక్ష్యన్యస్యపశ్చాత్పరిషేచనం కుర్యాత్ ।
అపరేణాగ్నిం హస్తేన పరిమృజ్యావోక్ష్య ధర్మాయస్వాహా ధర్మా
యస్వాహేత్యేతాభ్యాం ఉదగపవర్గం బలింన్యస్యద్వయోస్సకృదేవ
పరిషేచనం॥ఏవ మన్యత్రాపి సర్వత్రతూష్ణీం సమంతంపరిషేచనమేవ।
అద్భ్యః స్వాహేత్యుదధానసన్నిధౌ పరిషేచనం మధ్యేగారస్య దశ్రై
కాదశాభ్యాం ఓషధివనస్పతిభ్యస్స్వాహా రక్షోదేవజనేభ్యస్స్వాహేత్యే
తాభ్యాం ప్రాగపవర్గం పరిషేచనం ఉత్తరపూర్వదేశేగారస్యోత్త
రైర్గృహ్యాభ్యస్స్వాహేత్యాదిభిశ్చతుర్భిర్గపరిషేచనం । శయ్యాదే
శే కామాయస్వాహేతి పరిషేచనం దేహళ్యామంతరిక్షాయస్వాహేతి
పరిషేచనంయదేజతిజగతినామ్నేస్వాహేత్యభిధాన్యాంపరిషేచనంప్ర
థివ్యైస్వాహేత్యారభ్య బ్రహ్మణేస్వాహేత్యంతైర్దశభిర్బ్రహ్మసద
నేఽగ్నేర్దక్షిణతఇతి కేచిత్ । ప్రాచీనావీతీస్వధాపితృభ్యస్స్వాహేతి
దశభ్యోదక్షిణతః అవాచీనపాణిఃకుర్యాదప్రదక్షిణంపరిషేచనంచకృత్వా
యజ్ఞోపవీత్యపఉపస్పృశేత్ । నమోరుద్రాయపశుపతయేస్వాహేతిస్వ
ధాపితృభ్యస్స్వాహేత్యస్యోత్తరతః యజ్ఞోపవీతీప్రదక్షిణంపరిషేచనము
దకస్పర్శనంచ । ఉత్తమేన వైహాయసంయేభూతాఃప్రచరంతీత్యనేన।అ

గ్రంబ్రాహ్మణాయదద్యాత్ యస్యచాగ్రం నదీయతే సర్వంభోక్తవ్యమితి
వచనాత్ । దేవయజ్ఞేనయక్ష్య ఇతిసంకల్ప్య విద్యుదసీత్యపఉపస్పృశ్య
అదితేఽనుమన్యస్వేత్యాదిభిః పరిషిచ్య ఔపాసనే పచనేవాప్రాక్
పరికల్పితాదన్నాద్దేవేభ్యస్స్వాహేతి హస్తేన జుహోతి । అదితేఽన్వమ
గ్‌స్థా ఇత్యాదిభిః పరిషేచనం । వృష్టిరసీత్యపాముపస్పర్శనంచ । అ
వషట్కారవహో మేహనవిద్యుద్వృష్టిరిత్యుపదేశః । అథప్రాచీనావీతీపి
తృయజ్ఞేన యక్ష్య ఇత్యుక్త్వా । విద్యుదసి శుచౌభూమౌ అగ్నేర్దక్షి
ణతః దేవయజ్ఞశేషాదన్నాద్ధస్తేనాంగుష్ఠ ప్రదేశిన్యో రంతరేణపితృ
భ్యస్స్వధాస్త్విత్యాహుతి మాత్రందద్యాదప్రదక్షిణం పరిషేచనంవృష్టి
రసి । యజ్ఞోపవీత్యపఉపస్పృశేత్ । భూతయజ్ఞేనయక్ష్య ఇత్యుక్త్వా
విద్యుదసిఅగ్నేరుత్తరతశ్శుచౌభూమౌ భూతేభ్యోనమ ఇతి పూర్వశే
షాదన్నాదేవ దద్యాత్ పరిషేచనంవృష్టిరసి । అథదానస్య హోమ
తుల్యత్వాత్ యజ్ఞోపవీతీమనుష్యయజ్ఞేన యక్ష్య ఇత్యుక్త్వా వి
ద్యుదసిబ్రాహ్మణతర్పణం క్షారలవణాది యుక్తస్య పూర్వపరికల్పిత
స్య దానంవృష్టిరసి ॥—॥ బ్రహ్మయజ్ఞః ॥—॥ బ్రహ్మయజ్ఞంతు పూ
ర్వమేవకుర్వీత । అగ్నిహోత్రమౌపాసనంవాహుత్వా ఉదితఆదిత్యే
ఇతివచనాత్ । తస్యక్రమోచ్యతే । బ్రహ్మయజ్ఞేనయక్ష్యే విద్యుదసి
త్రిరాచమ్యాద్భిః పరిమృజ్యసకృదుపస్పృశ్య దక్షిణేనపాణినా సవ్యం
ప్రోక్ష్య పాదౌశిరశ్చేంద్రియాణ్యుపస్పృశేత్ చక్షుషీనాసికే
శ్రోత్రే హృదయమాలభతే । ఉపస్థంకృత్వాప్రాఙ్ముఖఆసీనః దక్షిణో
త్తరౌ పాణీపాదౌకృత్వా సపవిత్రావోమితి ప్రతిపద్యతే । అథసా
విత్రీంత్రిరన్వాహపచ్ఛోఽర్ధర్చశస్తతోఽనవానంఋచోఅక్షరఇతిత్రిఃపఠి
త్వావేదస్యాదితఆరభ్యయథాధ్యాయమధ్యయనం కృత్స్నస్యవేదస్య
సమాప్తేః వాచామనసావా యావచ్ఛక్యమధీయీతనమోబ్రహ్మణఇతి
పరిధానీయాం త్రిరుక్త్వావృష్టిరసీత్యపఉపస్పృశేత్ । ఏవమహరహః

కృతాంతాదారభ్య యావత్సమాప్తౌ వేదః సహైకాగ్నికాండేన సమ స్తమధీత్య వైశ్వదేవమంత్రానధీత్య తతః ప్రసుగ్వంతేతి ప్రశ్నద్వయమ ధీయీత । యద్యనేకశాఖాధ్యాయీ తతోనేనైవ విధినా ద్వితీయం పు నరధీయీత ఋగ్యజుస్సామ్నాం క్రమేణాధ్యయనే । యద్యనధ్యాయ స్స్యాత్ తదైకామృచమేకం వా యజు రేకం సామ వా కృతాంతాదే వారభ్యాభివ్యాహరేత్ యథా బ్రాహ్మణస్య క్రమః తథా భూర్భువస్సు వస్సత్యం తపశ్శ్రద్ధాయాం జుహోమీత్యభివ్యాహరేత్ । ఏవం బ్రహ్మ యజ్ఞం యావజ్జీవం కుర్వీత । ఏవమృతే మహాయజ్ఞేభ్యస్సాయం వైశ్వదే వం రౌద్రాంతం కృత్వా వైహాయసమాకాశే భూతబలిం కుర్వీత ఇతి వైశ్వదేవ పంచ మహాయజ్ఞాః ॥—॥ ఉపాకరణమ్ ॥—॥ ప్రకృతమను సరామః । పౌర్ణమాస్యాం పౌర్ణమాసీ యస్యాం క్రియతే । య స్యాం పౌర్ణమాస్యాం శ్రావణ్యాం మార్గశీర్ష్యాం చ స్థాలీపాకః క్రి యతే తస్య సైవ పౌర్ణమాసీ దేవతా । ఉపాకరణే సమాపనే చ ఋ షిర్యః ప్రజ్ఞాయతే సదసస్పతిర్ద్వితీయః । అధ్యాయోపాకరణస్య ప్ర యోగో వక్ష్యతే । శ్రావణ్యాం పౌర్ణమాస్యామాచార్యస్సహ శిష్యైః కృతప్రాణాయామోధ్యాయోపాకర్మ కరిష్య ఇతి సంకల్ప్య । మాహా నదముదకముపస్పృశ్య స్నాత్వా పవిత్రపాణిర్నవఋషీగ్ స్తర్పయేత్ । ప్రజాపతిం కాండఋషిం తర్పయామి । ఇతి ద్విః । సోమం కాండఋషిం తర్ప యామి అగ్నిం కాండఋషిం తర్పయామి । విశ్వాన్ దేవాన్ కాండఋషీ గ్ స్తర్పయామి । సాగ్ంహితీర్దేవతా ఉపనిషదస్తర్పయామి । యాజ్ఞికీర్దే వతా ఉపనిషద స్తర్పయామి । వారుణీర్దేవతా ఉపనిషద స్తర్పయామి । బ్రహ్మా ణగ్గ్ స్వయంభువం తర్పయామి । సదసస్పతిం తర్పయామి । తతస్స్థండిలోల్లేఖ నాద్యగ్నిప్రతిష్ఠాపనాద్యగ్నిముఖాంతే । అన్వారబ్ధేష్వంతేవాసిషు నవా జ్యాహుతీర్జుహోతి । ప్రజాపతయే కాండఋషయే స్వాహా । సోమాయ కాండఋషయే స్వాహా । అగ్నయే కాండఋషయే స్వాహా । విశ్వేభ్యో

దేవేభ్యః కాండఋషిభ్యస్స్వాహా । సాగ్ంహితీభ్యో దేవతాభ్య ఉప
నిషద్భ్యస్స్వాహా । యాజ్ఞికీభ్యో దేవతాభ్య ఉపనిషద్భ్యస్స్వాహా । వా
రుణీభ్యో దేవతాభ్య ఉపనిషద్భ్యస్స్వాహా ॥ బ్రహ్మణే స్వయంభువే స్వా
హా । సదసస్పతిమిత్యృవాచ । తతస్సర్వే ఆచార్యప్రముఖా దర్భేష్వా
సీనా దర్భాన్ ధారయమాణాః వేదస్య ఆదితశ్చతురోఽవరార్ధ్యేనా
నువాకానధీయతే । జయాదిపరిషేచనాంతే బ్రాహ్మణతర్పణం మాసం
ప్రదోషే నాధీయీత తిలభక్షణంచ । శ్వోభూతే బ్రహ్మచారిభిస్సహ మా
హానదముదకముపస్పృశ్య సావిత్ర్యా సమిత్సహస్రమాదధ్యాత్ త
స్య ప్రయోగః । స్థండిలాద్యగ్నిముపసమాధాయ సంపరిస్తీర్య కృ
తప్రాణాయామః । సావిత్ర్యా సమిత్సహస్రమాధాస్య ఇతి సంకల్ప్య పరి
షిచ్య ఘృతేన పయసా వా సమిధోఽక్త్వా సావిత్ర్యా ఆదధ్యాత్ తతః ప
రిషేచన బ్రాహ్మణభోజనే । సమిదభావే సామర్థ్యాభావే వా జపః ॥—॥

ఉత్సర్జనమ్ ॥—॥ ఏవమేవోత్సర్గః తస్య కాలః తైష్యామిత్యా
ది ఉపాకరణోత్సర్జనం కరిష్య ఇతి సంకల్ప్య స్నానాదిహోమాంతం
కృత్వా । అత్రైవ స్వాధ్యాయం విసృజేత్ । తతో జయాదిపూర్వవత్ ॥
తత్ర శ్లోకౌ ॥—॥ ఉపక్రమోత్సర్జనయోస్సశిష్యః ఆచార్య ఆప్లుత్య
మహాపగాసు । సంతర్ప్య వార్యంజలిభిర్మునీగ్ంస్తానేభ్యస్తు హోష్యం
త్సదసస్పతించ । కేంద్వగ్నివిశ్వాంశ్చ నిషత్స్వయంభుం హుత్వా ప్రము
ఖాంతే సదసస్పతించ । ఆద్యానువాకాంశ్చతురోఽవరార్ధ్యానధీయతే
తత్ర తతో జయాదిః । వ్రతానాముదగయనాదికాలః । తేషాం ప్రయో
గః । ప్రాజాపత్యస్య తావత్ । ఇమం యజ్ఞశర్మాణం ప్రాజాపత్యవ్ర
తేన సగ్ంస్కరిష్య ఇతి సంకల్ప్య । శిష్యస్తు ప్రాజాపత్యవ్రతంచరి
ష్యామీతి ॥ సహ శిష్యేణ మాహానదముదకముపస్పృశ్య స్నాత్వా తర్ప
యేత్ । ప్రజాపతిం కాండఋషిం । సాగ్ంహితీత్యాది త్రయం బ్రహ్మాణగ్ం
స్వయంభువం సదసస్పతించ । తతో గృహం గత్వాఽగ్నిరుపసమాధా

నాద్యగ్నిముఖాంతే అన్వారబ్ధేవ్రతినిజుహోత్యాచార్యః । ప్రజాపతయే కాండఋషయేస్వాహా । ప్రజాపతేనత్వదేతానీతిసూక్తేన ప్రత్యృచం షడాహుతీర్జుహోతి ప్రజాపతేనత్వదేతాని । రయీణాంపతిం యజతంబృహంతం ప్రజాపతేత్వంనిధిపాఃపురాణః । తవేమేలోకాః ప్రదిశోదిశశ్చ ప్రజాపతిం ప్రథమం।యోరాయఈశే॥ఇతిషడృచః ॥ సాగ హోత్రీభ్యః।యాజ్ఞికీభ్యః॥ వారుణీభ్యః॥బ్రహ్మణేస్వయంభువే॥సదసస్పతిమిత్యృచాచహుత్వా మాణవకః ప్రత్యఙ్ముఖాయదేవతా అభిసంధాయ అగ్నిపురోగాస్సతస్రోదేవతా ఉపతిష్ఠతే ॥ అగ్నేవ్రతపతే కాండఋషిభ్యః । ప్రాజాపత్యంవ్రతంచరిష్యామి తచ్ఛకేయంతన్మేరాధ్యతాం । ఏవంవాయోవ్రతపతే । ఆదిత్యవ్రతపతే । వ్రతానాంవ్రతపతే ఇతిస్తుత్వాత్రిసృజ్యతే । జయాదిపరిషేచనబ్రాహ్మణభోజనాని । ఏవమేవోత్సర్జనం । సంవత్సరేపర్యవేతే ప్రాజాపత్యవ్రతోత్సర్జనం కరిష్యఇతిసంకల్ప్య । ఉపస్థానేవిశేషః ॥ ప్రాజాపత్యవ్రతమచారిషం । తదశకంతన్మేరాధీతి ॥ సౌమ్యస్యోదగయనేపర్వణిపూర్వపక్షేపుణ్యేనక్షత్రే కృతప్రాణాయామఇమం యజ్ఞశమాణాం సౌమ్యవ్రతేనసగ్స్యారిష్యఇతి సంకల్ప్య సౌమ్యవ్రతంచరిష్యామీతి వ్రతికేశశ్మశ్రు వాపయిత్వా । తపణ్ణవిశేషః । సోమంకాండఋషిం । ఉపనిషత్రయాదిపూర్వవత్ ॥ అపరాహ్ణే ప్రాచీముదీచీంవా దిశముపనిష్క్రమ్య అరణ్యేఅచ్ఛదిదర్శే అగ్నేరుపసమాధానాది హోత్రప్రయోగవిశేషః ॥ దేవసాత్రాణామంతేచతస్ర ఔదుంబరీస్సమిధోవాసశ్చ మదంత్యా సహప్రక్షిప్య ప్రణీతాప్రణయనాత్కృత్వామదంత్యాజలానయనంతతోబ్రాహ్మణందక్షిణతఇత్యాద్యగ్నిముఖాంతేఅన్వారబ్ధేవ్రతిని సోమాయకాండఋషయేస్వాహా । సోమోధేనుమితి షడృచేన షడాహుతీర్జుహోతి । సోమోధేనుం । అషాఢంయుత్సు । త్వగ్సోమక్ర [illegible]కి ॥ యాతేధామానిహవిషా ॥ త్వమిమాఓషధీస్సోమవిశ్వాః ॥

యాతేధామానిదివియాపృథివ్యాం ॥ ఇతిషడృచః ॥ సాగ్ంహితీర్దేవ
ధాజ్యస్యుపహోమాన్ సదసస్పతించ ॥ మాణవకో మదంతీరుపస్పృశ్య
నమోవాచఇతి ప్రథమేనానువాకేన శాంతింకృత్వా ॥ చతస్రఔదుంబ
రీస్సమిధో ఘృతేనమూలాదారభ్యాగ్రాదక్త్వాపృథివ్యాదిభిరాదధీత ॥
పృథివీసమిత్ ॥ అంతరిక్షగ్ంసమిత్ ॥ ద్యౌస్సమిత్ ॥ ప్రాజాప
త్యామేసమిదసీత్యేతైర్మంత్రైః । అథదేవతోపస్థానం ॥ అగ్నేవ్ర
తపతే కాండఋషిభ్యః ॥ సోష్యవ్రతంచరిష్యామి ॥ తచ్ఛకేయంతన్మే
రాధ్యతాం ఏవంవాయోవ్రతపతే ॥ ఆదిత్యవ్రతపతే ॥ వ్రతానాంవ్రత
పతే । తతోవ్రతినంశుక్రియమంత్రబ్రాహ్మణయోరనువాకానామాదిప
దాని వాచయతి । యుంజతేసవితేతి వాపదద్వయం । జయాదిపరిషేచ
నాంతే మాణవకో మదంతీరుపస్పృశ్య శంనోవాతఇత్యనువాకేన శాం
తింకృత్వా తతస్సంమీలకోవాచం యచ్ఛతి తతోఽహతేనవాససాపవి
దక్షిణం సముఖంగ్ శిరోవేష్టయిత్వాఽస్తమితేగ్రామంప్రపాదయతి । వా
గ్యతస్తాగ్ంరాత్రిం తిష్ఠత్యాస్తేవా ॥ శ్వోభూతేవిలెచ్ఛదిర్దేశే స్థండి
లేఽగ్నిముపసమాధాయ సంపరిస్తీర్య అథాస్యషట్త్రయమభిదర్శ
యతి సప్తతయమిత్యేకే । అగ్నిమాదిత్యముదకుంభమశ్మానంవత్సంమ
హానగ్నాంహిరణ్యం సప్తమం ॥ అపివాదితస్త్రీణిదర్శయిత్వా యథో
పపాదమితరాణిదర్శయతి । మహానగ్నాకన్యకా । అత్రగురవేవేష్టన
వాసోదత్వా వయస్సుపర్ణాఇత్యాదిత్యముపతిష్ఠతే ॥ తతోబ్రాహ్మణ
భోజనం ॥ తత్రశ్లోకాః ॥——॥ సామసూక్తనిషత్సదసస్పతింతంత్రవ
జ్జుహుయాత్సలిలంనమః ॥ శుక్రియేసమిధోఽగ్నఇతి వ్రతీయంజతే సవి
తా జయవారిశం ॥ మీలనేయతవాక్శిరసస్ప్రవేష్టనేఽస్తమితే
గృహమావిశేత్ ॥ స్థీయతేంధవదప్యథవాస్యేతెవాగ్యతేనతతోఽభ్యుదిత
క్రియా ॥ తతఃప్రభాతేతుబహిర్గృహాణాంవహ్నించ సూర్యంచతథోద
కుంభం ॥ ఆకాశముద్వీక్ష్యగిరించవత్సంపశ్యేద్ధిరణ్యంచవయస్సుపర్ణాః

(దద్యాద్వరంచైవనయస్సుపర్ణాః)అథాస్యబ్రహ్మచ(ర్యమధి)త్యాది)
నిత్యమాచరితవ్యం ॥ ఉత్సర్జనేవిశేషః కృతప్రాణాయామోయజ్ఞశ
ర్మాణం సామ్యవ్రతస్యోత్సర్జనేన సగ్ంస్కరిష్యఇతి సంకల్ప్య
ఉత్సర్జనంచరిష్యామీతి వా ॥ వపనస్నానతర్పణాదిపూర్వవత్ ॥
తతఃప్రాచీముదీచీంవేత్యాదిప్రాక్సమిదాధానాత్కృత్వా ॥ సమిదా
ధానేవిశేషః ॥ ద్యౌస్సమిదిత్యాద్యైస్త్రిభిర్మంత్రైఃసమిధఆదధాతి ॥
ద్యౌస్సమిత్ ॥ అంతరిక్షగ్ం ॥ పృథివీ ॥ ప్రజాపత్యామేసమిదిత్యా
వృత్తామంత్రాః ॥ అథదేవతోపస్థాపనం ॥ ఆదిత్యవ్రతపతేవ్రతమచారి
షం తదశకంతన్మేరాధి ॥ ఏషంవాయో ॥ అగ్నే ॥ వ్రతానాంవ్రతపతే ॥
యుంజతేసవితేతి వర్జయిత్వా జయాదిపరిషేచన మదంత్యుపస్పర్శ
న గురువరబ్రాహ్మణభోజనాని ॥ తతస్స మీలనాదివర్జయేత్ ॥ సౌ
మ్యస్యోత్సర్జనంసమాప్తమ్ ॥ ఇతిద్వితీయశుక్రియవ్రతం ॥ సర్వవ్ర
తేషు మాణవకకర్మాణ్యేతాని ॥ వపనస్నానతర్పణదేవతోపస్థానాని
సౌమ్యేపునః వపనస్నానతర్పణ ప్రథమేనమదంత్యుపస్పర్శనచతు
స్సమిదాధానయుంజతేసవితేతి వచనోత్తమేనమదంత్యుపస్పర్శనని
మీలన వాగ్యమనాగ్న్యాదిదర్శనవాసోధానాదిత్యోపస్థానాని ॥ అ
న్యదాచార్యేణ కర్తవ్యం ॥ ఆగ్నేయస్య విశేషఉచ్యతే ॥ ఇమంయ
జ్ఞశర్మాణమాగ్నేయేనవ్రతేనసగ్ంస్కరిష్యఇతి సంకల్ప్య ॥ స్నా
నాదిపూర్వవత్ ॥ తర్పణేవిశేషః ॥ అగ్నింకాండఋషింతర్పయామీ
తి ప్రథమతః అగ్నిముఖాంతే అగ్నయేకాండఋషయేస్వాహేతి ॥
అగ్నేనయేతి సూక్తేన ప్రత్యృచం షడాహుతీర్జుహోతి ॥ అగ్నే
నయసుపథా ॥ ప్రవశ్శుక్రాయ ॥ అచ్ఛాగిరః ॥ అగ్నేత్వమస్మత్ ॥ అ
గ్నేత్వంపారయ ॥ ప్రకారవః ॥ సాగ్ంహితేత్యాదిపూర్వవత్ ॥ తత
ఉపస్థానమ్ ॥ అగ్నేవ్రతపతేకాండఋషిభ్యః ॥ ఆగ్నేయవ్రతంచరి
ష్యామి ॥ తచ్ఛకేయంతన్మేరాధ్యతాం ॥ ఏవంవాయోవ్రతపతఇత్యాది

సమానం ॥ ఉత్సర్జనేవిశేషః ॥ కృతప్రాణాయామోయజ్ఞశర్మణః
ఆగ్నేయవ్రతోత్సర్జనం కరిష్యఇతిసంకల్ప్య ॥ ఉపస్థానేవిశేషః ॥
అచారిషంతశకంతన్మేరాధీతి అన్యత్సర్వంసమానమ్ ॥ వైశ్వదేవస్యాప్య
మేవ విశేషః ప్రాజాపత్యాత్ ॥ యజ్ఞశర్మణాం వైశ్వదేవేనవ్ర
తేనసగస్కరిష్యఇతిసంకల్ప్య ॥ స్నానాదిపూర్వవత్ ॥ తర్పణేవి
శేషః ॥ విశ్వాన్దేవాన్ కాండఋషీన్ స్తర్పయామి ॥ సాగ్నిహో
త్ర్యాదిపూర్వవత్ ॥ తతోగ్నిముఖాంతే విశ్వేభ్యోదేవేభ్యః కాండ
ఋషిభ్యఇతిహుత్వా ॥ ఆనోవిశ్వేఅస్క్రాగమంతుదేవాఇతిసూక్తేన
ప్రత్యృచం షడాహుతీర్జుహోతి ॥ ఆనోవిశ్వేఅస్క్రాగమంతు దే
వాః ॥ శంనోదేవాః॥యేసవితుః ॥ అగ్నేయాహి॥ ద్యౌఃపితః॥విశ్వే
దేవాశ్శృణుతేతి షడృచః సాగ్నిహోత్రేభ్యోదేవతాభ్యఇత్యాది ॥ ఉపస్థా
నేవిశేషః ॥ అగ్నేవ్రతపతేకాండఋషిభ్యః వైశ్వదేవవ్రతంచరిష్యా
మి ॥ తచ్ఛకేయం తన్మేరాధ్యతా మిత్యాదిజయాదిశేషంసమానమ్॥ ఉ
త్సర్జనేవిశేషః ॥ యజ్ఞశర్మణో వైశ్వదేవ వ్రతోత్సర్జనం కరిష్య
ఇతిసంకల్ప్య ॥ ఉపస్థానేవిశేషః ॥ అగ్నేవ్రతపతేకాండఋషిభ్యః
వైశ్వదేవవ్రతమచారిషం ॥ తదశకంతన్మేరాధీతి ॥ అన్యత్సమానం ॥ త
త్రశ్లోకా ॥ ఋషీన్ముఖాంతేజుహుయాద్వ్రతేషు సూక్తోపహోమాం
శ్చదశప్రతిం చ ॥ ఉపస్థితిశ్చాపివదేవతానాంజయాదయో బ్రాహ్మణత
ర్పణంచ ॥ వ్రతేషుచాపరోవిధిర్నసూక్త చిత్తమాదికం॥ ఉపస్థితిర్న
దేవతాగణస్యశక్తియాద్యృతే ॥ వేదవ్రతానిసమాప్తాని ॥ స్త్రీయాఽను
పేతేనచ హోమోనకర్తవ్యఃపచనాభావే॥ క్షారలవణాభ్యామపరా
న్నేనచసగస్పృష్టస్య హోమోనకర్తవ్యః ॥ ఇదంతుసాధారణంవచ
నం ॥ యథోపదేశం కామ్యానిబలయశ్చసర్వత్రేతివచనాత్ ॥ సర్వే
ష్వాచారలక్షణేషు కర్మసుప్రవృత్తేషు ॥ యత్రాగ్ని ర్విహరణాభా
వేపి స్వయమేవప్రజ్వలతి తత్రప్రాయశ్చిత్తం ॥ ఏకంవిహితేషుస్వా

హాకారో వికల్పేన ॥ ఉద్దీప్యస్వేతి ద్వాభ్యామృగ్భ్యాం సమిధావాధా
య ॥ ఆపస్తాం(శ్రీ)ః(శ్రీ)మార్గాదితి పాసమిధావాదధాతి ॥ పూర్వయో
ర్జాతవేదా దేవతా ॥ ఆగ్నేయస్థాలీపాకాదూర్ధ్వం త్రిరాత్రముభ
యోరధశ్శయ్యా బ్రహ్మచర్యమష్టాంగం క్షారలవణవర్జనంచ ॥ తయో
శ్శయ్యామంతరేణ దండో గంధలిప్తో నైయగ్రోధ ఆశ్వత్థః ప్లాక్షఔదు
మ్బరో వా వాససా సూత్రేణ వా పరివీత స్తిష్ఠతి ॥ తంచతుర్థ్యామపర
రాత్రే త్రిభాగావశిష్టే ఉదీష్వ నాత ఇతి ద్వాభ్యామృగ్భ్యాం దండము
త్థాప్య ప్రక్షాళ్య నిధాయాగ్ని ముపసమాధానాదిశమ్యాః పరిధ్యర్థే
ఆజ్యభాగాంతేఽన్వారబ్ధాయామగ్నే ప్రాయశ్చిత్త ఇతి సప్తాజ్యాహు
తీర్జుహోతి ॥ అగ్నే ప్రాయశ్చిత్తే త్వాయోఽదిత్య ప్రజాపతే త్వం దే
వానామిత్యనుషంగః ॥ ప్రసవశ్చ మధుశ్చ చిత్తంచ జయాది పరిషేచ
నాంతం కృత్వాఽపరేణాగ్నిం వధూముపవేశ్య తస్యాశ్శిరస్యాజ్యశేషాత్
కించిదాజ్యమానీయ భూస్స్వాహా భువస్స్వాహా సువస్స్వాహా ఓగ్ం స్వా
హేత్యేతావదుక్త్వాంతే ఆనయతి ॥ అపశ్యం త్వేతి ద్వాభ్యాముభయోః
పరస్పరం యుగపదీక్షణం ॥ ప్రథమమంత్రో వధ్వాః ఉత్తరమంత్రో వర
స్య ॥ వధూమన్వావాచయతి ॥ సమంజన్త్విత్యృచాజ్యశేషేణ దంప
త్యోర్హృదయదేశౌ సమజ్య ప్రజాపతే తన్వమ్మ ఇతి తిస్ర ఋచో జ
పిత్వా ఆరోహోరుమిత్యనువాకశేషం సమావేశనకాలే జపేత్ ॥
ఋతుమధిగమ్య స్నాతాయాం సమావేశనకాలే విష్ణుర్యోనిమిత్యార
భ్యతం మే వాయోః సమర్థయేత్యం తేన వధూమభిమంత్రయతే ॥ యదిచ
తుర్థీసంవేశన మృతుసంవేశనంచ యుగపత్ప్రాప్నుతః ॥ తదా ఆ
రోహోరుమితి జపిత్వా విష్ణుర్యోనిమిత్యభిమంత్రయతే ॥ చతుర్థ్యాది
వసా దారభ్యాషోడశాదృతుదివసాః ॥ అథయస్య కస్యచిత్ప్రయోజ
నార్థం గచ్ఛత ఉపక్రమవేళాయాం పరిక్షత్కృతే పరికాసనేచ ॥
అనుహావమితి ద్వయోః ఋచోర్యథాలింగం జపః ॥ అనుహావమితిద్వ

తేఽనుహూతమితి కాసేఽరాత్త్రిఇత్యృచా చిత్రియం వనస్పతిం నమస్క
కృత్సదే ఇత్యారభ్య మాహిగ్ంసీరిత్యంతేన శకృత్సంతతిం సిగ్ంసీతి
మామాహిగ్ంసీరిత్యంతేన సిగ్వాతం ॥ ఉద్గాతేవేత్యృచా శకునిమిత్తోప
ఘాతాదినం ॥ జాయాపత్యోర్హృదయసంసర్గం కర్తుమిచ్ఛన్ త్రి
రాత్రావరం బ్రహ్మచర్యం చరిత్వా పునర్న్యస్యావకృతప్రాణాయామః
జాయాపత్యోర్హృదయసంసర్గం కరిష్య ఇతి సంకల్ప్య ॥ తయోరౌ
పాసనే స్థాలీపాకగ్ం శ్రపయిత్వా శ్రపణాభిఘారణ ప్రతిష్ఠితాభిఘార
ణాంతం కృత్వా అగ్నిముఖాం తేఽనన్వారబ్ధాయాగ్ం స్థాలీపాకాత్ ప్రాతర
గ్నిమితి ప్రత్యృచం సప్తాన్నాహుతీర్జుహోతి ॥ అంతే క్షతాభిఘార
ణం ॥ అగ్నయే స్విష్టకృతే స్వాహేతి స్విష్టకృత్ జయాదిప్రతిపద్యతే తత్
పయోరితిచ ॥ తతః పరిషేచనాంతే స్థాలీపాకేన సర్పిష్మతా ద్వ్యవరాన్
బ్రాహ్మణాన్ భోజయిత్వా సిద్ధిం వాచయీత ॥ ఓం కర్మసిద్ధిం భవంతో
బ్రువంత్వితి కర్తా ॥ ఓం కర్మసిద్ధిరస్త్వితి తరే బ్రువతే ॥ తతః పాత్రాం పరికి
రతి ॥ పాత్రామేకవింశత్యా యవైస్సర్వతో వేష్టయతి ॥ యదివా తూర్ణ్యాసి
వరుణాత్త్వా నిష్క్రీణామి యది సావ్యసి సోమాత్త్వా నిష్క్రీణామీతి ద్వా
భ్యాం తేఽథమాం క్షునామిత్యనయా పాత్రాముద్ధృత్య ఉత్తానపర్ణౌ ఇతి తిసృ
భిర్ఋగ్భిరభిమంత్ర్య స్వైవపత్నీ అహమస్మీత్యృచా ఆవరణార్థేన కంచు
కేన ప్రతిచ్ఛన్నాం హస్తయోరాబధ్నాతి ॥ అనామయార్థం దూర్వా
బధ్నాతి తస్యాపి మంత్రోచ్చారణం ॥ ఉపతేధామిత్యృచా శయ్యాపాతే
బాహుభ్యాం భర్తారం పరిగృహ్ణీయాత్ ॥ ఉపధానలింగమేతి జ్ఞా
నం కర్మాంగం పత్న్యో భవతి భర్తా ॥ సపత్నీబాధనస్య చైతత్కర్మ
భవతి ॥ అథ సా పత్నీ ప్రాగ్భోజనకాలాత్ప్రియతమాసతీ ఉదసౌ సూర్యో అ
గాదిత్యనువాకేన సదాదిత్యముపతిష్ఠతే ॥ యాపి రాజయక్ష్మగృహీతా
అన్యైర్వ్యాధిభిర్గృహీతా తాసాం బ్రహ్మచర్యయుక్తా భర్త్రా సహ సం
వత్సరమాత్తైః అక్షిభ్యాంత ఇతి యథాలింగమంగాని సంస్పృశ్య ప్రతి

చీనం నిరస్యేత్ సర్వత్ర వివృహమిత్యం తేన సంమార్జనం అంగాద
గాదిత్యవశిష్టాంగం ఏతత్కర్మణ సమంత్రార్థవాదం యో వేద తస్మై
బ్రాహ్మణాయ పరాదేహీత్యవశిష్టేన మంత్రేణ వభూవాసౌ దద్యాత్ ॥

ఇత్యాపస్తమ్బగృహ్యప్రయోగవృత్తౌ తృతీయః పటలః

అథ ఉపనయనక్రమోచ్యతే

కృతప్రాణాయామ ఇమం యజ్ఞశర్మాణ ముపనేష్య ఇతి సంక
ల్ప్య ॥ బ్రాహ్మణాన్ భోజయేత్ నాందీశ్రాద్ధవిధినా ॥ నాందీశ్రా
ద్ధం ధూర్తస్వామినా యథోక్తం ప్రదక్షిణముపచారః । యవాస్తిలార్థే
బదరీమిశ్రం దధ్యోదనం ప్రదాయ్య ॥ నాందీముఖేభ్యః పితృభ్యః పితా
మహేభ్యః ప్రపితామహేభ్యః స్వధాస్త్వితి స్వధాకారం యుగ్మానాం
సంకల్పః॥ నాందీముఖాః పితరః ప్రీయంతామితి వాచనం॥ నాందీముఖేభ్యః
పితృభ్యః పితామహేభ్యః ప్రపితామహేభ్య ఇతి పిండాన్ ప్రాచో దధ్యోద
నేన దద్యాత్ ॥ నాందీముఖేభ్యః పితృభ్యః పితామహేభ్యః ప్రపితామహే
భ్యః స్వధాస్త్వితి స్వధాకారం కేచిన్న కుర్వంతి॥ నిత్యశ్రాద్ధస్య అ(గా)గ్
మినో వికారః ॥ న వికార ఇత్యుపదేశః ॥ ఏష విధిః సర్వత్ర శ్రౌతస్మా
ర్తేషు ॥ న తు నిత్యః ॥ ఆపస్తంబేనానుక్తత్వాత్ ॥ శౌనకీయమభ్యుద
యశ్రాద్ధం కరిష్య ఇతి అథాతో భ్యుదయశ్రాద్ధమహం వక్ష్యామి శౌన
కః ॥ ఆమంత్రణం ద్విజాగ్ర్యాణాం కుర్యాత్పూర్వేద్యురేవ హి । కు
చిత్ర్వాత్వాంతికం గత్వా భోజ్యానామగ్రజన్మనామ్ ॥ స్వయమేవాథవా
న్యో వా కుర్యాత్తేషాం నిమంత్రణమ్ ॥ ద్వౌ నిమంత్రయతే విప్రౌ
విశ్వేదేవార్థమాదితః ॥ పితృభ్యస్తు యథాశక్తి యుగ్మాన్ గుణవతో ద్వి
జాన్ ॥ అథాపరేద్యురాసీన బ్రాహ్మణాంస్తు నిమంత్రితాన్ ॥ స్నా
నదప్రైత్యైః కృతస్నానకోర్థాన్ దేవపూర్వకాన్ ॥ శుద్ధపాదాన్ ద్వి
రాచాంతాన్ బ్రాహ్మణానుపవేశయేత్ ॥ ఆసనేషూపక్లృప్తేషు పిత్ర్యాం
ప్రమాత్ ॥ యజ్ఞోపవీతీ కర్తా స్యాత్సర్వేషాం కర్మణాం

విహ ॥ తిలస్థానే యవా గ్రాహ్యా ఉపచారః ప్రదక్షిణం ॥ ఇష్యతే ప్రా
ఙ్ముఖత్వంచ కర్తురస్యోపలభ్యతే ॥ పితృపూర్వమృజూన్దర్భాన్ వి
ష్టరార్థం దదాతి చ ॥ అథోదగగ్రాస్తే కార్యాస్సర్వేషామావాహనేష్వి
హ. అపో దదాతి సర్వేభ్యః పునరేవ యథాక్రమం ॥ యవగంధోద
కైః పూర్వం దేవానామర్ఘ్యమగ్రతః ॥ విశ్వేదేవా ఇదం వోర్ఘ్యం
ప్రోక్ష్య తాన్ శిరసి ద్విజాన్ ॥ అథ దర్భాంస్తు సంస్తీర్య ప్రాగగ్రాన్వై
విచక్షణః ॥ ఏకద్రవ్యాణి పాత్రాణి తేషాం దద్యాత్సమాహితః ॥ అం
తర్ధాయ పవదర్భాన్స్వే తేషు సించేదపస్తథా ॥ శంనో దేవీరిత్యనయా
కర్తా తాననుమంత్రయేత్ ।పృథక్పృథగ్యవానాసు ప్రక్షిపేదప్సు మం
త్రతః ॥ యవోసి సోమదేవత్యో యవమంత్రస్సమాహ్యతే ॥ పాత్రా
ణిమూః క్రియాస్సర్వాః ప్రాక్సంస్థా ఇతి నిశ్చయః ॥ రక్షాం విధాయ పా
త్రాణాం పితృభ్యోర్ఘ్యం ప్రయచ్ఛతి ॥ గృహీత్వా సకృదర్ఘ్యస్య
దానం ప్రత్యేకమేవ తు ॥ పిత్రాద్యపేక్షయా త్రిస్స్యాత్సన్నిపాతనమితి
స్థితిః ॥ ననివేద్యార్ఘ్యపాత్రస్థాపనస్స్వధోర్ఘ్య ఇతి క్రమాత్ ॥ అ
న్యా అపో నిషేక్తవ్యాః పిత్రర్థానాం ద్విజన్మనాం ॥ పర్ణేన వా గృ
హీత్వాథ పితృపాత్రగతా అపః ॥ సవ్యహస్తగృహీతేన దక్షిణేన తు పా
ణినా ॥ అత్రైవ న తీర్థేన దానమంత్రః ప్రతిద్విజం ॥ ఉక్త్వా పిత
రిదం తేర్ఘ్యమితి పిత్రే నివేదయేత్ ॥ ప్రధానమంత్రావేవాసావేషం
కుర్యాత్సమాహితః । యాదివ్యా ఇతి మంత్రేణ ప్రత్యేకమనుమంత్రణం.
ఏవమేవార్ఘ్యదానం తు కుర్యాదుత్తరయోర్ద్వయోః ॥ అపి స్త్రియాః
క్రియాస్సర్వాః కర్తవ్యా అశ్రీమాదిమాః ॥ అపది ద్వే నియుక్తా చేత్తత్ర
యో రేవార్ఘ్యకల్పనమ్ ॥ త్రయాణాంతు యథాయోగమితి యజ్ఞవి
దాం మతమ్ ॥ ఆసిచ్య ప్రథమే పాత్రే హ్యర్ఘ్యశేషోదకం తయోః ॥ అ
ర్ఘ్యన్యుబ్జం పుత్రకామస్తాభిరద్భిర్యథావిధి (అపిదద్యుస్తు భార్యాయాః
ప్రథమస్స్వపదం పితుః) విధానం తత్ప్రయోగజ్ఞాస్త్ర ప్రతీయే నైకధ్యతే

పతత్పాత్రమచాల్యం స్యాద్యావత్కర్మ సమాప్యతే ॥ అస్మిన్కాలే తథా సంధ్యాద్యైర్విప్రాణాం ప్రాజనం భవేత్ । భోజనస్థానమానీతాదన్నాదాదాయ సర్పిషా ॥ అనక్త్యన్నముపాత్తం తు సర్వమేవ విచక్షణః ఆదాయాన్నం గృహీత్వా తు మేక్షణేన విచక్షణః ॥ పిత్రర్థానాం తు సర్వేషాం పాణౌ హోమముశంతి హి ॥ అగ్నయే కవ్యవాహనాయ తథా సోమాయ పితృమతే ॥ ఇతి స్యాతాం హోమమంత్రౌ శేషభుక్తాస్స్వధాహుతిః ॥ యథేష్టం భోజయేద్విప్రానన్నం వ్యంజనసంయుతమ్ ॥ భుక్తవత్సు శ్రావయేత్తు ప్రాంతస్సర్వాన్మధుమతీర్ఋచః ॥ అక్షన్నమీమదంతేతి బ్రాహ్మణాంశ్చ శ్రావయేత్పునః ॥ సంపన్నమితి పృష్టాస్తైర్బ్రూయుస్సంపన్నమిత్యథ । శిష్టమన్నం నివేద్యాథ సర్వానాచామయేద్బుధః (మనో న్వాహ్వామహేతి ద్వాభ్యాం) ముఖ్యానాసీదద త్వాభ్యాం) ముచ్ఛిష్టాన్నాని నక్షయేత్ ॥ ఏతేష్వన్నం ప్రకీర్యాథ పాత్రం వివృణుయాత్పితుః ॥ త్స్వతి)) అభ్యుచ్య దక్షిణాదానైః పితౄన్పూర్వం విసర్జయేత్ ॥ ఓంకారేణాథ సంధాయ పిత్రాదీంశ్చ స్వధోచ్యతామ్ ॥ ఇత్యుక్త్వా విసృజేత్పూర్వమేషాం ప్రత్యుక్తో ఽస్తు స్వధా ॥ ప్రీయతామిత్యయం శబ్దో విశ్వేదేవపురస్సరః ॥ వాచ్యః కర్త్రా విధిజ్ఞేన విపర్యాసేన తైరపి ॥ ఏవమిచ్ఛంతి పూర్వేద్యుస్సర్వే హ్యాదయ కర్మసు ॥ ఇతి శౌనకీయమాభ్యుదయిశ్రాద్ధం సమాప్తమ్ ॥—॥ మాణవకేన సహ ప్రాఙ్ముఖ ఉపవిశ్య సంకల్పః కర్తవ్యః ॥ అథాశీర్వచనమాపస్తమ్బేనోచ్యతే ॥ ఓం కర్మణః పుణ్యాహం భవంతో బ్రువంత్వితి కర్తా ॥ ఓం పుణ్యాహం కర్మణో ఽస్త్వితి ప్రార్థితారః ॥ ఓం కర్మణస్స్వస్తి భవంతో బ్రువంత్వితి కర్తా ॥ ఓం కర్మణే స్వస్తీతి ప్రార్థితారః ॥ ఓం కర్మణ ఋద్ధిం భవంతో బ్రువంత్వితి కర్తా ॥ ఓం కర్మ ఋధ్యతామితీతరే ॥ ఏవమేకైకం త్రిస్త్రిః సకృత్సకృద్వా ॥ అథ యజ్ఞోపవీతం పరమం పవిత్రం ప్రజాపతేర్యత్సహజం పురస్తాత్ ॥ ఆయుష్యమగ్రియం ప్రతిముంచ శుభ్రం యజ్ఞోప

వీతం బలమస్తు తేజః ఇతి యజ్ఞోపవీతం మాణవకే క్షిపత్యాచార్యః ॥ తత్ర
శ్లోకః ॥ యజ్ఞోపవీతకాలస్స్యాద్వాచనే కృతఆశిషాం ॥ పురస్తాత్సమి
దాధానాచ్ఛ్వస్సామి మతేనతు ॥ క్షౌరాదివర్జం మాణవకం భోజ
యిత్వాచమయ్యోదుష్ణేన వాయవితి యజుషా ఉష్ణా అపశ్శీతాస్వానీయ ఆ
పఉందంతిత్వ్యృచా కుమారస్య శిరఉనత్తి ॥ త్రీగ్ంస్త్రీన్ దర్భానం
తర్ధాయ యేనావపదిత్యృచా పురస్తాద్వపతి ॥ అసావిత్యస్య స్థానే య
జ్ఞశర్మేతి నామగ్రహణం యేనపూషేతి దక్షిణతః ॥ యేనభూయశ్చేతి
పశ్చాత్ ॥ యేనపూషేత్యుత్తరతః ॥ అసౌస్థానే యజ్ఞశర్మన్నితి సం
బోధనేన నామగ్రహణం దక్షిణతోవస్థితా మాతా తదభావే బ్రహ్మచా
రీ వా వపంతమాచార్యం యత్క్షురేణేత్యృచానుమంత్రయతే ॥ అనుమంత్ర
ణం ప్రథమవపనానంతరమేవ ॥ ఆనడుహే శకృత్పిండే యవాన్నిధా
య తస్మిన్ సర్వాన్కేశాన్ ప్రక్షిప్య మాతా బ్రహ్మచారీ వా ఉదుంబర
మూలే దర్భస్తమ్బే వా నిదధాతి ॥ ఉప్త్వాయ కేశానిత్యృచా ॥ తతః
కుమారస్స్నాతి ॥ ఆచాంతముపవేశ్య తత్రాగ్నేరుపసమాధానాది పా
త్రప్రయోగేతు దైవాని పాత్రాణి ప్రయుజ్య పశ్చాత్కుశకూర్చవస్త్ర
క్షౌదండాజినమేఖలాః సహ ప్రయుంజీతావనేతా ॥ శమ్యాః పరిధ్యర్థే
స్నాతం కుమారం పాలాశీగ్ం సమిధమాయుర్దా దేవేత్యృచా ఆధాపయ
తి ఆచార్యస్య మంత్రః ఆతిష్ఠేత్యృచా అశ్మానమాస్థాపయతి ॥ రేవతీస్త్వేతి
వాభ్యామృగ్భ్యాం వాసోభిమంత్రయతే ॥ యా అకృంతన్నితి తిసృభి
ర్వాసః పరిధాప్య పరీదమిత్యృచా పరిహితమనుమంత్రయతే ॥ ఇ
యం దురుక్తాదిత్యృగ్భ్యాం మౌంజీం పరివీయ కుమారం వాచయ
తి ॥ ఏవమేవ కృష్ణాజినావస్థాపన ప్రోక్షణోత్థాపనేష్వపి ॥ — ॥
తత్రశ్లోకః ॥ మౌంజ్యజినావస్థాపన ప్రోక్షణోత్థాపనానితు ॥ సమం
త్రమేతాన్యాచార్యః పూర్వం కృత్వాథవాచయేత్ ॥ మిత్రస్యేత్యృ
చా కృష్ణాజినం ॥ పాత్రప్రయోగేనిహితాః కుశానుత్తరేణాగ్నిం సంస్తీ

ణ్యాలేమ కుశేషుఆగంత్రేత్యృచామాణవకముపస్థాపయిత్వాచార్యస్స్వో
దకాంజలిం కుమారాంజలౌ తూష్ణీమానీయ సముద్రాదూర్మిరిత్యృ
చామాణవకంత్రిఃప్రోక్ష్య అగ్నిష్టేహస్తమిత్యారభ్యాచార్యస్తవేత్యం
తముక్త్వాన్తే కుమారస్యహస్తం గృహీత్వాఅగ్నయేత్వాపరిదదామి
యజ్ఞశర్మన్నిత్యాదిపృథివ్యైత్వేత్యంతైః ప్రతిమంత్రం దేవతాభ్యః ప
రిదానమ్ ॥ తత్రశ్లోకః ॥ అంతేతుసర్వమంత్రాణాం హస్తగ్రహణమి
ష్యతే ॥ దేవతాభ్యఃపరిదానం రక్షణాయపృథక్పృథక్ ॥ కుమారందె
క్షిణేహస్తేగృహీత్వా దేవస్యత్వాసవితుఃప్రసవఉపనయేయజ్ఞశర్మన్ని
త్యాత్తసకాశమానీయసుప్రజాఇతి యజుర్దక్షిణకర్ణేజపేత్ ॥ బ్ర
హ్మచర్యమాగామిత్యారభ్య ప్రసూతఇత్యంతం కుమారఆహ ॥ కోనామా
సీత్యాచార్యః ॥ యజ్ఞశర్మానామాస్మీతి కుమారఆహ ॥ కస్యబ్రహ్మ
చార్యసియజ్ఞశర్మన్నిత్యాచార్యః ॥ ప్రాణస్యబ్రహ్మచార్యస్మీతి కు
మారః ॥ యజ్ఞశర్మైషతే దేవసూర్యబ్రహ్మచారీత్యాది స్వస్తిమనుసం
చరయజ్ఞశర్మన్నిత్యంత మాచార్యోజపతి ॥ అధ్వనామితి కుమారం
వాచయతి ॥ అత్రేమంకుమారం యోగేయోగేతవస్తరమితి ఏకాదశ
భిః ఋగ్భిఃప్రత్యృచంవాచయన్నేవహావయతి ॥ ద్వితీయచతుర్థమం
త్రావాచార్యోబ్రూయాత్ ॥ తత్రశ్లోకః ॥ యోగాదీన్వాచయన్నేవకు
మారంహావయేత్తథా ॥ ద్వితీయచతుర్థౌబ్రూయాదాచార్యోజుహుయా
ద్వటుః ॥ ఆచార్యోజయాదిపరిషేచనాంతం కృత్వామాణవకదత్తంకక్షా
ద్భ్యమాదాయ రాష్ట్రభృదసీతి యజుషాతస్మిన్నుపవిశతి ॥ కుమారఆ
చార్యస్య దక్షిణంపాదమన్వారభ్యైవమాహ ॥ సావిత్రీంభోఅనుబ్రూ
హీతి తస్మాఅన్వాహాచార్యః ॥ ఓంభూః తత్సవితుర్వరేణ్యం ॥ ఓంభు
వః భర్గోదేవస్యధీమహి ॥ ఓగ్ంసువః ధియోయోనఃప్రచోదయాత్ ॥
ఓంభూః తత్సవితుర్వరేణ్యం భర్గోదేవస్య ధీమహి ॥ ఓంభువః ధి
యోయోనఃప్రచోదయాత్ ॥ ఓగ్ంసువః తత్సవితుర్వరేణ్యం భర్గో

దేవస్య ధీమహి ధియో యో నః ప్రచోదయాత్ ॥ ఏవం కుమారో ప్య
స్వాహా॥ తృతీయే తు వాచనే సమర్థస్య కుమారస్య సర్వాముక్త్వా॥ త
తః కుమారో స్వాహా ॥ తత్ర శ్లోకః ॥ పచ్ఛో భూ స్తద్వ్యచో భర్గః స్స్వ
వర్ధ్యా య ఇతీష్యతే ॥ అర్ధర్చశో భూ స్తద్వ్యచో ధియస్స్వస్తదన్యథా॥
అథ కుమారః అవృథమిత్యాదిగోపాయేత్యంతేనాలోమక మోష్ఠముపస్ప్రు
శ్యాచామేత్ ॥ నాత్ర స్థానే నామగ్రహణమస్తి ॥ ఏవం కర్ణోప
స్పర్శనాదిత్యుపస్థానపదం దండదానేషు కుమారః ఏవ సమంత్రకం కుర్యా
త్ ॥ తత్ర శ్లోకః ॥ ఓష్ఠశ్యావాంతపర్యంతం స్పృశేత్ప్రృథమిత్యథ ॥
ఆచామేన్నేహ నామాస్తి కర్ణాభ్యాం యుగపచ్ఛ్రుతీ ॥ కర్ణోపస్థాదిత్యో
దండానాం సమంత్రం వటురేవతు ॥ బ్రహ్మణ ఆణీస్థ ఇతి కర్ణో యుగ
పదుపస్పృశేత్ ॥ సుశ్రవ ఇతి భూమ్యా సమిత్యంతేన దండమాదత్తే ॥
స్మృతం చ మ ఇతి సర్వవ్రతో భూమ్యా సమిత్యంతం కుమారం వాచయతి
గురుః ॥ గురో వరం తే దదామీతి కుమార ఆహ ॥ ఆచార్యస్స్ప్రభవేత్
త్వోపహాస్యద్దేవస్య త్వేతి మంత్రేణ ఉద్యాయగామిభిశ్చాత్వాగ్రాం ప్రతి
గృహ్ణీయాత్ ॥ తత్ర శ్లోకః ॥——॥ ప్రత్యగాశిష మన్యేషాం భవేద్వాచ
నమేనతు ॥ గురో వరం తే దదామిత్యుక్త్వోపాస్యయక్షాదితః ॥ గృ
హ్యైతేనావిశ్రముక్త్వా వరో ఉద్యాయగామితి ॥ ఉదాయుషేతి యజుషో
త్థాపయతి కుమారం వాచయతి తచ్చక్షురితి సూర్యం దృశేత్యంతేన ఆది
త్యముపతిష్ఠతే కుమారః ॥ యుష్మ గురో వేదాః శక్త్యా ధ్యాపయితుం వ్యా
ఖ్యాతుం చ సనాయుం మచ్ఛిద్యా తేత్యనేన కామేన కుమారం దక్షిణహస్తే
యస్మిక భూతమిత్యృచా గృహ్ణీయాత్ ॥ యజ్ఞోపవీతమస్మీతి సంబోధ
నేన నామగ్రహణం ॥ ఉపనయనాగ్నింత్వ్రహాంధారయతి ॥ పరిస్తీ
ర్య ఋచా పరిస్తరణం ప్రాజ్య అగ్నిం పరిషించతి ॥ అగ్నయే సమిధమితి
త్వా దశభిస్స్వాహాంతైః సమిధ ఆదధాతి అగ్నిర్దేవతా ॥ పరిసము
హ్య పరిషేచనం ఏవమహరహస్సాయంప్రాతరాదధాతి ॥ అదర్వా

దేధాసాహృత్య। తతో మాణవకం బ్రహ్మచార్యసీతి సంశాస్త్యాచార్యః॥ బాఢమితి మాణవకః ప్రతివచనం కుర్యాత్। అపోఽశానేత్యాచార్యః॥ పూర్వవత్ప్రతివచనం కుమారః। కర్మ కుర్విత్యుక్తే పూర్వవత్॥ మా సుషుప్థా ఇత్యుక్తే పూర్వవత్ భిక్షాచర్యం చరేత్యుక్తే పూర్వవత్ ఆచార్యాధీనో భవేత్యుక్తే పూర్వవత్॥ మన్త్రార్థ ఉచ్యతే॥ బ్రహ్మచార్యసి బ్రహ్మచర్యాశ్రమం ప్రాప్తోసి। అపోశాన మయానుజ్ఞాతః అప ఏవ పిబ॥ కర్మ కురు॥ యథాశక్తి శ్రౌతస్మార్తం కర్మ కురు॥ మాసుషుప్థాః॥ పూర్వోత్థాయీ జఘన్యసంవేశీ భూయాః। భిక్షాచర్యం చర॥ కేనచిన్నిమిత్తేనాభుంజానోపి అస్తమయం భైక్షం చర॥ ఆచార్యాధీనో భవ మయానుజ్ఞాతో యాజనాధ్యాపనాదికస్యచిత్ మా కార్షీః చతుర్థే హని సప్తదశకృత్వో వాహన్య యస్యత ఇత్యృచా పూర్వపరిహితం వాస ఆదత్తే॥ అన్యత్పరిధాప్యాత్మీయం కరోతీత్యర్థః॥ తత్ర శ్లోకః॥ సప్తదశకృత్వో వాహన్యాచ్చతుర్థే హని గృహ్యతే। యస్యేతి గురుణా పూర్వం వాసోస్యత్పరిధాప్యతు॥ తస్యాహం తండులభైక్షం చరేత్॥ మౌంజ్యాజినావస్థాపన ప్రోక్షణోత్థాపనక్రియా ఆచార్యః కుర్యాద్వటుర్మంత్రానుచ్చరేదితి శివస్వామ్యాహ॥ అనుపాకృతవేదేన బ్రహ్మచారిణా బ్రహ్మయజ్ఞే కర్తవ్యే వేదస్థానే గాయత్రీ నిగద్యతే॥ కాండఋషితర్పణం నిత్యం నివీతినా కర్తవ్యమ్॥ కాండఋషయః ప్రజాపతిస్సోమోగ్నిర్విశ్వేదేవాస్సాగ్ంహితీర్యాజ్ఞికీర్వారుణీర్హవ్యవాహో విశ్వేదేవాః బ్రహ్మస్వయంభూర్విశ్వేదేవా అరుణాః సదసస్పతిరిత్యేతే తత్ర శ్లోకాః॥ మౌంజ్యజినావస్థాపన ప్రోక్షణోత్థాపనక్రియాః॥ కుర్యాత్పరో వటుర్మంత్రం శివస్వామి మతేనతు। అనుపాకృతవేదేనకర్తవ్యే బ్రహ్మయజ్ఞకే। వేదస్థానేతు గాయత్రీ గద్యతేస్యత్సమంభవాత్ కాండర్షితర్పణం నిత్య ముపేతేన నివీతినా। వార్యంజలిభిరన్వేష్టు కార్యం పర్వాష్టమీషుచ। ప్రజాపతిం సోమమథాగ్నిం విశ్వాన్నివత్రీ

యం చాపిచ హవ్యవాహమ్ ॥ విశ్వాంత్స్వయంభుం పునరేవవిశ్వాన్ తతోరుణాన్యైవ సదసస్పతించ (అజినం)వసనం)మేఖలాదండౌ భైక్షచర్యవ్రతానిచ । నివర్తంతేద్విజాతీనాం పునస్సంస్కారకర్మణి ॥ మేఖలామజినందండముపవీతంకమండలుం । అప్సుప్రాస్య వినష్టాని గృహ్ణీయాన్న్యాని మంత్రవత్ ॥ కుమారస్య మంత్రాఉచ్యంతే ॥ ఇయందురుక్తాన్నిత్రస్యాగంత్రాసముద్రామాభిః బ్రహ్మచర్యం యజ్ఞశర్మా ప్రాణస్యాథ్వనాంయోగేయోగేశతమిన్మేధాఅప్సరాఇమంమేవరుణ తత్వాయామి త్వన్నో అగ్నే సత్వన్నో అగ్నే త్వమగ్నే అయాసి సావిత్రీంభూ స్తత్సవితుర్వృణం బ్రాహ్మణస్సుశ్రవః స్మృతం గురోపరముదాయషా తచ్చక్షుః పరిత్వాగ్నె బాధమ్ — సమాప్తముపనయనమ్॥ —

కేచిత్పాలాశంక ర్మకుర్వంతి। సదారణ్యాదేధానాహృత్యత్రిరాత్రోపోషితశ్చతుర్థేహని గ్రామాత్ప్రాచీముదీచీంవాదిశముపనిష్క్రమ్య బ్రహ్మావృక్షస్యాథస్తాత్ స్థండిలంకల్పయిత్వా ప్రణవశ్రద్ధామేధానా మర్చనంకృత్వా త్రిమధురేణబ్రాహ్మణాన్ భోజయిత్వా ఆశిషోవాచయిత్వా అగ్నేరుపసమాధానాద్యాజ్యభాగాంతేసమంతాదప్యూహైరగ్నిం పరిశ్రిత్యయశ్ఛందసామితిచ్ఛందస్సూక్తంవాచయన్ హావయేత్ జయాది ప్రతిపద్యతే॥పరిషేచనాంతంకృత్వా । అత్రమేఖలాదీనిపాలాశనివేశ్యాన్యానినవానిగృహ్ణీయాదుత్తరయాసగ్ శాస్తివాసశ్చతుర్థీముత్తరయా దత్తేఅన్యత్పరిధాప్య(ఇత్యాంధ్రాచారః)॥కేచిత్పాలాశంక ర్మకుర్వంతి।తదుచ్యతే॥ చతుర్థేహన్యన్నసంస్కారేణాన్నం సంస్కృత్యాచార్యేణ సహప్రాచీముదీచీంవాదిశముపనిష్క్రమ్య పూర్వోత్తరేణ పాలాలాశంత్రీణ్యుదగపవర్గాణి స్థండిలానికల్పయిత్వా తేషుయథాక్రమం ప్రణవశ్రద్ధామేధాభ్యోర్ఘ్యపాద్యగంధమాల్యధూపదీపాదీన్దత్వా యశ్ఛందసామృషభఇత్యనేనఋతంమేగోపాయేత్యంతేన ప్రణవముపతిష్ఠతే॥శ్రద్ధయాగ్నిస్సమిధ్యతఇతిసూక్తేనశ్రద్ధామ్(మెధాదేవీ)మేధాంమే

దేవస్సవితేత్యనువాకేన మేధాం ॥ తతః పలాశమూలే దండం విసృజ్యాన్యా
మాదత్తే॥ వాసశ్చ। ఇతి ద్రామిడాచారః॥ అథాచార్యః పూర్వధృతం వాస
ఆదత్తే॥ అథ బలిశేషమాచార్యపురోగాన్బ్రాహ్మణాన్భోజయేత్ ॥ ఆ
చార్యేణానుజ్ఞాతస్స్వయం భుంజీత అథాచార్యేణ సహాచార్యగృహం గ
చ్ఛతి॥ ——సమాప్తం పాలాశకర్మ

——ఇత్యాపస్తమ్బీయగృహ్యప్రయోగవృత్తౌ చతుర్థః పటలః——

వేదమధీత్యస్నాస్యన్ మధ్యాహ్నే యథాప్రధానహోమా భవంతి
తథాపూర్వముపక్రమః ॥ తస్య ప్రయోగ ఉచ్యతే॥ కృతప్రాణాయామః
స్నానం కరిష్య ఇతి సంకల్ప్య ప్రాగుదయాద్వ్రజం ప్రవిశ్యాంతర్లోమ
మ్నా చర్మణా ద్వారమపిధాయాస్తే। నైనమేతదహరాదిత్యోఽభితపేది
తి వచనాత్॥ తతః కాలే ప్రాప్తే అగ్నేరుపసమాధానాది। పాత్రప్రయో
గవిశేషః ॥ ద్వైవానిపాత్రాణి ప్రయుజ్య సూత్రద్వయం వస్త్రద్వ
యం సౌవర్ణమణిస్రజః సుగంధిచందనం ప్రవర్తద్వయం శీతజలంత
ప్తజలం యవాగూః క్షురం కటం ఛత్రం దండం మాల్యమంజనమాదర్శం ఉ
పానద్ద్వయం కుశాః శకృత్స్నానచూర్ణమౌదుంబరకాష్ఠం చ స
హ ప్రయుంజీత ॥ తత్ర శ్లోకః॥ సూత్రే వస్త్రే మణియుగసమితస్స్రక్సుగం
ధౌ ప్రవర్తౌ శీతోష్ణాంబు క్షురకటయవచ్ఛత్రదండాంజనాని । యా
నోపానద్ద్వయకుశశకృత్స్నానచూర్ణోదపాత్రం స్నాస్యన్యుంజ్యా
త్సకృదిహ నరః కాష్ఠమౌదుంబరం చ ॥ శమ్యాః పరిధ్యర్థే ఆజ్యభా
గాంతే ఇమꣳ స్తోమమిత్యృచా పాలాశీꣳ సమిధమాదధాతి ॥ అత్రాగ్ని
ర్దేవతా ॥ అపరేణాగ్నిం కట ఏరకాయాం వోపవిశ్య త్ర్యాయుషమి
త్యృచా క్షురమభిమంత్ర్య శివో నామాసీతి యజమానస్తై ప్రయచ్ఛతి
ఉష్ణేన వాయ ఉదకేనేత్యాది కేశనిధానాంతముపనయనవత్॥ పశ్చిమా
ర్ధే వ్రజస్యోపవిశ్య విస్రస్య మేఖలాం బ్రహ్మచారిణే ప్రయచ్ఛతి ॥
తాం మేఖలాꣳ స బ్రహ్మచారీ ఉదుంబరమూలే దర్భస్తంబే వా ఇదమహం

యజ్ఞశర్మణో గార్గ్యాయణస్య పాష్ఠానముపగూహామ్యుత్తరో యజ్ఞ
శర్మణో ద్విషద్భ్యః ॥ ఇత్యుపగూహతి ॥ షష్ఠ్యర్థే సతి గార్గ్యాయ
ణస్యేతి భవతి ॥ ఏవంసర్వత్ర ॥ ఆపోహిష్ఠేతి షడ్భిశ్శీతోష్ణాభిరద్భిః
స్నానం ॥ అన్నాద్యాయేత్యృచౌదుంబరకాష్ఠేన దంతధావనం । స్నా
నచూర్ణేన స్నానం ॥ సోమస్య తనూరసీతి యజుషా వాసః పరిధత్తే ॥ న
మో గ్రహాయ చేతి యా అభిగ్రాహిణీరిత్యంతైర్దేవతాభ్యో గంధప్ర
దానం ॥ అప్సరస్స్విత్యృచాత్మనోఽనులేపనం ॥ మణిగ్ం సౌవర్ణగ్ం సో
పధానగ్ం సూత్రప్రోతమాదాయ । ఇయమోషధ ఇత్యృచోదపాత్రే
త్రిః ప్రదక్షిణం పరిప్లావ్య । అపాశోఽస్యుర ఇతి పుణ్యాయేత్యంతముక్త్వా
గ్రీవాస్వాబధ్య తథా బాదరమణిం సూత్రప్రోతమాదాయోదపాత్రే త్రిః
ప్రదక్షిణం తూష్ణీం పరిప్లావ్య సవ్యే పాణావాబధ్యాహతముత్తరం వా
సో రేవతీస్త్వేతి ద్వాభ్యామృగ్భ్యాం స్వయమేవాభిమంత్ర్య యా
అకృంతన్నితి తిసృభిర్యజ్ఞోపవీతవత్ప్రదేశముత్తరీయ వస్త్రం కృత్వా
పరీదం వాస ఇత్యాత్మానమనుమంత్ర్య ఏవం తస్య వాససో దశాయాం ప్ర
వర్తౌ కుండలే ప్రబధ్య దర్వ్యా అగ్రే స్థాపయిత్వా కుండలయోరా
జ్యమానీయాయుష్యం వర్చస్యమిత్యష్టభిరష్టావాజ్యాహుతీర్జుహో
తి ॥ షష్ఠసప్తమౌ స్వాహాకారాంతౌ మంత్రౌ పరిశిష్టా ఋచః ॥ తతః
ప్రవర్తావాదాయ నిధాయ జయాదిపరిషేచనాంతే ఏకం ప్రవర్తమా
దాయైతాభిరేవాయుష్యమిత్యష్టాభిర్దక్షిణే కర్ణే ఆబధ్నీత ॥ ఏతా
భిరేవ ప్రవర్తం సవ్యే కర్ణే ఆబధ్నీత । శుభికే శిర ఇత్యృచా స్రజశ్శి
రసి ధారణం ॥ యామాహరదిత్యుత్తరయా వా । యదా పూర్వయా కృతం
తదోత్తరస్యాలోపః ఉత్తరయా చేత్పూర్వస్యాలోపః ॥ యదాంజనమి
త్యృగేకా ॥ మయి పర్వత పూరుషమితి చత్వారి యజూంషి ॥ ఏతైః పంచ
స్వేకేన మంత్రేణాంజనమక్ష్ణోః । యన్మే వర్చ ఇత్యృచాదర్శావేక్షణం
ప్రతిష్ఠస్థ ఇతి సంత్రా ప్రమిత్యంతైరుపానహౌ ప్రతిముంచతి । ప్రజాప

తేరితియజుషా ఛత్రమాదత్తే ॥ దేవస్యత్వేతి యజుషా వైణవం దండమా
దత్తే ॥ తతో వాచం యచ్ఛత్యానక్షత్రేభ్యః ॥ ఉదితేషు నక్షత్రేషు
ప్రాచీముదీచీం వాదిశముపనిష్క్రమ్య దేవీష్షడుర్వీరిత్యర్ధర్చేన ది
శ ఉపస్థాయ ॥ మాహాస్తహీత్యుత్తరార్ధర్చేన నక్షత్రాణి చంద్రమ
సంచోపతిష్ఠతే ॥ రాతినామిత్రేణ సంభాష్య యథార్థంగచ్ఛతి ॥ ఈ
శ్వరసమీపం ॥ అథవాయస్మిన్నాశ్రమే పురుషార్థసిద్ధిస్తమాశ్రమమ్ ॥
అథాపరంస్నానమాపద్విషయమ్ ॥ కృతప్రాణాయామః స్నానంకరి
ష్యఇతిసంకల్ప్య ॥ తూష్ణీంతీర్థేస్నాత్వాతర్పణంకృత్వా యత్ర
క్వచాగ్నిమిత్యాదిపరిస్తరణాంతంకృత్వా ప్రాదేశమాత్రీంపాలాశీం
సమిధంప్రజాపతిం మనసాధ్యాయన్ తూష్ణీమగ్నావాదధాతి ॥ తతో
బ్రాహ్మణభోజనమాశీర్వచనంచ ॥—॥స్నానద్వయంసమాప్తమ్ ॥—

మధుపర్కస్యప్రయోగ ఉచ్యతే

యస్మిన్ గృహే పూజాంకరోతి ॥ తత్ర రాష్ట్రభృదస్యాచార్యాసందీ
మాత్వాదోష్యషమితి కూర్చ ఉపవిశతి బ్రాహ్మణః ॥ రాష్ట్రభృదసిసమ్రాడా
సందీతిక్షత్రియః ॥ రాష్ట్రభృదస్యధిపత్న్యాసందీతిస్థపతిః వైశ్యఇత్య
ర్థః ॥ మాత్వాదోష్యషమితి మంత్రాంతః ॥ అస్యపాదప్రక్షాళనాయ ఉ
పహృత్యాపః ॥ ఆపఃపాద్యాఇతిమధుపర్కదః ప్రాహ ॥ ఆపఃపా
దావనేజనీరిత్యృచా ఉపఇతరోభిమంత్రయతే ॥ యదిబ్రాహ్మణః పాదౌ
ప్రక్షాళయితా తదాప్రక్షాళనార్థం దక్షిణంపాదంపూర్వంప్రయచ్ఛతి
శూద్రశ్చేత్సవ్యంప్రథమం ॥ ప్రక్షాళయితారముపస్పృశ్య బాహ్యాద
క్షిణామయిమహఇతియజుషాత్మానం ప్రత్యభిమృశ్యాపఉపస్పృశేత్ ॥
అధస్తాదుపరిష్టాచ్చ కూర్చాభ్యాంపరిగృహీతేన మృన్మయేన పాత్రే
ణాపఉపహృత్య ॥ అర్హణీయాఆపఇతి దాతాప్రాహ ॥ ఆమాగన్ని
త్యృచానోభిమంత్రయతే । తతో దాతాతాసామపామేకదేశం త
స్మింజలేవానయతి ॥ తస్మిన్నాసీయమానే విరాజోదోహోసీతియ

జురితరో జపేత్ ॥ శేషమస్య పురస్తాద్ధాతాని నయతి । తదితరః సము
ద్రంవ ఇత్యృచానుమంత్రయతే ॥ అత్ర యథాశక్తి దేయం ॥ దధిమ(ధ్వతి)
ధ్వాది) సగ్ స్సృజ్య కాంస్యేన వర్షీయసాపిధాయ కూర్చాభ్యాం ప
రిగృహ్య మధుపర్క ఇతి దాతా ఆహ ॥ ఇతర స్తం పరిగృహ్యోపనీయపి
ధానం త్రయ్యై విద్యాయా అమాగన్నితి చ ద్వాభ్యామృగ్భ్యామభిమం
త్ర్యపిధాయామృతోపస్తరణమసీత్యపః పీత్వాచమ్య యన్మధున ఇత్యృ
చా త్రిర్మధుపర్కస్య ప్రాశ్నాతి ॥ ఆచమ్య తతోమృతాపిధానమసీత్య
పః పీత్వా ఆచమ్య శేషమనుకంప్యాయ ప్రయచ్ఛేత్ ॥ అనుకంప్యోనుగ్ర
హ్యః పుత్రాదిః తస్మై శేషం ప్రయచ్ఛతి । రాజ్ఞః స్థపతేశ్చ ప్రతిగ్ర
హణమేవ ॥ అభిమంత్రణాది పురోహితస్య । గౌరిత్యాది రాజస్థపత్యో
రేవ ॥ గౌరిత్యుక్తే గౌరసీత్యభిమంత్రణం । అముష్య స్థానే యజ్ఞశర్మ
ణశ్చేతి చాతుర్నామగ్రహణం ॥ లౌకికేనోపాయేన పశోస్సంజ్ఞప
నం ॥ అగ్నిః ప్రాశ్నాతిత్యృచా వపాహోమః । అగ్నిర్దేవతా ॥ య
ద్యుత్సృజేత్ ॥ యజ్ఞోవర్ధతామితి మంత్రాంతే త్రిరుపాంశు జపిత్వా
ఓముత్సృజతేత్యుచ్చైర్వరః ప్రబ్రూయాత్ ॥ ఉత్సర్గేపి భోక్తారేవ
గాః । అన్నం ప్రోక్తం భూతమితి సా విరాట్ ఊర్జంధా ఇత్యంత్రై రు
పాంశ్వభిమంత్ర్య ఓం కల్పయతేత్యుచ్చైః ప్రతిబ్రూయాత్ ॥ తతో
భోజనం కుర్యాత్ ॥ ఆచార్యాదిభ్యః పూర్ణే సంవత్సర ఏష మధుప
ర్కః పునః కార్యస్సకృత్ నార్వాక్సంవత్సరాత్ ॥ ధర్మశాస్త్రేపి స
హ గవా మధుపర్క ఆచార్యాదిభ్య ఉక్తః ॥ తస్యాప్యయమేవ ప్రయోగః
తత్ర త్వధికా గౌర్దీయతే ॥ మధుపర్కయోర్ద్వినియోగః క్రియతే ॥
స్నాతకాయాచార్యాయర్త్విజే వేదాధ్యాయాయ శ్వశురాయ రాజ్ఞేచ
సహ గవా మధుపర్కో గార్హ్యే ధర్మ ఉక్తో వా । అవేదాధ్యాయాయ
శ్వశురాయ గవా వినా ప్రవక్త్రే చిత్రాయ చ సహ గవా గార్హ్యైః ॥ వే
దాధ్యాయః షడంగవేదమధీతవానర్థజ్ఞశ్చ తస్మై ప్రవక్త్రే । సప్రవ

క్తా। యస్సత్యం ప్రకర్షేణ వక్తి సాధుశబ్దానుచ్చరతి వ్యాచష్ట ఇత్యర్థః తస్యైవ విశేషణం ఋత్విక్త్వే। యః ప్రకాశో లోకేన చితః॥ స్నాతకాయ స్నానదివస ఆగతాయైవ నాన్యత్ర। స్నాతక వేదాధ్యాయాతిథి ప్రవక్తృభ్యః సకృత్సకృత్ గాం హ్యర్ఘః॥ దధ్నస్థానే పయో వికల్పేన లభ్యతే ॥ అభావ ఉదకం చ ॥ తత్ర శ్లోకాః ॥ ఆచార్యాయర్త్విజే రాజ్ఞే మధుపర్కో గవా సహ ॥ గృహ్యోక్తో ధర్మ ఉక్తో వా ప్రాశే సంవత్సరే పునః । వేదాధ్యాయస్స్మార్తశ్చ తస్మై చాపి తదా భవేత్ ॥ తస్మై త్వవేదాధ్యాయాయ భవేద్గార్హ్యే గవా వినా ॥ వేదాధ్యాయాయాతిథయే ధర్మ ఉక్తో గవా సహ ॥ తత్రైవ వేదాధ్యాయాయ వరాయోపచితాయ చ ॥ తాభ్యాం త్వవేదాధ్యాయాభ్యాం వినైవాన్యతరో గవా । ప్రవక్త్రే చాపి చిత్రాయ భవేద్గార్హ్యే గవా సహ ॥ అధీతే యష్షడంగం తు వేదం జానాతి చార్థతః। వేదాధ్యాయస్స తు ప్రోక్తః ప్రకాశశ్చిత్ర ఉచ్యతే ॥ స్నాతే గోమధుపర్కార్హ ఇత్యాసీత్ దక్షిణా తు గౌః॥ మధ్యే తు మధుపర్కస్య సాతిథ్యా సర్వదైవతు ॥ స్నాతకాయ గృహే మధుపర్కో గార్హ్యః స్మృతిముచోదిత ఏవ హి॥ స్నాతకే తు చరితే దిన ఆగతే తస్య కార్యమతిథావితరత్ర న । వరస్య యస్య యా శాఖా తచ్ఛాఖా గృహ్యమార్గతః ॥ మధుపర్కః ప్రదాతవ్యస్స ఏవ శాఖపిదాతరి॥

ఇత్యాపస్తమ్బీయగృహ్యప్రయోగవృత్తౌ పంచమః పటలః॥

సీమంతప్రయోగ ఉచ్యతే

సేగర్భే చతుర్థే మాసి కృతప్రాణాయామ ఇమాం యజ్ఞదాం సీమంతోన్నయనేన కర్మణా సంస్కరిష్య ఇతి సంకల్ప్య॥ బ్రాహ్మణాన్భోజయిత్వా శిషో వాచయిత్వాగ్నేరుపసమాధానాది. పాత్రప్రయోగే దైవాని పాత్రాణి ప్రయుజ్య యవాన్ విమూఢాన్ త్రేణీం శలలీం త్రీన్ దర్భపుం ఉదుగ్నప్సంగయవానాం బంధనం చ సకృదేవ ప్రయుంజీత ॥ తు

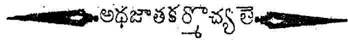
త్రిశ్లోకః॥యవావిరూఢాన్శలలీసపుంజాన్గ్లప్సియపానామపిబంధనంచ ఏతానిసీమంతవిధౌప్రయుంజ్యాత్ పాత్రాణిసాకం ఖలుమానుషాణి ॥ శమ్యాః పరిధ్యర్థే ఆజ్యభాగాంతే అన్వారబ్ధాయాం ॥ ధాతాదదాతునో రయిమీశానః ధాతాప్రజాయాఉతరాయఈశే। ధాతాదదాతునోరయిం ప్రాచీం। ధాతాదదాతుదాశుషేవసూని।యస్త్వాహృదా॥యస్తేత్వగ్ సుకృతే। త్వేసుపుత్రశవసః।ఉక్థఉక్థైసామఇంవత్రిం॥ఇత్యేతాభిరష్టాభిః ఋగ్భిరష్టావాజ్యాహుతీర్జుహోతి ॥ జయాదిపరిషేచనాంతే అపరేణాగ్నిం ప్రాచీంవధూముపవేశ్య।త్రీణ్యేతానిశుక్లాని యస్యాః సంతి సా త్రేణీయలాపశ్ఛందసః। తయాశలల్యాత్రిభిర్దర్భపుంజైః శలాలుగ్లప్సేన సపత్రకోదుంబరఫలస్తబకేనేత్యర్థః ॥ తేనభూర్భువస్సువరితివ్యాహృతిభిః రాకామహంయాస్తేరాక ఇతి ద్వాభ్యామృగ్భ్యాం చోర్ధ్వాగ్సీమంతమున్నయతి । పశ్చిమస్యాందిశి శలల్యాదీన్ వృక్షస్యోపఉపస్పృశ్య। తతోగాయతమితి వీణాగాథినా సంశాస్తి। సాల్వదేశవాసినాం క్షత్రియాణాంవర్ణానాం సీమంతేయౌగంధరిరిత్యస్యా ఋచోగానం ॥ అన్యదేశనివాసినాం బ్రాహ్మణానాంసోమఏవన ఇత్యస్యాగానం ॥ అసౌస్థానె తత్తద్దేశనదీనిర్దేశః కర్తవ్యః ॥ తీరేణక్షీరనదితవ ॥ తీరేణకావేరితవ ॥ గంగెతవేత్యేవమాది ॥తతోయవాన్విరూఢాన్ సూత్రేబద్ధ్వా పత్న్యాః కంఠేఆబధ్య వాచంయచ్ఛత్యానక్షత్రేభ్యః ॥ ఉదితేషు నక్షత్రేషుప్రాచీముదీచీంవాదిశముపనిష్క్రమ్య వత్సమన్వారభ్యవ్యాహృతీశ్చ జపిత్వావాచం విసృజేత్ ॥***

—— ఇతిసీమంతమ్ —— అథపుగ్సవనమ్॥ ——

వ్యక్తేగర్భే తృతీయే మాసికర్తవ్యం చతుర్థేవా। చతుర్థేచెద్యథాపతితమేవపూర్వంసీమంతంకుర్యాత్ ।కృతప్రాణాయామః ఇమాం యజ్ఞదాంపుగ్ంసువనేనకర్మణాసగ్స్కరిష్యఇతిసంకల్ప్య ॥ సీమంతవదగ్నౌ రుపసమాధానాది సర్వంపరిషేచనాంతమ్ ॥ పాత్రప్ర

యోగద్వైవానిపాత్రాణిప్రయుజ్య ఫలద్వయసంయుక్తాంవటశుంగాం
దృషత్సుతౌ పావనం వస్త్రంచసకృత్ప్రయుంజీత ॥తత్రశ్లోకః ॥ ఫలద్వ
యేనసంయుతంవటాంకురందృషత్సుతౌ । సుపావనంచవస్త్రకంక్షిపేత్స
హైవపుంసవే ॥ అత్రపరిధయఏవభవంతినశమ్యాః॥ అంతేబ్రాహ్మణభో
జనమాశీర్వచనంచ ॥ తత్రశ్లోకః ॥ నేష్టాఃపుంసువనేశమ్యాః గృహ్ణీ
యాత్పరిధీనిహ ॥ బ్రాహ్మణాన్భోజయేదంతే వాచయిత్వాశిష స్తథా ॥
పరిషేచనాంతే అప్రాదుర్భూతరజసాకుమార్యాదృషత్పుత్రేవటాం
కురంనిధాయాన్యేన దృషత్పుత్రేణ పేషయిత్వావస్త్రేణ పరిప్లావ్యా
పరేణాగ్నింప్రాచీముత్తానాం నిపాత్యదక్షిణేనహస్తేన రసంగృహీ
త్వా దక్షిణేనాసికాచ్ఛిద్రే రసమంగుష్ఠేనా పినయతిగర్భంప్రాప
యతి ॥ తతోబ్రాహ్మణభోజన మాశీర్వచనంచ॥సమాప్తంపుంసువనం

క్షిప్రసువనముచ్యతే॥— పుంసువనేకృతేయస్యాగర్భిణ్యా
రోగేణవాశోషేణ వాగర్భేణసహజరాయు పతితుమిచ్ఛతి స్వకాలా
దర్వాక్ ॥ తదాకృతప్రాణాయామః క్షిప్రసువనంకరిష్య ఇతి
సంకల్ప్య॥ అనుపహతేన శరావేణానుస్రోతసముదకమాహృత్య త
స్యాః పాదయోస్తూర్యంతీమధః పుష్పికాఖ్యామోషధింనిధాయ గర్భి
ణీంప్రసవపీడయాశుష్యంతీంశోష్యమాణామాభిష్ట్వాహమితి యజుషా
మూర్ధన్యభిమృశతి । హస్తద్వయేన యథైవసోమఇతితిసృభిరేతాభి
రద్భిరవోక్షేత్॥ ప్రతితిష్ఠత్వివ్యవసానం ప్రథమాయా ఋచః । తథాకృ
తమితిద్వితీయాయాః ॥ సరస్వతీరితితృతీయాయాః । గర్భనిర్గతేజరా
యునామకించిత్ప్రాణముదరాత్పతతి తద్యదికస్యాశ్చిత్కా
రణేన నపతేత్॥ ఐతుగర్భఇత్యృగ్భ్యాంపూర్వోక్తాభిరద్భిరవోక్షేత్

అథజాతకర్మోచ్యతే

కృతప్రాణాయామోజాతం కుమారంజాతకర్మణాసంస్కరిష్య ఇ
తిసంకల్ప్య తం కుమారం నాళాలమ్భనాత్ప్రాగేవ దివస్పరీత్యను

వా కేనాభిమృశతి ॥ అస్మిన్నహమితి యజమాన స్తనఉపస్థఆధాయాం
గాదం గాదిత్యృగ్భ్యామభిమంత్రణమేతాభ్యామేవ మూర్ధన్యవ
ఘ్రాణమేతయోరేవదక్షిణేకర్ణే జపః ॥ అసావిత్యత్ర జన్మనక్షత్ర
నామగ్రహణం సంబోధనే కృత్తికాసుజాతస్య కృత్తికఇత్యాదినిర్ది
శతి ॥ తతోదక్షిణేకర్ణే రహసినక్షత్రనామపునరేవనిర్దిశతి ॥ అ
త్రసంబుద్ధిర్నభవతి ॥ నిర్దేశప్రకారఉచ్యతే । కృత్తికః - రౌహి
ణః ॥ మార్గశీర్షః- ఆర్ద్రకః ॥ పునర్వసుః- తిష్యః ॥ ఆశ్రేషః
మాఘః । ఫాల్గునః- ఉత్తరఫల్గునః ॥ హస్తః ॥ చైత్రః ॥ స్వాతిః ॥ వి
శాఖః । అనూరాధః । జ్యైష్ఠః । మూలకః । ఆషాఢః । ఉత్తరాషా
ఢః । శ్రవణః ॥ శ్రావణః ॥ శ్రవిష్ఠః ॥ శతభిషక్ ॥ శాతభిషజః ॥ ప్రోష్ఠపాదః ॥ ఉ
త్తరప్రోష్ఠపాదః । రైవతః ॥ అశ్వయుక్ ॥ ఆశ్వయుజః ॥ అపభరణః ॥
ఆపభరణః ॥ తత్రశ్లోకాః ॥ కృత్తికోరౌహిణోశ్వయుక్తిష్యశ్చైత్రః
పునర్వసుః । మాఘోపభరణశ్చైవ తథాశతభిషక్స్వనః । విశాఖో
రైవతో హస్తః స్వాతిరాశ్వయుజోపి వా ॥ అనూరాధశ్రవిష్ఠశ్చ శ్రవ
ణఃశ్రావణోపి వా । ఆషాఢఃప్రోష్ఠపాదశ్చ ఫల్గునశ్చతథాపునః । జ్యై
ష్ఠశ్చ శాతభిషజ స్తథా శ్రేషశ్చ మూలకః । ఆర్ద్రకో మార్గశీర్షశ్చ
సూక్తవాక ఇమానివై ॥ రౌహిణమృజ్యే నిషువృద్ధిరాద్యోష్ఠాత్వేచ
వాంత్యశ్రవిశాశ్వయుక్షు ॥ శేషనామ్నోఃకవగస్వరోంత్యస్స్యాద్
ప్వరదీర్ఘస్సవిసర్గ ఇష్టః ॥ మధుఘృతమితి సగ్ంసృజ్య । దర్భేణ
హిరణ్యంనిష్టక్యర్ణం బద్ధ్వా తస్మిన్నవధాయమేధాంతఇత్యాది సూ
త్రోక్తభ్యోజోదధాత్విత్యంతముక్త్వా తేనహిరణ్యేనాంతః ప్రాశయతి ।
క్షేత్రియైత్వేతి పంచభిః ఋగ్భిఃస్నాపయతి దధిఘృతమితి సగ్ంసృ
జ్య తత్పృషదాజ్యం కాంసేఆనీయతే నకాంసేనవ్యాహృతిభిరోంకా
రచతుర్థాభిరంకుమారం ప్రాశయతి ॥ ప్రాశితశేషమద్భిస్సగ్ం
సృజ్య గోష్ఠేనినయేత్ ॥ మాతేకుమారమిత్యృచామాతురంకేస్థాపనం

అయంకుమారఇత్యృచాదక్షిణం స్తనం ప్రతిధాపయేత్ ॥ యద్భూమే
ర్హృదయమితి ద్వాభ్యామృగ్భ్యాంపృథివీమభిమృశతి ॥ యత్రకుమా
రశ్శేతే। నామయతీతియజమానంవిష్టంకుమారమభిమృశతి । ఆపస్సుప్తే
ష్వితియజమానశిరస్తఉదకుంభం నిధాయ యత్రకృచాగ్ని మిత్యాదిలౌ
కికమగ్నిముపసమాధాయ పరిస్తీర్యతస్మిన్ హోమః అయంకలిమిత్య
ష్టాభిర్మంత్రైః స్వాహాకారాంతైః ప్రతిస్వాహాకారంసర్షపాన్ఫ
లీకరణమిశ్రానంజలినాస్త్రిర్జుహోతిసకృన్మంత్రేణద్విస్తూష్ణీంస్వా
హాకారస్సర్వత్ర। తతస్సగ్శాస్త్రిప్రవిష్టేప్రవిష్టఏవ తూష్ణీమగ్నావావ
పతేతి । ఏనమహరహరితి సంప్రైషాతిదేశః । అయంకలిమిత్యాద్యైః
ప్రథమదివసే । అన్యేష్వహస్సుతూష్ణీంప్రక్షేపః । ఆనిర్దశాయాః
ఆఙ్ మర్యాదాయాం । తేనదశమేహనిరాత్రౌనిర్గచ్ఛతి । తతో
బ్రాహ్మణభోజనమాశీర్వచనంచ ॥ ఉపనయనాత్ప్రాగ్జాతకాది సం
స్కారాః స్త్రియాఅపి కర్తవ్యాః దేహసంస్కారత్వాత్ ॥ కింతుతత్ర
మంత్రవర్జమ్ ॥ తత్రశ్లోకః ॥ జాతకాదిషుసంస్కారణం స్త్రియాహో
పనాయనికాదథఇష్యతే । దేహసంస్కరణాయయథాక్రియంతాంతఏవ
సమస్తమమంత్రకం ॥ కర్మణ్యస్యేషు నిష్క్రియస్యకర్తవ్యాః ప్రాశ
నాదయః ॥ నహోమాదిరితి స్త్రీణామస్యాస్సర్వమమంత్రకమ్ ॥ ***

ఇతి జాతకర్మ — అథ నామకరణమ్

దశమ్యాం నామకరణం కుర్యాత్ పితామాతాచకృత్ప్రాణాయా
మా రోహిణీనక్షత్రజాతస్య కుమారస్యనామధాస్యేవహాణతిసంకల్ప్య
ద్వ్యక్షరంచతురక్షరంవానామభవతి ॥ నామపదపూర్వమాఖ్యాతపదో
త్తరంచదీర్ఘాభినిష్ఠానాంతంఘోషవదాద్యంతరం తస్థంభవతి।ద్వ్య
క్షరంచేత్స్యాద్దానా వాదాన ఇతి భవతిచతురక్షరంచేత్ యువతిదాహి
రణ్యదా ఇతిభవతి । అథవా అయుజాక్షరస్య నామ్నఃపూర్వత్రసుప్ర
[illegible] ॥ సుకుమారఇత్యాది ॥ అయుజాక్షరమేవకుమార్యాః నామ

పూర్వోత్తరాదివిశేషో నాస్తి । యశోదా పుణ్యదా ఇత్యాది ॥ అన్వ
తాఽభ్యుదయం పుణ్యాహంచ ॥ పుణ్యాహవాచనే యజ్ఞేశశర్మణస్స్వ
స్తిభవంతో బ్రువంత్విత్యధ్యయాచనే ॥ యజ్ఞేశశర్మణస్స్వస్త్యస్త్వి
తి ప్రతివచనమ్ ॥ ..సమాప్తం నామకరణమ్.. ప్రవాసాదేత్యఅం
గాదంగాదిత్యాభవేతి ద్వాభ్యామృగ్భ్యాంపుత్రస్యాభిమంత్రణమ్ । ఏతా
భ్యామేవమూర్ధన్యవఘ్రాణం । అత్ర యజ్ఞేశశర్మన్నితి సంబోధనేన నామ
గ్రహణం ॥ కేచిత్ప్రథమయర్చాభిమంత్ర్య ద్వితీయయావఘ్రాణం కుర్వం
తి ॥ అగ్నిరాయుష్మానితి పంచసమాసేన దక్షిణే కర్ణే జపేత్ । తేనత్వా
యుషేతి సర్వత్రానుషంగః ॥ స్వస్త్యాదితియజుషా కుమారీమభిమంత్ర
యతే ॥ పుణ్యాహవాచనేనాస్మిన్ మధ్యమే స్వస్తివాచనే । ఉక్త్వాబా
లకనామాస్మై స్వస్తీత్యన్యత్సమం భవేత్ ॥..........

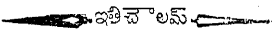
..ఇతి ప్రవాసాగతపితృకార్యం — అథాన్నప్రాశనం..

జన్మన ఇతి వచనాత్ ॥ యస్మిన్మాసే యావంతో దివసా ఉదితాః । తతః
సప్తమే మాసి తావంతో లభ్యంతే । కృతప్రాణాయామ ఇమంయజ్ఞేశ
శర్మాణంఅన్నప్రాశనేన కర్మణా సగ్ంస్కరిష్య ఇతి సంకల్ప్య ॥ బ్రాహ్మణాన్
భోజయిత్వా ఆశిషో వాచయిత్వా దధిమధుఘృతమోదనమితి సగ్ంసృజ్య
భూరపామిత్యసమాసేన చతుర్ణాం మంత్రైః ప్రాశయేత్ ॥ యజ్ఞేశశర్మ
న్నితి నామగ్రహణం । చత్వారః ॥ భూరపాం, భువోఽపాం, సువరపాం,
భూర్భువస్సువరపామితి మంత్రాదయః ॥ ..ఇత్యన్నప్రాశనం..

అథ చౌలముచ్యతే

చౌలం పునర్వ్యస్తోఽకర్తవ్యం తృతీయే వర్షే । తస్య ప్రయోగః ॥ కృత
ప్రాణాయామ ఇమంయజ్ఞేశశర్మాణం చౌలేన కర్మణా సగ్ంస్కరిష్య ఇతి
సంకల్ప్య ॥ బ్రాహ్మణభోజనమాశీర్వచనం కుమారభోజనం చోపనయ
నవత్కరోతి । అగ్నేరుపసమాధానాది పాత్రప్రయోగే ద్వైవాని పాత్రా
ణి ప్రయుజ్య శీతోష్ణతోయే అసిం శకృత్ త్రిశేలశలీం కౌశేయ పుంజీ

లయేవాఽపశోః శలాలుగ్లప్సంచసహైవప్రయుంజీత ॥ తత్రశ్లోకః ॥ శీతోష్ణతోయాసిశకృచ్ఛలల్యాకౌశేయపుంజీలయేవాఽకశాంశ్చ । గ్లప్సంశలాలూరితి । సంప్రయుంజ్యాత్ప్రణోచౌళే సహామానుషాణి । తతఃపవిత్రసంస్కారాది పరిషేచనాంతం సీమంతవత్కరోతి । పరిషేచనాంతే । అపరేణాగ్నిం ప్రాంచంకుమారముపవేశ్య త్రేణ్యాదినా తత్రతూష్ణీం కేశాన్వినయతి । వినయనంవివిధంస్థాపనం । తచ్చశిఖార్థం । తత్కుమార్యా నాస్తి । యథర్షిశిఖాస్థాపయతి ॥ త్ర్యార్షేయస్యతిస్రః । పంచార్షేయస్యపంచ । ఏవమన్యత్రయథాకులధర్మంస్యాత్ । త్రేణ్యాదీన్ సీమంతవన్నిరస్యాపఉపస్పృశ్య తతఉష్ణేనవాయవిత్యాదినా ష్ణాశ్మితాస్వాపనీయేత్యాదికమారభ్య ఉప్త్వాయకేశానితి కేశనిధానాంతం ఉపనయనవత్కరోతి ॥ క్షురంప్రక్షాళ్యనిదధాతి । తేనత్ర్యహంకర్తుర్నివృత్తిః ॥ వరందదాతికర్త్రే ॥ పితాకర్తాచేద్దక్షిణతః ఆసీనాయ బ్రాహ్మణాయవరందదాతి ॥

ఇతిచౌలమ్

అథగోదానస్య ప్రయోగఉచ్యతే

షోడశేవర్షేపునర్గర్భాష్టమేవర్షేఽన్యస్మిన్నక్షత్రేవా సర్వంచౌలవత్కరోతి । పాత్రప్రయోగేతు శలాలుగ్లప్సపుంజీలాస్త్రీణ్యేవ వర్జయేత్ ॥ తత్రశ్లోకః ॥ పాత్రప్రయోగఖలు యోజనీయో గోదానకర్మణ్యపి చౌలవత్సః । నగ్లప్సపుంజీలశలల్య ఇష్టాః అత్రార్థలుప్తాని భవంతి(త)య)స్మాత్ ॥ శిఖాభావాద్వినయనాభావః । సర్వాన్కేశాన్వాపయేత్ ॥ ఛందోగగోదానస్య ప్రత్యామ్నాయః । కృతప్రాణాయామ ఉదకోపస్పర్శనేన సగస్కరిష్యఇతి సంకల్ప్య బ్రాహ్మణభోజనమాశీర్వచనమ్ ॥ కుమారముదకం స్పర్శయిత్వా స్నాపయిత్వేత్యర్థః ॥—॥ తదంగంతర్పణంవక్ష్యతే ॥—॥ ఔదుంబరంతర్పయామి ప్రాజాపత్యంతర్పయామి ॥ బ్రహ్మాణంతర్పయామీత్యనుషంగః ॥ ఇతి[illegible]గవతుర్థ్యాత్ ॥

ఇత్యాపస్తమ్బీయగృహ్యప్రయోగవృత్తౌ షష్ఠఃపటలః

అథ గృహసమ్మాననస్య కమోఽచ్యతే

కృతప్రాణాయామో గృహసంమాననం కరిష్య ఇతి సంకల్ప్య ॥ యదా దక్షిణాప్రత్యక్ప్రవణం గృహం తదాఽగారావకాశముద్ధత్య పాలాశేన శమీమయేన వోమూహానైతామేవ దిశం దక్షిణాప్రతీచీం దిశం యద్భూమేరిత్యృచోదూహతి । ఏవం త్రివారం మంత్రావృత్తిశ్చ భవతి యథా ప్రాగుదక్ప్రవణం భవతి తథోదూహతి ప్రాగుదక్ప్రవణం కృతం స్యోనా పృథివీత్యృచాఽభిమృశతి। ప్రదక్షిణం స్థూణాగర్తాన్ ఖానయిత్వాఽభ్యంతరం పాగ్ంసూనుదుప్య ఉత్తరాభ్యాం దక్షిణద్వారస్థూణామవదధాతి ॥ ఉపనిష్క్రమతో దక్షిణబాహుసమీపాత్ ఇహైవ తిష్ఠేత్యృగ్భ్యాం ద్వారస్థూణామవదధాతి । ఏవమితరాం యథాఖాతమితరా అన్వవధాయ వగ్ంశమాధీయమానమృతేన స్థూణావితి యజుషాఽభిమంత్రయతే । సంమితం గృహముత్తరైర్యథాలింగమభిమంత్రయతే ॥ బ్రహ్మ చ త ఇతి పూర్వార్ధం యజ్ఞశ్చేతి దక్షిణార్ధం ఇషశ్చోర్జశ్చేతి పశ్చిమార్ధం మిత్రశ్చ వరుణశ్చేత్యుత్తరార్ధం ధర్మస్త ఇతి మధ్యమం

ఇతి గృహసంమాననమ్, అథ గృహప్రవేశః ఉచ్యతే

కృతప్రాణాయామో గృహప్రవేశం కరిష్య ఇతి సంకల్ప్య ॥ ఔపాసనే పాలాశం శమీమయం వేధ్మమాదీప్య ఉద్ధ్రియమాణ ఇత్యాది ముంచతస్మాదిత్యంతయా ఋచా సర్వమగ్నిముద్ధరతి । ఇంద్రస్య గృహా ఇతి యజుషా అగారం పత్న్యా సహ ప్రపాద్యోత్తరపూర్వదేశేఽగారస్య యత్ర క్వచాగ్నిమిత్యాది కృత్వా అమృతాహుతిమిత్యృచా తస్మిన్నగ్నిం ప్రతిష్ఠాపయతి । తస్మాదగ్నేర్దక్షిణత ఉదధానాయతనం భవతి । తస్మిన్నుదధానాయతనే విషూచీనాగ్రాన్ నానాదిగగ్రాన్ దర్భాన్ సంస్తీర్య । తేషు దర్భేష వన్న పత ఇత్యృచా వ్రీహియవానోప్య తత్రోదధానం ప్రతిష్ఠాపయతి । తస్మిన్నుదధానే అరిష్టా ఇతి యజుషా చతుర

ఉదకుంభానానయతి । ప్రతికుంభం మంత్రావృత్తిః । బ్రాహ్మణభోజన పరిసమాప్తేః ప్రాక్ జీర్ణాంచేత్ భూమిర్భూమి మిత్యృచానుమంత్రయతే ॥ చతురుదకుంభానయనానంతరం కృతప్రాణాయామో వాస్తుహోమం కరిష్య ఇతి సంకల్ప్య ॥ అగ్నేరుపసమాధానాద్యాజ్యభాగాంతే వాస్తోష్పత ఇత్యృగ్భ్యాం ద్వే ఆహుతీ హుత్వా వాస్తోష్పతే ప్రతరణో న ఏధీత్యృగ్భ్యాంచ ద్వే ఆహుతీ హుత్వా జయాదిప్రతిపద్యతే పరిషేచనాంతం కరోతి చతుర్ణాం ప్రధానహోమానాం వాస్తోష్పతిరేవ దేవతా ॥ పరిషేచనాంతే శివం శివమితి యజుషోదకుంభే నత్రిః ప్రదక్షిణమంతరతోఽగారం నివేశనం వా పరిషిచ్య బ్రాహ్మణాన్భోజయేదేవపూప్తైస్సక్తుభిరోదనేనేతి । తత ఆశీర్వచనమ్ ॥ *******

ఇతి గృహప్రవేశః - అథ శ్వగ్రహశాంతిః

శ్వేవ నాదం ముంచతి యో గ్రహః స శ్వగ్రహః తేన గృహీతం కుమారం పిశాచినం శునావాదష్టం కశ్చిత్ప్రత్యాసన్నః ॥ పూర్వేద్యురేవ తపోయుక్త ఉపోష్య శ్వగ్రహగృహీతస్య శాంతిం కరిష్య ఇతి సంకల్ప్య జాలేన ప్రచ్ఛాద్య సవ్యే పాణౌ వా బధ్య కంసం లోహం కింకిణీం వా ఘంటాం ప్రాదయన్ అన్యేన పురుషేణ ధ్వనయన్ కుమారమాదాయ ద్వారేణ సభాం ప్రవిశ్య సభాయా మధ్యే అధిదేవనముద్ధత్యావోక్ష్య విభీతకఫలాన్న్యుప్య తేషు కుమారముత్తానం నిపాత్య దధ్నా లవణమిశ్రేణాంజలినా కూర్కుర ఇత్యాద్యభ్యుముసలేనావహస్త్యులూఖల ఇత్యంతాభిర్దశభిరవోక్షేత్ । ఏవం ప్రాతర్మధ్యందినే సాయంత్రిష్వపి ప్రవేశనాది ప్రోక్షణాంతం కర్మానువర్తయేత్ ॥ అగదో భవతి అరోగో భవతి కుమారః ॥

అథ శంఖగ్రహశాంతిః

శంఖినం కుమారం శంఖ ఇవ నాదం ముంచతి యో గ్రహః స శంఖః తేన గృహీతం కుమారం కశ్చిత్పూర్వవత్తపోయుక్తః కృతప్రాణాయామః శంఖగృహీతస్య శాంతిం కరిష్య ఇతి సంకల్ప్య ॥ హతశ్శంఖ ఇత్యృచాభిమంత్ర్య బుషి.

బోధ ఇత్యృచా శిరస్త ఉదకుమ్భమానయతి ఏవం త్రిష్వపి కాలేషు కుర్యాత్ ॥ అగదో భవతి కుమారః ⸻ అథసర్పబలిరుచ్యతే. ⸻

శ్రావణ్యాం పౌర్ణమాస్యా మస్తమితే సాయమాశనగ్ం హుత్వా కృతప్రాణాయామః సర్పబలిం కరిష్య ఇతి సఙ్కల్ప్య ॥ ఔపాసనే స్థాలీపాకగ్ం శ్రపయిత్వా శ్రపణాభిఘారణం ప్రతిష్ఠితాభిఘారణం చ కృత్వాగ్నేరుపసమాధానాది పాత్రప్రయోగే దేవపాత్రాణా మంతే ద్వితీయదర్వ్యా సహాస్ఫ్యయోంజలిః ప్రయోక్తవ్యః అంజలేశ్చ ప్రోక్షణమార్జనతపనాని కరోతి । అగ్నిముఖాంతే శ్రావణ్యై పౌర్ణమాస్యై స్వాహేతి చరోర్జుహోతి । అత్ర శ్రావణీపౌర్ణమాసీ దేవతా । జఘ్నో మశక ఇతి స్వాహాకారాంతైర్మంత్రైః ప్రతిస్వాహాకార మంజలినాకింశుకాని పలాశపుష్పాణి జుహోతి ॥ అత్రాపి ద్విరవదానోపస్తరణాభిఘారణాని । అశక్తౌ పత్న్యా వా కర్తవ్యానీత్యుక్తమ్ । అంతేక్షతాభిఘారణమ్ కింశుకహోమేషు సర్పా దేవతాః । ఇంద్రజహీతి తిసృభిస్తిస్ర ఆరగ్వధమయీస్సమిధ ఆదధాతి । అత్ర ప్రథమర్చ ఇంద్రో దేవతా । తత్సత్యమితి చ తసృభిః ప్రత్యృచమాజ్యాహుతీర్జుహోతి ॥ ఆసాం సర్పా ఏవ దేవతాః । తతో జయాది । యదస్య కర్మణ ఇతి హుత్వా తతః కింశుకేభ్యశ్చరోశ్చావదాయ స్విష్టకృతః । అపూర్వః కింశుకహోమః । పరిషేచనాంతం కృత్వా వాగ్యతస్సంభారానాదాయ సక్తూన్ ధానా లాజానాంజనాభ్యంజనే స్థగరోశీరమితి సంభారానాదాయ ప్రాచీముదీచీం వా దిశముపనిష్క్రమ్య శుచౌ దేశే పీఠం కృత్వా తత్ర ప్రాచీరుదీచీశ్చ తిస్రస్తిస్రో రేఖా లిఖిత్వా ॥ లేఖాకరణ ప్రకారః పూర్వమేవోక్తః ॥ తాస్వద్భిరుపనినీయ నమో అస్తు సర్పేభ్యో యే పార్థివా ఇత్యాది బలిగ్ం హరిష్యామీత్యంతే లేఖాసు లేఖాక్రమేణ సక్తూన్నివపతీతి సకృ దేవ మంత్రః । సంపృష్ట్వా ధానాలాజానాం జనాభ్యం జనస్థగరోశీరమిత్యేతాని తూష్ణీం నివపతి తక్షక వైశాలేయేతి తిసృభిః సమీచీనామాసి ప్రాచీదిక్తస్యైతయోనామ స్థే

తి ద్వాదశభిః పర్యాయైశ్చోపతిష్ఠతె। ద్వాదశపర్యాయాణాముపస్థాన ప్రకారఉచ్యతె। సమీచీనామాసీత్యనువాకమారభ్యతంవాంజంభేదధామీత్యంతముక్త్వా। సమీచీనామాసిప్రాచీదిక్తస్యాస్తేగ్నిరధిపతిరసితో రక్షితాయశ్చాధిపతిర్యశ్చగోప్తాతాభ్యాంనమస్తౌనో మృడయతాంతెయం ద్విష్మోయశ్చనోద్వేష్టి తంవాంజంభే దధామి। ఓజస్వినీనామాసిదక్షిణాదిక్తస్యాస్తఇందోధిపతిఃపృదాకూరక్షితాయశ్చాధిపతిరిత్యాదిపూర్వవత్। ప్రాచీనామాసిప్రతీచీదిక్తస్యాస్తేసోమోధిపతిస్స్వజోరక్షితాయశ్చ। అవస్థావానామాస్యుదీచీ దిక్తస్యాస్తే వరుణోధిపతిస్తిరశ్చరాజీరక్షితాయశ్చాధిపతిః। అధిపత్నీనామాసి బృహతీదిక్తస్యాస్తే బృహస్పతిరధిపతిశ్శ్విత్రోరక్షితా। వశినీనామాసీయందిక్తస్యాస్తే యమోధిపతిః కల్మాషగ్రీవో రక్షితాయశ్చేత్యాదియథాపాఠంతం వాంజంభేదధామీత్యంతముక్త్వా। హేతయోనామస్థతెషాంవఃపురోగృహాఅగ్నిర్వఇషవస్సలిలోవాతనామంతెభ్యోవోనమస్తేనోమృడయతతెయంద్విష్మోయశ్చనోద్వేష్టితంవోజంభేదధామి। నిలింపానామస్థతెషాంవోదక్షిణాగృహాః పితరోవఇషవస్సగరోవాతనామంతేభ్యోవో నమస్తేనోమృడయతెత్యాది పూర్వవత్। వజ్రిణోనామస్థతెషాంవఃపశ్చాద్గృహాస్స్వప్నోవఇషవోగహ్వరోవాతనామంతెభ్యోవోనమస్తేనో మృడయతెత్యాదిపూర్వవత్। అవస్థావానోనామస్థతెషాంవఉత్తరాద్గృహాఆపోవఇషవస్సముద్రోవాతనామమిత్యాదిపూర్వవత్। అధిపతయోనామస్థతెషాంవఉపరిగృహావర్షంవఇషవోవస్వాన్ వాతనామంతెభ్యోవఇత్యాది పూర్వవత్॥ క్రవ్యానామస్థపార్థివాస్తేషాంవఇహగృహాఅన్నంవఇషవోనిమిషోవాతనామమిత్యాదియథాపాఠం। ఏవం ద్వాదశపర్యాయైరుపస్థాయాపః పరిషిచ్యా ప్రతీక్షస్తూష్ణీమేత్యావశ్వేతపదెత్యేతాభ్యా మృగ్భ్యాముదకుంభేనత్రిః ప్రదక్షిణమంతరతోగారంనివేశనంవాపరిషిచ్య బ్రాహ్మణాన్ భోజయేత్॥ ధానాఃకుమా

రాః ప్రాశయంతి

సమాప్తం సర్పబలికర్మ

ఏవమత ఊర్ధ్వమహన్యహని ఓదనేన సక్తుభిర్వా బలిం హరేదోత్సర్గాత్ । ఉత్సర్గాత్పశ్చాన్న కర్తవ్యమ్ । తస్యాహన్యహని కర్మణః ప్రయోగః । అహన్యహని సాయమౌపాసనహోమం హుత్వా వాగ్యత ఓదనం సక్తూన్వా ఆదాయ ప్రాచీముదీచీం వా దిశముపనిష్క్రమ్య స్థండిలాదికం కృత్వా నమో అస్తు సర్పేభ్యో యే పార్థివా ఇత్యాది బలిగ్ం హరిష్యామీత్యంత ముక్త్వా సక్తుభిరశనీయేన వా బలిహరణం। తక్షకేత్యాదిభిరుపస్థానమ్ ।తతః పరిషేచనమ్॥ అప్రతీక్ష ఇత్యాది గృహాన్గచ్ఛతి॥తత్ర శ్లోకః॥ వాగ్యతస్య గృహాద్వ్రజనం బలేస్సక్తుభిర్హరణం త్వితరేణా వా । తక్షకాది పునస్స్వజనాంతికమ్ నిత్యమోత్సర్గాదిదమిష్యతే॥......

తస్యోత్సర్జనస్య ప్రయోగః

మార్గశీర్ష్యాం పౌర్ణమాస్యాం మృగశీర్షేణ ఆర్ద్రయా వా పౌర్ణమాసీ సంగతా మార్గశీర్షీ।తస్యామస్తమితే సాయమౌపాసనగ్ం హుత్వా కృతప్రాణాయామః ॥ సర్పబలేరుత్సర్జనం కరిష్య ఇతి సంకల్ప్య ॥ సర్పబలివత్ స్థాలీపాకాద్యగ్నిముఖాంతే స్థాలీపాకాదవదాయ మార్గశీర్ష్యై పౌర్ణమాస్యై స్వాహేతి హుత్వా దర్వ్యా స్విష్టకృతం జుహుయాదిత్యాది పరిషేచనాంతం కృత్వా పూర్వవదోదనం వా సక్తూన్వా దాయ ప్రాచీముదీచీం వేత్యాది బలిప్రక్షేపే విశేషః ॥ తేభ్య ఇమం బలిమహార్షమితి మంత్రసన్నామః ।తత ఉపస్థాయాపః పరిషిచ్యేత్యాది । అత్రైనముత్సృజతి తతో బ్రాహ్మణభోజన మాశీర్వచనం చ ॥

సర్పబల్యుత్సర్జనం సమాప్తం

అథాగ్రయణముచ్యతే

వర్షాసు శ్యామాకాగ్రయణమ్ ॥ శరది వ్రీహీణాం శ్యామాకానాం సమాసేన లభ్యతే ॥ వసంతే యవానాం పౌర్ణమాస్యామమావాస్యాయాం వా ప్రాతరౌపాసనగ్ం హుత్వా కృతప్రాణాయామః ఆగ్రయ

ణం కరిష్య ఇతి సంకల్ప్య ॥ పత్న్యవహంతీత్యాది॥ నవానాం స్థాలీపాకం శ్రపయిత్వా శ్రపణాభిఘారణ ప్రతిష్ఠితాభిఘారణాంతం కృత్వా అగ్నేరుపసమాధానాద్యగ్నిముఖాంతే దర్వ్యాముపస్తీర్య స్థాలీపాకాన్మధ్యాద్ద్విరవదాయాభిఘార్య ఇంద్రాగ్నిభ్యాగ్ం స్వాహేతి మధ్యే జుహోతి ॥ పునశ్చైవమవదాయాభిఘార్య విశ్వేభ్యో దేవేభ్యస్స్వాహేతి హుత్వా ॥ పునశ్చైవ మవదాయాభిఘార్య క్షతాభిఘారణం కృత్వా ద్యావాపృథివీభ్యాగ్ం స్వాహేతి హుత్వా తతస్స్విష్టకృత్ అగ్నయే స్విష్టకృతే స్వాహేతి । లేపయోరిత్యాది పరిషేచనాంతే తండులానాం నవానాం పక్వానాం ముఖం పూరయిత్వా తైరాస్యం పూరయిత్వేత్యర్థః॥ భక్షయిత్వాచమ్య చరుణా కించిదోదనపిండగ్ం సంవృత్య పరమేష్ఠ్యసీతి యజుషాగారస్య పృష్ఠవంశ ఉద్విధ్యేత్ ॥ శ్యామాకాగ్రయణే సోమ ఏవ ప్రధానదేవతా ॥ ——సమాప్తమాగ్రయణమ్——

——అథహేమంతప్రత్యవరోహణముచ్యతే.——

హేమంతర్తౌ ప్రత్యవరోహణం కర్తవ్యమ్ । కృత(ప్రా)ణాయామో హేమంతప్రత్యవరోహణం కరిష్య ఇతి సంకల్ప్య ॥ ప్రత్యవరోహోనో హేమంత ఇత్యేతావదుక్త్వా ఖట్వాదేః ప్రత్యవరుహ్య శయనదేశే నవాన్ పల్లవాన్ సంస్తీర్య ప్రతిక్షత్ర ఇతి త్రిభిర్మంత్రైః దక్షిణైః పార్శ్వైః నవస్వస్తరే సంవిశంతి । దక్షిణతః పితోత్తరతో మాతా మధ్యే కర్తా । ఏవమితరే జ్యేష్ఠాదయస్సహితాః స్వస్తరే సంవిశంతి। స్యోనా పృథివీ బడిత్థా పర్వతానామితి ద్వాభ్యామృగ్భ్యాం పృథివీమభిమృశంతి । ఏవగ్ం సంవేశనాదిపృథివ్యభిమర్శనాంతం సర్వేషాం మంత్రావృత్తిః (స్త్రీ)

..సమాప్తం హేమంతప్రత్యవరోహణమ్..

ఈశానబలిరుచ్యతే॥—॥ఉదగయనాదిషు కృతప్రాణాయామ ఈశానబలిం కరిష్య ఇతి సంకల్ప్య ॥ ఈశానమాత్మని బుద్ధ్వా ఔపాసనే స్థాలీపాకం శ్రపయిత్వా శ్రపణాభిఘారణ ప్రతిష్ఠితాభిఘారణాం

తం కృత్వా । యావంతస్సపిండాస్తేషాం భోక్తుం పర్యాప్తం బృహద్భా
ణ్డే లౌకికేగ్నౌ శ్రైత్రపత్యంచరుం శ్రపయిత్వాభిఘార్యోపాసనా
గ్నిమాదాయ యేన చాన్యేన ద్రవ్యేణార్థీ భవతి తాని సర్వాణ్యాదా
య పత్న్యా సహ ప్రాచీముదీచీం వా దిశముపనిష్క్రమ్య బహి
ర్గ్రామే శుచౌ దేశే నదీతీరే శైలాగ్రే వా స్థండిలం కల్పయిత్వా అ
గ్నేరుపసమాధానాది । పాత్రప్రయోగే విశేషః ॥ దేవపాత్రాణామ
నేకం సపాత్రత్రయం ద్విచత్వారింశత్పలాశపర్ణాని చ ద్వంద్వం ప్ర
యుజ్య ప్రతికం సపాత్రం పలాశపర్ణానామపి పృథక్పృథక్త్రపసనఃమా
ర్జనప్రతితపనప్రోక్షణాదీని కర్తవ్యాని అగ్నిముఖాంతే అపరేణా
గ్నిం ద్వే కుటీ ప్రాగ్ద్వారే కృత్వా ద్వయోర్మధ్యే జయంతాయ యథా
వకాశో భవతి తథా కుటీం కరోతి ॥ ఆత్వావహంత్విత్యృచా ద్వయోః
కుట్యోర్దక్షిణస్యాం కుట్యామీశానం మహాదేవమావాహయతి ఉత్త
రస్యాం కుట్యాం మీఢుషీముమాం దేవీమావాహయతి । ఆయాహి మీఢు
షీతి లౌకిక్యా వాచా ఆవాహయతి । మధ్యేఽవకాశే ॥ ఆయాహి జయం
తేతి సుబ్రహ్మణ్యం జయంతమావాహయామీత్యావాహ్య । ఈశానా
య మీఢుష్యై జయంతాయేత్యావాహనక్రమేణ గంధపుష్పాదిదదాతి ।
కంసత్రయమాదాయాపరేణాగ్నిం కుట్యోః పురస్తాదావాహనక్రమే
ణ నిధాయ తేషు త్రిషు కాంస్యేషు ఈశానస్థాలీపాకౌదనాన్ కల్పయి
త్వా ఓదనసహితాన్ కాంస్యానాదాయాగ్ని సమీపే హోమార్థం
యథావాహనం నిధాయ । ఉపస్పృశతు మీఢ్వాన్ మీఢుషే స్వాహేతి ఈ
శానం స్వమోదనముపస్పర్శ్య ॥ ఉపస్పృశతు మీఢుషీ మీఢుష్యై
స్వాహేత్యుమాం దేవీం స్వమోదనముపస్పర్శ్య ॥ జయంతోపస్పృశ
జయంతాయ స్వాహేతి జయంతం స్వమోదనముపస్పర్శ్య ॥ ద
ర్వ్యాన్నముపస్తీర్య ఈశానౌదనాద్ద్విరవదాయాభిఘార్య, భవాయ దే
వాయ స్వాహేత్యష్టభిస్స్వాహాకారాంతైర్మంత్రైరష్టావాహుతీర్జు

జుహోతి ॥ అంతే క్షతాభిఘారణం । ఏవం మీఢుష్యోదనాద్ద్విరవదా
య భవస్య దేవస్య పత్న్యై స్వాహేత్యష్టాభిస్స్వాహాకారాంతైర్మం
త్రైస్త్రిరష్టావాహుతీర్జుహోతి ॥ అంతే క్షతాభిఘారణమ్ ॥ జయంతాయ
స్వాహేతి మధ్యోదనాద్ధుత్వా క్షతాభిఘారణం చ కృత్వా ॥ పునరోద
నాద్వ్యముపస్తీర్య సర్వతః సకృత్సకృదవదాయ ద్విరభిఘార్యాగ్నయే
స్విష్టకృత ఇతి యజుషా స్విష్టకృత్ ॥ సర్వాసామాహుతీనాం నిర్దిష్టా
ఏవ దేవతాః ॥ స్వస్తి నః పూర్ణముఖః పరిక్రామత్వితి యజుషైతావతీ
రుపతిష్ఠతే। తత్రాలేపయోరిత్యాది పరిషేచనాంతే పలాశపర్ణాన్యాదా
య సమీపే నిధాయైకం పర్ణమాదాయోపస్తీర్య ఈశానౌదనాదవదా
యాభిఘార్య గృహా ఉపస్పృశ గృహపాయ స్వాహేతి ఈశానాయ
దక్షిణస్యాం కుట్యాం దత్వా పునరపి పర్ణాంతరే పూర్వమంత్రైరీశా
నాయ దత్వా । ఏవమితరయోరప్యావాహనక్రమేణ ఉత్తరస్యాం గృ
హాప్యుపస్పృశేతి ద్వే పర్ణే దాతవ్యే । ఘోషిణ ఉపస్పృశతేత్యనేన
మంత్రేణ మధ్యే ద్వే పర్ణే దాతవ్యే ॥ పునశ్శ్వాసిన ఉపస్పృశతే
తి దక్షిణస్యాం ద్వే దాతవ్యే ॥ విచిన్వంత ఇత్యుత్తరస్యాం ద్వే ॥ ప్రపు
న్వంత ఇతి మధ్యే ద్వే ॥ సమశ్నంత ఇతి దక్షిణస్యాం ద్వే । దేవసేనా ఇ
తి దక్షిణస్యామేవ దశపర్ణాని సోదకాని దదాతి ॥ యా ఆఖ్యాతా ఇ
తి దశకృత్వస్తస్యామేవ కుట్యాం పునరపి దదాతి । ద్వారాపోపస్పృ
శేతి దక్షిణస్యాం ద్వే । ద్వారాప్యుపస్పృశేత్యుత్తరస్యాం ద్వే ॥ అ
న్వాసారిణ ఇతి మధ్యే ద్వే ॥ నిషంగిన్నితి దక్షిణస్యాం ద్వే ॥ ఏవం య
థాస్వమోదనేభ్యః పర్ణదానమ్ ॥ తత్ర శ్లోకః ॥ త్రిభిర్యథోర్ధ్వం పరి
దాయమంత్రైస్తథాపరైర్ముఖ్యకుట్యాం త్రిభిస్తు ॥ త్రిభిర్యథోర్ధ్వం
పునరంతిమేన ముఖ్యస్య సందేష్టికపర్ణే శిష్యః । పర్ణదానశేషోద
నం పిండీకృత్య పర్ణపుటే అవధాయ . నమో నిషంగిణ ఇషుధిమత ఇత్యంతం
మంత్రముక్త్వా వృక్ష ఆసజ్జతి అస్మిన్కాలే నమస్తే రుద్ర మన్యవ ఇత్యేతం

ప్రోక్ష్యంజపేత్ । ప్రథమోత్తమానువాకౌవా । ఉత్తమానువాకే విశే
షః । సహస్రాణిసహస్రశ ఇతిదశసుమంత్రేషు తేషాంగ్ సహస్రయో
జనేవధన్వానితన్మసీత్యనుషంగః ॥ పశ్చాదయంవిశేషః ॥ నమోరుద్రే
భ్యోయేపృథివ్యాం యేషామన్నమిషవస్తేభ్యోదశేత్యాది జంభేదధా
మీత్యంతంజపతి । నమోరుద్రేభ్యోయేంతరిక్షే యేషాంవాతఇషవస్తే
భ్యోదశేత్యాదిపూర్వవత్ ॥ నమోరుద్రేభ్యోయేదివి యేషాంవర్షమి
షవస్తేభ్యో దశప్రాచీరిత్యాదిపూర్వవజ్జపః ॥ అభితఏతమగ్నింగాస్థా
పయతి ॥ యథాప్రధానహోమకాలవైనాఃగాఃధూమఃప్రాప్నుయా
త్ తథాస్థాపయతి । తస్మిన్కాలేతాగాశ్చందనాదినా గంధేనదర్భ
గుప్రిముష్టినావోక్షతి।వృషాణమేవాగ్రేఽవోక్షతి।సేచనసమర్థేనైవై
నమహానుహామవోక్షతీత్యర్థః ॥ అనగ్నౌక్షేత్రస్యపతింయజతిభూమా
వేవశుచౌదేశే ఆత్వావహంతు హరయస్సచేతసఇత్యృచావాహ్యకూ
ర్చం నిధాయ లౌకికపర్ణానిచత్వారిసప్తవాదాయ సమీపేనిధాయై
కం వర్ణమాదాయోపస్తీర్య క్షేత్రపత్యేదన్నాదవదాయాభిఘార్యై
దంసౌదనంపర్ణం క్షేత్రస్యపతయేదదామీతిదత్వా ॥ ఏవంత్రిఃకృత్వః
కర్తవ్యఃషట్కృత్వోవా ॥ ప్రతిపర్ణంమంత్రావృత్తిః తతోగంధాదిద
త్వా।అథక్షేత్రస్యపతినావయమిత్యృగ్భ్యాం క్షేత్రస్యపతిముపతిష్ఠతే॥
ఈశానస్థాలీపాకస్సంతిష్ఠతేతేనసర్పిష్మతాబ్రాహ్మణాన్ భోజయేత్॥
తతఆశీర్వచనమ్॥ తతస్సపిండాస్సస్త్రీకాఃక్షేత్రపత్యం చరుంప్రాశ్నం
తి॥తతఔపాసనాగ్నిమాదాయగృహాన్నీత్వాయత్రక్వచాగ్నిమిత్యాది
నాప్రతిష్ఠాపయతి॥ ఇతీశానబలిః

ఇతిగృహ్యప్రయోగవృత్తౌసప్తమఃపటలః

శ్రీ అథమాసిశ్రాద్ధముచ్యతే శ్రీ

అపరపక్షేయస్మిన్నహనిక్రియతే తతఃపూర్వేద్యురేవసాయమౌపా
సనహోమేహుతేకృతప్రాణాయామః ప్రాచీనావీతీశ్వఃమాసిశ్రాద్ధం

కర్తాస్మీతి మనసా సంకల్ప్య తస్మిన్నేవ కాలే కృతసాయమాశాన్ బ్రా
హ్మణానయుగ్మాన్నిమంత్రయతే ॥ నిమంత్రణప్రకార ఉచ్యతే ॥ శ్వః మా
సిశ్రాద్ధం భవితా తత్ర భవద్భిః ప్రసాదః కరణీయ ఇత్యుక్తే కరిష్యామ ఇతి
బ్రాహ్మణా బ్రూయుః సంకల్పాదారభ్య అంజనాభ్యంజన మైథునాని
నివర్తంతే ॥ సంకల్పాది ప్రాచీనావీత్యా సమాప్తేః ॥ అపరేద్యుర్ద్వి
తీయం తృతీయమామంత్రణం ॥ తస్య ప్రయోగః ॥ ద్వౌ బ్రాహ్మణౌ వి
శ్వేదేవార్థే ఆమంత్రయతే పిత్రర్థే త్రీన్ । ఆమంత్రణప్రకార ఉచ్య
తే ॥ ప్రథమం యజ్ఞోపవీతీ భూత్వా బ్రాహ్మణమేకం నమస్కృత్య గంధ
పుష్పతాంబూలాని ప్రదాయ అద్య శ్రాద్ధం భవిష్యతి తత్ర భవతా దే
వార్థం ప్రసాదః కరణీయ ఇతి కర్తా ॥ కరిష్యామీతి ప్రతివచనమ్ ॥
అథ ప్రాచీనావీతీ పిత్ర్యాణామేకం గత్వా పూర్వవద్గంధాదీన్ప్రదాయ
నమస్కృత్య అద్య శ్రాద్ధం భవిష్యతి తత్ర భవతా పిత్రర్థే ప్రసాదః కర
ణీయః ఇత్యుక్తే పూర్వవత్ప్రతివచనమ్ ॥ ఏవం పితామహం ప్రపితామహం
పునర్దేవం చ సర్వత్ర దైవే యజ్ఞోపవీతీ । ఇత ఆరభ్య వ్యాఖ్యానానాం
పదార్థానామేవం దైవాదిక్రమః ॥ తతోఽంగణేఽవటద్వయం ఖా
త్వా మాత్రా మహాదిరస్తి చేత్ త్రయోఽవటాః ॥ ఉత్తరేఽవటే ఉదగగ్రాన్
పిత్రర్థే దక్షిణాగ్రాన్ దర్భాంత్సంస్తీర్య తేష్వవటేషు యథాక్ర
మం బ్రాహ్మణపాదాన్ ప్రక్షాళయేత్ ॥ ఉత్తరేఽవటే దేవార్థానన
న్యత్ర పిత్రర్థాన్ । దైవే చ ప్రాఙ్ముఖాన్ పిత్ర్యే ప్రత్యఙ్ముఖాన్ గం
ధాది తాంబూలం కృసరం చ ప్రత్యేకం ప్రదాయాభ్యంజనైస్సంమృజ్య
స్నాత్వా ఆగచ్ఛతేత్యుక్త్వా స్వయమపి స్నాత్వా బ్రాహ్మణభోజనార్థా
దన్యేనాన్నేన వైశ్వదేవం పంచమహాయజ్ఞాంశ్చ కరోతి కేచిత్ప్రమా
ప్తే శ్రాద్ధ ఇతి ॥ అపరాహ్ణే బ్రాహ్మణభోజనార్థమౌపాసనే పాకః ॥
శ్రపితాభిఘారణం ప్రతిష్ఠితాభిఘారణం చ కృత్వా తస్మాద్ధోమార్థం
పాత్రే ప్రపవదాయ ॥ ద్వితీయమేవాహవిష్యార్థమన్నమాదాయాభి

ఘార్య । బ్రాహ్మణానాహూయాగ్ని రుపసమాధానాది ప్రాచీనావీ
తినా సర్వం కర్తవ్యం పరిస్తరణాన్ పశ్చాత్పురస్తాచ్చ దక్షిణా
గ్రాన్ కరోతి ॥ ఏకైకశః పాత్రప్రయోగః తూష్ణీం ప్రసవ్యం
సకృత్పరిషించతి । ఆఘార సమిధో రాఘారయో రాజ్యభాగయో
రగ్నిముఖే స్విష్టకృతి ప్రాయశ్చిత్తేషు క్తవతాం ప్రదక్షిణేనువ్రజ
నేచ యజ్ఞోపవీతీస్యాత్ ॥ తత్ర శ్లోకః ॥ ఆఘారదార్వ్యగ్నిముఖా
జ్యభాగ ప్రదక్షిణానువ్రజనేషు చిత్తే ॥ ఆఘారయోస్స్విష్టకృతి ప్రసిద్ధం
యజ్ఞోపవీతంహి కపర్దినోక్తమ్ ॥ అగ్నిముఖాం తేఽవ తేషు ప్రక్షాళి
తపాదాన్ ఆచాంతాన్ భోజనస్థానే క్రమేణాసనానిదత్వా తేషూప
వేశయేత్ ॥ దైవా ప్రాఙ్ముఖా ॥ పిత్ర్యానుదఙ్ముఖాన్ । తతో యజ్ఞోపవీ
తీ దేవార్థస్య దక్షిణహస్తమన్వారభ్య విశ్వేభ్యో దేవేభ్యో భవతా
క్షణః కర్తవ్యః ఇత్యుక్తే ఓంతథేతి ప్రతివచనం। ప్రాప్నోతు భవానిత్యు
క్తే ప్రాప్నవానీతి ప్రతివచనం। ప్రాచీనావీతీ పిత్రర్థస్య దక్షిణహస్త
మన్వారభ్య శ్రాద్ధేక్షణః కర్తవ్య ఇత్యుక్తే పూర్వవత్ప్రతివచనమ్ ॥
ఏవమితరయోః ॥ అస్మిన్కాలే మాతామహాదీనామపి క్షణః కర్తవ్యః
త్యవరాన్ బ్రాహ్మణానాహూయ శుచౌదేశే పాదప్రక్షాళనం కృ
త్వా ॥ మాతామహశ్రాద్ధే క్షణః కర్తవ్య ఇత్యాది ప్రశ్నః ప్రతివచనం
చ ॥ బ్రాహ్మణాన్ గంధాదిభిరభ్యర్చ్య హిరణ్యకౌశేయవాసాంసి ద
త్వా ॥ సంకల్పసిద్ధిరస్త్విత్యుక్తే అస్తుసంకల్పసిద్ధిరితి ప్రతివచనమ్ ॥ త
తో హస్తేష్వర్ఘ్యం ప్రదాయామంత్రయేత్ । ఉద్ధ్రియతామగ్నౌచ
క్రియతామితికర్తా కామముద్ధ్రియతాం కామమగ్నౌచక్రియతామిత్యతి
సృష్ట ఉద్ధరేజ్జుహుయాచ్చ అర్ఘ్యాదీనాంలోపోవా అథదర్వ్యాము
పస్తీర్య ద్విరవదాయ సకృదభిఘార్య యన్మేమాతేత్యృచాజుహోతి ॥
అముష్మా ఇతి పితుర్నామగ్రహణం యజ్ఞశర్మణే స్వాహేతి చతుర్థ్యం
తేన । అత్ర పితా దేవతా ॥ ద్విమాతృకస్య యన్మేమాతరౌ ప్రలులుభతు

శ్చరత్యావననువ్రతే ఇతి విశేషః ॥ బహుమాతృకస్య యస్మైమాతరః ప్ర
లులుభుశ్చరత్యోననువ్రతాః ॥ ఇతి విశేషః॥ పూర్వవత్పునరవదాయ
యాస్తిష్ఠంతీత్యృచాహోమః । అత్రాపి పితురేవ నామగ్రహణం య
జ్ఞశర్మణే స్వాహేతి। స ఏవ దేవతా చ। పునరవదాయ యన్మే పితామహీ
త్యృచాహోమః ॥ అత్ర పితామహస్య నామగ్రహణం పితామహో దే
వతా । ద్విపితామహీకస్య ॥ యన్మే పితామహ్యౌ బహుపితామహీకస్య
యన్మే పితామహ్య ఇతి విశేషః ॥ పునరవదాయ అంతర్దధే పర్వతైరి
త్యృచాహోమః॥ అత్రాపి పితామహస్య నామగ్రహణం స ఏవ దేవతా
పునరవదాయ యన్మే ప్రపితామహీత్యృచాహోమః ॥ అత్ర ప్రపితామ
హస్య నామగ్రహణం ॥ ప్రపితామహో దేవతా ॥ ద్విప్రపితామహీ
కస్య బహుప్రపితామహీకస్య చ పూర్వవదూహః। కేచిదూహం నేచ్ఛం
తి ॥ తస్మాదృచం నోహేదిత్యాశ్వలాయనవచనాత్ ॥ ఏవమవదాయాం
తర్దధఋతుభిరిత్యృచాహోమః ॥ పూర్వవన్నామ దేవతే ॥ పునర
వదాయాభిఘార్యక్షతాభిఘారణం కృత్వా। యే చేహ పితర ఇత్యారభ్య
స్వధయా మదంతు స్వాహేతి జుహోతి । అత్ర విజ్ఞాతపితరో దేవతాః
స్వాహాపిత్రే ఇత్యాదిభిష్షడ్భిః ప్రతిమంత్రం షడాజ్యాహుతీర్జుహోతి ॥
ఆజ్యాహుతీనామంత్యరహితానాం పితా దేవతా ॥ అంత్యస్యాగ్నిః కవ్య
వాహనో దేవతా ॥ యజ్ఞోపవీతీ స్విష్టకృతమవదాయ హుత్వా ప్రాచీ
నావీతీ ఉదీచీనముష్ణం భస్మాపోహ్య అహవిష్యాత్కించిదవదాయ స్వా
హేతి హుత్వా ॥ తతో యజ్ఞోపవీతీ ప్రాయశ్చిత్తం కృత్వా ॥ ప్రాచీ
నావీతీ లేపయోరిత్యాది పరిషేచనాంతే ఏష తే తతేత్యాది యజూ
ంషి లేమహీమేత్యంతముక్త్వాన్నం వ్యంజనాని చాభిమృశతి ॥ అసంభ
వత్యభిమర్శనే మంత్రావృత్తిః ॥ అథ బ్రాహ్మణాన్ నామంత్రయతే ద్వై
వేక్షణః కర్తవ్య ఇత్యాది ॥ యజ్ఞోపవీతీ హవిష్యాద్వైకం గ్రాసమా
దాయ విశ్వదేవకాంస్యే నిధాయ విశ్వేదేవాశ్శృణుతేమగ్ం హవమిత్యృ

చాభిమృశతి ॥ ఇదంవిష్ణుర్విచక్రమఇత్యాది సమూఢమస్యపాంసురఇ
త్యంతేనచ విష్ణోహవ్యగ్ంరక్షస్వేత్యంతేనచ తదన్నం విశ్వదేవానుప
స్పర్శయిత్వా ॥ తతఃప్రాచీనావీతీగ్రాసమాదాయ పితౄణాంస్వని
ధాయ పృథివీతేపాత్రమిత్యాది మైషాంక్షేష్ఠాఅముత్రాముష్మింల్లోక
ఇత్యంతేన. ఇదంవిష్ణుర్విచక్రమఇత్యాదిపాంసురఇత్యంతేన విష్ణోక
వ్యగ్ంరక్షస్వేత్యంతేనచ పితరంగ్రాసముపస్పర్శయిత్వా ॥ ఏవంపితా
మహాప్రపితామహా ॥ పునర్యజ్ఞోపవీతీదేవస్య ప్రథమముపస్పర్శనం
తతోన్నానిప్రక్షిప్య విభవేసతి సర్పిరాదిబహుదద్యాత్ ॥ పరిషేచ
నకాలే సత్యంత్వర్తేనేతి ప్రతిపురుషంవదతి ॥ తతో ఽమృతోపస్తర
ణమసీత్యుక్త్వా ప్రాణాహుతివేళాయాం ॥ శ్రద్ధాయాంప్రాణేనివిష్టో
మృతంజుహోమి ॥ శివోమావిశాప్రదాహాయ ॥ ప్రాణాయస్వాహే
త్యాది పంచకంవదతి ॥ తతోభుంజానాన్ బ్రాహ్మణానాహవనీయా
ర్థేన ధ్యాయేత్ ॥ పిత్రాదీన్ దేవతాత్వేన అన్నంచామృతత్వేన ఆ
త్మానంచ బ్రహ్మత్వేన భుంజానేషు పరాజావృత్యరక్షోఘ్నాన్ పై
తృకాన్. వైష్ణవాన్ అన్యాంశ్చ పావమానమంత్రాన్ ధర్మశాస్త్రే
తిహాసపురాణానిచ భుంజానాన్ బ్రాహ్మణానభిశ్రావయతి ॥ యుంజ
తేమనః।కృణుష్వపాజః । రక్షోహణః। సోమాయపితృమతే ॥ ఉశంత
స్త్వా॥ ఆపూర్యాస్థఇత్యనువాకశేషమ్ ॥ అగ్నఉదధఇత్యాదిపంచమం
త్రాన్ ॥ యాతఇషురిత్యాదిపంచస్వనుషంగః ॥ శిరోవాపతద్యజ్ఞస్య।
అసావాదిత్యోస్మిన్ ॥ సంతతిర్వై ॥ ఏకవింశః ॥ ఇంద్రోవృత్రగ్ం
హత్వా ॥ వైశ్వదేవేనతావరుణప్రఘాసైః । అగ్నయేదేవేభ్యః ॥ ఉ
శంతస్త్వాహవామహే ఆనోఅగ్నేసుకేతునా । అయంవావయఃపవ
తే।ఊర్జాహవైవాజశ్రవసః। తగ్ంహైతమేకేపశుబంధః॥ఋచాంప్రాచీ
మహతీదిగుచ్యతే ॥ బ్రహ్మచేతుమాం ॥ బ్రహ్మమేధయా ॥ బ్రహ్మమే
ధవా ॥ మేధాదేవీ ॥ మేధామ్మఇంద్రః ॥ ఆమాంమేధాసురభిః ॥మ

యిమేధామిత్యనువాకాన్ శ్రావయేత్ ॥ తృప్తాన్ జ్ఞాత్వా మధుమతీ
శ్శ్రావయతి ॥ అక్షన్నమీమదంతేతి చ । భోజనాంతే అమృతాపిధాన
మసీతి జపిత్వా అపో దత్వా ॥ అథయే అగ్నిదగ్ధా యే అనగ్నిదగ్ధా యే వా జా
తాః కులే మమ ॥ భూమౌ దత్తేన పిండేన తృప్తా యాంతు పరాం గతిమితి
మంత్రేణ శేషాదన్నాత్పిండం పితృభోజనదేశే దర్భానుపనిధాయ జలం
చ దదాతి ॥ తత ఆచాంతేషు యజ్ఞోపవీతీ అమాత్యైస్సహ ప్రదక్షిణీకృ
త్య ప్రాచీనావీతీ శుచౌ దేశే దైవే ఏథం పృథక్పృథక్ దక్షిణాగ్రాన్ ద
ర్భాంత్సన్ స్తీర్య పూర్వస్మిన్నాస్తరణే మార్జయంతాం మమ పి
తర ఇతి త్రిభిః ప్రతిమంత్రం దక్షిణాపవర్గం పిత్రాదీనాం యథాక్ర
మమపో దత్వా ఏవం మార్జయంతాం మమ మాతర ఇతి త్రిభిః ప్రతిమ
న్త్రం పశ్చిమాస్తరణే మాత్రాదీనాం ఓదనాద్వ్యంజనేభ్యశ్చ పిండాన్
కృత్వా ఏతత్తే తతాసౌ యే చ త్వామన్వితి తిసృభిః ప్రతిమంత్రం దక్షిణా
పవర్గం పిండత్రయం ఏకైకం పూర్వస్మిన్నాస్తరణే పిత్రాదీనాం ద
దాతి ॥ ప్రథమమంత్రే అసావిత్యత్ర పితుర్నామగ్రహణం యజ్ఞశ
ర్మన్నితి సంబోధనేన ॥ ద్వితీయే పితామహస్య తృతీయే ప్రపితామహ
స్య ॥ పశ్చిమాస్తరణే ఏతత్తే మాతరసావితి త్రిభిః మాత్రాదీనాం దక్షి
ణాపవర్గం పిండత్రయం॥ ప్రథమమంత్రే అసావిత్యత్ర మాతుర్నామ
గ్రహణం ॥ ఏతత్తే మాతః యజ్ఞదేయాశ్చ త్వామను ఇతి ॥ ద్విమాతృక
స్య ఏతద్వాం మాతరౌ యజ్ఞదేవి విష్ణుజని దెయాశ్చ వామను । బహు
మాతృకస్య ॥ ఏతద్వో మాతరో యజ్ఞదాః మిత్రజనిదాః యాశ్చ వోను
ద్వితీయమంత్రే అసావిత్యత్ర పితామహీనామగ్రహణమ్ ॥ ఏతత్తే పి
తామహి యజ్ఞజని దెయాశ్చ త్వామన్వితి। ద్విపితామహీకస్య ఏతద్వాం పి
తామహ్యౌ యజ్ఞమిత్రజని దేయాశ్చ వామను ॥ బహుపితామహీ
కస్య । ఏతద్వః పితామహ్యో యజ్ఞదా మిత్రజని దా విష్ణుజని దా యా
శ్చవోను । సర్వత్ర స్త్రీనామాంతే దాశబ్దః ప్రయోక్తవ్యః ॥ జనిదె

త్యాది ॥ ఏవమేవ సర్వేషామ్ ॥ పునర్మార్జయన్తామిత్యాదిమే చ
వో త్రేతి మంత్రేణ పితృపిండాన్ యాశ్చనో త్రేతి మాతృపిండాన్ తే
చ వహన్తామితి పితృపిండాన్ తాశ్చ వహన్తామితి మాతృపిండాన్
తృప్యన్తు భవన్త ఇతి పితృపిండాన్ తృప్యన్తు భవత్య ఇతి మాతృపిం
డాన్ తృప్యత తృప్యత తృప్యతేతి సర్వేషాముపస్థానమ్ ॥ పుత్రాన్ పౌ
త్రాన్ నిత్యృచా త్రిః ప్రసవ్యం పిండాన్ పరిషించతి ॥ న్యుబ్జపాత్రాణి యే
స్మిన్ పిండార్థమన్నం గృహీతం తదపి న్యుబ్జం తృప్యతేతి. యజురనవానం
జపేత్ ॥ త్రిః పర్యావర్తయిత్వా ప్రోక్ష్య పాత్రాణి ద్వంద్వమభ్యు
దాహృత్య సర్వాన్ సహసదాయి ప్రాణాన్ నివిష్టోఽమృతం జుహోమి బ్ర
హ్మణి మ ఆత్మామృతత్వాయేతి శేషస్య గ్రాసావరార్ధ్యం ప్రాశ్నీయాత్ ॥
మధ్యమం పిండం పత్న్యై ప్రయచ్ఛతి ॥ తం పత్నీ ఆధత్త పితర ఇతి మం
త్రేణ ప్రాశ్నాతి ॥ పత్న్యనేకత్వేపి మధ్యమం పిండం విభజ్య సర్వా
భ్యః ప్రయచ్ఛతి ॥ ప్రతిపత్ని మంత్రావృత్తిః ॥ ఆధత్త పితరో గర్భం కు
మారం పుష్కరస్రజం ॥ యథేహ పురుషోఽసత్ ॥ తం పత్నీ ప్రాశ్నాతి
పుమాంసం జనయతి ॥ ఇతి మాసిశ్రాద్ధం సమాప్తమ్

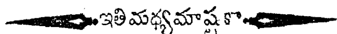
అథాష్టకోచ్యతే

యా మాఘ్యాః పౌర్ణమాస్యా ఉపరిష్టాద్వ్యష్టకా । ఆశ్లేషా మ
ఘా వా యస్యాం పౌర్ణమాస్యాం సంగతా సా మాఘీ । ఏతస్యా ఉపరి ద్వ్యష్ట
కా కృష్ణపక్షే ॥ తస్యామష్టమీ జ్యేష్ఠయా సంపద్యతే । తామేకాష్టకే
త్యాచక్షతే । తస్యామష్టకా కార్యా ॥ అసంయోగే సంయోగేపి తస్మి
న్నాసి జ్యేష్ఠయా క్రియతే ॥ ఏవం సప్తమ్యాం సాయమౌపాసనం హుత్వా
కృతప్రాణాయామః ప్రాచీనావీతీ అష్టకాం కరిష్య ఇతి సంకల్ప్య ॥
యజ్ఞోపవీతీ చతుశ్శరావమపూపం శ్రపయతి । శ్రపణాభిఘారణ ప్రతి
ష్ఠితాభిఘారణాంతం కృత్వా ॥ అగ్నేరుపసమాధానాది అంజలిదర్వ్యోః
స్నుస్సార్గః అగ్నిముఖాంతే యో ఽజనా ఇత్యృచా అంజలినా అపూపాన్

జుహోతి దర్వ్యాస్విష్టకృతమ్। లేపయోరిత్యాదిపరిషేచనాంతే॥ అన్నాపశేష మష్టధాకృత్వాబ్రాహ్మణేభ్య ఉపహరతి॥*********

॥ఇతిప్రథమాష్టకా॥

తదానీమేవ కృతప్రాణాయామః ప్రాచీనావీతీ శ్వోమధ్యమాష్టకాం కరిష్యఇతిసంకల్ప్య మాసిశ్రాద్ధవద్బ్రాహ్మణానామంత్రయతే॥ శ్వోమధ్యమాష్టకాశ్రాద్ధం భవిష్యతి తత్రభవద్భిఃప్రసాదః కరణీయ ఇతి॥ ఇతఃప్రభృతిప్రాచీనావీత్యేవ॥ శ్వోభూతే ద్వితీయతృతీయామంత్రేణకృత్వాగాముపస్పర్శయతి। పితృభ్యస్త్వాజుష్టముపాకరోమీతి తూష్ణీం పంచాజ్యాహుతీర్జుహోతి॥ స్వాహాకారోపినాస్తి॥ ఉపాకరణంచ పశుధర్మాణాం ప్రయోజకమ్॥ అతస్సర్వధర్మాన్కరోతి॥ తేషాంప్రయోగః అగ్నేఃపురస్తాత్పదమపి తూష్ణీమవటంఖాత్వా॥తస్మిన్నవఖాదిరం పాలాశంవా యూపంప్రతిష్ఠాప్య త్రివృతా యూపం తూష్ణీంపరివీయ పశురశనామపి తూష్ణీమాదాయపశోర్దక్షిణబాహౌ తయోరశనయాపరివీయ ఊర్ధ్వముత్కృష్య దక్షిణే శిరసిపాశేనాక్ష్ణయాప్రతిముచ్య పితృభ్యస్త్వాజుష్టాం నియునజ్మీత్యుత్తరతోయూపస్యనియునక్తి।ప్రోక్షామీతి ప్రోక్షతి। తూష్ణీంపర్యగ్నికృత్వా యూపాత్పశుం విసృజ్య శమిత్రా సంజ్ఞపనం కారయిత్వా సంజ్ఞప్తం పశుంప్రక్షాల్య ప్రాయశ్చిత్తస్య భవితవ్యదోషనిఘాతార్థం పలాయనస్యపూర్వవద్యదస్యపారఇతి హుత్వాయస్మాద్భీషాకృత్యరోషితి హుత్వా సంజ్ఞప్తహోమం తూష్ణీంహుత్వాద్విశూలామేకశూలాంవాదాయ పితృభ్యస్త్వాజుష్టాముత్కృంతామీతి వపాముత్ఖిద్య వపాధర్మేణవపాం శ్రపయిత్వాఽపరేణాగ్నిం దర్భాంత్సంస్తీర్య ప్లక్షశాఖాయాం వపాంనిధాయ పశుంవిశస్యాష్టకార్థం మాంసమవశిష్యఇతరత్కృత్స్నం లౌకికప్రకారేణ శ్రపయిత్వాతదేకదేశం మాసిశ్రాద్ధవద్బ్రాహ్మణభోజనార్థాదన్నాద్ధోమార్థముద్ధృత్యోద్ధృతేన్నేమాంస గ్గస

గ్నస్పృజ్యమానమిశ్రంచరుం శ్రపయిత్వా అపరంపిష్టార్థంచరుం పయ
సి శ్రపయిత్వాఉభయత్ర శ్రపణాభిఘారణప్రతిష్ఠితాభిఘారణాంతం
కృత్వా అగ్నేరుపసమాధానాద్యగ్నిముఖాంతే మాసిశ్రాద్ధవద్బ్రా
హ్మణానాహూయపాదప్రక్షాళనంకృత్వాక్షణేవిశేషః ॥ మధ్యమాష్ట
కాశ్రాద్ధేక్షణః కర్తవ్యఇత్యుక్తే ఓంతథేతి పూర్వవత్ తతస్సంకల్పసి
ద్ధిరస్త్విత్యుక్తే అస్తుసంకల్పసిద్ధిః । ఉద్ధ్రియతామిత్యుక్తే కామము
ద్ధ్రియతామితిప్రతివచనమ్ ॥ తతఃపలాశవర్ణఉపస్తీర్య హిరణ్యశకల
మవధాయకృత్స్నంవపామవదాయహిరణ్యశకలముపరిష్టాత్కృత్వా
భిఘార్యవహవపామిత్యృచావపాంజుహోతి॥ అస్మిన్వపాహోమే పిత
రోదేవతా॥యజ్ఞోపవీతీ దర్వ్యాముపస్తీర్య మాంసౌదనం ద్విరవదా
యాభిఘార్య యాంజనాఇతి సప్తభిఃప్రత్యృచంసప్తాహుతీర్జుహో
తి ॥ యాంజనాఇతిచ తస్యముఖౌలూఖలా ఇత్యేతస్యాం చోక్థ్యాదిషు
సప్తసుయజ్ఞోపవీతీస్యాత్ ॥ తత్రశ్లోకః ॥ యాంజనాద్యాశ్చతస్రో
యాయాశ్చైకౌలూఖలాఇతి । యజ్ఞోపవీతమేవస్యాదుక్థ్యాదిషుచస
ప్తసు । యాంజనాదిసప్తస్వేకాష్టకాదేవతాపిష్టానాం । పిష్టకృతమల
వణంతస్మాదవదాయ ఉక్థ్యశ్చేత్యృచాజుహోతి ॥ మాంసపిష్టలాదేవ
తా ॥ భూః పృథివ్యగ్నినేత్యష్టాభిః ప్రతిమంత్రమష్టాహుతీర్జుహోతి
తతఃస్విష్టకృదాదిగ్రాసావరార్ధ్యప్రాశనాంతంసర్వం మాసిశ్రాద్ధవ
త్పిండవర్జంవా ॥ ఇతిమధ్యమాష్టకా

అథైతదపరం దధ్నఏవాంజలినా జుహోతి ॥ అథప్రథమమధ్యమా
ష్టకయోః ప్రత్యామ్నాయః అష్టమ్యాం ప్రాతరౌపాసనేకృతే యజ్ఞో
పవీతీకృతప్రాణాయామో దధ్యంజలిహోమం కరిష్యామీతిసంకల్ప్య
అగ్నేరుపసమాధానాది ప్రతిపద్యతే । అంజలిదర్వ్యోస్సంస్కారః ॥
అగ్నిముఖాంతే అంజలావుపస్తీర్య దధ్నోద్విరవదాయాభిఘార్య ।
యాంజనాఇత్యృచాముఖేన జుహోతి ॥ దర్వ్యాస్విష్టకృతంజుహోతి।తె

పయోరిత్యాది పరిషేచనాంతే। అస్మిన్నపి పక్షే నవమ్యామన్వష్టకా కర్తవ్యా ॥ తత్ర శ్లోకః ॥ హోమో దధ్యంజలైః ప్రాతరష్టమ్యాముపవీతినా । పక్షే చాస్మిన్నవమ్యాంతు భవేదన్వష్టకాక్రియా ॥ ఇతి దధ్యంజలిహోమః॥ అథాన్వష్టకా ॥ అష్టమ్యాం సాయమౌపాసనం హుత్వా ॥ కృతప్రాణాయామః ప్రాచీనావీతీ శ్వో అన్వష్టకాశ్రాద్ధం కరిష్య ఇతి సంకల్ప్య ॥ సర్వం మాసిశ్రాద్ధవత్కరోతి ॥ వరణే విశేషః ॥ శ్వోఽన్వష్టకాశ్రాద్ధం భవిష్యతి ॥ తత్ర భవద్భిః ప్రసాదః కరణీయ ఇతి ॥ క్షణే విశేషః ॥ అన్వష్టకాశ్రాద్ధే క్షణః కర్తవ్య ఇత్యుక్తే ॥ ఓంతథేత్యాది ॥ ఇత్యన్వష్టకా ॥—॥ అథయాచ్ఞాలబ్ధరథాదిప్రతిగ్రహః ॥—॥

ఆచార్యార్థం యాచ్ఞాం కర్తుమిచ్ఛన్ దాతారం ప్రాప్య ॥ అన్నమివ లేద్యశ ఇత్యారభ్య యశోసీత్యేతదంతాన్మంత్రాన్జపేత్ ॥ అసావిత్యస్య స్థానే దాతుర్నామగ్రహణం యజ్ఞశర్మన్నిత్యాదిసంబోధనేన ॥ అథ ఆచార్యార్థం భవంతం యాచామీతి బ్రూయాత్ ॥ రథో లబ్ధశ్చేత్తస్మై వరో జయిత్వా ప్రాఙ్ముఖమవస్థాప్య ॥ అంకౌన్యంకావభిత ఇత్యృచా రథచక్రే పక్షసీ వాఽభిమృశతి ॥ అధ్వనామితి యజుషా రథమారుహ్య ॥ అయం వామిత్యృచా ప్రాచీముదీచీం వా దిశమభిప్రయాయ, తతో యథాకామం గచ్ఛేత్ ॥ అశ్వశ్చేల్లబ్ధః ॥ అశ్వోసి హయోసీత్యారభ్య పత్వా నిర్హీత్యంతముక్త్వా ఆరోహతి ॥ హస్తీ చేల్లబ్ధః ॥ హస్తియశసమిత్యృచాఽఽరోహతి । అసావిత్యస్య స్థానే ఐరావతేతి లబ్ధహస్తినో నామగ్రహణమ్ ॥—॥ అశ్వహస్తినోరేషణే । స్యోనా పృథివి బభిర్త్రా పర్వతానామితి ద్వాభ్యామృగ్భ్యాం భూమిమభిమృశేత్ ॥

సమాప్తం సన్నిగమనమ్

సంవాదమేష్యన్ ఋణాదానాదివ్యవహారం కర్తుమేష్యన్ కృతప్రాణాయామః ఫలీకరణహోమం కరిష్య ఇతి సంకల్ప్య ॥ అగ్నిం పరిస్తీర్య సవ్యేన పాణినా ఛత్రం దండం చాదత్తే ॥ దక్షిణేన రేఫలీకరణముష్టిం,

గృహీత్వా అవజిహ్వక నిజహ్వకేతి జుహుయాత్ ॥ అసావిత్యస్యస్థానే ప్రత్యర్థినో నామగ్రహణం ॥ తతో వ్యవహారసభాం గత్వా ఆకేవాదమిత్యేతాం జపేత్ ॥ అత్రాప్యసావిత్యత్ర ప్రత్యర్థినో నామగ్రహణమ్ ॥ క్రోధశ్చేత్ప్రత్యర్థినః ॥ యాతప్రహారరాట్యాతినూరితి ద్వాభ్యా మృగ్భ్యామంతమభిమంత్రయేత్ ॥ క్రోధరహితో భవతి సః ॥—॥ అసంభవేప్సుః పరేషామ్ ॥ స్వభార్యాయాం పురుషాంతరశక్తస్యాసంభవమిచ్ఛన్నిత్యర్థః ॥ యస్యా భర్తా యది ప్రవత్స్యన్గృహేనావస్థితః సః స్థూలాభ్ఛారికాజీవ చూర్ణాని కారయిత్వా అవజ్యామి వేశ్యృచాసుప్తాయా భార్యాయా యోనౌ చూర్ణాన్యావపతి ॥ ప్రవాసాదేత్య పరపురుషశంకాయాం కపిలామూత్రేణ యోనిం ప్రక్షాళయీత పునరపి సిద్ధ్యర్థః ॥—॥ యదస్య గృహే పణ్యగ్స్యాత్ తత ఆదాయాగ్నిం పరిస్తీర్య యదహం ధనేనేత్యృచా జుహుయాత్ ॥ వైశ్యస్య వైశ్యవృత్తేర్వా స్యాద్గృహే పణ్యం పణనీయం ధాన్యతిలవస్త్రాదిద్రవ్యాణి । తస్యాగ్నిముఖాంతే యదహం ధనేనేతి పణ్యాదవదాయ జుహోతి । స్విష్టకృదాది పరిషేచనాంతం— యం భర్తారమన్యం వా ప్రీతియుక్తం మత్తోనచ్ఛేద్వేలైతియా (స్త్రీ) కామయతే సాజీవంత్యాగోశ్నృంగే స్వం మూత్రమానీయసుప్తం పతిం పరిత్వేతి ద్వాభ్యాంతిృః ప్రసవ్యం పరిషించేత్ ॥— యేనపథా దాసకర్తకరాః పలాయేరన్ గచ్ఛేయురిత్యర్థః తస్మిన్పథి భూమావగ్నిమిధ్వా ఆవర్తనవర్తయేతి చ తిస్ర ఆజ్యాహుతీర్జుహోతి—యద్యేనం ద్విజం వృక్షాదేః ఫలమభినిపతేత్ తద్దేశం యది వృక్షాదితి ప్రక్షాళయీత ॥ కంకాదిముక్తసితపక్షిపక్షాఘాతోద్ధూతశరీర ప్రదేశం యేపక్షిణ ఇతి ప్రక్షాళయీత ॥—॥ నవరసాదీనా మసతి నిమిత్తే యదిబిందురభినిపతతే త్తం దివో ను మేతి ప్రక్షాళయీత ॥—॥ అగారస్థూణావిరోహణే అగారపవమధున ఉపవేశనే కుష్ఠ్యాం చుల్లికాయాం కపోతదర్శనే పుత్రాదీనాముపర్యుపరి మరణే అన్యేషు చాద్భుతోత్పాతేషు

ధూకంపరాత్రింద్రధనుర్దర్శనాదిషు అమావాస్యాయాం నిశాయాం ముహూర్తద్వయదర్శనాదూర్ధ్వం యత్ర ప్రాంశబ్దాః నశ్రూయా త్తస్మిన్ దేశే అగ్నేరుపసమాధానాది । శమ్యాః పరిధ్యర్థే ॥ ఆజ్యభాగాంతే ॥ ఇమంమేవరుణేతి దశాహుతీర్జుహోతి । జయాదిప్రతిపద్యతే పరిషేచనాంతం కరోతి అభిముఖ్యానమృతేభ్యః దక్షిణతః ॥ ఇమంజీవేభ్యఇత్యశ్మానం పరిధింధధాతి । జీవతాం త్రాణార్థమ్ ॥***

ఇత్యాపస్తమ్బీయగృహ్యప్రయోగవృత్తౌ అష్టమపటలః.

అనుక్తమత్యుక్తమయుక్తియుక్తంవ్యక్త్యంతరోక్తంబహుయుక్తియుక్తం
తత్సర్వమార్యాః పరిశోధయంతు గృహ్యప్రయోగాఖ్య నిబంధనంచ ॥

ఇతి శ్రీతాలవృంతనివాసికృత-ఆండపిళ్ళాఖ్య
గృహ్యప్రయోగస్సమాప్తః.

